Dretnot, Tank ve Uçak

Modern Çağda Savaş Sanatı 1815–2000

Kitap YAYINEVİ

Dretnot, Tank ve Uçak
Modern Çağda Savaş Sanatı 1815-2000

KİTAP YAYINEVİ – 16
TARİH VE COĞRAFYA DİZİSİ – 6

DRETNOT, TANK VE UÇAK / JEREMY BLACK (ED.)
MODERN ÇAĞDA SAVAŞ SANATI 1815-2000

ÖZGÜN ADI
EUROPEAN WARFARE 1815-2000
EUROPEAN WARFARE 1815-2000 WAS FIRST PUBLISHED 2002 BY
PALGRAVE PUBLISHERS LTD. (FORMERLY MACMILLAN PRESS LTD.)

GİRİŞ VE İKİNCİ BÖLÜM © JEREMY BLACK, 2002; BİRİNCİ BÖLÜM © DENNIS SHOWALTER, 2002;
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM © SPENCER TUCKER, 2002; DÖRDÜNCÜ BÖLÜM © FRANCISCO J. ROMERO SALVADÓ, 2002;
BEŞİNCİ BÖLÜM © S. P. MACKENZIE, 2002; ALTINCI BÖLÜM © BRUCE VANDERVORT, 2002;
YEDİNCİ BÖLÜM © LAWRENCE SONDHAUS, 2002; SEKİZİNCİ BÖLÜM © WARREN CHIN, 2002
© 2003, KİTAP YAYINEVİ LTD.

ÇEVİREN
YAVUZ ALOGAN

YAYIMA HAZIRLAYAN
ZUHAL BİLGİN

DÜZELTİ
NİHAL BOZTEKİN

KİTAP TASARIMI
YETKİN BAŞARIR, BEK

TASARIM DANIŞMANLIĞI
BEK

KAPAK RESMİ
HMS HOOD'UN SON DAKİKALARI, 24 MAYIS 1941
EMPIRE DAY, 1941, KRALİYET DENİZ MÜZESİ, LONDRA

GRAFİK UYGULAMA VE BASKI
MAS MATBAACILIK A.Ş.

1. BASIM
ŞUBAT 2003, İSTANBUL

ISBN 975 8704-15-X

YAYIN YÖNETMENİ
ÇAĞATAY ANADOL

KİTAP YAYINEVİ LTD.
CİHANGİR CADDESİ, ÖZOĞUL SOKAĞI 20/1-B
BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
T: (0212) 292 62 86 F: (0212) 292 62 87
E: kitap@kitapyayinevi.com
W: www.kitapyayinevi.com

MAS MATBAACILIK A.Ş.
DEREBOYU CAD. ZAGRA İŞ MERKEZİ
B BLOK NO: 1 MASLAK-İSTANBUL
TEL: 0212 285 11 96

Dretnot, Tank ve Uçak

Modern Çağda Savaş Sanatı 1815-2000

Editör
Jeremy Black

Çeviren
Yavuz Alogan

Kitapyayınevi

İÇİNDEKİLER

Jeremy Black / Giriş 7
1. Dennis Showalter / 1815-64 Avrupa'nın Savaş Tarzı 34
2. Jeremy Black / 1864-1913 Avrupa Savaşları 59
3. Spencer Tucker / 1914-18 Birinci Dünya Savaşı 88
4. Francisco J. Romero Salvadó / 1917-39 Avrupa'da İç Savaş: Rusya ve İspanya'da Kızıllar Beyazlara Karşı 115
5. S. P. Mackenzie / 1939-45 İkinci Dünya Savaşı 138
6. Bruce Vandervort / 1815-1960 Sömürge Savaşları 160
7. Lawrence Sondhaus / Deniz Gücü ve Deniz Savaşları 185
8. Warren Chin / 1945-2000 Avrupa'da Savaşın Dönüşümü 207
Notlar ve Kaynakça 232
Katkıda Bulunanlar 251
Dizin 252

Jeremy Black

GİRİŞ

Bu kitap, son iki yüzyılın askerlik ve askeri güce ilişkin fikir ve uygulamalarının yanı sıra askeri tarih yazınını da konu ediyor. Bu iki alanın, 1990'larda yaşanan ve Sovyetler Birliği'nin çöküşü ile Balkan Savaşları'nın hortlamasından kaynaklanan büyük değişimlerin ışığı altında yeniden incelenmesi gerekiyor.

> Resmi açıklamalar bu saldırının etkinlik, örgütlenme, güç, cesaret ve siyasal duyunun klasik bir başyapıtı olarak tarihe geçeceğini bildirdi. Askeri yorumcuların en tanınmışı olan Albay Emilio Canevari, bu parlak saldırıyı hava kuvvetleriyle yakın temas halindeki, var olmayan motorize birliklerin gerçekleştirdiğini bildirdi.[1]

İtalyanların başarılı 1939 Arnavutluk işgaline ilişkin yanıltıcı çağdaş betimlemeler, askeri yorum ve tarihin teleolojik niteliğini gösteren, daha açık belirtmek gerekirse, herhangi bir dönem için uygun ve ilerici olduğuna inanılan bir savaş biçimi üzerinde odaklanılıp askeri örgütlenme ve faaliyeti bu ışık altında yargılama alışkanlığını ortaya koyan bir kanıttır. Gerek dünya gerekse Avrupa askeri tarihi (ve devlet gelişimine ilişkin değerlendirmeler) uzun süre bu yaklaşımın sıkıntısını çekmiştir. Belirli bir askeri biçimin ya da devlet örgütlenmesinin ilerlemeyi temsil ettiği varsayılır. Artık ilginin odağında bu biçim vardır; diğer biçimler ihmal edilir ve/veya sürekli bu biçimle karşılaştırılır. Özetle, askeri tarih, ciddi tarih çalışmalarının pek çok alanında Whig* yanlısı yaklaşımların rafa kaldırıldığı bir dönemde, bir "üstanlatı"nın ya da Whig yanlılarına ait çizgisel ve tek yönlü bir özet tarih anlayışının etkisi altındadır.

Bu, çözümlemenin bir paradigma olarak niteliğiyle bağlantılıdır. Herhangi bir dönemde etkin bir askeri güç paradigması oluşturulur. Yapa-

* 17. yüzyılın sonlarıyla 19. yüzyılın başlarında kralın yetkilerinin sınırlanmasını ve parlamentonun gücünün artırılmasını isteyen İngiliz siyasi topluluğu –ç.n.

bilirlik bu paradigmaya göre ölçülür. Değişim ise bir paradigmadan diğerine geçişin sonucu olarak ortaya çıkar. Evreler, sivil-asker ilişkileriyle ve daha genel devlet kurma konusuyla ilişkilidir. Savaşın ve bireysel askeri gücün paradigma düzeyindeki araçları kavramı ve gelişmenin teleolojik ve çizgisel biçimde açıklanması, gelişmeye ilişkin yayılma ve etki/tepki modellerini kullanır. Bunlar, askeri tarih tartışmasında, genelde çok açıkça olmasa da, merkezi bir rol oynar.

Bu, açık kuramlaştırmanın fazla rol oynamadığı bir konudur. Bunun nedeni kısmen, askeriyenin böyle bir yaklaşım karşısındaki muğlak tutumu ve kısmen de ticari "piyasa"nın ilgisini bu konuya değil de, daha çok harekât değerlendirmeleri ve açıklamalarına yöneltmesidir. En ünlü askeri tarih çalışmaları harekâtlara, özellikle de belli bir alanda yürütülen bir seferin yönetimine ilişkin olanlardır, bir başka deyişle, tekil savaşların ve seferlerin, strateji ve taktiklerin ayrıntılı çözümlemeleridir. Bu tür değerlendirmelerde genele ilişkin çok az çözümleme vardır, onların da büyük bölümü harekât ayrıntılarının kronolojik düzenlenişinden çıkarılır. Böyle bir yaklaşım tarih araştırmalarının öteki alanlarına hiçbir şey sunmaz. Ne var ki bu, büyük çoğunluğu akademisyen olmayan askeri tarih kitaplarının yazar ya da yayımcıları için sorun edilmez.

Her ne kadar, 1950'ler ve 1960'larda askerlik mesleğindeki gelişmeler, askeri tarihi uygulaması ile fazla ilgili değilse de, "yeni askeri tarih" yaklaşımıyla kısmen değişmeye başlamıştı. Bu yaklaşım esas olarak antropoloji, psikoloji ve sosyolojideki entelektüel eğilimleri askerliğe aktardı ve bunları onun yapısını ve kültürünü çözümlemekte kullandı. Askere alma ve firar gibi konular dikkatle incelendi. Meslekteki başka eğilimleri de yansıtan "yeni askeri tarih"in çalışma alanı, 1990'larda böylece, yüz yüze öldürmeye ilişkin araştırmaların gösterdiği gibi, sadece cinsiyet sorunlarına değil, insan bedenine ilişkin tartışmaları da kapsayacak şekilde genişledi.[2]

Bu değerli çalışma tarzının da sakıncaları vardı. Bu "yeni askeri tarih"in büyük bölümü konuyu askerliğin dışına çıkarıyor, özellikle savaşı gözden kaçırıyordu. Ayrıca, yapı ve kültür çözümlemelerinin çoğu durağan bir nitelik taşıdığı gibi, karşılaştırmalı yetenek ve göreli nitelik sorunlarının atlanması ya da basit bir tarzda ele alınması gibi bir eğilim de vardı.

Askeri tarihin teleolojik niteliği, sözgelimi, 19. yüzyıl Avrupa savaşları tarihine, iki dönemin, ilk on beş yıl içindeki Napoleon Savaşları ve 1854-71 çatışmaları ile Kırım Savaşı ve Alman ve İtalyan birlik savaşlarının damgasını vurmasını sağlamıştır. Çünkü bunların her biri önemli mücadele dönemleridir ve daha sonraki yıllarda savaşa ilişkin fikirleri de etkilemiştir.

Ayrıca, Avrupa devletlerinin düzenli güçleri arasındaki paradigma düzeyindeki çatışmaya yoğunlaşma, hem Avrupa içindeki savaş türünün, hem de Avrupa'nın daha geniş dünyadaki askeri konumunun bir değerlendirmesi anlamında pek de yararlı değildir. Kitapta her iki tema da ele alınıyor. Prusya'nın Alman Birlik Savaşları'nda (1864-71) gösterdiği başarı, Prusya ordusunu başka yerlerdeki gelişmeler için, en bariz biçimiyle genelkurmayın oluşumunda bir model haline getirdi. Ancak Prusya/Alman askeriyesinin bir paradigma olarak görülmesi, öteki orduların, özellikle Britanya, Fransa, Portekiz, Rusya ve İspanya ordularının, dikkatlerini Avrupa dışındaki harekâtlara yöneltmek zorunda kalmaları boyutunu ihmal eder. Bu ülkelerin ordularının, Alman ordusundan daha geniş bir yelpazeye yayılan görevleri vardı ve buna uygun esneklikte –ya da en azından farklılaştırılmış– bir örgütlenme ve bakış açısı gerektiriyorlardı. Pek çok nedenle, İngiliz ordusunun 1904-05'te Güneybatı Afrika'daki muhalefetin ezilmesinde Almanlardan daha başarılı olduğu öne sürülür.[3] Genel olarak, askeri tarza ilişkin her sınıflandırma ve çözümlemenin simetrik savaşların yanı sıra asimetrik savaşları da kapsayabilmesi gerekir. Asimetrik savaşlar sadece Avrupa dışındaki çatışmaları değil, aynı zamanda Avrupa askeri tarihinin özet niteliğindeki değerlendirmelerinde genellikle hafife alınan, Avrupa içindeki düzensiz güçlere karşı harekâtları da kapsar.

Bu kuramsal noktalara daha çok önem verilebilir; aynı zamanda bunlar kısmen saldırı ve savunma düzenleri ve taktikleri arasındaki diyalog gibi nitelenerek "konumlandırılabilirler". Esasında, paradigma düzeyindeki modeller saldırı üzerinde odaklanma eğilimindedir. Nitekim paradigma, Büyük Frederick yönetimindeki (1740-86) Prusyalılardan, devrim ve Napoleon dönemlerinin Fransız ordusuna, Alman Birlik Savaşları'ndaki Prusyalılara ve Dünya Savaşları'ndaki Wehrmacht'a (Alman ordusu), özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın başlarındaki *blitzkrieg* [yıldırım savaşı] seferlerine

doğru kaydı. Stratejik saldırı, Prusyalıların 1870'te Sedan'da Fransızlara karşı yaptığı gibi, taktik savunmayla öldürücü bir etki yaratacak şekilde birleştirilebildiği için, "saldırı" kavramının dikkatle ele alınması gerekir. Bununla birlikte, saldırının savunma karşısındaki üstünlüğü dönem boyunca tartışılmış ve saldırı, düşmanı yenmek ve toprak zaptetmek için askeri bakımdan gerekli olduğu kadar ruhsal bakımdan da genel olarak üstün görülmüştür. Nitekim, 1820'lerdeki ve 1850'lerdeki savaşlarda, düşmanı önce durdurma, daha sonra yenilgiye uğratma yönünde bir kararlılık, savaş öncesinde ve sırasında yapılan manevra ve iyi yönetilen bir şok saldırı hamlesiyle savunma ateş gücünün üstesinden gelinebileceğine dair bir beklenti vardı. Dönemimizin geri kalan bölümünde, askeri planlamacılar hep bu güveni yeniden kazanmaya çalışacaklardı.

Yukarıda listelenen paradigma düzeyindeki tüm güçler önemli ve etkilidir ve incelenmeyi hak ederler; ancak sadece onlara odaklanılması, hasımlara yeterince önem vermemekten, seferleri sınırlı kavramaya kadar birçok konuda olumsuz etki yaratmıştır. Özetle söylenecek olursa, alışılagelmiş varsayımlar harekât değerlendirmelerini, özellikle de bunların temelinde yatan tahminleri yönlendirme eğilimi gösterir ve karşılığında bunlar da, üst-anlatıyı besler. Bu durum, önce dönemin en fazla dikkat çeken büyük çatışmaları üzerinde odaklanarak, daha sonra da savaşlar dizisine bakılarak ele alınabilir.

Birinci durumda, popüler yazın üzerindeki etkileri sınırlı olmakla birlikte, her iki dünya savaşına ilişkin önemli ve yeni değerlendirmeler yapılmıştır. Böylece Birinci Dünya Savaşı'nın popüler imgesi tamamen boş ve akılsız bir katliam olarak kalır ve bu yaklaşım, savaş hem devlet çıkarlarının kollanması hem de bir çatışma olarak anlaşıldığı için askeri tarih açısından daha anlamlıdır. Ne var ki, Spencer Tucker'ın gösterdiği gibi, bilginlerin odaklandığı nokta bu değil, savaşta yeni çatışma tekniklerinin gelişmesi olmuştur. Örnek vermek gerekirse, 1916-18 yıllarında özellikle Almanların başarılı yeni saldırı taktikleri geliştirmesi, bunun yanı sıra 1918'in sonlarına doğru İngiliz ordusunun savaş kazandırıcı bir harekât doktrini ve güç yapısı üretme konusunda önceki kısıtlamaların üstesinden gelmeyi başarması gibi konuların üzerinde durulmuştur. O yıl gerçekleştirilen müttefik sal-

dırısı, gerek piyade gerekse ağır topçu desteğinin etkin denetimini yansıtan sistematik eşgüdümü ve daha iyi iletişimi ortaya koydu.[4]

Birinci Dünya Savaşı'nı Doğu Avrupa seferlerinin ışığında yeniden ele alma imkânı, Doğu Avrupa askeri tarihinin yeniden değerlendirilmesi gereği biçimindeki daha geniş bağlam içine yerleştirilebilir ve böylece buradaki savaşlara ilişkin tartışmanın, kendiyle sınırlı bir imkân olmaktan çıkıp, Avrupa askeri gelişimine ilişkin değerlendirmede yeniden ele alınarak kullanılmasını sağlar. Askeri tarihe çizgisel, teleolojik ve paradigma düzeyinde yaklaşım, (Prusya'yı da kapsayacak şekilde genişletilerek) genellikle Batı Avrupa üzerinde odaklanırken, karşılaştırmalarda Doğu Avrupa'yı daha ilkel değilse de, daha önemsiz gösterir. Bu coğrafi vurgu, ortaçağ ve erken modern askeri tarihe ilişkin tartışmayı da niteler, ancak 16. yüzyıldaki askeri devrim denilen sürece ilişkin kimi çalışmalarda sorgulanmıştır. 1815-2000 söz konusu olduğunda, çatışmaların, üzerinde odaklanılan verili bir "çekirdeği" vardır. Nitekim, 19. yüzyılda, 1830-31 ve 1863-64 Rusya-Polonya mücadeleleri ya da 1848-49 Macaristan ayaklanması değil, Alman ve İtalyan Birlik Savaşları ilgi görür. Benzer biçimde, İspanya'daki Carlismo Savaşları ve İber Yarımadası'ndaki diğer çatışmalar ihmal edilir.

Bu ihmal sadece tarihçilerle sınırlı değildir. Örnek vermek gerekirse, Stuart Hall, askeri ataşelerin, özellikle sahra tahkimatlarının rolü gibi, Birinci Dünya Savaşı'nda çok önemli olabilecek taktik dersler çıkarma konusunda sergiledikleri yeteneksizliği açıklamaya çalıştığı 1912-13 Balkan Savaşları incelemesinde, nedenlerden biri olarak "Balkanlar gibi ikincil gelişmelerin yaşandığı bölgelerdeki olayların büyük güçlere yol gösteremeyecek kadar önemsiz olduğu varsayımı"nı öne sürer.[5] Benzer varsayımlar, Güney Afrika'daki 1899-1902 Boer Savaşı'ndan, taktik ve diğer konularda çıkarılabilecek derslere gösterilen tepkiyi de etkilemiştir.

Doğu Avrupa'daki savaşlar daha seyyal olduğundan, örneğin tekil savaşlar daha belirleyici olabildiğinden, Birinci Dünya Savaşı'nın niteliği konusunda batı cephesini temel alan yorumlar yanıltıcıdır. Avusturya, Alman ve Bulgar güçleri 1915'te Sırbistan'ı ve 1916'da Romanya'yı fethettiler. Ayrıca, başarı fetihle eşleştirildiğinden, çatışmaya ilişkin tutumlar da değişikli-

ğe uğradı. Örnek vermek gerekirse, özellikle Almanların 1915'teki başarıları, onların Doğu Avrupa'ya ilişkin yeni gözlem kategorileri geliştirmelerine ve batı cephesinin daha statik çatışma ve hedefleri ile kıyaslandığında topyekûn savaş tanımına daha uygun düşen, askerlerin güdümünde yeni bir toplum modeli yaratma girişimlerine yol açtı: "Alman iş ideolojisinin üzerine atlayan ordu, zemini değiştirecek askeri bir ütopya inşa etmeye hazırlandı. Ne var ki girişimin en kalıcı ürünü, her bir askerin içinde meydana gelen, Doğu ülkelerine ve halklarına karşı özgül bir bakış ve davranış tarzı yaratan dönüşümler olacaktı." Nitekim daha sonra, Nazi döneminde "ütopyacı *Ober Ost* [Yukarı Doğu] vizyonundan kaynaklanan taşkın hırslar, kendi hedeflerinin altını oyan, kaba, keyfi ve şiddetli bir yönetime yol açtı."[6]

Doğu cephesi de İkinci Dünya Savaşı'nın yeniden değerlendirilmesine fırsat sağlar. Bunun nedeni kısmen, Britanya ve ABD'yi ilgilendiren çatışmaya gösterilen ilginin, yakın zamana kadar birçok nedenle oransız olması, Sovyet arşivlerine sınırlı ulaşım, dil sorunları[7] ve Sovyet döneminde tarih çalışmalarına uygulanan siyasal baskıların etkisidir. Sonuç olarak, dikkati ihmal edilmiş harekâtlara çekmek mümkündür.[8] Özellikle, 1942'den beri sürekli olarak zafere doğru ilerleyen bir Sovyetler imajı, pek başarılı olmayan seferlerin sürekli abartılı değerlendirilmesine yol açtı. Şimdi, hem ayrıntılı bir yeniden değerlendirmeye hem de bundan doğan yeni anlayışların Doğu'daki savaşa ilişkin kapsamlı açıklamalarla bütünleştirilmesine ihtiyaç vardır.

Alman başarısızlığı uzun süre Sovyetler Birliği'nin büyüklüğüne, kışa, Sovyetler'in sayısal gücüne ve Hitler'in beceriksiz müdahalelerine atfedildi. Ne var ki daha çok Alman kaynaklarına dayanan bu yorumları yeniden gözden geçirmek gerekir. Kızıl Ordu asker ve komutanlarının hem savunmada hem de saldırıda sergilediği kalitenin olumlu anlamda yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir. Savunmada derinliğe ağırlık veren, savunma ve saldırıda topçuyu öne çıkaran Sovyet doktrini, Alman saldırısının yarattığı ilk şok ve şaşkınlık savuşturulduktan sonra etkin oldu. Tank saldırılarını engellemenin ve *blitzkrieg*'i durdurmanın mümkün olduğu kanıtlandı. Ayrıca, savaşın sonuna doğru ateş gücüne ağırlık veren Sovyet harekât sanatı, hareketli tank savaşını da etkin biçimde kullandı. İki buçuk yıldan daha az süren

bir savaşta Sovyetler Almanları Volga'dan Elbe'ye kadar sürdüler. Bu mesafe bir yüzyıldır herhangi bir Avrupa gücünün kat ettiği en uzun mesafeydi ve savunanların gücüne ve kararlılığına rağmen aşılmıştı.

Her iki dünya savaşının yeniden değerlendirilmesinin ortak özü, yeni silahların değil, bilinen silahların etkin kullanımını gerektiren çarpışma kalitesinin önemidir. Özetle bu, ilk kez uçak ve tank kullanılmasından (ve daha sonra bunların sayılarından) kaynaklanan bir paradigma değişikliğinden çok, topçu ve piyadenin hâlâ önem taşıması kadar, silahların daha etkin taktik eşgüdümünün süregelen değerini ve daha iyi iletişim imkânlarını dikkate alma gereğiyle ilgili bir değerlendirmedir. (Burada) makinenin ve modern olanın büyüsüne kapılmak yerine, yerleşik askeri geleneklerin ve uygulamanın içinde yapılan değişikliğin ve etkinliğin taşıdığı önemin farkına varıyoruz. Planlama ve komuta becerileri ve daha genel olarak söylenirse, etkililiğin kökleşmiş bir özelliği sayılan, farklı silahları eklemleme ve bütünleştirme yeteneği, mevcut teknolojinin sunduğu imkân çeşitliliğiyle daha da önemli hale geldi. Böylece, hava ve kara, hava ve deniz, deniz ve kara kuvvetlerini olduğu kadar, piyade, topçu ve zırhlıyı da (sadece barış zamanı yapılan planlamada değil) savaşta başarıyla bütünleştirmek gerekli hale geldi. Bunlar sadece saldırıda değil, savunmada ve karada, havada, denizde savaşın bütün boyutlarında başarı kazanmak için zorunluydu. İngiliz Amiralliği'nin Birinci Deniz Lordu Amiral Sir Dudley Pound'un Şubat 1943'te belirttiği gibi,

> Şu anda süper uzun menzilli uçaklar üretmek için elimizden geleni yapıyoruz. Bu sayede Atlas Okyanusu'nu baştan başa geçebileceğiz. Hiç kuşkusuz, gündüz saatlerinde uçakları U-Boat'ların üzerine salabilirseniz, onların gece saldırısı için mevzilenmelerini önleyebilirsiniz. Onları Biscay Körfezi'ndeki harekât üslerinde [hava saldırısıyla] vurabileceğimiz konusunda çok umutluyum.[9]

Daha genel olarak her iki dünya savaşındaki seferler, özellikle de savaş kalitesi ve komuta becerileri üzerinde durmak, Almanya'nın savaş meydanında uğradığı yenilginin yeterince dikkate alınmasını ve bunun sadece üstün müttefik kaynaklarının (aslında her iki dünya savaşı için vurgulanabilir) ya

da Alman Yurt Cephesi ve ittifak sisteminde meydana gelen çöküşün (Birinci Dünya Savaşı) bir yönü olarak görülmemesini sağlar.

Savaş meydanında kazanılan başarının, makineleşmenin ve yeni olanın büyüsünden uzaklaşmakla açıklanması, sadece iki dünya savaşına ilişkin anlayışımızda değil, daha genel olarak, Batı askeri tarihine çizgisel yaklaşımın içeriği ve niteliği bakımından da bir etki yaratmıştır. Zafer için eldeki yeni silahların hayati önemi olduğu belirsiz ise, eldekini temel alan bir askeri kabiliyet hiyerarşisi de belirsizleşir.

Ayrıca savaş arası dönemleri, silahların geliştirilmesi ve edinilmesiyle ilgili bir döküm olarak değerlendirmek sorunlar yaratan bir alışkanlıktır. Aslında bu dönemlerin kendi koşulları içinde ele alınması, uygun kuvvet yapıları ve doktrinleriyle ilgili çağdaş belirsizliği de aydınlatır ve açıklar. Bu durum, 19. yüzyıl sonlarının donanma anlayışında görülebilir. Lawrence Sondhaus'un gösterdiği gibi, bu dönemde, savaş gemileri, kruvazörler ve başta torpido botlar olmak üzere savaş gemilerine karşı kullanılan silahlar ve daha sonra da denizaltıların ayrı ayrı taşıdıkları değer konusunda hatırı sayılır bir belirsizlik vardı. 1885'te Hindistan'daki İngiliz ordusunun bir bölümünü oluşturan Madras ordusunun komutanı General Roberts, düşmanların ulaşabildiği limanları korumak için "uzun menzilli silahları olan hızlı gemiler" istiyordu.[10]

Aynı şekilde, "savaş arası" dönemde (Birinci ve İkinci Dünya Savaşları arasında geçen yıllar), sadece su üstü gemileri ve denizaltılar ile tanklar, piyade ve topçu arasındaki ilişkilerde değil, havada uzun menzilli bombardıman uçakları, kara-destek bombardıman uçakları (özellikle dalış yaparak bombalayan uçaklar) ve savaş uçakları arasındaki ilişkilerde de belirsizlik vardı. Belirli savaş arası dönem siyasetlerinin doğruluğunu değerlendirmek için sonraki çatışmadan, yani bu örnekte İkinci Dünya Savaşı'ndan yararlanmak fayda sağlamaz, çünkü bu yaklaşım savaşın ortaya koyacağı askeri görevlendirmenin daha önceden belli olduğunu varsayar ve böylece görevlendirmeyi belirleyen siyasal bağlamı yeterince dikkate almaz.

Örnek vermek gerekirse, dönemin büyük bir bölümünde İngiliz silahlı kuvvetleri esas olarak Avrupa dışında verilecek bir savaşın hazırlıklarıyla ilgilendi. Bu savaş ya sömürgelerdeki isyana karşı bir direniş savaşı ya

da başka bir büyük gücün saldırısına karşı onları korumak için verilen bir savaş olacaktı. Bu da Rusya'nın Hindistan'a ve 1930'larda Japonların Uzakdoğu'daki İngiliz mevzilerine yönelik tehditlerine planlı biçimde karşılık verme anlamına gelen bir görevdi. Bu tür görevler yerel garnizonlarda merkezlenen bir güç yapısını ve deniz üstünlüğünü güvence altına almak için hızla hareket edebilecek ve Britanya'da üslenmiş birliklerden takviye sağlayacak bir donanmayı gerektiriyordu. Kara savaşları söz konusu olduğunda, imparatorluğun korunmasıyla ilgili birçok göreve pek uygun olmayan, hantal tanklara fazla ağırlık verilmedi. Bu durumda, İngilizlerin, 1940'ta Fransa'daki karşılaşmalarında başarısız oldukları Alman *blitzkrieg*'ini daha iyi karşılamak için hem o sırada hem de daha sonra, daha çok tank ve kara-destek uçağı bulunduran daha fazla mekanize güç geliştirmeleri gerektiği görüşü, savaş arası döneme hâkim olan koşulları ihmal eder. Gelişmeleri kestirmenin ne kadar zor olduğunu gösteren bir örnek olarak, sözgelimi, İngiliz komitesinin süvari sınıfının örgütlenmesi üzerine hazırladığı 1926 tarihli belgelere bir göz atmak öğretici olacaktır. Gelecek bir savaşta Britanya'nın en muhtemel düşmanının Sovyetler Birliği mi yoksa Türkiye mi olacağı belli değildi. Kraliyet Tank Kolordusu Müfettişi Albay Lindsay süvarinin modern küçük silahlar karşısındaki zayıflığını çok iyi biliyordu.

> Tüm uygarlık insan ve hayvan gücünün tasfiyesi ve onun yerini mekanik gücün alması yönünde evrilmektedir. Tarih daima, uygarlığın evrimini ve onun imkanlarını değerlendirmek bakımından, askeri düşüncenin geride kaldığını gösterir... Ordu içinde mümkün olan her yolu deneyerek makine ve silah gücünü insan ve hayvan gücünün yerine koymalıyız; bunu yaparken de uygarlığın evriminde bu amaca ulaşmamıza yardımcı olacak eğilimleri dikkatle gözlemeli ve gerektiğinde hızlandırmalıyız. Bizler, hareketli mekanik ve silah gücü geliştirebilecek bütün diğer uluslardan üstünüz, çünkü uzun süre hizmet veren askerlere ve geniş bir sanayi örgütlenmesine sahibiz.

Bu konuda görüş bildirenler süvariden vazgeçmenin sonuçlarından emin değildi ve süvarinin mekanik güçlerle birleştirilmesini savunuyordu.

En uygun araçların hangisi olduğu belirsizdi. Nitekim 1927'de, İmparatorluk Genelkurmay Başkanı General Milne, deneysel mekanize kuvvetlere mensup subaylara zehirli gaza bağışık araçlara sahip olmak gerektiğini anlattı ve "birkaç yıl içinde benzinli motorların yerini başka bir şeyin alacağı"nı iddia etti.[11]

İmparatorluk Genelkurmay İkinci Başkanı Sir Philip Chetwode 1921'de şöyle diyordu: "Tankın sanıldığı kadar aşılmaz bir savaş makinesi olmadığı görülecek ve tank çok geçmeden daha az dehşet uyandıracaktır." Chetwode, kara düzenlerine yönelik hava saldırısı tehdidi konusunda ikna olmuştu ve süvari subaylarının "geleceğin savaşı"nı tanklarla uçakların gelişen işbirliği çerçevesinde düşünmeleri gerektiğini vurguluyordu.[12] Tank şartnameleri ve taktiklerinin sömürge koşullarına odaklanması gerektiğini öne sürdü. Böylece tankların daha ağır bir topla değil de bir makineli tüfekle silahlandırılması ve tankların tanklarla değil, top ve makineli tüfeklerle donatılmış düşmanlara karşı kullanılması amacıyla eğitim yapılması gerektiği konusu üzerinde durdu.[13]

Kara ve hava kuvvetleri arasında rol ve kaynak tahsisatı sorunu da vardı. Nitekim 1922'de Hindistan'daki Kurmay Başkanı General Rawlinson, Hindistan hükümetinin iki yeni hava filosu için bir tümeni lağvetme önerisine karşı çıktı.[14] Milne, hava gücüne çok daha kapsamlı bir eleştiri yöneltti ve bu arada doktrin ile örgütsel yapılar ve siyasetler arasında bağlantı kurdu. "Hava kurmayının oldukça örgütlü ve ilke tanımayan propagandası"ndan, "savunma sorunlarının bir bütün olarak ele alınmasını önleyen ve hava kuvvetlerine ağırlık veren hava kurmayı ve genelkurmay ayrımı"ndan şikâyet ediyordu.

> Hava Kurmayı, ayrı ve bağımsız varlığına destek bulmak için... düşman bir ulusun ana merkezlerine saldırıyı... ve hava silahlarının moral etkisini... temel alan... iki ilke ya da kilit sözcükten ibaret olduğu görülen, özel bir sözde hava stratejisi formu tasarlamayı gerekli görmüştür. Uygar ülkelere karşı büyük ölçekli savaş sorunlarının üstesinden gelinirken, genellikle birinci tanım kullanılır. Böyle bir stratejinin hedefleri savaş gereçlerinin üretildiği merkezlerdir. Bu merkez-

lerin önceden tespiti çok büyük bir önem taşımaktadır. Aslında bu yeni strateji, kadın ve çocuklar dahil sivil çalışanlara saldırıyı içerir.

Şimdiye kadar kara ve deniz savaşlarında düşmanın silahlı kuvvetleri hedef kabul edilmiştir. Bir ulus olarak, kabul edilmiş insanlık anlayışına böylesine toptan ters düşen askeri bir siyaseti benimsemekte ahlaken haklı olsak da olmasak da, hiç kuşku yoktur ki, eğer gelecek savaş bu tür ilkelerle açılacak olursa, bizler bunun acısını çekecek ilk ulus olacağız.'[5]

Sir Archibald Montgomery-Massingberd, 1936'da İmparatorluk Genelkurmay Başkanlığı'ndan istifa ettiğinde şöyle yazıyordu:

Son üç yıl içinde verdiğim en büyük savaşı, hava kuvvetlerinin yeni bir vurucu güç olarak değerlendirilmesi, Benelüks ülkelerinin bizim için pek az değer taşıdığı ve dolayısıyla ayakta kalmalarına yardımcı olmak için askeri bir gücü muhafaza etmemize ihtiyaç olmadığı... rahat ve ucuz bir siyaset olarak... özellikle hava kuvvetlerine delice düşkün olanlar arasında göklere çıkarılan, kıta üzerinde her türlü ordu bağlantısının tasfiyesi fikrine karşı vermek zorunda kaldığımı düşünüyorum. Yüksek performanslı çok sayıda uçağın gelişinin savaşın gidişatı üzerinde ne ölçüde etki yaratacağını henüz anlama aşamasında olduğumuz sık sık belirtilmiştir. Kabul ediyorum, ancak hava kuvvetlerinin yaratacağı etkinin belirsizliği nedeniyle dikkat etmeli ve aceleyle yanlış sonuçlar çıkarmaktan kaçınmalıyız. Bildiğimiz kadarıyla, Fransızlar savaşın patlak vermesi halinde karada büyük ölçekli birlik hareketini göze almaya hazırlanıyorlar ve keza Almanlar da. Habeşistan'da sürmekte olan savaştan çıkarılacak bir ders varsa, o da, güçlü bir hava kuvvetinin, değerli hiçbir hava gücü ya da uçaksavar silahı olmayan vahşiler karşısında bile, erken bir netice alabilecek yetenekte olmadığıdır.

Çoğu kez bütünüyle göz ardı edilen bir diğer nokta da, bombalama harekâtlarının başarısını çok kesin biçimde etkileyen hava ve atmosfer koşulları sorunudur.

Montgomery-Massingberd kıtada verilecek herhangi bir savaşın kaderini kara savaşının belirleyeceğini iddia eder ve İngilizlerin kıtasal birlikler pahasına hava kuvvetlerine yönelmeleri halinde müttefiklerini kaybedeceklerini öne sürerken, belirli güç doktrin ve yapılarının siyasal sonuçlarına da dikkatleri çekiyordu.[16]

Siyasal etkenlerin rolü sonraki bölümlerde belirgin biçimde ortaya konmaktadır. Bu, örneğin İkinci Dünya Savaşı'nda 1939-41'in görece oynak uluslararası ortamından, bunu izleyen ve Almanya ile karşısındaki daha istikrarlı düşman blok arasında girilen, yenene kadar savaş dönemine geçişte görülebilir. Francisco Romero Salvadó'nun gösterdiği gibi, siyaset Rusya (1917-21) ve İspanya (1936-39) iç savaşları sürecinde daha da önemli oldu. Salvadó, dönemin merkezi teması olarak gördüğü sol ve sağ arasındaki mücadele bakımından ele aldığı bu iki iç savaş arasında bağlantı kurar. Okurların tümü bu vurguyu kabul etmeyecektir, ancak her iki savaşın da sahrada yapılan çatışmaların çok ötesine geçtiği açıktır. Bu görüşü başka çalışmalar da destekler. Örnek vermek gerekirse, Geoffrey Swain, *Russia's Civil War*'da [Rusya'nın İç Savaşı, Stroud, 2000] köylülüğün özerk rolüne ve beyazların bu kesimin desteğini kazanmaktaki başarısızlığına ağırlık veren, özünde siyasal bir çatışma değerlendirmesi yapar. Bolşeviklerin acımasızlığı açıkça kendini gösterir, ama aynı zamanda "sosyalist saldırıyı durdurma ve köylünün desteğini bir ölçüde kazanmak için köylü yanlısı bir siyaset başlatma" konusundaki arzuları da açığa çıkar. Yeşil [köylü] isyancılar bir tür yenişememe durumu yaratmak için Bolşeviklerle savaşmışlardı.[17]

Sonradan Stalin, totaliter rejimlerin özellikle desteklediği biçimde, içerideki savaşı yürütmek için güç kullanarak köylülüğe dönecekti. Bu içerideki savaş askeri tarihin önemli bir olgusudur, ancak devletler arası çatışmalara odaklanma nedeniyle görece ihmal edilmiştir. Nitekim, Dennis Showalter'ın işaret ettiği gibi, 19. yüzyıl hükümetleri kent ayaklanmalarını ve kırsal isyanları bastırmak için güce başvurdular. Büyük güçler de müttefiklerin ve kendilerine bağlı ülkelerin topraklarındaki ayaklanmaları bastırmak için ordularını kullandılar. Sözgelimi, Habsburg (Avusturya) güçleri 1821'de Napoli'deki ve Sardunya Krallığı'nın Piemonte bölümündeki is-

yancı güçleri ezdi. Bu tür harekâtlar için seferber edilen güçler oldukça büyük olabiliyordu. 1831'de Ruslar, 100.000'den fazla asker sevk ederek bir Polonya bağımsızlık isyanını bastırmayı başarırken, 1832'de de Fransa 62.000 kişilik güçlü bir orduyla, Belçika'nın 1830'da Felemenk yönetimine ayaklanmasıyla başlayan çatışma sırasında Felemenklerin eline geçen Anvers Kalesi'ni kuşattı.

Bu çatışmalar savaş durumlarının farklılığının yanı sıra orduların yüz yüze geldikleri siyasal koşulları göstermek bakımından da önemlidir. Nitekim 23 Eylül 1830'da, 10.000 kişilik bir Felemenk birliği Brüksel'e girdiğinde, barikatlar kuran, pencerelerden ve damlardan ateş eden kararlı bir düşmanla karşılaştı ve ayın 26'sında geri çekildi.

Warren Chin'in ortaya attığı gibi, bu dönemin çatışmaları pek çok bakımdan 1992-95 Bosna Savaşı'nı andırıyordu. "Büyük savaş"ın sınırlı rolü bir yana, "barış yapmayı" son derece zorlaştıran, çokoyunculu bir siyasal karmaşa da vardı. Daha genel olarak 1990'ların çatışmaları –Bosna ve Kosova (1999)– "topyekûn" savaşların yarattığı bir ara dönemin ardından 1816-63'ün "sınırlı" savaşlarına bir dönüş olarak görülebilir. Bu yaklaşım tanım sorununu geçiştirir: Sözgelimi, Avrupa'da, ister Alman Birlik Savaşları ister Birinci Dünya Savaşı sırasında olsun, daha sonra Bosna ve Kosova'da görülecek olan sivil katliamlarını andıran olaylar olabileceğine dair pek az şüphe vardı.

Ayrıca, "topyekûn savaşlar" çağında karar verme yetkisi bir biçimde generallere bırakıldı. Generaller karşı ayaklanma ve diğer polisiye görevlerle uğraşacak yerde düşman ordularının yenilgiye uğratılması üzerinde yoğunlaşabiliyorlardı. Ancak savaşlarda karşı ayaklanmanın rolü ihmal edildiği için, burada tam bir değerlendirmeden söz edilemez. Birinci durumda, örneğin, İkinci Dünya Savaşı sırasında Alman askeri kaynaklarının büyük ölçüde işgal edilen bölgelerdeki muhalefetin bastırılmasıyla görevlendirilmesi üzerine odaklanmak mümkündür. Düzenli güçler arasındaki çatışma biçimindeki bu savaş modeline uymuyordu, ancak böyle bir değerlendirmenin de, özellikle uzun süreli çatışmalar söz konusu olduğunda kendi sınırları vardır. Direnişin oynadığı rol, askeri gücü düzenli güçler olarak görmenin yanlışlığını hatırlatır ve aynı zamanda topyekûn savaşın

niteliğini ortaya koyar. Bölgenin işgali ve bölge kaynaklarının kullanılması, özellikle Doğu Avrupa'da Almanlar için nasıl yeterli olmadıysa, Almanların hasımları da savaşın sonucunu kabul etmeye hazır değildi: Savunmadaki düzenli güçler yenilse bile, işgal güçlerine karşı direnişte düzensiz güçler hâlâ bir rol oynayabiliyordu.

1944'te Varşova, Slovakya ve Fransa'daki Vercors Platosu'nda meydana gelen ayaklanmaları bastırmalarında görüldüğü gibi, daha iyi silahlanmış Almanlar açık çatışmalarda partizanları genellikle yenilgiye uğratabiliyorlardı. Ayrıca, pek çok bölgenin partizanların denetiminde kalmaya devam etmesinin nedeni, Almanların buraları işgal için birlik göndermeyi tercih etmemesiydi. Gene de direniş kazançlı çıktı. Polonya'da, Balkanlar'da ve Sovyetler Birliği'nin işgal edilen bölgelerinde özellikle yaygın bir partizan faaliyet vardı. Söz konusu bölgenin genişliği, doğası –sözgelimi Yugoslav dağları ve Pripet bataklıkları– ve Alman yönetiminin katılığı bu duruma yardımcı oldu. En önemlisi, müttefik hava saldırılarıyla birlikte büyük miktarda Alman kaynağının bu tehdidi gidermeye ayrılması ve bunun yanı sıra Alman yönetiminin, iktisadi faaliyetlerin ve taşımacılığın verimini azaltan antipartizan siyasetler izleme gereksinimiydi. Ayrıca, sabotaj ve gerilla saldırıları önemli ölçüde hasara ve aksamaya yol açarken, müttefikler, savunma durumu, birlik hareketleri, bombaların yol açtığı hasar ve Alman roket çalışmalarının gelişimi gibi konularda bol miktarda hayati istihbarattan yararlanabiliyorlardı. Bu ölçekte bir karşı ayaklanma harekâtı, bu dönemde yaşanan diğer devletler arası çatışmalarda görülmemiştir. Dolayısıyla bu harekâtlar İkinci Dünya Savaşı ile bu tip çatışmaların büyük rol oynadığı iç savaşlar, sözgelimi Carlismo Savaşları arasında bir köprü olarak görülebilir.

1864-1945 dönemi boyunca ordular, ayaklanmaların, isyanların, grevlerin ve siyasal akımların bastırılması dahil bir dizi "inzibat" görevinin yanı sıra, hükümetlerin ayakta kalması ya da düşürülmesi gibi işlere de bulaştı. 1871'de Fransız ordusu çok radikal bir oluşumu, Paris Komünü'nü ezdi. Bu olay, diğer hükümetler ve bir bütün olarak mülk sahipleri için güçlü ordu ihtiyacına çarpıcı bir örnek oluşturdu. 1931'de Sevilla'da anarşist grevcilerin üzerine topçu sevk edilir ve 1934'te Portekiz'de yaşanan grevler birlik sevkıyatına yol açarken, İspanya'nın Asturias bölgesinde madencile-

rin başlattığı ayaklanma da ordu tarafından bastırıldı. Madencilerin birleşme, silahlanma ve yerel polisi yenilgiye uğratmakta gösterdiği başarının cevabı, vahşi bir askeri karşılık olarak geldi. İsyan bastırıldıktan sonra, tutsakların yanı sıra siviller de yaygın biçimde öldürüldü. Ocak 1941'de Romanya ordusu faşist bir hareket olan güçlü Demir Muhafızlar'ı ezdi.

Bu süreç otokratik rejimlerle sınırlı kalmadı. Bu rejimlerin demokratik akranlarını da işçi kesimindeki huzursuzluk tehdit ediyordu. Britanya'da, 1919'da 12.000 asker tankların eşliğinde Glasgow'a gönderildi. İki yıl sonra ise grevler genelkurmayı "bütün Avrupa"dan (yani dış ordugâhlardan) birlik getirmeyi ve yedekleri askere çağırmayı düşünme noktasına kadar getirdi.[18] 1926 genel grevi sırasında (güç kullanılmasa da)[19] yaygın birlik hareketleri olurken, Fransa'da 1934'te patlak veren Stavisky isyanları sırasında düzeni korumak için askeri birlikler kullanıldı. İşçi hareketlerini önlemek için güç bulundurma ihtiyacı, geçici asker ya da yedeklerden daha güvenilir olduğu görülen düzenli birliklere daha önem verilmesine yol açtı.

Bu ve diğer gelişmeler, askeriyenin temelde düzen ve istikrardan yana olduğunu ortaya koysa da, bu sezgisel nokta hakkında söylenecek çok şey vardır. Askerlerle toplum arasındaki ilişki büyük ölçüde tutuculuk kapsamında incelenebilir. Askerler toplumdaki tutucu güçlerin hâkimiyeti altına girme eğilimi taşır ve genellikle bu tutucu yapıları koruyacak şekilde hareket eder.

Birbiriyle ilişkili ama ayrı olan savaş ve toplum sorununu ele almadan önce, bu denklemin de birtakım sınırları olduğunu belirtmek gerekir. İlk belirgin sınırlılık, askerlerin devrimci durumlardaki rolü, hem devrimci birliklerin aktif rolü, hem de devrimi ezme konusunda isteksiz davranan diğer birliklerin oynadığı daha pasif, ama gene de önemli olan rol konusunda ortaya çıkar. Bu durum 1917 Rus Devrimi'nde görülebilir; ancak, bir önceki yüzyılda da radikal ordu birlikleri, sözgelimi, 1820'de Portekiz, 1821'de Piemonte ve 1825'te Rusya'da pek çok ayaklanma gerçekleştirmiştir. Liberal çevrelerde, özellikle Fransa ve İtalya'da yurttaş asker fikrinin önem kazanması bununla ilgiliydi. İkincisi belirgin sınırlılık, askerlerin gündemlerin değiştirilmesinde devletin bir aracı olarak yer almasıydı. Bu, 19. yüzyılın devlet inşa süreci ve 20. yüzyılın totaliter rejimler örneği için geçerlidir.

Üçüncü olarak (ve bunlar örtüşebilir) profesyonelliğin ve yeni gelişmelerin askeri yapılardaki rolü, savaş zamanındaki çatışmanın yarattığı gerilimler ve mevcut yapıların kusurlu görülme boyutuyla vurgulanan bir durum vardı.[20] Hem barışta hem de savaşta ortaya çıkan net sonuç, mevcut düzenlemeleri iyileştirme arzusunu teşvik etmek oldu. Bu gelişme, silahlarda ve güç yapısında ortaya çıkan ve 19. yüzyıldaki askeri hayata, 18. yüzyıldakinden daha fazla, hatta 20. yüzyılda daha da fazla esneklik kazandıran değişikliklere çok şey borçluydu. Montgomery-Massingberd 1929'da Hindistan'ın kayalık arazisine uygun araçlar geliştirme gereğini tartışırken, "Artık işler öylesine hızlı yürüyor ki bir iki yıl önce imkânsız gibi görülen şeyler pratikte gerçekleşiveriyor" diye yazıyordu.[21]

Ne var ki siyasal alana daha güvenle yerleştirilebilecek diğer etkenler de iş başındaydı. Profesyonellik modernleşme olarak sunulan şeye odaklı liyakat anlayışına göre tanımlanırken, etkili bir güç olarak askeriye anlayışı ile tutuculuk şöyle dursun, düzenden yana bir güç olarak askeriye anlayışı arasında bile potansiyel bir çatlak doğdu. Bu da devlet-askeriye ilişkilerinde, değişken bir yapıda olsa da, gerilime yol açtı. O sırada Britanya'da Güney Saha Komutanlığı'nın başında bulunan Korgeneral Hamilton, 1906'da yapılan Avusturya ve Alman manevralarını izlerken, sosyal politikalar ile değişim imkânlarına hızlı yanıt vermeyen bir ordunun askeri alışkanlıkları arasındaki zıtlığı kavradı. Hamilton şöyle diyordu:

> Salt profesyonel bakış açısından, Avusturyalı subaylar 19. yüzyılın İngiliz subayına benzerler. Onların kendi askeri kariyerlerine, ölümlü bir insanın ... göze alabileceği ölümcül ciddiyette bir iş gibi değil de, heyecan verici bir oyun olarak baktıklarını ve bunun astlarının bakışından çok farklı olduğunu söylemek istiyorum.

Hamilton, Avusturya piyadesinin, "modern top ya da tüfeklerin gücünü ya da bu yeni unsurların hızlı hareket ve gizlenme gerektirdiğini yeterince anlamış gözükmediğini" düşünüyordu. Almanlar söz konusu olduğunda ise, aksine, "sistemin, mekanizması, devletin her dairesinde giderek daha dayanılmaz biçimde mükemmelleştirilmişti."[22]

Savaş ile toplum radikal bir bağlantı ile ifade edilen bir ilişki içindeydi. Savaş kararını kışkırtan ve destekleyen siyasal güçlerin çoğu, toplumsal ve siyasal istikrarı korumayı amaçlıyor ve savaşı tam da bu nedenle destekliyordu. Ancak büyük çatışmalar çok farklı bir etki yaratacak yönde gelişti. Kayıpların ve çekilen acıların neden olduğu muazzam gerilimler, savaşın gerektirdiği kaynaklar ve insan ihtiyacı, çatışmanın maliyeti, bundan doğan vergiler, enflasyon, binaların ve altyapının yıkılması bir yana, bir de genç erkek nüfusun büyük bölümünün yaşadığı bir çatışma deneyimi vardı. 1816-63 savaşlarında profesyonel düzenli birliklerden oluşan görece küçük güçler kullanıldıysa da, sonraları ülkenin askerliğe uygun genç erkek nüfusundan asker toplama ve yedek bulundurma uygulamasına ağırlık verildi. Bu uygulama ancak son otuz yılda azaldı.

Genel askerlik hizmetinin, Batı'nın büyük bölümünde devletin beklediği ve istediği bir zorunluluk olarak kabul edilmesinin pek çok nedeni vardır. Bu kabul, otoriter (özellikle serf) toplumlardan, daha çok Rusya'dan, ama aynı zamanda Amerikan ve Fransız devrimlerinde geliştirilen silahlı halk kavramından kaynaklandı. Fransız Devrimi'nin radikalliği, Napoleon'un 1815'teki düşüşünden sonra Avrupa'da düzenli ordu tercihini artırdı, ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında, kısmen büyük bir güç savaşı beklentisinin artması, kısmen de rakiplerdeki gelişmelere cevap verebilme ihtiyacının ortaya çıkardığı büyük güçler gereksinimi, tercihleri değiştirdi. Ayrıca, kentleşme, sanayileşme ve sekülerleşmenin, erkeklerin çoğuna ya da hepsine oy hakkı tanınmasının ve işçi eylemlerindeki artışın iyice hareketlendirdiği bir toplumda, askere alma, bu hareketliliğe verilmesi gereken zorunlu bir cevap gibiydi. Böylece henüz etkilenme çağında olan genç erkekler, başında devletin bulunduğu bir askeri örgütlenme ve disiplin altına alındı. Bu arada devlet yönetimi merkezileştirildi: Askeri hizmetlerin girişimcilere ihale edilmesi ve aristokrat subayların özerkliği sona erdi ya da en azından büyük bir aşınmaya uğradı. Zorunlu askerlik, asker kiralama kadar pahalı değildi, ancak devlet denetiminde bir talim ve otorite yapısı gerektiriyordu. Askere alınanlar iki ya da üç yıllık hizmetten sonra yedeğe alınıyor, böylece savaş halinde, talim görmüş askerlerden oluşan büyük ordular seferber edilebildiği gibi, devlet de barış zamanında bu askerlere ödeme yap-

mak zorunda kalmıyordu. Bu uygulama demografik ve iktisadi büyümeyle birleşince, orduların potansiyel büyüklüğünde ciddi bir artış oldu. Toplumun militerleşmesine yardımcı olan zorunlu askerlik, modernleşmenin ideolojik ve siyasal programı için öylesine önemliydi ki, bu yüzden büyük toplumsal değişikliklerin daha barışçı toplumlara yol açmasının önüne geçildi. Savaşın, yalnızca askeri güçler arasında değil, sivil güçler arasında da süre gelen bir mücadele olduğu anlayışı; gelişen milliyetçilik, zorunlu askerlik ve kaynak seferberliğindeki büyük artışla daha da belirginleşti.

Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'nda toplumlar savaş için seferber edildiler. O zamana kadar zorunlu askerlik uygulaması olmayan ülkelerde de (Britanya 1916, 1936) zorunlu askerlik uygulandı. Ekonominin büyük kesimi hükümetin denetimine girdi. Hem toplum hem de siyaset yeniden düzenlendi. Savaşanlar için, kaynakların, ekonomi ve toplumun topyekûn yönetimi daha önemli hale geldi. Savaş devletin elindeki yetkiyi artırdı ve savaş öncesi siyasetin gereği olan pek çok kısıtlama ve zorunluluktan kurtulmasını sağladı. Bu uygulama modernleşmenin bir katalizörü oldu. Elitler gibi orta sınıfların da yerleşik statüleri, siyasal, toplumsal ve iktisadi ayrıcalıkları kısıtlanır ya da sorgulanırken, pek çok ülkede istikrar tehlikeye girdi. Cinsiyet rolleri ve toplumsal roller gözden geçirildi.

Birinci Dünya Savaşı'nda iktisadi düzenleme ve zorunlu askerliğe başvurmayan devletler, İkinci Dünya Savaşı'nda her iki uygulamayı da daha hızlı ve kapsamlı bir biçimde gerçekleştirdiler. Ancak bu savaşın, öncekine göre daha "topyekûn" olmasının nedeni sadece bu değildi. Alman Nazileşmesi de İkinci Dünya Savaşı'nın farklılığında büyük bir rol oynadı. Hitler, Sovyetler Birliği'nin 1941'deki işgalini, bir gün geleceğine mutlaka inanılan bir ırksal üstünlük ve iradeler çatışması olarak sundu. Bu, Nazi ideolojisini mücadelenin merkezine yerleştirdiği gibi, savaşın tarzını da belirledi. Özellikle Ruslara ve işgal altındaki Doğu Avrupalılara karşı yoğun bir vahşet uygulandı. Müttefiklerin buna tepkisi ise, Almanya'nın kayıtsız şartsız teslimine ısrar etmek oldu. 1941'den itibaren Yahudilere uygulanan soykırım siyaseti, Nazi antisemitizminin kattığı özel vahşete rağmen bir istisna değil, her alanı kapsayan bir ideolojik militarizmin zirvesiydi.

Düşman halklara yönelik saldırının bir diğer yüzünü, amacı farklı da olsa, sivil hedeflerin bombalanması oluşturuyordu. Alman *Luftwaffe*'nin [Alman Hava Kuvvetleri] savunmasız kentlere, özellikle Varşova (1939), Rotterdam (1940) ve Belgrad'a (1941) karşı başlattığı büyük ölçekli terör bombardımanı, kasıtlı olarak panik yaratmak ve sivillere ağır kayıplar verdirmek için yapıldı: Örneğin Belgrad'da 17.000 kişi öldürüldü. Bu örneklerde, bombalama karadan gerçekleştirilen işgal harekâtlarının bir uzantısıydı. Kara saldırısına uzun vadeli bir hazırlık olarak düşünülen (ve hava gücü taraftarlarınca kara saldırısının yerine geçebileceği sanılan) stratejik hava seferleri, Almanya'nın 1940'taki başarısız Britanya işgali girişimiyle başladı ve Britanya'yı bombardımanla teslim almaya indirgenen başarısız bir sefere dönüştü. Bu sonuçta yeterli eğitimden geçmiş pilotların eksikliği ile uçakların ve taktiklerin sınırlılığı da rol oynadı.

Ardından, İngilizler, daha sonra Amerikalıların da katılımıyla Almanya'ya karşı bir stratejik bombardıman seferi başlattılar. Yüksekten geçen uçakların bıraktığı bombaların sadece bazıları hedefini bulduysa da, Alman lojistiği, iletişimi ve silah üretimi giderek öyle aksadı ki, silah üretimi yavaşladı. Almanlar, cephe hattında kullanabilecekleri muazzam kaynakları uçaksavar savunmasına yöneltmeye mecbur oldular. Kent hayatını tahrip edeceği, sivillerin artan sefaleti karşısında savaşa son verileceği umuduyla giderek daha da benimsenen alan bombardımanı, ağır sivil kayıplarına yol açtı, ancak Alman toplumunun moral gücünü kıramadı.[23] Bununla birlikte ortaya çıkan sonuçlar, müttefiklerin Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'ya uyguladığı ablukadan ya da Alman Hava Kuvvetleri'nin V1 pilotsuz uçakları ve V2 karadan karaya roketleri ile 1944-45'te giriştiği, stratejik roket savaşları çağını açan karşı hamleden çok daha yıkıcıydı.[24]

Dış ve iç cepheler arasında köprü kuran savaş nosyonu sadece Nazi devleti için geçerli değildi. Devletlerin içinde istenmeyen kişilere uygulanan vahşet ve muhaliflere yapılan sert muamele sadece siyasal hedeflerin bir yan ürünü olarak değil, aynı zamanda Nazi ve komünist misyonlarının bir parçası olarak görülüyordu. Nitekim 1945'te Nazi Almanya'sının düşüşü (Sovyet *gulag*'larının da kanıtladığı gibi) toplama kamplarına ya da genel olarak söyleyecek olursak toplumu yeniden biçimlendirirken zor kullanı-

mına son vermeyi sağlamadı. Savaş sonrasında Portekiz'de 1974'e, İspanya'da 1975'e kadar süren, Yunanistan'da 1967-74 arasında hüküm süren sağcı otoriter rejimler zora dayanıyordu. Askeriye bu rejimlerin kuruluşunda önemli bir rol oynadı: İspanya'da Franco rejimi iç savaşta kazanılan zaferin, Yunanistan'daki rejim bir darbenin ardından kuruldu. Portekiz'deki diktatörlük rejimi ise tam tersine askeri bir ayaklanma ile yıkıldı.

Bu rejimlerin tümü zora dayanıyordu, ancak hiçbiri 1989-90'a kadar ayakta kalan komünist Doğu Avrupa Bloku'ndaki benzerleri kadar acımasız ya da uzun ömürlü olmamıştı. İkinci Dünya Savaşı'nın son aşamasında ve sonrasında komünist denetimin yayılışında önemli bir rol oynayan zor, daha sonra da önemini sürdürdü. Antikomünist faaliyetler, reformist hareketler ve hükümet siyasetlerine karşı gerçekleştirilen gösteriler çoğu kez vahşice bastırıldı. Bu, 1953'te Doğu Almanya'da ve 1956'da Macaristan'daki ayaklanmaların bastırılmasında ve işbaşındaki reformcu komünist hükümetin devrildiği 1968 Çekoslovakya işgalinde açıkça görüldü. Benzer biçimde Polonya'da özellikle 1956 ve 1976'da yaşanan işçi hareketlerine karşı ve gene 1981'de sıkıyönetim ilan edildiğinde de zor kullanıldı. Zor kullanımı bazen çok büyük ölçekli oluyordu. 1956'da Macaristan'daki halk muhalefeti Sovyetler'in kararlı bir biçimde hava saldırıları düzenlemesi ve helikopterlerle desteklenen zırhlılar kullanmasıyla ezildi. 1968'de Polonya, Macar ve Bulgar güçleriyle desteklenen yaklaşık 250.000 kişilik bir Sovyet gücü Çekoslovakya'ya girdi. Bu bir savaş değildi: Çek hükümeti sivil halk için yaratacağı sonuçlardan korktuğu ve Batı'dan destek sağlama umudu olmadığını bildiği için silahlı direniş göstermeme kararı aldı. Göstericiler tanklara karşı boya fırlatmak gibi uluslararası kamuoyunda büyük bir etki yaratan barışçı protesto yöntemleri uyguladılarsa da, Sovyetler'i kapı dışarı etmeyi başaramadılar. Bu işgal, her ne kadar bir savaş değilse de, Doğu Avrupa komünizminin zora dayanma ve zor kullanabilme boyutunu gösterdiği için Avrupa askeri tarihinde çok önemli bir yer tutar.

Zor, demokratik devletlerde de rol oynamıştır. 1961'de Fransa'da ordu içindeki muhalif unsurlar eski bir general olan de Gaulle yönetimindeki hükümetin Cezayir'in bağımsızlığını müzakere etmesini önlemeye çalıştılar. Hükümet yedi yıl sonra, ciddi öğrenci ve işçi gösterileri karşısın-

da askeriyeden destek istemek zorunda kaldı. Destek vaadi hükümetin sertleşmesine fırsat verdi. Ertesi yıl İngiliz hükümeti bir yıl önce ayaklanmaların olduğu Kuzey İrlanda'ya birlik göndererek düzeni sağlamaya çalıştı. Bu sevkıyat kısa süreli bir önlem olarak düşünülmüştü, ancak bizatihi birliklerin varlığı bir sorun haline geldi ve şiddete yol açtı. 1971'de İrlanda Cumhuriyet Ordusu (IRA) ilk büyük saldırısını gerçekleştirdi ve ertesi yıl yaygın silahlı çatışmaların ve bombalama olaylarının ortasında, Katolik nüfus ile ordu giderek birbirini düşman gibi görmeye başladı. Paramiliter güçlerin önderliğindeki şiddet yaygınlaşırken, ipleri yeniden eline almaya kararlı İngiliz hükümeti Belfast ve Londonderry'de IRA'nın "kurtarılmış" bölgelerine asker ve polis devriyelerini gönderdi. IRA da devrimci savaş evresine geçme girişimlerinden vazgeçerek terörizme kaydı. Kuzey İrlanda'ya sevk edilen birliklerin sayısı 1969'da 6000 iken 1972'de 20.000'e çıkarıldı. İngiliz ordusu terör karşıtı siyasette büyük deneyim kazandı, ancak sivillerden gelecek yaygın bir desteğin yokluğunda terörizme son vermenin kolay olmadığı anlaşıldı. Ayrıca, siyasal bağlam da ordunun fazlaca silaha başvurmasını engelliyordu. Askeri yeterlilik tanklar ve bombardımanla değil, devriye ve gizlenme gibi geleneksel piyade becerileriyle ölçülmekteydi.

Gizlenmeyi iyi bilen düşmanlara uygulanan sömürge harekâtlarına ilişkin haberler yankı yarattı. 1881'de Majuba Tepesi'nde kazanılan bir Boer zaferi sırasında bir İngiliz subayı, "görünmeyen bir düşmanın attığı mermiler"in yarattığı sorunları kaydediyor ve sonuçta "Boer ateşi bizimkini bastırdı" diyordu.[25]

Doğu Avrupa'daki Sovyet üstünlüğü, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından komünist ve komünist olmayan sistemlerin ve bunların askeriyelerinin karşı karşıya gelmesine yol açan "Soğuk Savaş" sırasında, Avrupa'da tam bir bölgesel istikrarın sağlanmasına katkıda bulundu. Bu durum hem Avrupa'nın iki silahlı kampa bölünmesine bir zemin oluşturdu, hem de –tartışmaya açık olsa da– dolu dizgin bir çatışmaya yol açabilecek istikrarsızlığı önledi. Böyle bir çatışma, savaşın hemen başında taraflardan birinin üstünlük sağlama isteği, ya da Sovyetler'in Avrupa'daki sayısal üstünlüğünü dengeleme hedefi nedeniyle nükleer bir biçim alabilirdi. Ayrıca Sovyetler muazzam bir deniz gücü kurmuştu. En büyük balistik füzeleri taşıyan

Tayfun tipi altı adet denizaltı 1980'den itibaren ve Sovyetlerin tek büyük uçak gemisi *Kuznetsov* dahil en etkin su üstü gemileri 1980'lerde hizmete sokulmuştu.

Nükleer silahların yıkıcı potansiyelinin sağladığı caydırıcılık etkisi, taktik nükleer silahlar için bir alan tanımlanmasına ve bir büyük güç savaşı olasılığını azaltmak ya da böyle bir çatışmanın esasen konvansiyonel bir savaş olması olasılığını artırmak için, etkin bir stratejik nükleer ilk vuruşun planlanmasına verilen önemi artırdı. Soğuk Savaş sırasında Kuzey Avrupa düzlüğü en kritik stratejik mıntıka olarak tanımlandı; Sovyetler Birliği bu bölgede konvansiyonel güç bakımından büyük üstünlüğe sahipti. Bu durum, NATO planlarında, her biri hangi nükleer silahın ne ölçüde ve ne zaman kullanılacağı konusuna odaklanan bir dizi karşılık buldu. Temel aşamalar şunları kapsıyordu: Konvansiyonel bir Sovyet saldırısına derhal verilecek nükleer bir karşılık; kapsamlı nükleer misilleme; çeşitli yorumlara açık bir teori olan esnek mukabele ve nihayet Amerikan vurgulu, güçlendirilmiş konvansiyonel karşılık.[26] Amerikan nükleer gücünün sağladığı taktik (örn. bir mil menzilli atomik bazukalarla) ve stratejik misilleme olasılığı, Avrupa'daki Sovyet tehdidini azalttı; ancak 1970'lerde Sovyetler Birliği, karşılaştırmalı nükleer güçte büyük ilerleme kaydederek, muhtemelen MAD (Mutually Assured Destruction/karşılıklı garantili imha) ile sonuçlanabilecek bir durum yarattı. Bunun üzerine MAD temelinde caydırma ve aşamalı mukabele stratejileri geliştirildi. Nükleer program, yüksek askeri harcamaların daha da ağırlaşmasına, Sovyet ekonomisinin zorlanmasına ve ciddi toplumsal gerilimlere yol açtı.

Atom silahları 1945'ten sonra kullanılmadıysa da, Avrupa'nın askeri tarihinde, özellikle de stratejik planlama ve güç yapılarında büyük bir rol oynadı. Amerikalılar 1945'te atom bombası kullandılar; Sovyetler Birliği 1949'dan, Britanya 1952'den ve Fransa 1960'tan itibaren bu tür bombalara sahip oldu. Atom bombasını izleyen ve ilk kez 1951'de ABD'de patlatılan hidrojen bombası, nükleer silahların yıkıcı gücünü artırdı. 1953'te Sovyetler Birliği, 1957'de Britanya ve 1968'de Fransa hidrojen bombası imal etti. Hidrojen bombasında, nükleer patlama, hidrojen izotoplarının helyum atomları içinde eriyecek kadar ısınmasını sağlamak için kullanılıyor ve bu dönü-

şüm muazzam bir yıkıcı enerjiyi serbest bırakıyordu. Nükleer silahlar, kaynak tahsisatında, kara ordusundan önce hava kuvvetlerine, daha sonra atom savaş başlığı atma yeteneğine sahip denizaltılar ve karaya yerleştirilmiş kıtalararası füzelere doğru yönelen büyük bir değişikliğe yol açtı.

Bu gelişmeler, askeri yapı ve doktrinlerde İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda değişim düşüncesine büyük bir katkıda bulundu; zira nükleer silahların her ikisiyle en iyi nasıl bütünleştirileceği henüz belli değildi. Taktik nükleer silahlarla yapılan denemeler 1953'te başladı.

1945'in silahları ve silah sistemleri 1975'te hâlâ ağır basıyordu. Bu otuz yıl içinde, 1900 ve 1930 kıyaslamasında rastlanmayacak ölçüde bir süreklilik vardı. Tanklar, sahra topları, uçak gemileri ve diğer silahlar hatırı sayılır bir sürekliliğe işaret ediyordu. Zaten, özellikle mevcut silah sistemlerinin güçlendirilmesinde de büyük gelişmeler vardı. Kısmen İkinci Dünya Savaşı'nın sonraki evrelerinde geliştirilen, jet uçağı, roket ve sualtında şarj edilebilen denizaltı bataryası gibi silahların ve tekniklerin mükemmelleştirilmesi, savaş teknolojisini daha karmaşık hale getirdi. Denizaltıların tasarımı, inşa teknikleri, itici gücü, iletişim sistemleri, silahları ve gözetleme yeteneklerinde büyük ilerlemeler sağlandı. Rekabet, 1940'ların sonlarında ve 1950'lerde jet savaş uçakları gibi silahların geliştirilmesini ve edinilmesini hızlandırdı.

Daha genel olarak, makinelerin önemli bir rol oynadığı, sözgelimi karmaşık otomatik görüş sistemleri gibi silahlar, askerlikte becerinin fiziksel gücün önüne geçmesini sağladı. Bilgisayarlar, 1960'lardan itibaren harekât ufuklarını, komuta ve kontrol seçeneklerini değiştirdi. "Donanma donatıma asker bulurken, ordu askerleri donatır" cümlesi, giderek sınırlı bir modern ordu tanımı haline geldi. Becerinin ödüllendirilmesi gerek birliklerin gerekse eğitimin kalitesine verilen önemi artırırken, askeriyeyi de sıradan askerlerden çok gönüllülerden oluşan profesyonel bir gücü desteklemeye yöneltti.

Gelişmiş silahların sıradan birliklere dağıtılması savaş sonrası teçhizat yenilenmesinin başlıca özelliklerinden biridir. Piyadenin niteliği değiştikçe ordular bütünüyle motorize ve mekanize hale geldi. Bu da esas olarak statik mevzi savaşlarından çok hareketlilik üzerinde odaklanan piyade doktrinin geliştirilmesine yol açtı. Böylece Kızıl Ordu piyadesini geliştirdi ve

1967'de, sekiz asker ve üç mürettebat taşıyabilen, hava filtre sistemine sahip, top, makineli tüfek, güdümlü antitank füze ve tüfek lombarlarıyla silahlanmış yüksek hızlı *Boevaya Maşina Pekhotiy* piyade aracını kullanıma soktu.[27]

Aynı süreç lojistik alanında da yaşandı. İkinci Dünya Savaşı sırasında doğu cephesinde hâlâ yaygın olarak kullanılan atların yerini başka araçlar aldı, ancak ikmal sistemine kamyonlar hâkim oldukça demiryolunun rolü de azaldı. Varşova Paktı'nın Batı Avrupa'yı işgaliyle başlayacak bir savaşta, yüksek hız ve manevra kabiliyetinin belirleyici olacağı düşünüldüğü için, hareketlilik her iki taraf için de vazgeçilmez önemdeydi. Özellikle karşı saldırılarda taktik nükleer silahları kullanmak için esnek bir savunma gerekliydi.

Ayrıca, Batılı güçlerin yeniden tertiplenmesi ve inisiyatifi ele geçirmesi de ancak esnek bir savunmayla mümkün olabilirdi. İsraillilerin, 1967 Altı Gün Savaşları'nda Arap savunma mevzileri karşısında ve daha sonra, 1973 Yom Kippur Savaşı'nda, ilk Arap başarılarının ardından sergiledikleri beceri, düşük hızlı güçlerin kırılganlığını kanıtladı. Öte yandan Sovyetler, hareketlilik ve tempoya ağırlık vererek Batı'nın nükleer silah kullanmasını haksız kılacak şekilde, NATO'nun geri bölgelerine doğru hızla ilerleme çabası içindeydi. Kızıl Ordu, İkinci Dünya Savaşı'nın son evresinde Alman savunma engellerinin arasından sızmasını sağlayan harekât tarzını esas alarak hızlı ilerlemeye önem verdi.

Silahların nitel kapsamı arttı. Örnek vermek gerekirse, bitkileri yok eden kimyasal maddeler ve kızılötesi görüş aygıtları çatışmaların fiziksel çevresini değiştirebiliyordu. Bununla birlikte *"low-end high-tech"* denilen silahları da unutmamak gerekir. Bunlar küçük ölçekli ve konvansiyonel olmayan savaşlarda büyük bir etki yaratmışlardır. Saldırı tüfeği ve omuzdan atılan füzeler, hafif havan topları ve kara mayınlarıyla bir araya gelerek, düşük yoğunluklu çatışmalar, devrimci savaşlar ve ulusal kurtuluş savaşlarında büyük bir atılım yaratmıştır.

Gelişmiş silahlar, hem itibari hem de gerçek değerleri bakımından pahalıydı. İleri düzeyde kitlesel üretim kapasitesi ve bunu mali bakımdan karşılama yeteneği büyük önem taşıyordu. Metal üzerinde yapılan işlemler önemini korudu, ancak elektronik mühendisliğinin oynadığı rol şimdiye

kadar görülmemiş ölçüde büyüktü. Soğuk Savaş'ın yüksek maliyetleri Sovyetler Birliği'ne taşıması güç bir yük bindirdi ve komünizmin kendi yurttaşlarının gözündeki cazibesini azalttı.

1990'da ya da daha makul bir tarih vermek gerekirse 1980'lerin ortasında, değişim baskısı Sovyet hükümet çevrelerine artık hâkim olduğunda, Sovyetler Birliği Soğuk Savaş'ı açıkça kaybetmişti. Bu durum, Batılı sömürge imparatorluklarının nihayet çöktüğü 1970'lerin ortalarında ve Vietnam çatışmasının Saygon'un komünistlere geçmesiyle birlikte sona erdiği 1975'te pek belirgin değildi. Bu sırada Batı'nın iktisadi gücü, 1973 Arap-İsrail savaşının ardından petrol fiyatlarında yaşanan yükselmenin getirdiği iktisadi zorluklarla dengeleniyordu. ABD'de yaşanan Watergate krizi sadece Başkan Nixon'un 1974'te düşüşüne yol açmakla kalmadı, aynı zamanda Amerikan liderliğine yönelik bir güven krizine yol açtı. Diğer Batılı güçlerden Britanya 1974'te madencilerin greviyle bağlantılı bir siyasal krizle, daha sonra 1970'lerin ortalarında, yüksek enflasyon ve güçlü sendikalardan ileri gelen akut bir iktisadi yorgunluk, zafiyet ve daha genel bir krizle karşılaştı.

ABD'nin 1975'te, Angola iç savaşında antikomünist güçleri desteklemesi üzerine Soğuk Savaş ısındıysa da, bu sorunlar büyük bir dünya çatışmasına yol açmadı. Bunun yerine, 1970'lerin ortalarında, Doğu Bloku'nun konumunu ve çıkarlarını tanıyan ve onu güçlendirdiği görülen birçok antlaşmaya, özellikle 1975 Helsinki Antlaşması'na tanık olundu. Bu *detant*, müttefikler arasında hassas bir uyum değil, rakipler arasında bir ateşkes anlamına geliyordu ve Soğuk Savaş'ın yatıştığını göstermekle birlikte, Batı'nın zaferini vurgulamıyordu. 1990'da büyük bir mücadelenin Batı'nın zaferiyle sona ermiş olduğu açık olsa da, bu durum 1975'te açıkça görülmüyordu. Bunun yerine, Doğu'nun da Batı'nın da hâlâ Avrupa sömürge imparatorluklarının sona erişine uyum sağlamaya çalışan bir dünyada oyunu sürdürmek zorunda oldukları görülüyordu.

Ayrıca askeri düşüncede uzay harekâtlarına ağırlık veren bir revizyon süreci başlamak üzereydi. Gerek NATO gerekse Varşova Paktı'nın askeri düşünürleri, belirli güç yapılarına, strateji ve taktiklere bağlanmak şöyle dursun, gelecek on beş yılı, en iyi savaşın nasıl verileceğini yeniden düşünerek geçireceklerdi. Sovyetler 1977'de genelkurmay başkanı olan N.

V. Ogarkov yönetiminde erken derin savaş kavramını geliştirirken, Vietnam Savaşı'nın ardından düşünce ve uygulamalarını yeniden ifadelendiren Amerikalılar da, Hava Kara Savaşı Doktrini'ni geliştirdiler.[28] Bu güçler savaşmadılar; ancak savaşmış olsalardı, 1970'lerin ortasından önce yürütülenlerden çok farklı bir çatışma olacaktı.

Modern savaşların tarihinden bütün dönemler için geçerliliği olan bir ders çıkarılacaksa, o da, belirli bir zaman ve mekânda iyi sonuç veren bir uygulamanın bir başka zaman ve mekânda aynı sonucu vermeyebileceğidir. Amerikan önderliğindeki koalisyonun 1991'de Körfez Savaşı'nda Irak'la çatışırken gösterdiği başarıdan hareketle, NATO kara güçlerinin, 1999'da Kosova'daki Sırplara saldırması halinde aynı sonucu alacağını düşünmek bir hatadır. Bunun yerine görülen, uçakların kara ateşinden ve dolayısıyla hava mürettebatı kayıplarından kaçınmak için yüksekten uçmaları nedeniyle müttefik hava saldırılarının Sırp güçlerine sadece sınırlı ölçüde zarar verebildiğidir. Bir kara saldırısı muhtemelen ancak ağır kayıplardan sonra başarılı olacaktı. İster Kuzey İrlanda'da ister Balkanlar'da olsun, savunmadaki bir kuvvetin kendi ortamında sahip olduğu güç belirgindir. Saldırı doktrinlerine göre böyle bir durumdan çok, karşılaştırılabilir düzenli güçlere karşı başarılı olunması daha muhtemeldir.

Komünist rejimler ve Sovyet gücü 1989-91'de, Yugoslavya ve Kafkasya dışında büyük bir çatışma yaşanmadan çöktü. Sovyet yetkililerinin ellerindeki gücü kullanmama kararı son elli yılın askeri tarihinde yaşanan en önemli olaylardan biriydi. Aynı şekilde, önde giden Batılı sömürgeci iki devletin, Britanya ve Fransa'nın, kendi sömürgelerinin çoğunu özellikle 1960'larda çatışmasız terk etme kararı, hem askeri hem de küresel tarih bakımından önemliydi. Daha 1922'de Rawlinson, Hindistan'dan şu uyarıda bulunuyordu: "İngiltere halkıyla bu ülkenin eğitimli kamuoyunun kesinlikle ters düşmesine yol açarsanız, kan dökmeden ve Hindistan'ı kılıçla yönetirken uyguladığımız eski otokratik yöntemlere başvurmadan, bu durumdan nasıl kurtulabilirsiniz, bilemiyorum."[29]

Her iki duruma ilişkin bir dizi etken vardır, ancak en göze çarpanı, güç kullanımında, giderek artan ve kısmen de toplumsal güç siyasetlerinde bir değişim düşüncesini yansıtan bir duraksamadır. Basitçe ifade etmek

gerekirse, savaş, ölüm riskini göze alma ve bunun yanı sıra aşılanması daha kolay olan öldürmeye gönüllü olmaya dayanır. Son yıllarda, toplumlar daha bireyci, hedonist ve saygılı oldukça bu eğilimler Avrupa ve ABD'de (Vietnam'dan bu yana) büyük ölçüde azalmıştır; bu dönemin asıl askeri devrimi budur, silah ya da güç yapılarındaki değişiklikler değil. Bu devrim devam etmektedir ve devletler ile onların askeriyelerinin kabullenmek zorunda oldukları devrim budur.

1864-1945 ya da 1914-45 dönemlerinin düzenli silahlı kuvvetleri arasında geçen çatışmalar modern savaşı tam olarak tanımlamaz ve her iki dönem de geride kaldıkça bu durum daha da açıklığa kavuşur. "Modern"i ele alırken, 1945 sonrasının sömürgecilik karşıtı mücadelelerinden, çoğu iç savaşlar olan ideolojik Soğuk Savaş çatışmalarına kadar süren ayaklanma ve karşı ayaklanma savaşlarına küresel ölçekte bakmak da gereklidir. 1820'lerin, 1830'ların ve 1840'ların müdahaleci dönemleri bu çatışmaların habercisi olarak görülebilir. Hem 19. yüzyılda hem de 20. yüzyılın ilk yarısında yaşanan çatışmaların çeşitliliğinin ve farklılığının kavranması, askeri modernitenin çok değişik niteliğini ve daha yakın zamanlara ait askeri tarihin farklı doğasını gözler önüne serer.

Not: İlk taslağı okuyup tavsiyelerde bulunan Gerry Bryant, Christopher Duffy, Paul Mackenzie, Dennis Showalter ve Stephen tucker'a teşekkür ederim.

DENNIS SHOWALTER

1815-64 AVRUPA'NIN SAVAŞ TARZI

1.

Askeri tarihin, tarih yazıcılarının "Whig yanlısı yorum" dedikleri şeyin son kalesi olduğu öne sürülebilir. En basit ifadeyle bu yaklaşım savaşların gelişimini ilerlemeci bir bakışla değerlendirir. Makedonya falanksından, Roma lejyonları ve Büyük Frederick'in el bombacılarına, oradan Nazi Almanya'sının panzerlerine ve günümüzün ABD askeri çevrelerinde çok tutulan bilgi çağı savaşlarına uzanan çatışma yönetiminin, giderek daha karmaşık ve daha etkin hale geldiği öne sürülür.

Bu, basit bir çizgisel süreç değildir. Sonuçsuz girişimler ve hatalı çıkışlar çoktur. Hükümdarlar ve generaller kötü kararlar alırlar. Toplumların kendi askeriyeleriyle olan bağları gevşer. Silahlı kuvvetler hatalı doktrinler geliştirir ya da yerleşik bir geçmişe sadakat batağına saplanıp kalırlar. Aslında bu hatalara göz yumulmaz. Hem silahlı kuvvetlerin hem de askeri tarihçilerin kutlanan başarılardan çok başarısızlıkların yorumuna enerji harcadıkları söylenebilir. Zanaatlarını çözümlemeye onu yapmaktan daha çok zaman harcayan askerler için, geçmişin kusurları ve şimdinin eksikliklerine odaklanmak, sürekli hesap verme zorunluluğuyla karşılaşmayan tüm kurumlara sızabilen uyuşukluk ve eski zaferlerle avunma tutumuna karşı bir puan oluşturur.[1] Tarihçiler ise geçmişe bakmaktan duydukları olağan hazları, savaş açan insanlara ve kurumlara yönelik belli bir düşmanlıkla pekiştirirler. Literatürde perspektif, esneklik ve duygusal olgunluktaki yaygın ve kalıcı kusurları ortaya koymak için Norman Dixon'ın, *On the Psychology of Military Incompetence*'te (Askeri Yetersizlik Psikolojisi Üzerine) yaptığına benzer biçimde, hukuk, tıp ya da eğitime başvuran başka herhangi bir eser yoktur.[2]

Bu entelektüel örüntüler esas olarak Napoleon'un düşüşü ile Alman Birlik Savaşları arasındaki yarım yüzyılda Avrupa'nın yaşadığı askeri deneyimin yapısını belirledi. 1815'ten 1864'e kadar geçen yıllar, çoğu askeri tarihte, sadece bir durgunluk zamanı olarak değil, devletlerin ve orduların devrim/Napoleon dönemi deneyimlerinden döndükleri, bunun yerine

Bellona'yı yeniden ehlileştirmeye ve kitlesel savaş cinini yeniden şişesine sokmaya çalıştıkları bir gerileme dönemi olarak ortaya çıkar.[3] Bu modelde silahlı kuvvetler entelektüel ve kurumsal olarak durgun bir seyir izler. Bu çalışmalar, 1860'larda Atlantik'in her iki yakasındaki çatışmaya yeni boyutlar kazandıracak silah sistemlerini genellikle bilinçli olarak görmezden gelir. 1793'ün yurtseverleri ve 1805'in *grognard*'ları [Birinci İmparatorluk döneminde muhafız birliği erleri] yerlerini, bazı durumlarda alay subaylarının askerlerinin dilini bile konuşamadığı ve generallerinin savaş meydanında şan ve şeref kazanmaktansa kamu fonlarını dolandırarak altın edinmekle ilgilendiği, otomatlaşmış zorunlu askerlere bıraktılar.[4] İşler ancak, Avusturya'nın tozunu ve Fransız süslerini silkip atan bir Prusya ordusu, Avrupa'yı ve dünyayı Birinci Dünya Savaşı'nın siperlerine sevk ederek kendi genelkurmayının ruhunda ve gözünde yeniden doğduğu zaman tekrar yoluna girdi.[5]

Öykü, özellikle esinleyici olmasa da tutarlıdır. Aynı zamanda insanı büyük ölçekli ve sinerjik araştırma yolundan alıkoyacak kadar da tanıdıktır. Ne var ki daha yakından bakıldığında daha karmaşık bir tablo çıkar. Bu tabloyu en iyi ifade eden şey, Avrupa silahlı kuvvetlerine, I. Napoleon ile Yaşlı Moltke arasındaki dönemde musallat olan ve biçim veren altı diyalektiktir.

İç Güvenlik/Güç Projeksiyonu

Fransız Devrimi'nden önce iç güvenlik Avrupa orduları için düşük bir önceliğe sahipti. Toplumlar büyük karışıklıklara karşı aşılıydılar ve hayat ile mülkiyetin kişisel olarak güvence altına alınması olağandı. Genellikle iç gümrük düzenlemelerine yönelen büyük ölçekli haydutlukla başa çıkmak için, özel olarak tutulmuş askerler ya da savaş gemileri veya Fransız *marechaussée*'si [jandarma görevi yapan süvari askeri] gibi kolluk kuvvetleri kullanılırdı.[6] Savaş ya da diplomasi sonucunda el değiştiren bölgelerde hoşnutsuzluk da bilinmez bir şey değildi; ancak bu hoşnutsuzluk ölçeği ve doğası itibariyle, bir sonraki kuşağın kolluk yöntemleri diyeceği uygulamalar tarafından yapılan atama ve denetimlere gösterilen bir tepki niteliğindeydi. 1745'ten sonra yatıştırıcı bir muameleyle pek karşılaşmayan İskoçya bile, yerel düzeyde devşirilmiş ve Black Watch'a dönüşmüş bağımsız bölüklerin

de yer aldığı bir garnizon tarafından, yönetilmese de denetleniyordu.[7] Prusya'nın Batı Polonya'yı yutması, askeri güçlerin yeni bölgeleri "toplumsallaştırma" sürecinde oynadıkları sınırlı rolün yararlı örneklerinden biridir.[8]

Devrim/Napoleon dönemi, liberalizmin ve ulusçuluğun güçlerini devreye sokarak bu durumu iki yönde değiştirdi. Birincisi, hükümetler artık kendi halklarının, gene iki yönde ciddi biçimde tehlikeli olabileceğine inanıyorlardı. Esas olarak kentlerden kaynaklanan birinci yön, meslek sahibi sınıflar içindeki hoşnutsuz unsurların oluşturduğu ve silahlı kuvvetlerin yabancılaşmış unsurlarının desteklediği kentli "kalabalıklar"ın ayaklanmalarını kapsıyordu.[9] Diğeri, İspanya ve Güney İtalya'da ve Polonya'nın geç 18. yüzyılda Rus hâkimiyeti altına giren bölümünde görülen tarzda, yerel hoşnutsuzluklar üzerinde yükselen kırsal ayaklanmayı kapsıyordu. Yaşananlar, tavizin ya da baskının bedeli devlet yetkililerince kabul edilemeyecek düzeylere çıkmadıkça, orduların bu tür isyanları kesinlikle sona erdirecek ne sayısal güce ne de tekniğe sahip olduğunu kuvvetle ortaya koyar. Bir başka deyişle, Bonaparte'ın 1795 Paris ayaklanmasında uyguladığı "şarapnel esintisi"nin kırsal kesimde herhangi bir karşılığı yoktu.[10]

Liberalizm ve ulusçuluğun kamu düzeni açısından yarattığı diğer sonuç, "iç huzuru" korumak için yapılan hükümet müdahalesinin katlanarak artışıydı. Sapkınlık kamusal olarak tanımlanan bir sorun haline geldi. 1815'ten sonra gittikçe daha çok devlet polis ve jandarma örgütü kurdu ve hukuk sistemlerini ve cezaları akılcı hale getirdi.[11] Victor Hugo'nun *Sefiller*'indeki polis memuru Javert, dünya çapında ün kazanan çağdaş bir müzikalde olumsuz bir arketipe dönüştürülmüşse de, kendi tarihsel versiyonu içinde bir ilerleme simgesiydi. Görevi, serveti ya da toplum içindeki yerini ayırmadan, belirli bir kişiye değil, kanuna hizmet etmekti. Javert, Jean Valjean'a "Sayın belediye başkanı, [belediye başkanlarının taktığından] farklı bir *pranga* takacaksınız" dediğinde, Fransız ve Amerikan devrimlerinin esasını oluşturan, devrimlerden sonra iyice yerleşen ve kamu gücüne dayanan yasal hakların eşitliği anlayışını savunmaktaydı.

İsyan ve ayaklanmaları kan dökmektense korku salarak önlemek, ezmektense caydırmak daha iyiydi. Bu da güçleri sahnede tutmak anlamına geliyordu. 1815 sonrasında yapılan iyileştirmelere rağmen, karayolları

kötü durumdaydı ve bu nedenle yürüme hızı oldukça yavaştı. Demiryolu, helikopterlerin daha sonra Vietnam'da yapacağı şeyi 1840'lara kadar yapamadı ve sadece sınırlı sayıda gücü sorunlu bir noktadan diğerine kaydırdı. Devletlerin büyük kentlerde inşa etmeye başladığı kışla kompleksleri ise, bir itfaiye tugayı için su kulesi neyse o anlama geliyordu. Bu kışlaların sakinleri dışarıdan kolayca ayırt edilebiliyordu. Üniformanın kostüme dönüşümü Napoleon Savaşları sırasında başlamıştı ve parlak, hattâ cafcaflı renkler bir kara barut meydan savaşında kimin kim olduğunu ayırt etmeye yarıyordu. Bazı üniformalar ya da imparatorun kıdemli muhafızlarının giydiği ayı postu gibi aksesuvarlar karşı hatlara daha açık mesajlar gönderiyordu. 1815'ten sonra, zarif üniformalı, sıkı talim görmüş askerlerin katıldığı tören, yürüyüş ve gösteriler, seyredenler için hem bir eğlence kaynağı, hem de uyarıydı.[12] Yüzyılın ortalarında III. Napoleon Paris'te, kıdemli askerlerden oluşan Kırım ve İtalya alaylarına yıpranmış hizmet üniformaları içinde geçit töreni yaptırdı. Yaralıları da yürüyüş kolunun başına koydu ve böylece bir gerçekçilik etkisi yaratmaya çalıştı. Görünüşte bir uzlaşma jesti olarak sunulan bu tür gösteriler, yeni imparatorun gücüne ve gücü kullanma iradesine aracılık ederek gözdağı da veriyordu.[13]

Devletler garnizonları, zaman zaman bölükler ve süvari birlikleri halinde sistematik biçimde kırsal bölgelere de dağıttılar. Kolluk modeli tipi bu konuşlanma, tahmin edileceği gibi toplu eğitim ve birlik bağlılığı üzerinde olumsuz etkiler yarattı.[14] İkinci sorun harekât açısından olduğu kadar güvenlik açısından da önemliydi. Aynı yerde uzun süre tutulan birlikler yerli sivillerle resmi ve gayriresmi ilişkiler geliştirdiler. Kentsel garnizonların komşularına, kendi renklerine olandan daha fazla sadakat gösterdiği 1848'de, birbirini izleyen her hükümetin keşfettiği gibi, kız arkadaşlar broşürlerden daha yıkıcı bir etki yaratabiliyorlardı.[15] Sorun özellikle topçu ve mühendis birliklerinde daha ağırdı. Bu birliklerin teknik ihtiyaçları, kent bölgelerinin dışına atanmalarını zorlaştırıyordu.[16]

Bu sorunun açık bir çözümü düzenli aralıklarla personel tayinleri yapmaktı. Özellikle Fransa ve Avusturya'da alayların bir yerden diğerine düzenli olarak nakledildiği görüldü. Avusturya'da askeri birlikleri, etnik ve dilsel kökenlerini gözeterek, toplandıkları bölgelerden uzaklaştırma kaygı-

sı bu süreci daha da karmaşıklaştırdı.[17] Doğu imparatorluklarını da ilgilendiren ve genellikle gözden kaçan bir sorun, büyük güçlerin nakliydi. Avusturya'nın demiryolu şebekesi bu dönem boyunca Batı Avrupa'daki demiryolu şebekesinin oldukça gerisindeydi. Bunun nedeni kısmen yüksek kapasiteli demiryolu hatlarına coğrafyanın çıkardığı engellerdi.[18] Rusya'da demiryolları daha da kötü durumdaydı ve gerek nüfusu gerekse sanayi merkezleri sınırlardan çok uzak olduğu için, 1871'den sonra genelleşen bir model üzerine kurulan kadro/yedek ordunun, gitmesi gereken yere zamanında ulaşamayacağı neredeyse kesindi. Rusya Batılı ülkeler gibi bir iç güvenlik sorunuyla yüz yüze değildi: 1825 Dekambrist kalkışması bir ayaklanma değil bir darbeydi. Ancak 1830 gibi erken bir tarihte, Avrupa'nın bu en büyük ve en istikrarlı ordusu bile, zaman zaman birbiriyle çelişen stratejik gereklerin örtüşmesiyle iyice esneyip bollaşmıştı.[19]

Alay nakilleri, söz konusu dönemde orduların oynadığı diğer büyük rolü kolaylaştırdı. Bu rol güç projeksiyonuydu. Gelişmiş biçimiyle on yıldan fazla var olması mümkün olmayan Avrupa İttifakı, büyük güç savaşını caydıran bir gelişme olarak bütün bir çağ boyunca varlığını sürdürdü.[20] Devletler genel çatışmalar için plan ve kuram geliştirmeye devam ederken, fiili çatışmanın normal örüntüsü karışıklık ya da ayaklanma tehdidi altındaki bölgelere seferi güçler göndermeyi gerektiriyordu; yani bir sonraki kuşağın "barış yapıcı" ve "barış koruyucu" dediği şeyler.

Tek taraflı girişimlerin aksine, görünüşte ittifakın himayesinde ya da bunun muadili bir etiket altında gerçekleştirilen bu harekâtlar, genellikle bir ülkenin kendi silahlı kuvvetlerinin niteliklerini gösterme fırsatı olarak anlaşılıyordu. Örneğin Fransız birlikleri 1823'te İspanya'ya, 1832'de Belçika'ya, 1849'da Papalık devletlerine girdiler. Habsburg görev kuvvetleri, Metternich döneminde düzenli olarak imparatorun İtalya'daki uydu devletleri üzerine sevk edildi. Rusya bütün ordularını 1820'lerde İran ve Türkiye'ye ve 1831'de de Polonya'ya gönderdi. Kafkaslar, dönem boyunca hep hareketli –ve oldukça pahalı– bir savaş alanı olmayı sürdürdü.

Donanmalar da benzer bir rol oynayabiliyordu. Uluslararası bir deniz gücü 1816'da Cezayirli korsanları ezdi ve Batı Afrika'da yıllarca kölecilik karşıtı bir devriye gücü bulundurdu. Fransa, Britanya ve Rusya

1820'lerin sonunda Yunan isyancıları desteklemek için askeri birlik gönderdiler. 1830'larda Osmanlı sultanı, Mısır Hıdivi Mehmet Ali'ye karşı İngiliz donanmasından yardım istedi. Bu ricanın hemen yanıtlanmaması, müdahale isteksizliğinden değil, sevk edilebilir ağır gemilerin eksikliğinden ileri geliyordu.[21]

Hepsi ittifakın himayesinde gerçekleştirilmeyen bu seferler, büyük ölçekli çatışmalarda, 1854-55'te Kırım ve 1859 İtalya örneklerinde izlenen örüntüler oluşturdu. Doğaları gereği bunlar "olduğun gibi gel" harekâtlarıydı; beklenmedik bazı olaylara tepki olarak ve harekât hazırlığının gerektirdiği yükler karşılanarak gerçekleştiriliyordu. Bunlar aynı zamanda dağılma ve entropiyi artıran iç güvenlik paradigmasına ters düşüyor ve böylece orduların kolluk örgütlenmesi çizgisinde evrilmesini önlüyordu.[22]

İki misyon arasındaki gerilim, yapı değiştirilerek çözümlendi. Avusturya'nın sürekli ordu birlikleri ve Lombardiya'da bulundurduğu bir garnizon ve tepki gücü birleşimi vardı. Fransa, çeşitli alayları bir süreliğine bir arada tutan "eğitim kampları"na sahipti. Ne var ki, her iki ülkede de bu kurum ve örgütlerin kompozisyonu öylesine istikrarsızdı ki, belirli harekâtlar için alay düzeyinin üzerindeki her yapı, pratik amaçlarla hemen oluşturuluyordu. Kâğıt üzerinde ya da soyutlama olarak kalan bu daha üst oluşumlar, kendi altlarındaki birliklere kahramanca sadakat esinleyemeyecek ya da onlara komuta edemeyecek kadar kısa ömürlüydü.[23] Rus ordusu harekât birimi olarak sürekli ordu birliklerini muhafaza etti, ama aynı zamanda alay kimliğini de bir sabit olarak tutma eğilimindeydi. Bunun nedeni, uzun hizmet süresi nedeniyle sivil hayata dönmenin imkânsızlığının, askerleri yoldaşlarını ailesi gibi görmeye yöneltmesiydi.[24]

Sonuç, "savaş gücü"nün daha alt kademelere devredilmesi oldu. Napoleon bu gücün odağını yukarıya doğru, devrim ordularının tümenlerinden kolordulara yükseltmişti. Kolordunun, genellikle Ney ya da Davout gibi karizmatik bir komutana dayanan kimliği, içeriden tayin edilen alayları özümleyecek ya da başka yerlere alay tayini durumunda ayakta kalacak kadar istikrarlıydı.[25] Şimdi ise, büyük ölçekli bir savaşta orduların karar alma potansiyeli üzerinde yaratacağı olumsuz etkiye rağmen alaya destek veriliyordu.[26]

Dış görünüşe bakılırsa, devrim/Napoleon Savaşları kitlesel ordu ve yurttaş askerin zaferini haber veriyordu. İster gönüllü ister zorunlu asker olsun, giderek daha büyük sayılara ulaşan, evrensel idealler ya da milliyetçi yurtseverlikle güdülenmiş, ne uğruna savaştığını bilen ve bildiği şey uğruna savaşan üniformalı yurttaş, gerek 18. yüzyılın paralı askerinin gerekse çağdaş profesyonel teknosavaşçının üzerinde yer alan bir ahlak düzeyinde olmanın gururunu taşımaya devam etmektedir.[27]

Ne var ki, deneyim, *levée en masse*'nin [kitlesel asker alma] yurdu olan Fransa'da bile alternatif bir perspektif ortaya çıkardı. Napoleon dönemi savaşları orduların kendi sinir sistemlerini güçlendirmeleri yönünde artan bir eğilim göstermişti. Borodino ve Leipzig'den toplanan asker kitleleri Napoleon'un usta elinde bile, Lodi, Marengo ve Austerlitz'in zayıf vurucu güçlerinden çok daha az etkindi. Waterloo sonrası yıllarda, Napoleon'un eski mareşallerinin birçoğu, öncellerinden daha küçük, tam bir harekât denetimine duyarlı ama büyük ölçekli modern savaşların pahalı ve karmaşık karakteristiğinden kaçınacak kaliteli bir ordunun geliştirilmesini savundu.

Bu güç yapısı, Fransa'nın kendisine biçtiği, Avrupa'nın kaldıracı olma rolüne uygundu. Bourbon ve Orléans monarşileri ve III. Napoleon'un ikinci imparatorluğu da aynı rolü oynamaya çalışmıştı. Ne var ki, bunu başarmak için, bir devrim ve bir imparatorluktan esinlenen silahlı kitlelerin sürdürdüğü, çeyrek yüzyıl süren bir genel savaşın tekrarlanması gerekmiyordu. Yeni Fransa ikna ve örnek olma yoluyla büyümeye çalıştı. Güç, başvurulacak son çareydi. Bu durumda da gücü kullanmak bir ameliyat niteliği taşımalıydı: Kurbanında boyun eğdiği için yok edileceği korkusu uyandırmaksızın, silahlı mücadeleye başvurma konusunda daha ihtiyatlı olmasını esinleyen derin ve düzgün bir neşter darbesi.[28]

Napoleon'un "gürüldeyen" askerlerinin, üç renkli bayrağı Madrit'ten Moskova'ya kadar dalgalandıran ve Waterloo saflarında düşüp ölen muhariplerin vârisleri bu darbeyi en aza indirecek asker türü olarak görülüyordu. Peki bu tür saray şövalyelerinin kitlesel üretimi, barış zamanında nasıl sağlanacaktı? Bourbon, Orléans ve Bonapartist hükümetler silaha sa-

rılmış ulus anlayışını reddettiler ve koşulları yerine getiren tüm erkeklerin devlete askerlik hizmeti borçlu olduğu ilkesini benimsediler. Böyle bir gücün olası siyasal güvenilmezliği, sadakati fiilen kuşkulu bir nüfusa dayatılması düşünülen yükler kadar önemli değildi. Öte yanda Fransa ne nüfus fazlasına ne de "gerçek gönüllüler"den oluşan bütün bir orduyu besleyecek servete sahipti. Bunun yerine ordu, bir ulusal çekilişe dayanan bir seçmeli hizmet biçimiyle ayakta duruyordu. "Kötü bir sayı", yirmi yaşında bir adamı yedi yıl fiili hizmete mahkûm edebiliyordu. Bu süre sonunda terhis olduğunda, bir sanat öğrenemeyecek kadar yaşlanmış ve kendini bir çiftlik hizmetine sokacak toplumsal ilişkilerin dışına düşmüş oluyordu.

Ne var ki, askere alma yasaları askerlik hizmetinin bizzat icrasıyla değil, gereğiyle ilgiliydi. Bir başka deyişle ikameye izin veriyordu. Böylece toplanan kaynaklar, eski muhariplerin çekilişe yeniden katılması için bir teşvik ve seçilenler için de bir ödül oluyordu. Gerek o zamanki gerek şimdiki eleştirmenler, ikame uygulamasını insan hayatı üzerinden süren utanç verici bir trafik olarak betimlediler. Hangi toplumsal kesimden gelirse gelsin, çağcıllara göre, ikame, fabrikada, madende ya da kışlada insan hayatını piyasaya süren, büyük fiziksel risk altına sokan bir iktisadi sistemin mantıksal sonucundan başka bir şey değildi. Aslında uygun bir perspektiften bakıldığında bu uygulama, bir insanın kendi bedenini hesaplanabilir bir kâr için hesaplanabilir bir riskle tehlikeye attığı bir kapitalizm biçimiydi. Köylülük değerlerinden bu temel kopuş, ordu ile kırsal kesim arasında yaşanan, belgelenmiş yabancılaşmaya tek başına katkıda bulunmuş olabilir.[29]

Fransız askeri, ister yeni silah altına alınmış, ister bir ikameci ya da yeniden askere yazılmış bir eski muharip olsun, tercihen aynı alay içinde ve aynı yoldaşlar arasında *longue durée* (uzun süre) üniforma giyiyordu. Bu asker, ideal biçimde hem bir savaşçı hem de bir zanaatkârdı. Yürüyüşte, savaşta ve değerlendirmede düşmanı alt etmesi istenen, kampta ya da savaşta kendi inisiyatifiyle davranabilen bu askerden, işbirliği gerektiğinde ekip içinde kolayca erimesi bekleniyordu. Dolayısıyla ondan, istenen her yere giden, her şeyi yapan bir dövüşçü, üstlerinin elinde bir araç, hükümetlerin elinde Avrupa'nın ve dünyanın herhangi bir yerinde yapılacak "siyaset savaşları"nda bir emir kulu olması bekleniyordu.

Fransız askeri, bir sonraki kuşağın "dövüş çarpanları" diyeceği bir özellikten yararlanıyordu. Fransız ordusu kendi piyadesini hızla yivli küçük silahlarla donatmıştı; bu silahlar 1866'da kullanıma sokulan, ağızdan değil de namlu kuyruğundan doldurulan *chassepot*'la, en mükemmel duruma getirildi. Fransız topçusu 1850'lerin başında yivli topu benimsedi.[30] Askerin dayanıklılığının ve uzmanlığının sadece deneyim sayesinde artması da beklenmiyordu. Napoleon Savaşları'ndan çıkan en genel sonuçlardan biri, harekât koşullarında talim yönetmeliklerinin hemen her zaman bir yana bırakılması olmuştu. Savaş meydanında yapılan, kural olarak, el kitaplarında yazılanların oldukça basitleştirilmiş biçimleriydi. Bu dönemin sonraki yıllarında zorunlu askerlik yapanların oranları arttıkça, kare oluşturmak üzere saftan kola geçme kabiliyeti çoğu alayın ateş altında kazanabildiği karmaşık bir yetenek oldu. Gene de, İber Yarımadası'ndan Orta Avrupa'ya ve Waterloo'ya kadar bütün savaşlarda, üstün eğitim taktik sonuçlara yol açtı.[31]

1815'ten sonra bütün ordular talime ayrılan zamanı artırmaktan, belirli hareketlerin alışkanlık haline gelmesi için belirli disiplin ve tepki örüntülerini yerleştirmekten yanaydı. Amerikan İç Savaşı'nın, çoğu kez sağduyulu askerliğin örneği olarak savunulan doğaçlama alayları, başlangıçta değilse de, ilk ciddi eylemlerinin ardından uzun süreli talimin değerini anladılar.[32] Ve Fransa'da da, modern profesyonel ordunun çekirdeğini oluşturan *élan* ve *cran*'ın [atılım ve cesaret] incelmiş bir eğitim gerektirdiğine inanılıyordu. 1839'da ordu ilk *chasseurs à pied* taburunu, tüfeklerle silahlanmış, özel çatışma ve nişancılık eğitimi gören hafif piyade gücünü kurdu. Fransa'nın Cezayir'de kurduğu zuhaf alayları da sahra yetenekleri ve yüksek moralleriyle ordunun geri kalanı için bir örnek oldu. Her iki örnek de iç savaş öncesi Amerikalı gözlemcileri çok cezbeden talim hareketlerindeki uzmanlığın işlevleri olarak görüldü.[33] Renkli ve egzotik üniformaları, dökümlü kırmızı pantolonları, kısa ceket ve kuşakları ve kırmızı bir fesle tamamlanan kostümleri de yabana atılacak gibi değildi ve "hinterland" askeri kültürlerinin metropol orduları üzerindeki artan etkisini gösteriyordu.[34]

Napoleon sonrası dönemin Fransız askeri, Avusturya ve Rusya'daki benzerleri için tam bir örnek değil ama, kesin bir vesile haline geldi. Her

iki doğu imparatorluğu da, Fransızların bir güç çarpanı yaratmak için silahlara ve eğitime verdiği ağırlığı aynen kopya etmedi. Örneğin onların "tüfekli" taburları ya da alayları, *chasseurs*'lerin özel karakterinden en ufak bir iz taşımıyordu. Gene, bu iki orduda, yeniden gönüllü asker alma uygulaması, Fransa boyutlarında uygulanmadı. (Rusya örneğinde, yirmi beş yıl süren fiili hizmet şartı bu sorunu tartışmalı hale getirir.) Benzerlik, her türlü sivil bağlantının yerini, alaya, orduya ve devlete sadakatin almasını hedefleyen uzun süreli hizmette ısrar konusundaydı. Bunun yanı sıra, eğitimle güçlendirilen deneyimin, coşkuya göre çok daha iyi bir harekât etkinliği göstergesi olduğu inancı vardı: Profesyonellik her zaman yutseverliğin önünde yer alacaktı.[35]

Fransızların kaliteli ordu modeline büyük bir meydan okuma Prusya'dan geldi.[36] Prusya'nın, Napoleon'dan sonraki yarım yüzyıl boyunca, Avrupa ittifakı ve Alman Konfederasyonu'nca biçimlendirilen istikrarlı kıtasal ve bölgesel ortamda, kendisini kabul ettirmek için diğer büyük güçlerden daha fazla çaba harcadığı söylenebilir. Bu konumun, ilkesel olarak, en iyi Fransız modeli bir orduyla sağlanabileceği genel kabul görüyordu. Bu ordu devletin elinde işleyen bir araç, büyük güç statüsü kazanmayı, siyasal savaşları caydırmayı ve diğerleri önünde saygın bir başlangıç yapmayı sağlayacak kadar büyük bir profesyonel güç olacaktı. Napoleon döneminin reform hareketi ise bunun yerine, zorunlu askerliğin şişirdiği ve askeri etkinliği halkın coşkusuyla sağlayan bir kitle ordusu miras bırakmıştı. Prusya ekonomisi Fransız modelinde bir orduyu besleyebilecek durumda olsa bile, Prusya hükümeti böyle bir ordu kurmanın ülke içinde yaratacağı riskleri göze almak istemiyordu.

Sonuç, gittikçe büyüyen bir açmazdı. Prusya ordusu esas olarak sivil hayattan çağrılan askerlere bağlı bir kadro ordusuydu. Krallık, her biri sefer sırasında bir kolordu çıkarmakla sorumlu tutulan bölgelere ayrılmıştı. Tanımlandığı kadarıyla her kolordu iki tümenden oluşuyordu. Her tümen iki tugaya, her tugay da iki alaya sahipti. Bunlardan biri, barış zamanında art arda gelen tertipleri eğitmekle görevli faal bir birlikti. Diğeri *Landwehr*'e, 1813'te kurulan ve 1814 Savunma Yasası gereğince orduyla aynı düzeyde tutulan bir yurttaş milisine mensuptu. Sahrada etkin bir güç

oluşturmak için faal alayların bile sürekli bir yedek akışıyla beslenmesi gerektiğinden, Prusya'nın askeri yapısı topyekûn savaş dışında bir seçeneği neredeyse imkânsız kılıyordu. Bu durum, Prusya siyaseti ve çıkarlarının gerektirdiği esnek sistemin tam tersiydi.

Ayrıca 1815'ten sonra görülen nüfus artışı, her uygun Prusyalı erkeğin tam zamanlı fiili hizmetini finanse etmeyi imkânsız kılıyordu. Sonuç olarak, silah altına alınan ve sayıları gittikçe artan askerler doğrudan *Landwehr*'e atandı. Bu durum askerlerin formel bir eğitim görmemesi anlamına geliyordu. 1814-15 tarihli savunma yasaları ve bu yasaların esin kaynağı olan Hermann von Boyen gibi askeri reformcular, bu "Landwehr acemi erleri"nin askerlik sanatını geçişme yoluyla öğrenmelerini bekliyordu; çünkü acemiler bu sanatı, tebaa değil yurttaş olarak kazandıkları yeni konumlarının gereği olarak öğrenmek isteyeceklerdi. Halkın coşkusundan her bağlamda kuşkulanan otoriter bir monarşide, bu yansıtılmış coşkuyu sürdürmenin gittikçe zorlaştığı görüldü. Gösterilen çabayı haklı kılacak belirgin bir amacın yokluğu da coşkuyu azalttı, çünkü tanımının ve pratiğinin bir gereği olarak Prusya dış siyaseti riskten kaçınıyor ve "ebedi düşmanlar"ın varlığını kabul etmiyordu.

1850'lerde Prusya ordusu iki dünyanın en kötü ordusuydu. Harekât etkinliği, ne talimli ne de güdülenmiş askerlere bağlı olduğu için ciddi kuşkulara açıktı. Ordunun yıllık manevraları, gözleri kadar zekâsı da keskin bir Fransız gözlemci tarafından, "askerlik mesleğinin şerefini gölgeleyici" olarak tanımlanmıştı. Sadakate gelince, 1848 Devrimi ve ardından gelen daha küçük krizler, anlamadıkları nedenlerden ötürü ve desteklemedikleri davalar için –kendi Prusyalı yurttaşlarına ya da öteki Almanlara karşı güç kullanmayı gerektiren– fiili görevlere çağrılan yedekler arasında, yurtseverlik coşkusundan çok, öfke dolu ama sessiz bir itaate yol açtı. Alman Konfederasyonu içindeki Schlewig-Holstein bölgesi için 1848-49'da Danimarka'yla girilen kısa çatışma sırasında moraller çok daha yüksekti.[37]

Reform ihtiyacı neredeyse bütün bir siyasal ve idari yelpazede açıkça kendini hissettiriyordu. 1858'de Savaş Bakanı Albrecht von Roon ordunun sadece aktif gücünü değil sayısını da iki katına çıkarmak için yetki istedi. 1860'ta gerçekleştirilen reformlarla *Landwehr* alaylarının çoğu faal bir-

liklere dönüştürüldü. Bu birliklerin safları yaygın bir zorunlu askerlik uygulamasıyla doldurulduu. Yıllık askeri alma sayısı 40.000'den 60.000'in biraz üzerine çıktı. Fiili hizmet süresi iki yıldan üç yıla çıkarıldı: Fransa ve Avusturya yönünde atılan bir adım. Terhis edilmiş asker seferberlikte sahra birliklerini takviye için kullanılmak üzere, dört yıllığına yedek güç olarak kabul edildi. Yirmili yaşlarının sonunda olan bu asker, daha sonra bir yenileme kaynağı ve ikinci saf garnizon düzenleri için yeniden tertiplenen *Landwehr*'e aktarılacaktı.

Sonuç, barış zamanındaki gücü 65.000'in üzerine çıkan, ancak yeni bir savaşın başlangıcında 211. 000 kişiye ulaşan toplam gücüyle mevcut askeri güç dengesine yönelik ciddi bir tehdit oluşturmayan bir Prusya ordusu oldu. Eleştirmenler, 1860'ların sonu gibi geç bir tarihte bile, ordunun ulaştığı büyük sayısal gücü değil, rakip bir kıtasal gücün profesyonel ordusuyla karşılaştığı takdirde kaçak ve mahkûm sayısında ortaya çıkacak olan artışı önemsediler. Bununla birlikte, yeniden yapılanmış orduyu savaş halinde denetim altına almak için, Prusya yasama organına meydan okuyacak kadar inatçı bir genelkurmay, bir savaş bakanı ve bir hükümdar, sonunda Prusya'yı Avrupa'nın başka hiçbir yerinde beklenmedik bir fetih yoluna soktu.

Deneyim/Kuram

Prusya diğer bir sorunda da kendisini azınlıkta buldu. Neredeyse Rönesans'tan beri savaş, ustalığın deneyim ve çıraklıkla kazanıldığı bir sanat olarak görülmüştü. Britanya kraliyet donanmasında geçerli olan, ergenlik çağına gelmemiş çocukları öğrenci olarak denizlere gönderme eğilimi, hem denizciliğin hem de komutanlığın en iyi pratikle kazanılan beceriler olduğu kuralına iyi bir örnekti. Avusturya ve Prusya gibi neredeyse hiç gemisi olmayan donanmalar da, aynı şekilde subay okulu öğrencilerinin denizde mümkün olduğu kadar çok zaman geçirmesini sağlamak için ellerinden geleni yaptılar. Fransız donanması devrim/Napoleon Savaşları sırasında başkalarına örnek olamayacak kadar küçük düşmüştü. 1789'dan önce daha çok kuramsal eğitim üzerinde yoğunlaşan Fransız donanmasında, 1815'ten sonra, yüksek rütbeli deniz subaylarının İngiliz tarzına uygun bir denizcilik eğitimi çizgisinden yana olmalarına karşın, kuramsal ve teknik

eğitimin ülkeye denizlerde üstünlük kazandıracağı görüşü ancak yüzyılın ortalarında etkili olabildi.[38]

Ordular profesyonel eğitime kayıtsız değildi. Fransa'da St. Cyr ve Ecole Polytechnique, Napoelon döneminde askeri okul haline getirilmişti. Britanya'da Napoleon Savaşları'ndan sonra kurulan Woolwich Kraliyet Askeri Akademisi ve Kraliyet Askeri Yüksek Okulu alay subayı yetiştirmeyi amaçlıyordu. Avusturya ve Prusya'da, özellikle yoksul subay çocukları için kurulmuş askeri okullar vardı. Genel olarak ele alındığında ise, söz konusu dönemde bu imkânlar bir yandan teknik öğretime kaynaklık etmiş, bir yandan da toplumsallaşma kurumu olarak hizmet görmüştür. Örnek vermek gerekirse, ABD Askeri Akademisi, gelişmiş bir kurum olarak, ders programında mühendisliğe, uygulamada ise disipline ağırlık veriyordu. Taktik ve komuta ikinci, hattâ üçüncü planda rol oynuyordu. Küçük rütbeli subaylardan sanatlarının en zorlu alanında ustalaşmaları bekleniyordu.[39]

Bu zihniyet bir ölçüye kadar, genel savaşlarla geçen bir çeyrek yüzyılın, isteyen herkese gerekli tecrübeyi sağladığı bir dönemin mirasıydı. Napoleon'un mareşalleri ve diğer yüksek rütbeli subayları, profesyonel askeri eğitimden, yarattıkları efsanedeki kadar habersiz değillerdi, ama yontulmamış sahra askeri imgesini kazanmak için çok gayret sarf etmeleri gerekti. Ve bu zihniyet başka hiçbir yerde, rütbesi ne olursa olsun tüm subaylarından, kitap kurdu ya da kâtip değil de savaşçı olmasını bekleyen Fransız ordusundaki kadar güçlü değildi. Bir subay, kadınları etkileme, içki içme ve adamlarına önderlik etme konusundaki kabiliyetini okul sıralarında edinmiyordu.

Ordu subaylarının yaklaşık üçte ikisinin hizmete erlikten başlaması –her zaman düşman karşısında yiğitlik biçiminde olmasa da– ister savaşta ister yatak odasında olsun performansa göre terfi etme etiğini besliyordu. Formel eğitimleri son derece sınırlı olan bu subayların, inceleme ve çalışma gerektiren herhangi bir sistemden etkilenmeleri pek mümkün değildi. Kitabi eğitim, küçük rütbeli subaylara –özellikle baştan çıkarıcı alternatifler varken ve bu alternatiflere, terfiine karar veren üstleri değer veriyorken– muhtemelen pek cazip gelmiyordu.[40] Peki ya sonuç? Sonuçta 1870 gibi ileri bir tarihte bile, bir Fransız süvari generalinin coğrafya ve topoğ-

rafyayı "bir yığın bok" olarak küçümsediği söylenir. Bu generale göre, istihbarat bir köylüye şu sözleri söylemek anlamına geliyordu: "Evlat, gideceğimiz yere bizi sen götüreceksin, karşılığında sana biraz içki ve biraz da para vereceğiz. Eğer bizi yanlış yöne sevk edecek olursan, şu iki tabancalı adam senin kafanı uçurmaya hazır!"[41]

Bu kaba üslup tüm Avrupa'da yaygındı. Avusturyalı alay subayları, erleri "domuzlar ordusu" diyerek küçümsüyordu. Pek çok subay, askerlerinin yerel lehçesini öğrenecek yerde, her askerin bildiği farz edilen ve ister istemez alayın etnik grubuna mensup astsubayların yardımıyla anlaşılır hale gelen birkaç Almanca "resmi" komuta sözcüğüne güveniyordu. 1848'den 1859'a kadar yaşanan olaylar bunun ne sadakat ne de savaşma gücü için uygun bir yöntem olduğunu gösterdi.[42] Britanya'nın rütbelerin satılmasına dayanan karmaşık sistemi, "profesyonel" niteliklerden çok "centilmenlik"e önem vermeyi sürdüren bir orduda, küçük rütbeli subaylığın hızla el değiştirmesine yol açtı. Her İngiliz subayı, içki, kadınlar ve spor dışında hiçbir şeyle ilgilenmeyen o ünlü aristokrat karikatürüne elbette uymuyordu, ama bölük düzeyinde subayların bir "karakter" olabilmeleri, yani hiçbir zaman tam bir tanımı olmayan "doğru önderlik özellikleri"ni sergileyebilmeleri için, bir nebze bilgiden fazlası da gerekmiyordu.[43]

18. yüzyılın akıl ve düzen vurgusuna karşı esin üzerinde duran romantizm de başarılı her büyük komutanın sahip olduğu farz edilen deha kıvılcımı peşinde koşmayı kolaylaştırdı. Savaş çözümlemeleriyle bu savaşlara katılanlara neredeyse rastlantısal bir süreç gibi gelen şeylere bir düzen kazandırmaya çalışan İsviçre doğumlu kurmay subay Antoine-Henri Jomini, olayları Napoleon'un özgün yetenekleriyle açıklayarak ve ardından bu yetenekleri başkalarının arzulayabileceği, yaklaşabileceği ve belki de edinebileceği nitelikler gibi göstererek, imparatoru tekrar tekrar kendi *deus ex machina*'sı [mekanik çözüm] olarak kullandı. *Précis sur l'art de la Guerre* başlıklı eseri, ayrıntılarla uğraşarak kendisini sıkıntıya sokmak istemeyen hırslı subay için mükemmel bir el kitabıydı.[44]

Avrupalı subay gruplarının antientelektüel özellikleri abartılmamalıdır. Pratik bilim ve teknolojiye yönelik kamusal ilginin artması, alay yemekhanelerinin kapısından dönmedi.[45] Kaldı ki entelektüel faaliyet çeşitli

biçimlere bürünebilir. Büyük Avrupa ordularının subayları, farklı koşullarda gerçekleşmiş, geniş bir savaş deneyimine sahipti. Bourbon hanedanının beyaz ve imparatorluğun üç renkli bayrağı, Paris ve Lyon'dan, İspanya, Yunanistan ve Levant'a kadar akla gelebilecek her askeri ortamda dolaşmıştı. Rus birlikleri Polonya'da büyük bir karşı ayaklanma savaşı vermiş, Türkiye'de Osmanlı İmparatorluğu ile savaşmışlar, Kafkaslar'daki çetin düşmanlara karşı zekâ ve iradeyi birleştirmiş, 1849'da Habsburg eğitimli bir çekirdeği olan Macar halk ordusunun üstesinden gelmişlerdi. Avusturya orduları İtalya'nın her yerinde savaşmış, 1848'de Piedmont ordusuna karşı sınav vermiş, 1849'da parçalanan bir imparatorluğu yeniden fethetmiş ve bir düzine farklı kültürün ateşlediği küçük ölçekli isyan ve ayaklanmayı bastırmışlardı. İngiliz ordusu ise Napoleon sonrası dönemde küresel bir kurum haline geldi ve İngiliz bayrağının geçici olarak dalgalandığı yerlere bile asker çıkardı.

Deneyim düşünceyi dışlamaz. Ancak düşünce, bu özel askeri deneyimlerin tek ortak noktasının hiçbir ortak nokta taşımamaları olduğunu gösterdi. Bağlam ve sağduyu, hayatta kalmanın ve zaferin anahtarlarıydı. Avrupa'nın bu dönemdeki düşmanları, Avrupa ordularının karşısına doğrudan bir başarı umuduyla pek çıkamadılar. Ancak onlar da mevcut duruma hâkim olma, esneklik ve acımasızlık gerektiren kültürlere ve savaş geleneklerine sahiptiler.[46] Fransız ordusunun ünlü –ya da kötü şöhretli– Sistem D'si (*se débrouiller*) ya da "selamete çıkma" yöntemi, asla tatlı bir kayıtsızlığın değil, düşmanı boğazlayıvermenin bir ifadesiydi. Bu da modern savaşın uyum gösterme yeteneğine, kişinin kitabı bir yana bırakıp hem seferden sefere, hem de her seferin kendi içinde sürekli değişen koşullarına göstereceği tepkiye güvenmesine bağlı olduğu kanaatini yansıtıyordu.

Soyutlama ve kuram bir askerin keskinliğini köreltiyor, I. Napoleon'un "hayallere dalmak" dediği şeye saplanıp kalmasına yol açıyordu. Sefer planları, düşmanla onu daha ilk temastan sonra uygulanamaz hale gelen taslaklar olmanın ötesine asla geçemiyordu. Sağlam yargı ve iyi kavrama, yani müphem ama gayet iyi anlaşılan *coup d'oeil* [gözatma] teriminde ifadesini bulan karakter özellikleri, modern savaşların sürekli değişen koşulları altında gereken tek şeydi. Sözgelimi askeri haritacılık Avrupa'da bi-

le henüz başlangıç aşamasındaydı. Bizzat Prusya genelkurmayının ilk çabası kendi ülkesinin doğru bir haritasını çıkarmak oldu.[47] Bu bağlamda, daha önce değinilen harekât istihbaratı kavramı önceki işe yaramazlığından büyük ölçüde kurtuldu. Varlığı tartışmalı bir "askeri bilim"e güvenmektense, yerel kaynakların geliştirilmesine –yukarıda tartışılan Fransız süvarisininkileri de kapsayan her türlü uygun araçla– güvenmek daha doğruydu.

Pragmatistler, savaşın başkentlerden ya da coğrafi olarak uzak karargâhlardan yönetilemeyeceğini öne sürerek kuram karşıtı tezlerini güçlendirdiler. 1850'lerde elektrikli telgraf hükümetlerle generallerin doğrudan bağlantı kurmalarını sağladı. Ancak acaba Kırım'daki olayların gidişatı, son derece az haber alınan Hindistan seferine kıyasla daha pürüzsüz ya da elverişli biçimde mi gelişiyordu? *Punch*'a göre Hindistan seferi, Sir Charles Napier'in tek sözcükten oluşan telgraf mesajıyla sona ermişti: "*Peccavi!*" ("Günah işledim").[48]

Aşırı denetim kaygısı harekât sorunlarıyla da sınırlı değildi. Lombardiya-Venedik'teki Avusturya askeri komutanlığı, Viyana merkezli yönetimin, imparatorluğun İtalyan eyaletlerindeki özgül siyasal ve stratejik sorunları değerlendirememesinden ya da bu konudaki isteksizliğinden uğradığı düşkırıklığını sürekli ifade etti.[49] İngiliz parlamentosu ve Batı Hint Adaları'ndaki plantasyon sahipleri yüksek rakımlı yerlerde garnizonların kurulmasına, bir keresinde maliyet gerekçesiyle, diğerinde de askerlerin hemen ellerinin altında bulunması gerekçesiyle elli yıl direndiler. Sonuç, askerlerin tropikal hastalıklardan ötürü kırılması ve dolayısıyla İngiliz harekât etkinliğinin azalması oldu. Yeni vali vekilinin ağır baskıları altında kalan Londra, nihayet 1841'de Jamaika'da yüksek rakımlı bir karakol kurulmasına onay verdi. O sırada bu stratejik sorun uzun süre tartışma konusu oldu.[50]

Prusya ordusu eğitim konusunda da öteki tarafta duruyordu. Bu ordunun kuram üzerindeki vurgusu bile, Avrupa'nın genel kabul görmüş, deneyime ayrıcalık tanıyan kalıplarının dışına taşıyordu –bu örnekte onu tamamlayarak. Yüzyılın dönümünde Johann von Scharnhorst ve beraberindeki reformcular, resmi teknik eğitimle bilgilendirmek yerine, açık ve sistematik fikir ve bilgi alışverişiyle bireysel anlayışın geliştirilmesine dayanan bir subay grubu yetiştirmeye çalıştılar. Bu yaklaşım mevcut komuta

sisteminin yerini alma amacı taşımıyor, yüksek rütbeli subaylara, deneyimi doktrinle ve ilkeyi pragmatizmle bütünleştirebilen yazıcılar sağlamayı öngörüyordu. Komutan ile onun kurmay heyeti arasındaki ideal ilişki, olgunlaştıkça çiftlerin birbirine hayranlık ve tutkuyla bağlandığı, göreneksel "mükemmel evliliği" andırıyordu.[51]

Kurmay subaylar ayrıcalıklı bir topluluk olarak da görülmüyordu. 1810'da kurulan Prusya Harp Akademisi, öğrencinin bağımsız çalışmasını ve düşünmesini vurgulayarak genel ve mesleki araştırmayı bir araya getirmeyi amaçlayan bir program sunarak, hem kurmay subayların hem de sahra komutanlarının gelişimini kurumsallaştırmayı hedefliyordu. Gerek genelkurmay, gerekse savaş bakanlığı, başlıca amacı Prusya'nın sınırlı kaynaklarını en fazla olayda en etkin biçimde kullanmak olan örgütler olarak gelişti. Genelkurmayın, 1815'ten sonra, uzun erimli planlama yapan bir yapıya özgül biçimde evrilmesi, Prusya'nın sınırlı dış siyasetinin bu kurumdan beklediği acil sınırlı talepleri yansıtıyordu. Bu aynı zamanda etkinliği sistematik hazırlık ve düzgün seferberliğe dayanan bir askeri sistemin yarattığı bir sonuçtu.[52]

Bu yaklaşım Helmuth von Moltke'nin kariyerinde zirveye ulaştı. Bir kurmay plancı olarak geçirdiği uzun kariyer dönemi Moltke'ye Austerlitz ve Jena/Auerstaedt'in birer rastlantı olmadığını gösterdi. Belirleyici zaferler aslında savaşın ilk aşamasında mümkündü. Moltke düşmanla ilk temasta hiçbir planın aynen geçerli olamayacağına dair başat konvansiyonel düşünceyi kabul ediyor, ama aynı zamanda iyi hazırlanmış, kapsamlı bir planın ilk temasta savaşın kaderinin çizebileceğine de inanıyordu. Prusya'nın öteki büyük güçler karşısındaki göreli zayıflığı dikkate alındığında, ani sonuçlar veren sınırlı savaşlar yegâne akıllıca çatışma türüydü. Ve Prusya ordusunun yapısı uzun süreli sınırsız savaşlara daha uygun olduğu için de, aradaki uyumsuzluğu çözmenin en iyi yolu üst düzey kurmay çalışmasıydı.[53]

Aşikâr zayıflığını sistematik yönetimle telafi etmeye çalışan tek devlet Prusya değildi. Rusya, batı komşusununkinden daha ağır olduğu öne sürülebilecek bir sorunla yüz yüzeydi: Ülkenin kâğıt üzerindeki insan ve malzeme kaynağını, ansızın patlak veren çatışmalara gittikçe daha yatkın hale gelen stratejik bir ortamda en iyi nasıl kullanmak gerekir? Asker bul-

mak, serfliğin zorunlu askerliği sınırlaması nedeniyle zordu.[54] Ülkenin vergi sisteminin esnek olmayan yapısı ve vergi temelinin sınırlılığı dikkate alındığında, bu askerler için ödeme yapmak da zordu. Rusya 19. yüzyıl sanayileşme eğrisinin gerisine düştükçe, bu askerleri uluslararası standartlarda donatmak da güçleşiyordu. 1830'larda Çar I. Nikola ve danışmanları Prusya çizgisinde gelişen, çok dar bir alana odaklanmış genelkurmay sistemini terk ettiler. Bunun yerine yetki daha üst bir düzeye aktarıldı: Birleşik bir askeri yönetim ve planlama yapısına nezaret eden bir savaş bakanlığı. Bundan karma sonuçlar çıktı; ancak yakın zamanlarda yapılan araştırmalar, Rusya'nın Kırım Savaşı'ndaki yenilgisinin askeri örgütlenme kusurlarından çok stratejik durumundan kaynaklandığını, gittikçe güçlenen kanıtlarla ortaya koymaktadır.[55]

Teknoloji/Tempo

Göreneksel bakış, Avrupa silahlı kuvvetlerinin, 1815 sonrasında sanayi devriminin yan ürünü olarak ortaya çıkan uygulanabilir askeri teknolojileri göz ardı ettiğini ya da hafife aldığını, bu kayıtsızlığın yüzyılın ortalarında Prusya'nın yarattığı şoklara kadar sürdüğünü iddia eder. Oysa, Avrupa ordu ve donanmaları Waterloo sonrasında, teknik gelişmelerin doğasının –ve savaşlarda uygulanabilirliğinin– genel olarak gayet iyi farkındaydı.

Entelektüel ve teknik eğitimli subaylarından aldığı güçle, obüs topları, buharlı savaş gemileri ve nihayet zırhlı savaş gemileri gibi icatları uygulayarak, Britanya'nın geleneksel deniz gücü kategorilerinde kazandığı öncülüğün üstesinden gelmeye çabalayan Fransız donanması en belirgin örneği oluşturur. Kraliyet donanması iki güç arasında 1840'larda başlayan büyük deniz gücü yarışına bir ölçüde karşılık verdi. Ne var ki bu, farklılığı olan, teknolojik yeniliğe, daha önce hiç olmadığı kadar ağırlık veren bir donanma yarışıydı.[56]

Anglo-Fransız rekabetinin bir diğer sonucu, Avrupa'nın geri kalanının genel olarak kabul edilmiş, rekabetçi olmayan bir statüye gerilemesiydi.[57] Hollanda gibi teknik kapasitesi olan devletler etkili olabilecek sayıda yeni model buharlı fırkateyn ve savaş gemisi bulundurabilecek mali kaynaklardan, gerekli bütçeye en azından kâğıt üzerinde sahip Rusya

gibi devletler ise bunları inşa edecek yetenekten –en azından başlangıçta– yoksundu.[58]

Düşmanı teknolojik üstünlükle etkisizleştirme anlayışı, ordularda ortadan kalkmış değildi. Günümüz perspektiflerinden bakıldığında bazı dönüm noktaları dikkate değer. Fransız piyadesi 1840 gibi ileri bir tarihte bile, hâlâ temel tasarımı 1770'lere kadar giden bir tüfek taşıyordu. Prusya topçusu öylesine isabetsiz toplarla donatılmıştı ki, hedef talimi yapılırken, mermilerin nereye düşeceğine dair kimsenin kesin bir fikri olmadığından, çevre yollardan geçenleri uyarmak için nöbetçi gönderilirdi. Bu ve benzeri durumlar, kısmen mevcut gerekirliklere cevap verebilecek, onarımı ucuz ve parçaları birbirine uyan çok sayıda silah bulunmasının bir sonucu olduğu gibi, sınırlı bütçe önceliklerinin de bir göstergesiydi. Sözgelimi, ordu büyüklüklerindeki büyük artışlar, beslenme, giyinme ve barınma gibi ihtiyaçlara büyük fonların ayrılmasına yol açtı. Askerleri yöre halkından uzaklaştırarak kışlalarda toplama hareketi, sadece inşaat bedellerinin karşılanmasını değil, hızla genişleyen kentlerin içinde genellikle yüksek fiyatlarla arazi alınmasını da gerektiriyordu.

Bu tür "makro" kaygılar, tüfekler için darbeli ateşleyici gibi görünüşte küçük teknik yenilikler ve uygun ağırlıkta top parçaları gibi görünüşte küçük tasarım sorunları çevresinde giderek ateşlenen tartışmalar karşısında, ikinci planda kalıyordu. Bu tartışmalar Sanayi Devrimi'nin pratik bilime artan ilgisini yansıtıyordu. Bunlar teknik ve pratik kaygılara ilişkin sinerjileri, barut çağında görülmemiş ölçüde birleştiriyordu. Ve yeni silah sistemlerinin benimsenmesiyle ortaya çıkan maliyetlerin, ilk olmanın önemini en iyisine sahip olmanın önemi karşısında gerilettiği olgusunu yansıtıyordu.[59]

Böylece yeniliğin peşinden koşma gereği kalmamış oluyordu. Hangi sistemin en iyi olduğu sorunu da her zaman kolayca çözümlenemiyordu. 1841'de benimsenen namlu kuyruğundan dolma, sürgülü ve iğneli Prusya silahı, genelde ve doğru olarak, ilk "modern" piyade tüfeği olarak betimlenmiştir. Bu tüfeğin, yerini aldığı yivsiz ve darbeli tüfeklere teknik üstünlüğü, Prusya ordusunun her kademesinde ve yabancı eleştirmenlerin çoğu için aşikârdı. Ama bu yeni silahın menzili görece kısaydı. Namlu kuyruğu sürekli kullanım halinde fena halde gaz kaçırıyordu. Atış hızı öyle

yüksekti ki, savaş sırasında askerleri cephaneyle beslemek, imkânsız değilse de zordu. Bu son noktanın saçma bulunup bir kenara atılmaması için, yüksek teknoloji konusunda örnek bir kurum olan ABD ordusunun, Vietnam Savaşı'ndan sonra tam otomatik piyade tüfeğini üç el atış kapasitesi olanla değiştirerek tadil ettiğini hatırlatmak gerekir. Öte yandan aynı süre içinde iğneli silah olarak geliştirilen Minie tüfeği, daha uzun menzilli konik mermi atıyordu. Bu silah namlu kuyruğundan beslenen tüfeğe kıyasla daha basit ve daha güvenilirdi. Atış hızı daha düşüktü. Üstelik bir buçuk yüzyıldır kullanılan piyade silahlarıyla aynı görünüm ve kullanım özelliği gibi son bir avantaja da sahipti: savaş bakanları ve alay subaylarının karşı koymasını zorlaştıran bir teknoloji ve estetik bileşimi.[60]

Tercih konusunda benzer bir kararsızlık top tasarımı için de geçerliydi. Uzun menzilli tüfeklerin kullanıma sokulması, piyade düzenlerinin evreler halinde seyrelmesine yol açtı. Friedland ya da Waterloo örgüsündeki büyük hedefler azaldıkça, topçular, geleceğin sahra topunun, belirli hedefleri uzak mesafeden vurmak için tasarlanan yivli toplar mı, yoksa çatışanları ve hücum hatlarını yakın mesafeden atılan mermiler ve şarapnel ateşiyle imha etmek için tasarlanan yivsiz toplar mı –Amerikan İç Savaşı'nın "Napoleonları"– olacağı konusunda bölündüler. Geleneksel silah metalleri olan bronz ve pik demir, pik çeliğin meydan okuyuşuyla karşılaştı. Ancak kara barut toplarının gerektirdiği talebe oranla, çeliğin pek çok bölgede çok yüksek kaliteli, dolayısıyla top namlusu yapımında kullanılamayacak kadar pahalı olduğu görülüyordu. Namlu kuyruğundan doldurulan pratik tasarımlar 1850'lerde ortaya çıktı, ancak toplar arabalara sabitlendiği sürece ateş hızı bakımından en önemli etken, topu yeniden "batarya"ya yerleştirmek, yani özgün konumuna getirmek için gerekli olan süreydi. Bu sürenin tutturulması halinde makul ölçülerde etkin bir mürettebat, topu her iki uçtan yeniden doldurabiliyordu.[61]

Menzilin ve ateşli silahların öldürücü gücünün artması, beraberinde savaş alanındaki öldürme mıntıkalarının genişlemesini getirdi. Britanya kendi geleneksel saf konuşlanmasını sürdürdü. Amerikan İç Savaşı'nda her iki ordu da saf düzeninden yanaydı. Saf düzenleri, en azından kuramsal olarak, Minie tüfeğinin gücünü oluşturan uzun menzilli ve nişan alına-

rak yapılan ateş potansiyelini en yüksek düzeye çıkardı. Bunlar daha uzun yeni menziller için zor bir hedef oluşturuyorlardı. İlerleyen piyade saflarını denetlemek ve odaklamak da zordu ve safların bu potansiyelini geliştirmek için yüksek eğitim ve deneyim düzeyleri gerekiyordu. Taktik yelpazenin öteki ucunda yer alan Rus ordusu, savaşçı sayısının çok az olduğu kitle düzenlerine ve saldırılarda yanaşık düzen süngü hücumuna dayanıyordu. Taktik merkezde, bölük ve tabur gücünde kollarla takviye edilen güçlü çatışma hatlarının yer alması, Fransız taktiklerinin temeli haline geldi ve İkinci İmparatorluk'un 1859'da kazandığı zaferlerde önemli oldu. Bu çatışmada kaybeden taraf olan Avusturya, yenilgiye, yeterince gelişmemiş ateş taktiklerini sığ tabur kollarıyla iki katına çıkardığı süngü hücumu uğruna terk ederek tepki gösterdi. Prusya giderek bölük gücündeki kollarla yakından desteklediği çatışma saflarına döndü, ancak saldırıyı icra etmekte kendi iğneli silahlarına bağımlıydı.[62]

Bu gelişigüzel değerlendirme bile "şok" ve "ateş" ilkeleri arasında açık bir seçim yapılmadığını gösterir. Ordularda ortak olan bir başka şey vardı: Tempo. Atlantik'in her iki yanında, hem generallerin, hem de alay subaylarının kaygısı savaşların hızını ayarlamak ve zorlamaktı. Aksi halde modern tüfekler ve topçu bir kitlenmeye yol açıyordu. Napoleon Savaşları'nın çok sayıdaki kıdemli askerlerinden biri olan Clausewitz, Napoleon Savaşları'nın entropik eğilimini şu sözlerle kaydeder: Her iki taraf tükenene kadar "ıslak barut gibi yavaş yavaş yanmak."[63] Napoleon sonrası savaşların olanca itkisi ise, tam tersine, "her düzeyde hız" yönünde oldu. Başlangıçta, bir işgalcinin yolu üzerine yığınak yapmayı kolaylaştıran bir savunma aracı olarak kabul edilen demiryolu, giderek düşman sınırına asker yığmakta kullanılan bir araç haline geldi. Temponun da sırası geldiğinde sonuç alıcı olacağı umuluyordu: Ateş de, şok da daha büyük hedefe götüren araçlardı.

Gene de Avrupa'nın ve Amerikan İç Savaşı'nın orduları, yüzyılın dönümünde, ordulara maddi gerçekliklere meydan okuyan bir "saldırı ruhu" aşılayacak olan uyarıcı kavramları henüz benimsememişti. Bunun yerine, yeni teknolojilerin profesyonelleşmiş vurucu güçlerle bütünleşmesi amaçlandı. Savaşın genel hızını zorlamayı ve uzun vadede devlet sistemlerinden talepte bulunmayı hedefleyen bu uygulama yüzyıl ortalarına ait

bir normdu. Bu bağlamda bakıldığında, Robert E. Lee'nin 1862 Yarımada Seferi'nden, Antietam ve Gettysburg'a kadar uyguladığı ve yakın zamanda tartışılan taktiklerinin, I. Napoleon'a doğru bir geri dönüş olarak değil, Atlantik dünyasının ortak askeri kültürünün bir parçası olarak düşünülmesi gerekir.[64] Ancak bu bir başka kitapta ele alınması gereken bir başka öyküdür.

Avrupa/Denizaşırı Ülkeler

1815'ten önce Avrupa'daki silahlı kuvvetlerin odağı Avrupa kıtasıydı. Denizaşırı seferleri büyük güçlerle sürdürmek zordu. Bölgede toprağı olan güçlerin iktisadi ve stratejik bakımdan hayati gördükleri Batı Hint Adaları'nda bile, sürekli güç bulundurmanın mı yoksa stratejik hamlelerin mi gerektiği konusu dönemin sonuna kadar başat çatışma biçimi olmaya devam etti.[65] Avrupalı birlikler ve savaş gemileri Hindistan ve Kuzey Amerika'daki yerel güçlerin karşısında azınlık durumundaydı. Devrim/Napoeon Savaşları Avrupa üzerinde yoğunlaşmayı iyice teşvik etti. Britanya, kaderinin nihai olarak, sözgelimi 1812 Savaşı ile Kuzey Amerika'da belirlenmekte olduğunu kavrayamadı. Napoleon'un ilk tahttan indirilişine kadar, devletin birincil stratejik odağını oluşturan Yarımada ve Akdeniz bölgelerindeki savaşlardan ayırabileceğini hissettiği kaynaklarla savaşa girdi.[66]

Waterloo'yu izleyen yıllarda bu örüntüden sadece sınırlı ölçüde sapmalar görüldü. Bir İngiliz ordusu, Wellington dükünün öne sürdüğü gibi, daimi ordulara düşman olan ve maliyet kaygısı taşıyan politikacıların gözünden uzak olması için, denizaşırı ülkelerde daha çok konuşlandırıldı. Bu ordu Afrika ve Hindistan'da sayısız bölgeyi imparatorluğa kattı. Uzak sömürgelerde yapılan denizaşırı alay hizmeti böylece rutin bir faaliyet haline geldi. Bu faaliyetten çıkan dersler –özellikle 1850'lerde geliştirilen demiryolları ve buharlı gemiler sayesinde gerçekleşebilecek bir Fransız istilası korkusuyla– sahici, büyük ölçekli bir reform hareketinin ateşlenmesine yardımcı oldu.

Hew Strachan, ordunun emperyalist yayılma ve yurt savunmasının gereklerine tam olarak uyum sağlamasının, Kırım Savaşı'yla birlikte ortaya çıkan büyük ölçekli güç projeksiyonunun dikkatlerden kaçmasına yol açtı-

ğını ve bunun bir ironi olduğunu öne sürer.[67] Bununla birlikte Kırım Savaşı'nda açığa çıkan yönetim ve harekâtla ilgili eksikliklerle başa çıkmak için gerekli zemin, sömürgecilik bağlamında bir önceki kuşak tarafından sağlanmıştı. Aynı şekilde Çin'i dış dünyaya açan "gambot diplomasisi" özgül olarak hedeflenen yaşam hatlarına yönelik, şaşırtıcı derecede ezici güç kullanabilecek yetenekte bir kraliyet donanmasına bağlıydı.[68]

"İkinci Britanya İmparatorluğu"nun oluşumu sırasında, kırmızı ceketli düzenli birlikler, 18. yüzyıldaki yayılmanın esas yükünü çekmiş olan yerel unsurların azmini kırdığı düşünülen hasımlara karşı düzenlenen seferlerin özünü oluşturuyordu. 1820'lerde, en azından Hindistan'da, İngiliz birliklerine ancak bir meydan savaşı ya da bir kalenin şiddetli bir saldırıyla zaptı sırasında güvenilebileceği gibi yerleşik bir kanı vardı.[69] Güney Afrika'daki Kaffir Savaşları'nın ve 1840'ların Sih Savaşları'nın, sonuçları bakımından güçlü bir İngiliz etnik varlığına bağlı olduğu düşünülüyordu. Bu dönemdeki İngiliz stratejik düşüncesi, imparatorluk güçlerini, daima güçlü bir İngiliz unsurunun eşliğinde ve bölgesel güç projeksiyonunun bağlamını oluşturan Seylan ve Burma ile Çin'deki Afyon Savaşları'nda ve 1860 çatışmalarında kullanma dışında herhangi bir beklentiyi ciddiye almadı. Hindistan ordusunun seçme birlikleri özel koşullar altında Avrupa güçlerine uyabiliyordu. Onları "Avrupalı" savaşa sistematik biçimde sokma kavramı, hâkimiyetinin güce dayandığını giderek daha çok benimseyen emperyalist bir sistemde gelişen bir ırksal hiyerarşi varsayımı bağlamında anlamsız görünüyordu.[70]

Emperyalist savaşlarla Avrupa savaşları arasında doğrudan bağlantı kurma sürecini başlatan Fransa oldu. Süreç, 1830'larda *troupes de la marine*'in [donanma birlikleri] sayı ve sorumluluklarının artırılmasıyla başladı. Fransa'nın denizaşırı topraklarını güvence altına alma sorumluluğu, önceleri genel olarak muharebe hattını oluşturan orduya bırakılmıştı. *Troupes de la marine* ise tam aksine hem keşif hem de garnizon görevini yerine getiriyor ve donanma tarafından yönetiliyordu. Denizciler, Afrika ve Pasifik Adaları'nda, Mogador ve Vera Cruz'daki topraklarda altı küçük seferde görev yaptı. Geçici bir alay 1860'da Çin'e, bir diğeri Maximilian'la birlikte Meksika'ya gönderildi. Denizciler Kırım Seferi'ne de katıldılar ve

bunu öyle başarılı biçimde yaptılar ki, muharebe hattını oluşturan ordu beş yıl sonra kendi kuvvetlerini İtalya'ya sevk etmemek için hiçbir sebep görmedi.[71]

Ordu, İkinci Cumhuriyet ve İkinci İmparatorluk'un Doğu Akdeniz'deki harekâtlarının sorumluluğunu yüklenmeye başladı ve Hıristiyan çıkarlarını koruma örtüsü altında Fransız nüfuzunu inşa etmeye çalıştı. Fransız düzenli birlikleri Lübnan'da görev yaptılar ve III. Napoleon'un Çin ve Meksika seferlerinin ağırlığını taşıdılar. Ne var ki Avrupa savaşları ile emperyalist savaşlar arasında ilk modern ortak yaşam Cezayir'de kuruldu. Hızlı bir fetih için hazırlanan ilk plan 1830'da uygulandı ve sürekli bir savaşa dönüştü. Fransız ordusunun piyade alaylarının yarıdan fazlası, süvari ve topçunun önemli bir bölümü ve yüksek oranda küçük rütbeli subay, gelecek otuz yıl içinde Kuzey Afrika'ya gidip gelecekti. Cezayir, subaylar ve askerler için kendini ispatlama alanına dönüştü. Bu alan Avrupa'nın savaş düzeyinin altında, ancak "sahici mühimmatla yapılan manevralar"ın üzerinde yer alıyordu. Cezayir'de sürekli olarak edinilen fiili hizmet deneyimi Fransa'nın askeri komşuları tarafından büyük bir avantaj olarak görülüyordu. Cezayir, giderek yurtseverce ve ulusal bir anlam da kazandı ve Fransız gücünün bir sembolü olarak halkın duygularını daha önce ve –daha sonra– hiçbir sömürgede görülmedik ölçüde harekete geçirdi.[72] Cezayir'in devrimciler ve eylemciler için bir sürgün yeri olarak oynadığı rolü de belirtmek gerekir. Cezayir, "tehlikeli unsurlar"ı, onları gözden kaybetmenin, hapse atmanın veya idam etmenin sakıncaları olmaksızın özümseyecek kadar yakın ve genişti.[73]

Cezayir çöllerinden ve dağlarından toplanan seçkin savaşçı birlikler de Fransa için bir avantajdı. Önceleri yerel askerlerden oluşan Zuhaflar, daha sonra şehirli Fransızlardan, suçlulardan ve gözüpek maceraperestlerden oluşturulmaya başlandı. *Tirailleurs Algérien'in* [yerli Cezayir askerleri] değişmez unsuru olan Turcolar, etnik Kuzey Afrikalılar arasından seçilerek askere alındı. Kuzey Afrikalıların Avrupa seferlerinde kullanılması başlangıçta duraksamaya yol açtıysa da, Fransız yetkililer bu birliklerin Kırım'da gösterdiği performans karşısında fikirlerini değiştirdiler. Bir diğer Turco alayı İtalya'da öylesine başarılı biçimde savaştı ki, daha sonra *grande guerre*

[Birinci Dünya Savaşı kastediliyor] için hazırlanan Fransız planlarından hiçbiri, Zuhafların yanı sıra Turcoları da kapsamayı ihmal etmedi.[74] Bu güçlerin önemi daha sonra ortaya çıkacak, bir sonraki yüzyılda yüz binlerce Asyalı ve Afrikalı askerin Avrupa'da konuşlandırıldığı görülecekti.

Sonuç

Waterloo'dan Alman Birlik Savaşları'na kadar geçen elli yıl, askeri meselelerde bir durgunluk ve gerileme dönemi olmak şöyle dursun, geniş yelpazede bir değişime yol açtı. Bu değişimin belki de en dikkat çekici özelliği içsel olmasıydı. Büyük güçler sadece büyük ölçekli savaşlardan değil, silahlanma yarışından da kaçındılar. Avrupa dışı girişimler yüzyılın ikinci yarısına kıyasla çok daha az ve sistemsiz olduğu gibi, bir sömürge karakolunda meydana gelen bir felaketin hükümeti sarsmasına izin verecek kadar da göz önünde değildi. Avrupa devletleri belirli hayati çıkar tanımlarına göre, askeri seferberlik için gerekli iç kapasiteyle orantılı yerleşik askeri sistemler oluşturdular. Örneği silah sistemlerinde görülen önemli örtüşme alanları, önemli kuram ve doktrin geçişleri oluşurken, 1815 ile 1864 arasında Avrupa da silahlı kuvvetler asimetrik hatlar boyunca gelişti. Bu ölçüde bir gelişim, ancak, kapsamlı değişimin bir kez daha genel bir meydan okuma oluşturduğu Büyük Savaş'tan sonra tekrarlanacaktı.

JEREMY BLACK

1864-1913 AVRUPA SAVAŞLARI

Dennis Showalter'ın bir önceki bölümde ortaya koyduğu gibi,[1] 1815'ten 1864'e kadar geçen süre, ne bir durgunluk ne de tek tip gelişmelerin yaşandığı bir dönem oldu. Aksine, ordular, belli görev gerekleri ve askeri seferberliği etkileyen siyasal parametreler gibi etkenlere tepki olarak bir dizi değişim geçirdiler. Bu iki etkenin de yüzyılın ikinci yarısında önemini koruması, askeri değişimi tek tip bir örüntüye odaklanarak ele alan değerlendirmeleri, zayıflatmasa bile sınırlandırdı. Tek tip örüntü aslında sık kullanılan bir yöntemdir. Bu yöntem, birbiriyle bağlantılı iki yaklaşıma odaklanır: Birincisi, teknolojinin, daha özgül olarak silahların vurgulanması ve bu göstergenin, hem bir kabiliyet sıralaması hem de değişimin anlatımı ve açıklanması için kullanılması. İkincisi, askeri yöntem paradigması ve güç paradigması kavramlarının, hem çağdaş sıralamayı, hem de belirli bir dönemde meydana gelen gelişmelere adım attırdığı düşünülen taklit/yayılma süreçlerini açıklamak için kullanılması.

1864-1913 yılları için, paradigmayı Prusya (1871'den itibaren Alman) tekniklerinin oluşturduğu görüşü temel bir uzlaşı noktası oluşturur. Alman Birlik Savaşları (1864-71) –ki bu terim zaman zaman Prusya ile Danimarka (1864), Avusturya (1866) ile Fransa (1870-71) arasındaki çatışmaları betimlemek için kullanıldı– dönemin başlangıç noktası olarak görülür. Çünkü bu savaşlarla büyük Alman devletinin oluşumuna ve onun askeri yöntemlerinin üstünlüğüne tanık olunmuştur. Bundan sonra, Birinci Dünya Savaşı'na (1914-18) kadar, öteki kıtasal stratejik plancılar Alman gücüne ve tekniklerine en iyi nasıl karşılık verileceği, bunların ne derece taklit edileceği ve uygun karşı strateji ve karşı taktiklerin en iyi nasıl tasarlanacağı üzerinde durdular. Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'ndaki düşmanları en azından batı cephesinde bunun üstesinden geldiler. "Müttefikler" (esas olarak Fransa ve Britanya) Alman saldırılarını –1914, 1916 ve 1918'de– göğüslemeyi ve 1918'de Alman ordusunun yenilgisine yol açan nihai saldırıyı başlatmayı başardılar. Daha sonra, iç cephenin çökmesi üzerine Alman ordusunun aske-

ri olarak "sırtından bıçaklandığı" iddia edildiyse de, aslında Alman devletinin askeri-siyasal stratejileri yenilgiye uğratılmıştı.

Alman gücü, sonraki yılları Birinci Dünya Savaşı beklentisi bağlamında ele alınan bu dönemde bir birlik sağlamış gibi görünse de, bu değerlendirme, daha geniş dünyada meydana gelen gelişmelerin önemini ve çeşitliliğini dikkate almadığı için yanıltıcıdır. Bu yaklaşım güç yapısı ve doktrinde, görevlendirme (askeriyenin önündeki hedefler) ve buna eşlik eden gerekliliklerle ilgili karmaşık sorunlara yol açar. Bruce Vandervort'un işaret ettiği gibi, bu dönem bir büyük Avrupa gücü projeksiyonu, sadece "Afrika kapışması" değil, aynı zamanda, Orta, Güney ve Güneydoğu Asya'da ve Avusturalya ve Okyanus adalarında bölgesel yayılma dönemiydi. Sadece Balkanlar'da yayılma peşinde olan Avusturya dışında, tüm büyük ve bazı küçük Avrupa güçleri bu yayılmaya katıldılar. Aynı zamanda, bu gelişmelerin söz konusu güçlerin askeriyelerini aynı derecede bağlamadığını ya da etkilemediğini de belirtmek gerekir. Nitekim Güney, Batı ve Doğu Afrika'da fetihlerle ve çıkan isyanları bastırmakla uğraşan Almanlar, çok daha çeşitli sorunlar ve tehditlerle yüz yüze gelen Britanya, Rusya, İtalya, Fransa, İspanya, Portekiz ve Hollanda'dan daha az etkilendiler.

Çokyönlü görevler sadece Avrupa dışındaki güç projeksiyonuyla ilgili değildi. Avrupa topraklarında siyasal denetimi değilse de, kamu düzenini korumak gibi önemli bir görev de vardı. Gene bu da önem bakımından farklılaşıyordu ve gene Almanlar için görece daha az önem taşıyordu. İsyanlar da, pek çok devlette 1815-63 yıllarında yaşananlar kadar vahim değildi. Nitekim Macaristan ve Polonya'daki büyük ayaklanmalar tekrarlanmadı. Ancak pek çok ülkede ciddi boyutta bazı ayaklanmaların yanı sıra siyasal boyutlu şivil karışıklıklar vardı. Örnek vermek gerekirse, Fransız ordusu 1871'de Paris Komünü'nü ezdi, İspanya İkinci Carlismo Savaşı (1873-76) sırasında Carlismo düşmanlarıyla [Carlos karşıtları] karşı karşıya geldiği gibi 1873-74'te de Kanton ayaklanmasını bastırmak zorunda kaldı ve İtalyan ordusu 1866'da Güney İtalya'da, özellikle de Sicilya'da yeni bir İtalyan devletinin otoritesini güçlendirmek için kullanıldı. 1905'te Rusya'da askeri birlikler değişim taraftarlarına karşı kullanıldı. Ordular, destekçi ya da direnişçi olarak darbelerde de önemli bir rol oynadı. Böylece ordu birlikleri,

1910'da Portekiz monarşisinin yıkılmasına yol açan başarılı darbede anahtar rolü oynadılar. Askeriye işçi eylemleri karşısında da, özellikle grevlerin kırılmasında önemli bir rol üstlendi. Birlikler, 1910'da Güney Galler'de grevci madencilerin sabotajı nedeniyle sevk edilirken, 1911'de de Britanya'daki yaygın demiryolu grevi nedeniyle sevk edildi ve Liverpool'da iki grevci öldürüldü.

Avrupa devletleri arasındaki çatışmada bile özel olarak Prusya ordusunun örgütlenme modeli ve savaş tarzı üzerinde odaklanmak yanıltıcı olacaktır. Nitekim Yunanlılar 1877-78'de Türklere saldırmak için Tesalya, Epir ve Makedonya'ya düzensiz birlikler gönderdiler. Ancak farklılıklar olsa da, Prusya başarısının Avrupa'daki devlet savaşları (askeri tarihin bütünü olarak görülemez) kültürünün değişmesinde önemli bir rol oynadığı inkâr edilemez. Özellikle, Prusya ordusunda savaş öncesinde ve sırasında, kurmay planlaması, kurmay komutanlığı ve kurmay subayları üzerinde odaklanılması, ardışık planlama ve ön örgütlenmeye ağırlık vermektense, *ancien régime*, Fransız Devrimi ve Napoleon generallerinin dünya görüşündeki gibi cesaret ve yeteneği ön plana çıkaran eski komuta anlayışından önemli bir sapmayı belirliyordu. Fransız-Prusya Savaşı sırasında komuta mevzileri Prusya kraliyet ailesi üyelerine bırakılıyor, ancak bunlar ordunun en parlak profesyonel subaylarından oluşan genelkurmayın yönettiği bir sisteme tabi oluyordu.

Anahtar sözcük sistemdi. Bunun modeli Napoleon yöntemiydi, ancak Napoleon bu yöntemi Fransız ordusunda kurumsallaştırmamıştı. Prusyalılar savaşı planlıyor ve çatışmayı bir süreç olarak denetlemeye çalışıyorlardı. Bu süreçte planlı baskının sistematik uygulanışı beklenen sonuçlara yol açmaktaydı. Prusya Genelkurmay Başkanı Helmuth von Moltke, Napoleoncu sürekli saldırı anlayışını, sanayi çağının, demiryollarını da kapsayan uygulamalarına uyarladı. Moltke, cepheden saldırı yerine, düşman güçlerini kuşatmaya ve onları yeniden manevra kabiliyeti kazanmak için saldırıya zorlamaya, böylece yivli silahların ve çatışma ölçeğinin savunmaya sağladığı yararları stratejik manevrayla gidermeye çalışıyordu.

Yeni silahlara karşılık vermekteki çabuklukları, savaş sırasında Prusyalıların işine yaradı. Namlu kuyruğundan dolma "iğneli" Dreyse tü-

feği yatarak doldurulabiliyor ve dakikada dört ile yedi kez ateşlenebiliyordu: Uygulamada ise gaz kaçağı sorunu yüzünden genellikle kalçadan ateşlenebildi. Prusyalılar bu tüfekleri 1864'te Danimarka'ya ve 1866'da Avusturya'ya karşı amansızca kullandılar.

Prusya'nın sayıca üstün Danimarkalılara karşı kazandığı başarı, çağdaşlarını Avusturya'nın iki yıl sonraki yenilgisinden daha az etkiledi. İç sorunlar hem Prusyalı I. Wilhelm'i hem de Avusturyalı Franz Joseph'i 1866'da savaş için bastırmaya zorladı. Bununla birlikte, gerek Schleswig-Holstein üzerindeki Avusturya-Prusya ortak egemenliğinin, gerekse Almanya içindeki siyasal durumun istikrarsız yapısı, ciddi bir anlaşmazlık nedeniydi.

Yedi Hafta Savaşı'nda (Haziran-Ağustos 1866) Avusturya ve Alman müttefiklerine karşı hızlı bir zafer kazanıldı: Hanover, Hessen-Kassel ve Saksonya işgal edildi. Karşı karşıya gelen Prusya ve Avusturya ordularının büyüklüğü birbirine yakındı. Bu, Prusya'ya ordusunun üstün niteliğini kanıtlama fırsatı verdi. Prusyalılar, kısmen daha etkin seferberlik ve sevkıyat planları sayesinde inisiyatifi ele aldılar. Daha iyi durumda olan ve savaş sevkıyatı için daha iyi örgütlenen demiryolu sistemlerinden yararlanmayı başardıkları gibi, çoklu bir etnik yapıya sahip Avusturya ordusuna hâkim olan moralsizlikten de yararlandılar: Yaralanmadan teslim olan askerlerin sayısından da anlaşılacağı gibi, Avusturya ordusundaki Macar, İtalyan, Çek, Polonyalı ve Hırvat askerlerin Habsburglara verdiği destek sınırlıydı.

Taraflar 3 Temmuz 1866'da Sadova'da yapılan kader savaşına çeyrek milyon asker sürdü. Makul bir savunma mevzii tutan Avusturyalı komutan Benedek daha iyi bir topçuya ve Prusya ordusunun birbirinden ayrı müfrezelerini yenilgiye uğratmak için iç hatları kullanma imkânına sahipti, ancak, kısmen kararsızlıktan ötürü iç mevzi avantajını kullanamadı. Benedek, savaştan önce, Moltke'nin dış hatlar stratejisini uygulayan üç Prusya ordusu tarafından köşeye kıstırıldı. I. Napoleon ordu içinde ayrı hareket eden kolordular kullanmıştı. Moltke ise bağımsız hareket eden ordular, yani çok daha büyük güçler kullandı. Ayrıca, güçlerini savaştan önce bir araya getiren Napoleon'un aksine, Moltke ordularını savaş sırasında bir araya getirmeyi amaçlıyordu.

Moltke, Sadova'da, Avusturya'yı cenahlardan bütünüyle sararak tuzağı tamamlamak biçimindeki ideal hedefine ulaşamadı, ancak Prusyalılar sadece manevrada değil savaş meydanında da üstünlüklerini kanıtladılar. Prusya birlikleri, saldırıda düşmanlarının yoksun olduğu bir esnekliğe sahipti ve bu sayede Avusturya mevzilerini cenahtan ve çapraz ateşle ele geçiriyorlardı. Bir plan dahilinde olmakla birlikte bağımsız hareket edebilecek biçimde eğitilen Prusya bölükleri, yığın halindeki Avusturya kollarından daha esnekti. Avusturya kollarının saldırıları ağır kayıplara yol açtı. Avusturya topçusu büyük bir ustalık ortaya koydu; Prusyalılara uzaktan ateş açarak ilerlemekte olan Prusya piyadesini vurdu, ancak bu piyadenin dağınık küçük birliklerden oluşması kayıpları en aza indirdi.

Sadova, Avusturyalıların bozgunu, ordularının birliğini, moralini ve topçusunu kaybetmesiyle sona erdi. Prusyalılar Viyana'ya dayandılar, ancak nihai bir savaş olmadı: Prusyalılar kısa bir savaş istiyor ve buna uğraşıyorlardı. Avusturya sivillerinin direnci kırıldı ve Franz Joseph barış istedi. Almanya'daki, Avusturya'nın üstün olduğu ikili güç sistemi, Prusya'nın Avusturya'nın Kuzey Alman müttefiklerini ilhak etmesiyle yeni bir hal aldı.

Yedi Hafta Savaşı, öteki güçleri, Prusya'nın daha üstün silahlarını ve taktik düzenlerini benimsemeye ya da araştırmaya yöneltti. Artık namlu kuyruğundan doldurulan tüfeklerin, namlu ağzından doldurulan yavaş tüfeklerden çok daha iyi olduğu düşünülüyordu: Avusturya ordusu hâlâ 1854'ün namlu ağzından doldurulan Lorenz tüfeğini kullanıyordu. 1866'da Fransızlar *chassepot* tüfeğini benimsediler. Bu tüfek, gazı tutan bir namlu kuyruğuna ve artık askeri teknolojinin zirvesini temsil etmeyen Prusya iğneli tüfeğinden çok daha uzun bir menzile sahipti. Prusyalıların, güçleri çatışma hattında yoğunlaştırma, kollar ya da saflar kadar yoğun olmayan, dolayısıyla ateşe daha az maruz kalan, daha yaygın düzenleri benimseme taktiği ilgiyi hak ediyordu. Savaş meydanında süvarinin gereğinden fazla oluşu son savaşlardan çıkarılan, ancak pek çok süvari subayının kabullenmekte duraksadığı bir diğer dersti. Daha etkin ateş gücüne duyulan güven de birliklerin yüz yüze savaşma sıklığını ve süngüye duyulan ihtiyacı azalttı.

Fransa ile Prusya arasındaki ilişkiler 1860'ların sonunda gergindi. Prusya'nın gücünden korkan III. Napoleon, Prusya'nın Güney Alman dev-

letlerini, 1867'de Prusya hâkimiyetinde kurulan Kuzey Alman Konfederasyonu'na katmasını önlemeye kararlıydı. Alman Şansölyesi Otto von Bismarck, böyle bir birliği güvence altına almak için Fransa'yla savaş arayışındaydı. Fransızlar, Prusya *Landwehr*'i içindeki yedeklere denk bir güce sahip olmadıkları için yeterince hazırlıklı değildiler. Bunun nedeni, kısmen, *Corps Législatif* [yasama organı] içindeki siyasal muhalefetin, 1868 tarihli Askeri Yasa'yla yedek güç olarak 400.000 kişilik güçlü bir *Garde Nationale Mobiles* [Ulusal Muhafız Birliği] yaratma girişimini kösteklemesiydi. III. Napoleon'un maceracılığından yaka silken cumhuriyetçi muhalifler daha büyük bir ordunun faydasından kuşku duyuyorlardı. Ordu da genişleme heveslisi değildi, çünkü asker sayısında büyük bir artışın kaliteyi azaltacağından korkuluyordu. Bu durum daha büyük Alman nüfusunu ve bu nüfusun hızlı artış oranını yansıtan sayısal dengesizliği daha da ağırlaştırdı. Almanya'yı 1866'da kısmen birleştirmeyi başaran Prusya'nın, Fransa'nın stratejik konumuna verdiği hasarın altında bu zıtlık yatıyordu.

Yeterli bir Fransız savaş planı yoktu. 1854'te Ruslar ve 1859'da Avusturyalılar karşısında başvurulan doğaçlama artık uygun değildi. 1860'larda Cezayir, Meksika ve Papalık devletlerinde uygulanan Fransız harekâtları, kitlesel seferberlikte ya da iyi eğitilmiş, iyi yönetilen, teçhizatlı ve silahlı büyük güçlere karşı manevra yapmada herhangi bir deneyim kazandırmadı.

Fransızlar her ne kadar savaş ilan ettilerse de, Moltke hızla konuşlandı, inisiyatifi yeniden ele geçirdi ve savaşı Fransa'nın içlerine soktu. Demiryolu seferberliği artık asla eskisi gibi işlemiyordu ve Prusyalılar topçunun üstünlüğünden yararlandılar: Namlu kuyruğundan doldurulan çelik topları Krupp imal etmişti. Topçu taktik ve örgütlenmesini de geliştiren Prusyalılar, daha etkili olmaları için toplarını ön cepheye ittiler. Fransızlar *mitrailleuse* (mitralyöz) sayesinde ilk kez etkili bir makineli tüfeğe sahip oldular. Bu, her biri 10 şarjörle beslenen ve elle çevrilen 37 namlulu, dakikada 100 ile 150 atış yapabilen bir silahtı; ancak ne geniş çapta ne de zekice kullanıldı: Uygun bir taktik doktrinin geliştirilmemesi, yeni teknolojinin etkisini düşürdü. Bir ton ağırlığındaki toplar da pek hareketli olamıyordu.

6 Ağustos 1870'te Prusya üçüncü ordusu Alsace'ı işgal etti ve Fröschwiller ile Wörth'teki sayıca çok üstün I. Kolordu'yu yenilgiye uğrat-

tı. *Chassepot* cepheden yapılan hücumlarda etkisini gösterdi, ancak Prusyalılar, savunmadakilere cenahtan saldırmalarını sağlayan sayısal büyüklükten ve üstün topçularından yararlandılar. Bu kritik zafer Moltke'yi saldırıyı sürdürmeye ve biraz daha inisiyatif kazanmaya yöneltti. III. Napoleon güvenini kaybetti ve talihsiz bir seçim olan Rhine Ordusu Komutanı Mareşal Achille Bazaine, hem hareketliliğinden, hem de önce Prusyalıların yolunu kesme, daha sonra da onları kuşatma fırsatından feragat ederek Metz tahkimat sistemine doğru geri çekildi. 18 Ağustos'ta Gravellote-Saint Privat'da Moltke komutasındaki 188.000 kişilik Prusya ordusu, Bazaine komutasındaki, sağlam savunma mevzilerine çekilmiş 113.000 kişilik Fransız ordusuna karşı saldırıya geçti. Etkin *chassepot*'ları ve yer yer kullandıkları *mitrailleuse*'leri sayesinde ağır kayıplar verdiren Fransızlar, karşı atak başlatmayı başaramadılar. Sayı ve topçu üstünlüğünü büyük bir etkinlikle kullanan Prusyalılar inisiyatifi elde tuttular. Tekrarlanan baskılar, sonunda Bazaine'i Metz'e (hemen kuşatıldıkları yere) çekilmeye yöneltti ve bu durum Moltke'ye MacMahon komutasında bir araya gelen Châlon Ordusu'nu yok etme fırsatı verdi. Bu bir manevra zaferiydi. Moltke, Bazaine ve MacMahon'un olası hareketlerinin ortaya çıkardığı fırsatları gayet iyi kavradı ve onları ayrı ayrı yendi. MacMahon, Moltke'nin kuşatma girişiminden önce geri çekildi, ancak Sedan'da, hızla ilerleyen Prusyalıların tuzağına düştü. Gece gündüz süren cebri yürüyüş Moltke'nin kazandığı zaferin anahtarıydı. Moltke, Sedan çevresindeki tepeleri zaptetti ve Fransızların ağır kayıplar vererek bu tepeleri ele geçirme girişimlerini geri püskürtmek için topçusunu kullandı. III. Napoleon 2 Eylül'de 83.000 askerle teslim oldu; Metz 28 Ekim'de onu izledi.

Prusyalıların dağınık güçleri daha büyük bir hızla kullanmaları (ironik bir biçimde I. Napoleon'un uyguladığı tarzda), daha yoğun ve daha yavaş hareket eden Fransız orduları karşısında üstünlük kazanmalarını sağladı. Bu, kısmen Prusyalıların komuta ve kontrol üstünlüğünü yansıtıyordu, ancak belirli bir amaç ve belirgin biçimde planlanmış bir strateji de taktik farklılıklar kadar önemliydi. Fransızlar, Avusturya-Prusya Savaşı'na, hücuma geçen Prusyalıları vurmak için tasarlanan katı savunma düzenlerini benimseyerek karşılık verdiler. Ne var ki ortaya çıkan mevziler cenah saldı-

rılarına duyarlıydı ve Prusyalıların benimsediği daha dağınık düzenler Fransızlar için hedef küçültüyordu. Moltke 1864 tarihli, "Gelişmiş Tüfeklerin Saldırı Tesiri Üzerine Düşünceler" başlıklı bir denemesinde, cepheden yapılan yakın mesafeli hücumları yermişti. Açık düzen konuşlanma ve küçük birim ateş taktikleri, modern ateşli silahlara karşı daha etkin bir tepki oluşturuyordu.

Prusyalılar bir genelkurmay çalışma sistemi geliştirmişler ve eğitim amaçlı bir genelkurmay akademisi kurmuşlardı. 1866 ve 1870 zaferi bu kuruma itibar sağladı. Kurmay subay eğitimi Prusya ordusuna düşmanlarında olmayan bir birlik kazandırdı. Prusyalı kurmay subaylar, eşgüdümlü bir komuta sistemi içinde sağlam birer yer ediniyordu. Genelkurmaydan gelen subayların komutanlara tavsiyelerde bulunmaları, komutanların da kurmay başkanlarına itaat etmeleri bekleniyordu. Bu durum bir ortak sorumluluk sistemine yol açtı. Bu sistemde ya komutan ya da onun birinci genelkurmay subayı emir verebiliyordu. Sistem kurmay sisteminin itibarına dayanıyordu. Bu aynı zamanda, önceden kestirilebilir planlamayı mümkün kılarak, daha da ileri düzeyde planlamayı özendirdi. Sadece bir meydan savaşı için değil, bütün bir sefer için hazırlık yapmaya önem verildi ve bu da stratejik planlara ağırlık verilmesine yol açtı. Hazırlık ve kurmay çalışması, çok sayıda asker ve yedeğin seferber ve başarılı biçimde sevk edilebilmesini sağladı.

Prusya komuta sistemi sorunsuz değildi. Bir ordu komutanı olan Prens Frederick Karl'ın (I. Wilhelm'in yeğeni) 1866'da stratejik ve taktik planlara uymasını sağlayamadığı gibi, 1870'te de Birinci Ordu Komutanı Steinmetz stratejik plana itaat etmedi. Planlardan sapmalar bir yana, Clausewitz'in planların esas engelleyicisi olarak gördüğü "sürtüşmeler"e neden olan pek çok etken de vardı. Gene de etkin genelkurmay sistemi, Prusyalıların, kayıplara ve aksamalara rağmen büyük savaşlarda eskisinden daha iyi savaşmalarını ve yeni görevlere atılmalarını sağladı.

Prusyalılar mikro düzeyde de daha etkindi. Hem bağlılık felsefesi hem de eğitim sayesinde, subayların, astsubay ve askerlerin profesyonelleşmesi konusu, Fransız ordusundan daha tutarlı biçimde ele alındı. Daha da önemlisi, Prusyalılar, subaylarını, komuta planının sınırları içinde bütün

düzeylerde tek başına karar alacak şekilde eğittiler. Bu nokta, birlikleri yayarak ve düzenleri dağıtarak "düşük yoğunluklu" bir savaşı teşvik eden savunma ateş gücü, eşgüdüm ve morale prim veren komuta ve iletişim sorunlarını hızlandırdığı için önemliydi. *Aufrägs*, yani durumu ve bir gücün hedefini açıklayan ve yerel komutanlara belirli bir esneklik imkânı veren emirler özellikle önemliydi. Bu emirler, eğitim sayesinde, hiyerarşi ile karar alma yetkisinin devri arasında, küçük birim harekâtlarını, daha büyük güçlerin harekâtları ile destekleyerek ve uyumlulaştırarak kolaylaştıran dinamik bir etkileşim sağladı.

Savaşın belirsizliği, iyi kurmay çalışması sayesinde bu durumun üstesinden gelmelerini sağlayan üstün kabiliyetleri nedeniyle, Prusyalıların başarılarını zayıflatacak yerde katkıda bulundu. Kısmen bunun bir sonucu olarak, Moltke'nin 1866 ve 1870 seferleri I. Napoleon'un 1815 seferinden çok farklı biçimde gelişti. Moltke de I. Napoleon gibi düşmanlarının beklenmedik hareketlerinin yarattığı sorunlarla karşılaştı, ancak 1866 ve 1870 koşullarında, durumu daha iyi anlayabiliyor, üzerinde düşünebiliyor ve sonuçları denetleyebiliyordu. Yeğeninin* 1914'te o kadar başarılı olamayışı, kabiliyetin göreceliğini (özellikle düşman generallerin görece gelişebileceğini) ve sürekli ya da çizgisel gelişme varsayımından kaçınma gereğini hatırlatır. Prusya'nın 1870-71'de kazandığı zafer, Alsace-Lorraine'i elde etmesine ve Fransa'dan beş milyar frank tazminat almasına yol açmasının yanında, Almanya içindeki hegemonyasını Berlin'den yönetilen bir Alman imparatorluğuna dönüştürmesini sağladı. Prusyalıların başarısı, etkin ve profesyonel bir genelkurmayın dikkatle planladığı ve demiryollarının sağladığı lojistik imkânlarla yürütülen saldırı harekâtlarının hızlı ve kesin zaferlere götürebileceğini ve gerçekte de götürdüğünü ortaya çıkardı. Bununla birlikte 1870'de demiryollarındaki kaos ve atlara bağımlılık yüzünden hâlâ ciddi lojistik sorunlar vardı.

Bizzat Moltke kendi zaferlerine ilişkin yorumlardan doğabilecek tehlikeler konusunda uyarıda bulundu. Düşman toprakları üzerinde savaşın tercih edilmesi gerektiği konusundaki tartışmada, Moltke, savunma

* Helmuth von Moltke'nin (1800-1891) yeğeni Helmuth (Johannes Ludwig) von Moltke (1848-1916) –çn.

ateş gücü ve orduların büyüklüğündeki artışlar nedeniyle, stratejik saldırının potansiyeline ilişkin artan kuşkularını ortaya koydu. Ayrıca, 1866 ve 1870'te Avusturya ve Fransa'nın liderlikte ve stratejide yaptıkları hatalar, Prusya'nın düşmanlarını yenilgiye uğratmasına yardımcı olmuştu. Benedek, saldırı ve savunma için yeterince hazırlık yapmamış, Prusyalıların Bohemya'ya ilerleyişine yetersiz bir karşılık vermişti. Avusturya'nın Alman müttefiklerine hiçbir şekilde yardım edilmemişti. Fransa'nın hataları, ayrıca, III. Napoleon'un komuta kararlarını, Avusturya'nınkinden çok daha iyi durumdaki bir demiryolu sisteminin stratejik imkânlarından yararlanma konusunda gösterilen kararsızlığı ve savunmayı, Amerikan İç Savaşı'nda Robert R. Lee'nin 1864-65'te Virginia'da yaptığı gibi, hem esnek bir savunma hem de siper sistemleriyle destekleme konusunda sergilenen isteksizliği kapsıyordu. Fransızlar, Prusyalılarınkine denk bir topçuya sahip olsalardı, özellikle Wörth ve Gravelotte'deki Prusya saldırıları püskürtülebilirdi.

Farklılık, 1914 ve 1916'da görülecekti. Bununla birlikte her iki saldırıda da Almanlar, manevraya yer bırakan bir "açık" sefer mıntıkası açamadıkları ve Yaşlı Moltke gibi inisiyatifi elde tutmaya izin veren bir tempo yakalamayı başaramadıkları için sıkıntı çektiler; kuşatma stratejisi, 1914'te başarısızlığa uğradı ve 1916'da Fransız savunmasının gücü Verdun mevzisinin korunmasızlığını telafi etti. Daha genel olarak, Birinci Dünya Savaşı'nda modern silahların yaygın biçimde kullanılması, cenah hareketlerini ve saldırı imkânlarını sınırladı. Bu gelişme kuşatmayı daha da zorlaştırdı ve yenilgiye uğrayan güçlerin geri çekilerek yeni bir savunma hattı oluşturmaları, böylece hem yıkımdan hem de baskın bir barışa mecbur edilmekten kaçınma ihtimalleri arttı. Bununla birlikte, Almanlar, 1914'te doğu cephesinde, kararlılıklarını saldırıyla kazanılan bir zaferden çok bir savunma başarısında göstermiş olsalar da, kendi stratejik anlayışlarının değersiz olmadığını gördüler.

1866 ve 1870 seferleri, kısa süreli bir savaşın açılış hamlesini kazanmanın ne kadar önemli olduğunu gösterse de, Prusya zaferinin kaçınılmazlığını kanıtlamıyordu. Bu durum, 1939 ve 1940'ta kazanılan Alman başarılarının *Blitzkrieg*'in kaçınılmaz üstünlüğünü kanıtladığı varsayımının tehlikesini daha o zamandan ortaya koydu. Burada, Prusyalı Büyük

Frederick'in 1740-42, 1744-45 ve 1756-63 yıllarında kazandığı başarılarla da bir paralellik kurulabilir. Bu başarılar, onun yöntemlerinin bir askeri mükemmeliyet paradigması oluşturduğu ya da ordusunun Batı'nın en iyi ordusu olduğu anlamına gelmiyordu. Daha ziyade, ordunun yerine getirmesi beklenen görevlere uygun olduğunu ve bu görevlerin de Prusya'nın yapabilirlik sınırları içinde kaldığını gösteriyordu. Gene de Prusyanın 1744 ve 1778'deki saldırı harekâtlarında gösterdiği başarısızlık, Prusya askeri sisteminin kusurları olduğuna işaret ediyordu. Belirtmek gerekirse bunlar, sistemin kısıtlı "görevlendirme" kusuruna ilaveten, bir de onun amfibi ve sömürge harekâtlarına uygun olmayışıydı; Prusya askeri sisteminin her iki görevin altından kalkması da pek muhtemel gözükmüyordu. "Görevlendirme" Alman Birlik Savaşları'nda da önemli oldu. Prusya ne 1866'da ne de 1870'te düşman topraklarını fethetmek zorunda kaldı. Bu yönleriyle bu savaşlar, I. Napoleon'un İspanya ve Rusya istilasından çok, Avusturya'ya karşı yaptığı saldırılara yakındı.

Aslında Prusya ve Prusya ordusu düşman topraklarını fethetmek gibi bir göreve hazır değildi. Prusyalılar, 1870'de sınır boylarındaki belirleyici savaşlarda kazandıkları başarıların ardından Fransa içlerine doğru ilerlerken, en hafifi ikmal sorunları ve düşman bir nüfusun direnişi olan çeşitli zorluklarla karşılaştılar. Daha genel olarak bakıldığında, önce Avusturya ve ardından Fransa'nın, sözgelimi başlıca denizaşırı toprağı olan Cezayir'den başlatacağı bir rövanş savaşına karşı koymak da dahil, topyekûn işgali için yeterli kaynak yoktu. Ne hükümet ne de Moltke böyle bir seçeneğin ardındaydı; onlar görece az kayıp verecekleri hızlı ve hayranlık yaratacak bir çatışma istiyorlardı. Kaynakların tükenme hızı, uzun bir savaşa engeldi. Prusyalılar Sedan'da 36 saat içinde 35.000 top mermisi atmışlardı.

Gene de, Prusyalılar 1870-71 savaşını, Fransa ordusunu sınır yakınında yok ederek kazanmadılar. Savaş, 4 Eylül günü Paris'te ilan edilen Üçüncü Cumhuriyet'in III. Napoleon'un yerini alması gibi siyasal etkenlerden ötürü devam etti: Sedan, Sadova değildi. Léon Gambetta'nın barışın bedeli olarak toprak kaybetmeme konusunda kararlı olan ulusal savunma hükümeti yeni güçleri harekete geçirdi. Fransızların Sedan'da teslim olmalarından sonra Prusyalılar Paris'e doğru ilerlediler ve 19 Eylül'de kenti ku-

şattılar. Altmış kilometre uzunluğunda, tahkim edilmiş bir savunma sınırına yayılmış 300.000 kişilik bir garnizonun bulunduğu kente saldırma girişiminde bulunmadılar. Moltke açlığa güveniyordu ve Bismarck da I. Wilhelm'i bombardımanı artırmaya ikna etti. Yeni kuralara, Cezayir'den gelecek *Gardes Mobiles* birliklerine ve Amerika'dan yüklenen silahlara güvenen Fransızlar, kenti kurtarmak için ordularını birleştirdiler; 1871'in ekim başlarından ocak sonlarına kadar bir dizi savaş oldu.

Prusyalılar güçlü bir mevzide bulunuyorlardı. Merkezdeki güçleri Paris'i kuşatıyor, bu arada Fransız demiryollarını kullanabiliyorlardı. Ancak demiryollarının savaşta gördüğü hasar ve Paris'i kuşatan muazzam gücün yetersiz ikmali sıkıntı yaratıyordu. Prusyalılar, zaferin sağladığı prestijin yanı sıra, son büyük Fransız profesyonel gücünü Metz'de kuşatmış olmaktan ve düşmanlarının dağınıklığından da yararlandılar. Başlangıçta kazandıkları çarpıcı zaferlerden ötürü Prusyalıların morali yüksekti.

Buna karşılık, yeni Fransız cumhuriyeti işgalciyi ne pahasına olursa olsun püskürtmek için Fransızların geleneksel devrimci coşkusuna başvurdu, ancak farklı bir iç devrimci güç tarafından saf dışı bırakıldı: Paris Komünü. Gene de *chassepot*'un Dreyse tüfeğine üstünlüğünün yardımıyla cumhuriyetçi ordular bazı küçük çarpışmaları kazandılar ve özellikle tahkim edilmiş mevzilerde savunma harekâtları yapabileceklerini gösterdiler. Ancak başarılı bir saldırı başlatacak kabiliyetten yoksundular. Prusya topçusuna karşı zayıftılar ve açıkta tekrar tekrar yenilgiye uğradılar. Ne var ki 1870-71'de, 1864 ve 1866'nın aksine, her iki tarafta da dikkati çeken bir teknik avantaj yoktu; Prusya topçusunda çok sayıda eski tip top bulunuyordu, ancak pek çok keskin nişancı daha iyi sonuç aldıkları Dreyse tüfeğini, *chassepot*'a tercih ediyordu.

Amerikalıların 1861'de keşfettikleri gibi, Fransızlar da, hızla büyük güçler oluşturmanın ciddi ikmal, eğitim ve komuta sorunları yarattığını keşfettiler. Fransa'nın uğradığı yenilgi, bölünme ve karışıklık, bu sorunları daha da ağırlaştırdı. Sayılar tek başına yeterli değildi; Prusya örneğinin gösterdiği gibi, askerlerin mevcut askeri yapılarla bütünleştirilme tarzı çok önemliydi ve Fransız ordusunun moralsizliği dikkate alındığında bunu çabucak ve kolayca yapmak mümkün gözükmüyordu. Paris'teki güçlerin ku-

şatmayı yarma girişimi başarısızlığa uğradı; cumhuriyetçi coşkunun *sortie en masse*'e [huruç hareketi] beslediği güvenin boşuna olduğu anlaşıldı. Her yerde yaşanan yenilgiler 28 Ocak'ta imzalanan bir ateşkes anlaşmasına ve Fransız Ulusal Meclisi'nin Prusya şartlarını kabulüne yol açtı.[2]

Gerçi Fransa hem 1814'te hem de 1815'te yenilgiye uğramış ve hasımlarının hükmettiği siyasal çözümleri kabul etmek zorunda kalmıştı, ancak 1870-71'deki Alman başarısı, Napoleon'un yenilgiye uğratıldığı uzun sürece kıyasla çok daha kısa sürede ve onu yenilgiye uğratan geniş ittifak sisteminin yardımı olmaksızın gerçekleşti. Prusyalılar Batı savaş tarzını etkilemekte olan değişim süreci içinde, başarıyı yakalamayı becermişlerdi. Taktik ve düzenlerin son savaşa cevaben önemli ölçüde değiştirilmesi gerektiği fikri, Fransa-Avusturya (1859), Avusturya-Prusya ve Fransa-Prusya savaşları silsilesinde görülebilir. Bu, askeri sistemde, değişiklik yapma imkânına karşı sürekli bir duyarlılığın yerleşmesini teşvik etti. Güç yapıları, silahlar ve taktik doktrinin uyarlanması boşlukta değil, daha çok potansiyel düşmanların ve onlardan gelen tehdidin niteliğine göre gerçekleşti. Askeri değişimin dinamik doğasını kavramak için, orduların ve donanmaların, başkalarının ne yaptığını ve kendini nasıl yenilediğini sürekli olarak değerlendirmelerini gerekiyordu. Prusya ordusunun profesyonel uzmanlığı ve esnekliği, Moltke'nin seferberlikte zamanlanmış evreler gibi yenilikleri sorunsuz biçimde uygulamasını kolaylaştırdı. Barış zamanında yapılan savaş oyunları, kurmay gezileri ve manevralar, planların test edilmesini ve kabiliyetin artırılmasını sağladı. Bu süreç orduların merkezi yönlendirmeye etkin ve esnek bir tarzda cevap verebilen örgütler olarak anlaşılmasına büyük ölçüde katkıda bulundu.[3]

Batılı askeriye daha kurumsal ve profesyonel hale geldikçe, planlama, dış siyaseti etkilemenin yanı sıra uluslararası silahlanma yarışıyla da etkileşerek daha büyük bir rol oynamaya başladı. 1905 tarihli Alman Schlieffen planı gibi askeri planlar siyaseti yönlendirdi.[4] Geleceğe daha iyi hazırlanmak için seferler askeri kurumlar ve yayınlarda ayrıntılı bir biçimde çözümleniyordu.

İlk kapsamlı saldırının yararları konusunda bir vurgu vardı. Avrupa'daki bütün plancılar, başarıyı garanti etmenin tek yolu olarak görülen

saldırı harekâtları için taslaklar hazırladılar. Bütün bunlar, hem Clausewitzçi fikirleri, hem de, sonunda Birinci Dünya Savaşı'nın yüksek komuta mevkilerinde yer alan subaylar kuşağının, sözgelimi 1906'dan 1916'ya kadar Avusturya Genelkurmay Başkanı olan Franz Conrad von Hötzendorf ile onun Fransız ve Rus meslektaşlarının, 1870-71 çatışmasının incelenmesinden çıkardıkları dersleri yansıtıyordu.

Schlieffen planı, Fransız ordusunun bir saldırıyla kuşatılmasını, ardından aynı stratejinin Fransa'nın müttefiki olan Rusya'ya karşı uygulanmasını öngörüyordu. Schlieffen, tarafsız Belçika'dan geçerek zayıf Fransız güçlerine saldırmayı, güneye dönerek Paris'i kuşatmayı, oradan güneydoğuya yönelerek Fransız-Alman ve İsviçre sınırlarını arkasına alıp ana Fransız güçlerini geriden vurmayı tasarlıyordu. O zaman iç bölgelere doğru ilerlemek mümkün olacaktı. Stratejinin mimarı, Avusturya-Prusya ve Fransa-Prusya savaşlarına katılmış kıdemli bir asker olan Feld Mareşal Alfred von Schlieffen, 1891-1906 yıllarında genelkurmay başkanıydı[5] ve Prusya'nın 1866 ve 1870-71'de yüz yüze geldiğinden çok daha büyük bir sorun için plan hazırlamak zorundaydı: iki cephede savaş. Dolayısıyla Alman taktikleri ve barış zamanı manevraları saldırı ağırlıklıydı. Schlieffen, Fransa'yı ani bir yenilgiye uğratmak için ilk anda Batı'da gerçekleşecek büyük bir saldırının ardından Rusya'ya yönelmeyi tasarlıyordu; yani, eşzamanlı değil, birbirini izleyen iki saldırı.

İngiliz İstihbarat Generali Sir Ian Hamilton, Alman güçlerinin bir parçasını oluşturan Sakson ordusunun Eylül 1909'da yaptığı manevraları gözlemledi. "Saldırı ruhunun azimle güçlendirildiği"ne işaret ediyor ve şöyle yazıyordu: "Almanlar daima ateş etkisini övüyorlar, ancak burada, ateş etkisinin zamansız biçimde ve modern silahların inkârı olan ilkel bir *arme blanche* [şok saldırı] lehine gözden çıkarıldığını ... adını hak eden tek bir istihkâm kurma girişiminin bile olmadığını görüyoruz." Ne var ki Hamilton, planlamanın niteliği ve doğasından çok etkilendi: "Bilginin alay subayları ve kurmay arasında genel yayılımı ... genel askeri şema içindeki [bütün] araçlar ... kurmay çalışmasının sahrada sağladığı büyük imkân ve hız son derece hayret verici." Ancak Hamilton zaafları da gördü. Piyade, süvari ve topçu işbirliğinden çok etkilendi: "Bir manevranın erken evrelerinde,

yürüyüşlerde, keşif sırasında, emirlerin çıkarılmasında ve bir çatışmanın açılış evrelerinde sağlanan işbirliği, Alman ordusunu bu denli güçlü bir savaş aracı haline getiren en güçlü özelliklerdir." Ne var ki, bunun çarpışmanın son evrelerinde bozulduğunu da gözlemledi ve aynı zamanda 1906-14'te genelkurmay başkanı olan genç Helmuth von Moltke'nin ne parlak ne de becerikli bir komutan olduğunu düşündü.

Hamilton'un gözlemleri Birinci Dünya Savaşı'nı haber veriyordu. II. Wilhelm'e, Sakson ordusunun "savaş zamanında ancak çok hızlı biçimde tertiplenerek" karşılanabilecek, "her türlü sağduyunun ötesinde bir saldırı fikri taşımakta" olduğunu anlattı. Hamilton saldırıların çok dar bir cephede yapıldığını ve savaşta kanıtlandığı gibi, sıkışık güçlerin kırılgan bir durumda kalacağını düşünüyor; ama şunu da kaydediyordu: "Makineli tüfeklerin Almanya'daki manevralarda İngiltere'dekilere kıyasla çok daha önde bir rol oynadıkları görülüyor."[6]

Saldırı felsefesi Almanya'nın muhtemel düşmanı Fransa'ya da hâkim oldu. 1870 başarısızlığının, 1908-11'de askeri harekâtlar direktörü olan Albay François-Jules-Louis Loyzeau de Grandmaison gibi subaylarca yanlış çözümlenmesi, bir *offensive à l'outrance*, ne pahasına olursa olsun saldırı doktrinine ve beklenen Alman sayısal üstünlüğünün[7] dengelenmesine yol açtı ve bu doktrin, dönemin kültüründe de önemli bir kavram olan, ulustaki savaş ateşinin ifadesini ve bekasını sağlamanın en iyi yolu olarak görüldü. Saldırı ayrıca, birliklerin şevkini artırmak ve sürdürmek, böylece savunmadakilere üstün bir moral sağlamak için de en uygun yöntem olarak görülüyordu. Bu, dönemin savaşa ilişkin düşüncelerinde önemli bir unsurdu. Moral üstünlük öldürücü nitelikteki savunma ateş gücünün üstesinden gelme yöntemi olarak taktik bakımdan değerli görülüyordu, ancak harekât bakımından da benzer silahlı kuvvetler arasında önemli bir kabiliyet farkı yaratıyordu. Morale verilen ağırlık, askeri gelişmeleri daha çok teknolojik gelişim açısından ele almanın tehlikesini hatırlatır. Bununla birlikte, 1914'te yüksek moralle aşılamayacak savunma ateş gücünün muazzam avantajını tam olarak değerlendirselerdi, bu her iki taraf için de daha iyi olurdu. Taktik olarak saldırıya ağırlık verilmesi sadece saldırının *élan* [coşku] ve moraliyle değil, aynı zamanda süngünün değerine duyulan bir inançla da bağ-

lantılıydı. Komutanlık kalitesinin de önemli bir etken olduğuna inanılıyor, sözgelimi, Alman komutanların 1870'te Fransızların yerinde olsalardı Fransızların ve Japon komutanlar da Rus-Japon Savaşı sırasında Rusların yerinde olsalardı savaşı Rusların kazanacağı öne sürülüyordu.[8]

Fransa için "saldırı ruhu", Alman sayısal üstünlüğünü karşılamak açısından zorunlu görülüyordu. 1871'de Almanya'ya terk edilen ve kaybı şiddetle hissedilen Alsace-Lorraine'i geri almanın tek yolunun da buradan geçtiği düşünülüyordu. Yani siyasal hedefler strateji ve taktiklerin belirlenmesinde önemli bir rol oynuyordu. Bunlar 1914'te ağır kayıplara ve başarısızlığa yol açacaktı.[9] Saldırı aynı zamanda Almanların inisiyatifini kırmanın da tek yolu olarak değerlendiriyordu. Birinci Dünya Savaşı patlak verdiği zaman yürürlüğe konulan Fransız Planı XVII, bir saldırı planıydı.

Daha geniş kültürel bağlamı da ihmal etmemeliyiz. Bu bağlam, hem askeri planlamayı, hem de ortalama bir erkek yurttaşın, askeri harcamaların ve Kıta Avrupası'nda barış zamanı askerlik hizmetinin yüklerine katlanma isteğini etkiliyordu. Geç 19. yüzyılın, doğal rekabetçiliği vurgulayan sosyal Darwinizmi, saldırgan askeri planlamaya duyulan ilgiyi artırdı ve o dönemde yaşanan muazzam demografik büyüme ve endüstriyel kapasitede meydana gelen büyük artış, bu ilgiyi hem kaynaklarla hem de psikolojik olarak destekledi.

Akademisyenler, bilimciler, sanatçılar, ruhban sınıfı ve entelektüeller de büyüme ve çatışma gerekçe ve hedeflerinin formülleştirilmesine katkıda bulundular. Savaş halkın yenilenmesi ve yozlaşmayı önleyen çok şerefli bir araç olarak görüldü. Entelektüellerin çoğu inançlı birer milliyetçiydi: Enternasyonalizm sınırlı bir ilgi görüyordu. Muzaffer irade kavramı, hükmünü sürdüren romantizmi uluslararası ilişkilere taşıdı. Binyıl teolojisi ve mesihçilik de çatışmanın haklılığı duygusuna katkıda bulundu. Eğitimli seçkinler savaşın ahlaki değerine inanmaya başladılar. Bu, fedakârlık ve dirimselcilik temaları üzerine oturan bir "mantık"tı. Sanayiciler silah üretim programlarının iktisadi ve toplumsal yararını savunarak amaca katkılarını yaptılar. Bununla birlikte Britanya ve Fransa'da bu düşünceyi reddeden ya da en azından ona sorgulayan güçlü bir liberal elit de vardı ve sosyalistlerden destek görüyordu. Yine de savaş olmayışı, zorunlu askerlik hizmetinin popülerleşme-

sine yardımcı oldu: Bu erkekliğe geçiş ritüellerinin itibar kaybettiği bir dönemde öne çıkan ve hiçbir risk taşımayan bir geçiş ritüeliydi.

Saldırı yaklaşımının moda olması üzerine, Clausewitz'in savunma savaşını konu alan bölümü (*On War*'ın en uzun bölümü) büyük ölçüde göz ardı edildi; bazı çevirilerde bu bölüm tamamen atlandı. Savaş meydanında *daha öldürücü bir teknolojinin karşısında saldırıyı sürdürmek ve zaferi kazanmak* için, stratejistler ve taktisyenler daha büyük orduların kurulmasını talep ettiler ve genel askeri eğitimin izin verdiği ölçüde zorunlu askerliğin ve büyük yedek güçler oluşturmanın önemini vurguladılar; öngörülen sürekli askeri hizmet dönemini tamamlayanlar yedeğe alınıyor ve askeri etkinliklerini yıllık manevralarla koruyorlardı. Bu yaklaşım, en azından Batı'da, daha da büyük orduları aynı bölgeye sıkıştırmanın stratejik etkisini göz ardı ediyordu.

Büyük ordular yönündeki baskı, özellikle nüfus büyüklüğünün ve doğum oranlarının Almanya'ya kıyasla düşük olduğu Fransa'da bu tür nüfus sorunlarına ilgi duyulmasına yol açtı. Yedekler dışında bir milyon kişilik bir gücü olan muazzam Rus ordusuyla ittifak, 1900'de Fransız siyasetçilerinin gündeminde önemli bir konuydu. İki güç 1894'ten beri ittifak halindeydi. Rus ordusu Alman ordusundan çok daha büyüktü ve Ruslar, özellikle 1905 yenilgisinden sonra etkinliği artırmak için yatırım yapmaya başladıklarında, ordu daha ciddi bir tehdit haline geldi. Zorunlu askerlik uygulaması, milyonlarca erkeğin savaş eğitiminden geçmesini sağladı. İngiliz gönüllü hizmet geleneği, bu ülkedeki askeri düşünürleri, zorunlu askerlik uygulaması olmadan, gelecekte kitlesel bir orduyla nasıl baş edileceği ikilemiyle yüz yüze getirdi.

Bu arada Batılı askeriyenin genel ve savaş alanındaki kabiliyetinde büyük bir gelişme vardı. Bu durum büyük güçlerin endüstriyel bazının ölçeğine ve esnekliğine bağlı olmakla birlikte, sanayileşmenin kendisi, savaşın iç krizlere geçerli bir çözüm olarak görüldüğü bir durum yaratarak toplumdaki baskıları artırıyordu. Modern sanayi kültürünün esnekliği ve örgütsel uzmanlığı, yatırım sermayesi ve eğitimli iş gücü sayesinde, yeni kavramları yeni ya da geliştirilmiş silahlara hızla uyarlamak ve kitlesel üretimle bu tür silahları büyük miktarlarda edinmek mümkündü. Almanya 1866

ile 1905 arasında sahra toplarının sayısını kolordu başına 144 adet olmak üzere iki katına çıkardı. İngiliz savaş bürosunun 1910'daki gelişmeler üzerine hazırladığı bir raporda şöyle deniyordu: "Genel eğilim hâlâ top sayısını artırmak yönündedir ve hemen her ülke yeni toplar edinmektedir."[10] Topların en etkilisi, 1893'te Schneider-Creusot firmasının piyasaya sürdüğü, seri ateş eden 75 mm.'lik sahra topuydu. Bu top, hafif olmasına karşın, sıkıştırılmış havanın tepmeyi azaltması sayesinde sabit duruşluydu. Bu özellik, hızlı konuşlanmanın yanı sıra isabeti sağlıyor ve bu bileşim açık alanları düşman piyadesi için daha tehlikeli hale getiriyordu.

Toplar genel olarak güçlendirildi ve yeni ateşleyicilerden yararlanıldı. Bunlar düşman topçusunu susturmak ve düşman piyadesini öldürmek için gerekliydi. Bu topçu türünün yarattığı lojistik zorluk, özellikle saldırı harekâtlarında muazzamdı. Topların nakledilmesi bir yana, yeterli miktarda cephane sağlamak da gerekiyordu; plancılar savaş öncesi dönemde, topçunun Birinci Dünya Savaşı'ndaki doymak bilmez iştahını kesinlikle doğru tahmin edememişlerdi. Toplar ve cephane ağır olduğu ve en iyi kaplama yollarda nakledilebildiği için lojistik sorunlar arttı. Ayrıca planlarla haberleşme arasında da uyum sağlamak gerekiyordu. Kaplama yollarda nakliye, demiryolu ile sevkıyatın bir tamamlayıcısı oldu.

İngiliz istihbaratı 1901'de şu bilgiyi veriyordu: "Rusya, geleceğin savaşlarında, piyadenin toplarla donatılmazsa muhtemelen kullanılamayacağını kısa sürede gördü."[11] Ruslar hem dışarıdan hem de iç üretimle top sağlıyorlardı. Daha 1900'de Putilov demir atölyelerine 1000 adet seri ateş eden sahra topu ısmarlamışlardı. Bu atölyelerde Avrupa'dakiler kadar iyi toplar üretiliyordu.[12] Bu tür harcamalar için gerekli kaynaklar, barış zamanında yapılan askeri hazırlık harcamalarının çok yüksek oranlara ulaşmasına izin veren iktisadi büyümeden sağlanıyordu. 1907-13'te Rusya, hem ordu hem de donanmaya büyük harcama yaptı; savunma harcamaları 1908'de 608.1 milyon ruble'den 1913'te 959.6 milyon ruble'ye çıktı. Bu, enflasyonun oldukça üzerinde bir artıştı. Rus hükümetinin yaptığı savunma harcamalarının oranı 1907'de % 23.2'den 1913'te % 28.3'e çıktı.[13]

Rusya'nın artan gücü Almanya'da savaşı öne alma yönünde bir baskı yarattı. Genç Moltke'nin 1913-14'te ısrarla savaş istemesinin bir nedeni,

Rusya'nın askeri harcamaları ve bu arada stratejik demiryolu şebekesini geliştirmesiydi; gecikirse, Almanya'nın Rusya'yla savaşı kazanamayacağından korkuyordu.[14] Genel olarak, devletler rakiplerinin harcama planlarını dikkatle izlediği için, aralarındaki bütçe rekabeti, askeri harcamalarda önemli bir rol oynuyordu.[15]

Gelişmiş silahların ortaya çıkması, sürekli olarak ilerleyen teknolojiye ve daha iyi çelik üretim yöntemlerine, özellikle 1870'lerden itibaren üretimin önemli ölçüde artmasını sağlayan Bessemer çelik fırını ve Gilchrist-Thomas temel çelik işleme yöntemine çok şey borçluydu. Daha önceki dökme top yöntemleri, birörnek top dökmek imkânsız olduğu için artık uygulanmıyordu. Bu arada Essenli Alfred Krupp namlu kuyruğundan doldurulan çelik top üretiminde iyice uzmanlaştı.[16]

Piyade ateş gücünde de tasarımlar sürekli iyileştiriliyordu. Bunlar arasında, 1880'lerde, daha etkin biçimde yanan, mermilerin menzil ve atış süratini artıran dumansız barut ve şarjörle beslenen etkin bir sistemin geliştirilmesi sayılabilir. Bu sistem, Fransız Lebel'i (1886) ve Alman Mauser'i (1889) gibi, bir yay sistemi sayesinde şarjörleri hızla doldurulan ve güvenilir biçimde kesintisiz ateş eden tüfeklerin üretilmesini sağladı. Dumansız barut görüş alanının daralmasını önlediği gibi, düşmanın ateş edilen yeri seçebilmesini zorlaştırıyordu. Spitzer ve boat-tail merminin geliştirilmesi, daha küçük, aerodinamik bakımından daha dengeli ve uzun menzilli bir mermi sağladı.

Kesintisiz atış yapabilen otomatik bir silah olarak makineli tüfek, endüstrinin savaşa uygulanmasının bir örneğiydi. Hiram Maxim'in 1883'te patentini aldığı en ünlü makineli tüfek, Maxim, tepme gücünü kullanıyordu ve sonunda daha güvenilir ve kolay taşınabilir hale geldi. Su soğutmalı ve tam otomatikti. İlk modeller kolayca kırılıyor ve kara barut yüzünden aşırı kirleniyordu. Bu yüzden Maxim geliştirdiği bir barut türünün de patentini aldı.[17] Şarjör imalatında sağlanan gelişmeler mermilerin sıkışma olasılığını azalttı. Britanya ordusunun 1912'de kullanmaya başladığı Vickers-Maxim makineli tüfeği dakikada 250 mermi atıyordu; bu ancak çok sayıda tüfekçinin yapabileceği bir atıştı. Makineli tüfek, Birinci Dünya Savaşı'nda bir savunma silahı olarak ün kazanmasına rağmen, savaştan ön-

ce, özellikle karşı savunma mevzilerini temizleyen yararlı bir saldırı aracı olarak görüldü. Ne var ki bu ve benzeri silahların ateş hızı, cephane ikmal ihtiyacını artırdı ve bu da hızlı zafer yönünde bir baskıya yol açtı. Silahlarda görülen gelişmenin, bunların en iyi nasıl kullanılacağı ve bu kullanımın muhtemel taktik sonuçları bakımından yarattığı belirsizliğin boyutu, o sıralarda Hindistan'daki İngiliz Madras ordusunun kurmay başkanı olan General Roberts tarafından saptandı. General, 1884'te makineli tüfek deneyimi üzerine bilgi verirken şöyle diyordu:

> Acemi bir asker tarafından ateşlendiğinde, 1200 yardalık bir menzilde 2 dakikada 777 atış yapabilen ve elli birinci sınıf tüfekçinin aynı anda ateşlediği Martini-Henri tüfekleriyle eşit sayıda isabet kaydeden bir silahın mükemmelliği ve gücü herkes tarafından kabul edilmelidir. Bu durumda, makineli tüfeklerin geleceğin savaşlarında önemli bir rol oynayacağı açıkça görülmektedir ... Makineli tüfeklere tahsis edilecek taktik mevzi konusunda çok farklı fikirler vardır ve bunun nedeni, sorunu çözmeye hizmet edebilecek ölçüde hiç bir pratik deneyimin bulunmamasıdır.
>
> Şahsen, makineli tüfeklerin topçu teçhizatının bir parçası olmasından yana değilim. Bunlar bana esas olarak piyade silahı gibi görünüyor: Kullanılmaları herhangi bir topçu bilgisi gerektirmiyor ve sağladıkları ateş çoklu piyade ateşinden farksız.
>
> Makineli tüfeklerin savaşta en iyi nasıl kullanılabileceği sorunu, kullanma fırsatı çıkana kadar asla tatminkâr biçimde çözümlenemez. Ancak ben bu silahların saldırıdan çok savunmaya uygun olduğunu düşünme eğilimindeyim.[18]

Ateş gücündeki artış süvariye yönelik belirgin bir tehdit oluşturuyordu ve daha 1866 ve 1870'te, Avusturya ve Fransız ağır süvarisinin hücumları, Prusya piyadesi ve topçusu tarafından kanlı biçimde geri püskürtülmüştü. Bunun üzerine süvari ordularda ve askeri planlamada daha küçük bir rol oynamaya başladı, ancak bu sürece büyük bir direniş de vardı. Bu direniş, askerlikle ilgili geleneksel kavramların süregelen rolüyle, süvarinin Avrupa

toplumundaki itibarının subaylar üstündeki etkisiyle, sömürge savaşlarında oynadığı önemli rolle ve bir Avrupa çatışması durumundaki stratejik hareketlilik arayışlarıyla ilgiliydi.

Artan ateş gücü tahkimatları da tehdit ediyordu. 19. yüzyıl ortalarında savunma mevzilerine büyük yatırım yapılmıştı. İngilizler, 1850'lerde Manş kıyıları boyunca, özellikle Portsmouth yakınlarında, Fransız istilasına karşı korunma amaçlı kaleler inşa etmişlerdi. 1871'den sonra Fransızlar, yeni bir savaş halinde doğudan gerçekleşecek Alman ilerleyişini önlemek için geniş bir savunma kuşağı oluşturdular. Ancak bu kuşak Fransızların manevra alanını daralttı. Belfort ve Verdun gibi askeri üsler tahkim edilmiş mevzilerle kuşatıldı. Rusya da büyük kalelere ve kale topçusuna epeyce harcama yaptı.

Ne var ki geleneksel tahkimatın sağlamlığı, topçu sınıfında kaydedilen ilerlemelerden, özellikle de yeniden yerleştirme ve ateşlemeyi geciktirme gereğini ortadan kaldıran gelişmiş hava basınçlı geri tepme mekanizmaları olan, namlu kuyruğundan dolma yivli çelik topların geliştirilmesinden etkilendi.[19] Krupp, Birinci Dünya Savaşı'nda kullanılan, tahkimat yıkıcı büyük toplar geliştirdi. Askeri tarihte çok sık görüldüğü gibi, saldırı kapasitesinin artması savunmanın da iyileştirilmesine, bu kez tahkimat tasarımı ve inşaat tekniklerinde bataryalar için daha alçak profilleri, çelik ve güçlendirilmiş beton kullanımını kapsayan değişikliklere yol açtı. Birinci Dünya Savaşı öncesinde tahkimatlara, özellikle Belçika, Fransa, Almanya, Avusturya ve Rusya'da büyük harcama yapıldı. Bunlar hem saldırılara direnmek için, hem de ikmal ve haberleşmeyi güvence altına alarak ve harekât yapacak birliklere bir çıkış noktası sağlayarak destek amacıyla yapılıyordu. Bu tahkimatlar bazı bakımlardan Birinci Dünya Savaşı'nın siperlerini andırıyor; tahkimatların ve sahra siperlerinin özelliklerini birleştiren savunma sistemleri oluşturuyordu.

Askeri yöntemlerdeki gelişmelerin ve ordu büyüklüğündeki artışın, gelecekte çıkacak büyük bir savaşta yol açabileceği dehşet verici kayıpları öngörebilen Avrupalı düşünürler başlangıçta çok azdı. Marksist Friedrich Engels, Amerikan İç Savaşı'nın (1861-65), gelecekte Avrupa içinde yaşanacak bir çatışmanın muazzam yıkıcılığının öncüsü olduğunu ileri sürüyor

ve bunun, mevcut devlet ve sınıf hegemonyalarını zayıflatacağını ve devrimi mümkün kılacağını düşünüyordu. Polonyalı yatırımcı Ivan (ya da Jean de) Bloch, bir bölümü İngilizce'de *Is War Now Impossible?* (Savaş Artık İmkânsız mı?, 1899) başlığıyla yayımlanan, *Teknik, İktisadi ve Siyasal Yönleriyle Geleceğin Savaşı* (1897) adlı kitabında, modern askeri teknoloji ile sanayi gücü bileşiminin, büyük güçler arasında çıkacak bir Avrupa savaşını uygulanamayacak kadar yıkıcı hale getirmiş olduğunu, gerçekleşmesi halinde dev bir kuşatmayı andıracağını ve ancak taraflardan birinin kıtlık ve devrim yüzünden pes etmesi halinde kazanılabileceğini öne sürüyordu. Bloch, savaş alanında, savunma ateş gücünden kaynaklanan pat durumunun, sonunda, iç cephenin çöküşüne yol açacağını iddia ediyordu.

Ne var ki, bütün bunların kayıp miktarı ve askeri moral üzerinde yaratacağı etkiye ilişkin korkular ve savaş meydanında bir pat durumunun ve iç cephenin çökme tehlikesinin vurgulanması, sadece, ilk saldırıyı kazanarak pat durumunu önleme düşüncesini güçlendirmeye yaradı.

Askeri yorumcular, hem son zamanlardaki, hem de o anki çatışmalardan, savaşın gelecekteki niteliğine ilişkin ipuçlarını çıkarabilirlerdi. Amerikan İç Savaşı savunma ateş gücünün etkisine dair göstergeler sağlamıştı, ancak 1864-65 kışında Virginia/Petersburg'da yaşanan siper savaşlarının büyük önemi, ancak 50 yıl sonra ortaya çıktı. Kıtadaki profesyonel ordu liderleri ve subay grupları, kitlesel milis ordularının verdiği bir savaştan çıkarılabilecek hiçbir ders görmedikleri için, Amerikan İç Savaşı, Avrupa askeri düşüncesi üzerinde ihmal edilebilir düzeyde bir etki yaratabilmişti.

Ayrıca Amerikan ordusu, iç savaş deneyimine rağmen, saldırıya ağırlık vermeye devam etti. Yerli Amerikalılara karşı yapılan sahra hizmeti, ne ateşli silahların yüzyılın son otuz yılında daha öldürücü hale gelmesi anlamında, ne de çok sayıda asker bulundurmanın yarattığı sorunlar konusunda bir eğitim sağladı. Amerikan askeri düşüncesinde, büyük ateş gücü desteği ya da düşman ateşinin yarattığı bir ölüm kuşağını geçmeye yarayacak dolaylı yaklaşımlardan çok, ahlaki ve ruhsal niteliklere ağırlık verildi.

1882-1913 yıllarında "Batılı" ordular arasında, periferideki Balkanlar hariç, bizatihi Avrupa'nın içinde, en azından modern silahlarla donatılmış güçler bakımından büyük savaşlar yaşanmadı. Çok sonraki Soğuk Savaş

döneminde görüldüğü gibi, büyük güçler arasında hiçbir çatışma olmadı. Ayrıca, Soğuk Savaş sırasında yaşananların aksine, savaşlar büyük güç rekabetiyle yakından bağlantılı değildi. Bununla birlikte, büyük güçlerin keskin gözlemcileri bu çatışmaları uygun dersler çıkarmak amacıyla dikkatle takip ettiler. Dört büyük savaşın dördü de uluslararası çatışmalardı; bu dönemde toplumsal ya da ayrılıkçı nitelikte büyük bir iç savaş yaşanmadı. Bu büyük savaşlar, 1898 İspanyol-Amerikan Savaşı, 1899-1902 İkinci Boer Savaşı, 1904-05 Rus-Japon Savaşı ve 1912-13 Balkan Savaşı'ydı.

Birincisi, Amerikan iktisadi ve donanma gücündeki artışın bir sonucuydu. 1898'de ABD içindeki savaşçı siyasal baskılar, İspanya ile hükümetin istemediği bir savaşa yol açtı. İspanyol hükümeti ve ordusu, ABD'nin muazzam bir düşman olduğunu bilmelerine rağmen, Küba'yı terk etme ihtimalini aklına bile getirmek istemiyordu. O sırada İspanya'nın ne donanması ne de ordusu iyi durumdaydı. Ordu yıllardır yoğun biçimde siyasallaşmış ve bu durum, komuta kademesinin hem niteliğini hem de niceliğini etkilemişti; aşırı subay fazlalığı vardı. Endüstriyel gelişmenin yetersizliği ve harcamaları kısma kararlılığıyla birleşen mali sorunlar, İspanyol ordusunun eğitimden yoksun kalmasına yol açmıştı. Bunun yanı sıra ordu deneyimden de yoksundu.

Bununla birlikte, Amerikalılar da yeterli deneyimden yoksundu. Orduları küçüktü ve bu tür harekâtlar için eğitilmemişti. Ayrıca Küba'nın iklim ve arazi koşulları, Amerikalılar için çeşitli sorunlar yaratıyordu. Neyse ki İspanyollar harekât düzeyinde beceriksizce savaşıyorlardı. Nitekim, 1898 Haziran'ının son günlerinde gerçekleşen Amerikan çıkarmasına karşı koyamadılar, Santiago civarında yetersiz bir savunma bölgesine çekildiler ve Amerikan haberleşme sistemine saldırmadılar. İspanyollar harekât düzeyinden çok taktik düzeyde başarılıydılar ve Santiago saldırısında çökmediler. Ne var ki, kritik mevziler 1 Temmuz'da cepheden yapılan bir saldırıyla kaybedildi ve 17 Temmuz'da Santiago kuşatıldı.

Bu savaş, siperlerin ve yüksek hızlı mermi atan, dumansız tüfeklerin sağladığı ateş gücünün önemini gösterdi. İspanyolların kullandığı Alman Mauser tüfeği özellikle etkili oldu. İspanyol topçusu da mevzilerinin gizli kalmasını sağlayan dumansız barut kullanımı sayesinde üstünlüğünü

gösterdi. Savaş, kara ordusundan çok, yeni gelişen, güçlü Amerikan donanmasının kesin zaferiyle sonuçlandı.[20]

Bütün kıta orduları Güney Afrika'da Britanya ile Boerler (Afrikanerler) arasında yaşanan Boer Savaşı'na gözlemci gönderdiler, ancak daha sonra, bu savaşın yeni bir sömürge savaşı mı (bu durumda, çağdaş görüşlere göre Avrupa'yla ilgili hiçbir ders çıkarılamazdı), yoksa Avrupalı iki düşman aile arasında yaşanan ve bu nedenle daha "ilgili" bir savaş mı olduğu konusunda büyük bir anlaşmazlık çıktı. Alman ve Avusturyalı yorumcular, Boerlerin "ırksal özellikleri"ne değinerek o sıralarda moda olan Darwinci dili kullandılar. Boerleri savaşçı olarak övüyor, aynı zamanda onların bir hasım olarak benzersizliklerini kaydediyorlardı. Kıtasal askeri uzmanların çoğu bu çatışmada Avrupa savaşlarını ilgilendirecek pek az özellik buldu. II. Wilhelm 1909'da Hamilton'a şöyle diyordu: "Güney Afrika savaşı deneyimleriyle, bütünüyle istisna niteliğinde olan o deneyimlerle, hepimizi yoldan çıkaran kişi sensin."[21]

Pek çok çözümlemeci Boerlerin uzun menzilli nişancılarının ve onların 1900-02'de verdikleri inatçı gerilla savaşlarının, kıtada, büyük güçler arasındaki çatışmalarda tekrarlanma ihtimalinin olmadığını doğru biçimde gözlemledi. Bununla birlikte, Boer Savaşı dolaylı topçu ateşinin, dumansız barutun, uzun menzilli tüfek ateşinin ve kamuflajın kullanılması gibi bakımlardan, Birinci Dünya Savaşı üzerinde önemli etkiler yaptı. Hamilton, Güney Afrika'daki kraliyet savaş komisyonuna askerleri siper araçlarıyla donatmanın önemini gösterdi ve aynı zamanda piyade için tekerlekli kalkanlar önerdi. İlk makineli tüfekler hâlâ güvenilmez olduğu için, Boer Savaşları'nda meydanlara hâkim olamadı.[22] Ne var ki bütün bunlar, hangi iyileştirmelerin kabiliyette hızlı bir artış sağlayacağı konusunda yeterince yol göstermedi; bu daha çok, uygun koşullara ve kullanıma bağlıydı. Genel olarak bakıldığında, Boer Savaşı ile Birinci Dünya Savaşı arasında, 1900'lerin iplerle bağlı ilk uçaklarından, 1914-18'in hızlı ve kullanışlı uçaklarına geçişe benzer bir teknolojik sıçrama yaşandı.

1904'te çok daha büyük bir çatışma patlak verdi. Uzakdoğu'da çatışan Rus ve Japon çıkarları, zaferin hükümetin ülke içindeki gücünü artıracağı gibi kimi Rus hükümet çevrelerindeki görüşler ve Avrupalı olmadıkla-

rı için Japon gücünü, çıkarlarını ve kararlılığını kabul etme konusundaki aptalca isteksizlik dahil, iç gerilimlerle etkileşime girdi. Hükümet savaş istemiyormuş gibi görünüyordu, ancak savaştan kaçınmanın Japonya'yla ciddi bir diyalog kurmak gerektirdiğini göremedi. Çar ve danışmanları "sarı şeytanlar"ın savaşmaya cesaret edemeyeceklerini düşünüyorlardı. Sonunda Rus davranışı ve kibiri öyle uç noktalara vardı ki, 1904'te Tokyo'da tam bir fikir birliği oluşmuştu. "Ilımlılar", Japonya'nın potansiyel olarak daha güçlü olan Ruslara karşı geçici bir avantaj elde etmişken savaşması gerektiği konusunda fikir birliğine vardılar. Bu yaklaşım, 1941'de Pearl Harbor baskını için yapılan hazırlıklar sırasında da tekrarlanacaktı. Ruslar, Japonları önemsiz bir halk olarak görmenin bedelini ödediler. Oysa Japonlar 1894-95'te Çin'e karşı kazandıkları zaferin bir sonucu olarak, askeri sistemlerine büyük bir güven kazanmışlardı.

Bu savaş bir bakıma, Batılı askeri örgütlenme anlamında Avrupalılaşmanın bir zaferi oldu. Japonlar Avrupa askeri sistemlerini ve teknolojisini Ruslardan daha etkin biçimde kullanarak galip geldiler; orduları Alman, donanma ve yöntemleri ise Britanya modelini örnek alıyordu. Gene de Japon zaferi kısmen Batılı ırkçı varsayımlar yüzünden bir şok yarattı.

Savaş, Birinci Dünya Savaşı'nda da görülecek olan pek çok unsuru öne çıkardı. Dikenli teller ve makineli tüfeklerle yapılan siper savaşı, dolaylı top ateşi, gizli mevzilerden açılan topçu ateşi, gece çökünce kesilmeyen çatışma ve sürekli cephe hatlarıyla verilen savaş bu unsurlar arasında yer alıyordu. Saldırı taraftarları Rusların savunma durumunda kaldıkları için kaybettiğini, Japonların ise inisiyatif aldığını, 1905'te Port Arthur ve Mukden'de olduğu gibi, makineli tüfeklerle ve hızlı ateş eden toplarla güçlenmiş ve siperlerde mevzilenmiş kuvvetlere cepheden saldırıya geçerek dehşet verici kayıplara rağmen üstün geldiğini öne sürdüler. Gözlemciler, cepheden yapılan saldırıların hâlâ geçerli olduğunu ve en son teknolojiye rağmen süngünün hâlâ iş gördüğünü kaydettiler.

Her zamanki gibi durum göründüğünden daha karmaşıktı. Örnek vermek gerekirse, Liaoyang Savaşı'nda (25 Ağustos-3 Eylül 1904) Ruslar üç büyük saldırıya uğradılar ve her defasında bu saldırıları püskürttüler; ancak komutan Aleksey Kuropatkin yenilgiye uğradıklarına ve geri çekildikle-

rine inanıyordu. Kuropatkin, zaman zaman, özellikle Sandepu'da (16-17 Ocak 1905) zafere sanıldığından çok daha yaklaşmıştı. Ayrıca, istediği gibi savaşabilseydi, yani Japonları Mançurya'nın içlerine çekerek Rusların sayısal bakımdan ezici üstünlüğüyle yüklenebilseydi, onları yenilgiye uğratabilirdi. Savaşta gözlemci olan Hamilton 1909 Rus manevralarında hazır bulundu ve bu çatışmada kullanılan başarısız Rus savunma taktiklerine aşırı bir tepki gösterildiğini fark etti: "Yanlış bir ilkenin, yani tüm ihtiyatı elden bırakmış ve umutsuz bir saldırıyla her türlü sorunun çözümlenebileceği ilkesinin, her iki komutanın taktiklerini de belirlediği görülüyordu."[23]

1906 Prusya manevralarında, Hamilton, "Mançurya derslerinin büyük bir hevesle özümsendiğini ve sonuç olarak 1906'daki Alman ordusunun, 1902'de görme fırsatı bulduğu ordudan çok farklı ve çok daha ileri bir askeri mekanizma" oluşturduğunu gördü.[24] 1909 Sakson manevralarında ise, II. Wilhelm'in saldırıda yaygın düzenlerden çok sık düzenleri tercih etmesinin Mançurya'dan öğrenilmiş hatalı bir ders olduğunu düşündü.[25] Hamilton, İngilizlerin öğrenme kabiliyeti konusunda da endişeliydi. Topçunun "oldukça geride tutulması" gerektiğine dair savaşta kazanılan deneyimin yeterince anlaşılmadığını iddia ediyordu.[26] Ayrıca, 1907 yönetmeliklerine göre eğitilen İngiliz süvarisinin Boer Savaşı'ndan çıkan dersleri göz ardı etmiş olduğunu, bunun da şok taktiklerine, piyade ve topçu saldırısına yersiz bir güven doğurduğunu düşünüyordu.[27] Oyun yazarı George Bernard Shaw, *Arms and Man* (1894) adlı eserinde bu alışkanlığı alaya almıştı. Hamilton'un Mançurya'dan gönderdiği raporlar, süvarinin rolünü hafifsediği için savaş bakanlığı tarafından eleştirildi.

Pek çok yorumcu, kara savaşlarının askeri bakımdan belirleyici olmadığını, sadece Rusların geri çekilmesine neden olduğunu göremedi ve çatışma sırasında fazla zorlanan Japonların, Rusları Mançurya içlerine kadar izleyemedikleri olgusunu göz ardı etti. Japon zaferi St. Petersburg'daki siyasal zayıflığa çok şey borçluydu. Hükümet, 1905'te, kısmen Japon askeri istihbaratı tarafından beslenen bir devrimle yüz yüze geldi. Mançurya'nın Rus iktidar merkezlerinden uzaklığı da bir engel oluşturdu. Japon başarısı, savunmanın Amerikan İç Savaşı'nda ortaya çıkan taktik üstünlüğünün sorun olarak görülmemesini sağladı. Birinci Dünya Savaşı,

bunun bir sorun olduğunu gösterecekti. Çağcıl ırkçı tutumlar yüzünden Avrupalı uzmanlar, üstün Avrupa ırklarından oluşan piyadenin, maliyeti ağır da olsa benzer işleri yapabilecekleri sonucuna vardılar.[28]

1905'ten itibaren ordu liderleri, bir Avrupa savaşında, savaşı kazanmadan önce üçte bir oranında kayıp beklemeye başlamışlardı.[29] Bu beklenti insan gücü ihtiyacıyla ilgili düşünceyi önemli ölçüde değiştirdi ve ordu büyüklüğünü arttırma programlarına hız kazandırdı. Bütün Avrupa'da hissedilen daha fazla asker baskısıyla silahlardaki artışın karşılıklı etkileşimi, askeri hazırlıklılıkta bir gelişme yarattı.[30] Rusya'da, Japon yenilgisini bir reform dönemi izledi. 1905'te bir devlet savunma konseyi kuruldu, askeri harcamalarda büyük bir artış oldu ve çok modern bir topçu sınıfı oluşturuldu.

Ne var ki, Avrupa ordularının çok sayıda askere ve malzemeye sahip olması etkinlik sorunları yarattı. Bu sorun askerler, subaylar, ama özellikle silah altına alınan milyonları etkin biçimde denetleyecek ve yönetecek deneyimi olmayan yüksek komuta için geçerliydi. Üst düzeyde hazırlıklı olma, sadece daha çok asker ve malzeme sorunu değil, aynı zamanda bunların bütünleştiren ve etkinliklerini artıran örgütsel araçları ve sistemleri de iyileştirme sorunuydu. Demiryollarını, vapurları, telgraf, telefon ve nihayet radyoyu kapsayan bu araç ve sistemler, savaş planlarına ve askeri manevralara dahil edildiler. Ancak Avrupa askeriyelerindeki makineleşme fazla abartılmamalıdır. Birinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde, Alman ordusundaki oran biraz daha fazla olsa da, bin asker başına sadece tek bir makineli tüfek düşüyordu. Sırpların haberleşme ihtiyacı, kısmen 192 güvercinle sağlanıyordu.[31] Büyük harcamalara rağmen Rus ordusunda önemli bir ekipman açığı vardı ve bunun nedeni, daha önce tartışıldığı gibi, kısmen, hükümet ile endüstri arasında, etkin bir silahlanma sağlayacak ölçüde başarılı bir işbirliğinin oluşturulamamasıydı.[32]

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce, Avrupalı gözlemciler, yanı başlarındaki bir çatışmayı gözleme fırsatı buldular. Birinci Balkan Savaşı (1912-13), şiddetin başlıca anlaşmazlıkları çözme yöntemi olduğu Balkan dünyasındaki etnik ve bölgesel rekabetten kaynaklandı. Öteden beri süregelen Balkanlar'daki Türk topraklarını bölüşme dürtüsü, Bulgarları,

Yunanlıları, Karadağlıları ve Sırpları birbirine düşürdü. Özellikle Kırkkilise/Lozengrad'da (22-24 Ekim 1912) ve Lüleburgaz'da (29 Ekim-2 Kasım) Bulgarlar tarafından ağır bir yenilgiye uğratılan Türkler ağır bir darbe yediler. İnisiyatifi ele alan ve taktik akışkanlığı sürdüren Bulgarlar bu savaşlardan kazançlı çıktılar. Bu özellikler, özellikle başarılı cenah harekâtlarında ortaya çıktı. Bulgarlar aynı zamanda, iyi bir liderlikten, cesur süngü hücumlarında bulunan, morali yüksek ve disiplinli piyadeden ve Türklere ağır kayıplar verdiren etkin topçudan da yararlandılar. Bunlar iki Balkan Savaşı'nın da en yoğun çarpışmalarıydı ve şiddetli çatışmaların kesin bir zafere yol açabileceğini gösterdi.

Kazandıkları zafer, ağır lojistik sorunlara ve koleraya rağmen, Bulgarların Trakya'nın büyük bir bölümünü denetim altına almalarını sağladı. Ancak Bulgarlar bu başarıdan yeterince hızlı yararlanamadılar, onlar İstanbul'a doğru ilerlerken, Türkler Çatalca'daki tahkimat hattını, doğal özelliklerden de yararlanarak güçlendirmeyi başardılar. Bulgarlar 17 Kasım 1912'de saldırıya geçtilerse de, topçuları Türk topçusunu imha etmeyi başaramadı ve Türkler Bulgar piyade hücumunu durdurdu. Topçu tarafından desteklenen, tahkim edilmiş mevzilerin, –üstün bir topçu hücumuyla ezilmedikçe– sahip olduğu güç, 1915'te batı cephesinde ve Türkler tarafından aynı yıl Gelibolu'da daha büyük oranlarda sergilenmeden önce, tüm boyutlarıyla burada ortaya çıktı. Çatalca'daki yenilgi Bulgar genelkurmayını Edirne'ye saldırmaktan caydırdı.

Daha batıda Yunanlılar, 22 Ekim 1912'de Sarantaporos Geçidi'nde, çok daha zayıf bir direnişle karşılaşarak Türk mevzilerini cepheden hücumlarla başarılı biçimde dağıtmış ve Makedonya'ya girmeyi başarmışlardı. Sırplar, 23-24 Ekim'de Kumanova'da, üstün topçuları sayesinde, cepheden gerçekleştirilen hücumlarla zafer kazandılar; 5 Kasım'da Prilep'te ve 16-18 Kasım'da Bitola'da da etkin oldular. 30 Mayıs 1913 tarihli Londra Antlaşması'yla Türkler imparatorluklarının Avrupa bölümünün çoğunu kaybettiler.

Ne var ki galipler birbirine düştü ve ikinci savaşta (1913) Bulgarlar, hem ötekilerle, hem de Romanya ve yeniden canlanan Türkiye'yle savaştı. Bulgarlar, Yunanlılara ve Sırplara karşı savunma zaferleri kazandılarsa da,

bir Romanya gücünün 14-15 Temmuz gecesi Tuna'yı geçerek Sofya yakınlarına gelmesi ve 25 Temmuz'da Sırplarla birleşmesi üzerine pes ettiler. Bulgaristan, temmuz ayında Türkler tarafından geri alınan Edirne dahil, yakın zamanda elde ettiği önemli kazanımları kaybetti.

Bu çatışmalar, bir bakıma, en azından Balkanlar'da Birinci Dünya Savaşı'nın ilk darbeleriydi. Çatalca'daki Türk mevzilerine yapılan başarısız Bulgar saldırıları, olacakları gösteren önemli bir işaretti. Siperlerden oluşan bu mevzilerde Türk topçusu ve piyadesi karşı tarafa büyük kayıplar verdirdi. Ayrıca Karadağ dışında bütün taraflar uçak kullandı. Uçaklar esas olarak keşif görevi görüyor, ancak kentleri de bombalıyordu.

Ne var ki Balkan Savaşları dönemin askeri varsayımlarına bütünüyle ters düşmedi. Güvenilir bilgi sağlamanın zorluğu, taktiklerden çok stratejinin vurgulanması ve kayıplardan çok başarıların öne çıkarılması yüzünden, gözlemciler, bu savaşların saldırıya, daha da özgül olarak kitlesel piyade hücumlarına olan inançlarını doğruladığını düşündüler. Bu ders özellikle 1912'de kazanılan Bulgar zaferlerinden çıkarıldı. Bu zaferlerin yüksek moralin ve piyade hücumunun etkisini kanıtladığı düşünülüyordu. Seri atımlı topçunun ve makineli tüfeğin, piyade hücumlarını ne ölçüde köreltebildiği konusu genellikle dikkatlerden kaçtı.[33] Konuyu, gözlemcilerin yanılgısının hemen ortaya çıktığı gözlemiyle kapamak fazla kolaycılık olacaktır. Bu noktada büyük güçler arasındaki başarılı savaşın sorunlarına dönmek gerekir.

Not: İlk taslak üzerine yaptıkları yorumlardan ötürü Ian Beckett, Gerry Bryant, Christopher Duffy, Dennis Showalter ve Spencer Tucker'a teşekkür ederim.

SPENCER TUCKER

1914-18 BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI

Ağustos 1914'te son on yıldır pek çok kez bir tehdit olarak hissedilen olay gerçekleşti: Avrupa'da büyük güçlerin karıştığı ve kısa sürede tüm dünyaya yayılan bir savaş başladı. Savaş pek de sürpriz sayılmazdı, çünkü Avrupa tepeden tırnağa silahlanmıştı. Hükümetler, sınırlı ulusal kaynaklarını, çoğu kez halkın artan sosyal hizmet talepleri pahasına zorlamış ve mümkün olan en büyük orduları kurup en son askeri ekipmanla donatmışlardı. Bir bütün olarak kıta savaşa, hiçbir zaman 1914'teki kadar hazır olmamıştı.[1]

Çatışmanın savaşa dönüşmesi için, ulusçuluktan, rakip ittifak sistemlerinden ve iktisadi rekabetlerden ulusal ve kişisel hırslara, blöflere ve basit hesap hatalarına kadar her türlü nedenin var olduğu söylenebilir.[2]

Herkesin beklediği bahane 28 Haziran 1914'te Avusturya Arşidükü Franz Ferdinand'ın Saraybosna'da Sırp milliyetçisi bir derneğin üyeleri tarafından katledilmesiyle gerçekleşti. Sırbistan'ın saldırgan Panslavizminin, çokdilli imparatorluklarına yönelttiği tehditten kurtulmak isteyen Avusturya-Macaristan liderleri bu fırsatı kaçırmadılar. Viyana, savaş ilanını, Sırbistan'ın reddetmek zorunda kalacağı bir ültimatomla maskelemeyi planladı.

Ne var ki Sırbistan'a karşı bir saldırı, Rusya'nın devreye girmesi ve genel bir Avrupa savaşının çıkması riskini taşıyordu. Bu yüzden Avusturya-Macaristan'ın Alman desteğine ihtiyacı vardı. Avusturya'nın izlediği siyasetin Rusya ve Fransa'yla savaşa yol açabileceğinin farkında olan Berlin, önceki krizlerde olduğu gibi bu kez de yegâne müttefikinin arkasında durdu. Berlin'de, özellikle Alman askeriyesi içinde, Rusya'nın silahlanmasından endişelenen ve 1914'te, Almanya'nın hâlâ kazanabileceği bir savaş çıkması için fiilen çalışan kişiler vardı. Alman ve İngiliz sivil liderler, ancak iş işten geçtikten sonradır ki, bir dünya savaşını önleyebilecek bir anlaşma sağlamaya çalıştılar.

Rusya güçlerini seferber ederek Avusturya-Macaristan'a blöf yapmaya kalkınca bir Avrupa savaşı kaçınılmaz oldu. Alman liderler, kendi

savaş planları uyarınca, Rusya'dan savaş hazırlıklarını durdurmasını talep ettiler. Rusya'nın bu talebi reddetmesi üzerine, Berlin Rusya'ya savaş ilan etti.

Almanya'nın savaş planı, Almanya ile Rusya arasında bir savaş durumunda, kendi niyetlerini bildirmeyi reddetmesi halinde Fransa'ya da savaş ilanını gerektiriyordu. Britanya, Almanya'nın tarafsız Belçika'yı işgali üzerine savaşa girdi. Böylece beş büyük güç savaşa girmiş oluyordu: Britanya, Fransa ve Rusya (müttefikler ya da itilaf devletleri) ve karşısında, Almanya ile Avusturya (mihver ya da ittifak güçleri). Japonya, Almanya'nın Pasifik Okyanusu ve Çin'deki topraklarını ele geçirmek için müttefik saflarına, Türkiye ise mihver güçlerine katıldı. İtalya 1915'e kadar tarafsız kaldıktan sonra, Avusturya-Macaristan'dan toprak edinme vaadi üzerine müttefiklere katıldı. Böylece savaş, Asya, Afrika ve Ortadoğu'yu da kapsayan bir dünya savaşı haline geldi.

1914-18 savaşı, sadece bölge değil, nüfus bakımından da bir dünya savaşıydı. Seferber edilen asker ve tahsis edilen kaynak bakımından daha önceki bütün çatışmaları geride bıraktı. Müttefikler kâğıt üzerinde daha güçlüydü. Bir hesaba göre, Ağustos 1914'te, müttefiklerin 199 piyade ve 50 süvari tümenini savaşa sürmelerine karşılık, mihver güçleri 137 piyade ve 22 süvari çıkarabilmişti. Müttefiklerin toplam nüfusu da çok daha fazlaydı: 120 milyona karşılık 279 milyon.[3] Böylece savaşın uzun sürmesi ve bütün diğer etkenlerin sabit kalması halinde, iktisadi güç ve demografi bir müttefik zaferi sağlayabilirdi.

Ağustos 1914'te neredeyse herkes kısa süreli bir savaş beklentisi içindeydi. Sadece İngiliz Savaş Bakanı Lord Kitchner savaşın uzun süreceği kehanetinde bulundu: "Milyonlarca askeri savaş alanına sürmeye ve yıllarca orada tutmaya hazırlıklı olmalıyız" diyordu.[4]

Kısa süreli bir savaş bekleyenler, Ivan Bloch (*War of Future*, 1847) ve Norman Angell'in (*The Great Illusion*, 1910) kitaplarına işaret ediyorlardı. Her iki kitap da modern savaşın iktisadi galibi olamayacağını ileri sürüyordu. Avrupalılar bunu hatalı biçimde yorumlayarak, uzun süreli bir çatışmanın galip için de iktisadi bir felaket ve dolayısıyla mağlubiyet anlamına geldiği, bu yüzden savaşın çıkmayacağı sanısına kapıldılar.

Aslında savaş korkunç biçimde uzadı ve insanların hayal bile edemeyeceği kadar yıkıcı oldu. Günde 6000'den fazla –dehşet verici bir hız– insan ölüyordu.

Her iki tarafın savaş planları kısa sürede değişti. İki cephede savaşmak zorunda kalan Avusturya-Macaristan, Sırbistan'ı yenmeyi başaramazken, Rusya da kaynaklarını Avusturya-Macaristan ve Almanya arasında bölmek zorunda kaldı. Savaş ancak Almanya'nın yenilgisiyle kazanılabilirdi; Rusya ise Sırbistan'ı işgal etmesinden dolayı Avusturya-Macaristan'ı cezalandırmak ve Balkanlar'daki savaş hedeflerini gerçekleştirmek için, buraya büyük miktarda yığınak yaptı. Bu nedenle Ruslar, güçlerini bir kez daha, bu defa Almanya karşısında böldüler; ancak bunda topografyanın –Masurian Gölleri'nin oluşturduğu doğal engel– da etkisi büyüktü. General Pavel K. Rennenkampf'ın birinci ordusu göllerin kuzeyinden, General Alexandr V. Samsonov'un ikinci ordusu ise güneyinden geçecek ve iki ordu göllerin batısında birleştikten sonra Berlin'e doğru ilerleyecekti.

Ruslar, Avusturya-Macaristan'a karşı güneybatıda galip gelmelerine rağmen, kuzeyde, sayısal bakımdan daha az olan Alman güçleri karşısında büyük bir yenilgiye uğradılar. Almanlar cesur bir kumar oynadılar. Albay Max Hoffmann, General Paul von Hindenburg ve General Erich Ludendorff'un hazırladığı plan uyarınca, gerekli kaynakları mükemmel durumdaki Alman demiryolları üzerinden naklettiler ve önce Samsonov'un, ardından da Rennenkampf'ın ordusunu imha ettiler (Tannenberg ve Masurian Gölleri Meydan Savaşları). Ruslar Avusturya-Macaristan güçlerini genellikle yenilgiye uğrattılar, ancak Almanların üstün ateş gücü ve komutanlığı karşısında hemen hemen her zaman yenik düştüler.

Doğu'da görülmemiş bir başarı kazanan Almanlar, Batı'da yenilgiye uğradılar. Eski Alman Genelkurmay Başkanı General Alfred von Schlieffen'in geliştirdiği Alman savaş planı aslında genel savaşı tetiklemişti. Schlieffen iki cephede savaşmak zorunda kalması halinde, Alman askeri kaynaklarının büyük çoğunluğunu, daha güçlü bir düşman olan Fransa'ya karşı kullanacak ve hızlı bir darbeyle Fransa'yı çökerttikten sonra, hantal Rusya'ya yönelecekti. Bu plan, Fransa'yı vurmak için en kestirme yol olan tarafsız Belçika sınırlarının ihlalini gerektiriyordu. Ancak bu adım hiç kuş-

kusuz Britanya'yı da savaşa sokacaktı. Alman orduları Britanya'nın ikmal hatlarını kesmek için Manş limanlarını ele geçirecek, bir yay çizerek Paris'i kuşatacak ve Lorraine'deki Fransız ordularını ezecekti. Plan gereği, Almanya, Rusya'ya seferber olacak zaman bırakmak istemiyordu. Fransa'ya karşı harekete geçirilen tümenlerin 59'u sağ kanadı ve sadece 9'u sol kanadı oluşturacaktı.[5]

Schlieffen'in ardılı (Genç) Helmuth von Moltke, öncelinin cesaretinden yoksundu ve görünüşe bakılırsa Kayzer II. Wilhelm tarafından, ünlü bir asker soyundan geldiği için yüksek komuta kademesine seçilmişti. Devraldığı plan kusurluydu. Tarihçi Gerhard Ritter, Alman güçlerinin genellikle yaya hareket edeceklerini, oysa Fransız güçlerinin seferberlik ve yedeklerin sevkıyatı için demiryolu hatlarını kullanabileceklerini göstermiştir.[6]

Moltke planı iki bakımdan zayıflatarak her türlü başarı imkânını ortadan kaldırdı. Savaş öncesi yıllarda oluşturulan dokuz yeni tümenin sadece birisi sağ kanada gönderildi. Sekizi, Alsace ve Lorraine'de beklenen Fransız hücumuna karşı savunma amacıyla Alman sol kanadına gönderildi. Moltke'nin, Fransız planının (savaş planı XVII) Alsace-Lorraine'in işgalini öngördüğü tahmini doğruydu, ancak bu hücumu önlemek için gerekli araçları sağlarken, Fransız komutan General Jacques C. Joffre'nin, büyük Alman hücumunu karşılamak için elindeki kaynakları kuzeye kaydırmasını kolaylaştırdı. Nitekim Alman hücumu, kuzeyde başladığında, Schlieffen'in beklediğine oranla çok zayıf kaldı.

Moltke, sefer sırasında da hata yaptı. Ruslar Almanların beklediğinden çok daha hızlı hareket ettikleri için sağ kanattan beş tümeni ayırarak Doğu Prusya'ya gönderdi. Oysa bu sırada doğuda, Almanların zafer kazanmak için birliğe ihtiyaçları yoktu ve bu birlikler kritik Marne Meydan Savaşı'nın sonucunu etkileyebilirdi.

Fransızlar da yanlış hesap yaptılar. Joffre, Lorraine'de saldırıya geçerken Almanların Belçika'dan taarruz edeceklerini öngöremedi. Joffre Almanların cephe hattında yedekleri kullanacağına da inanmıyordu. Bu kısa görüşlülük Fransa'yı neredeyse felakete uğratacaktı.

Bereket, Joffre'nin saldırısı Almanlarınki kadar şiddetli olmadı ve erken başarısızlık, elindeki kaynakları demiryoluyla kuzeye kaydırmasını

sağladı. Geriye doğru uzanan uzun bir ikmal hattıyla Belçika üzerinden yaya olarak hareket eden Almanlar, sürecin en önemli meydan savaşı olan Marne'da, müttefik güçleri karşısında görece zayıf kaldılar.

Marne Meydan Savaşı'nın (6-12 Eylül 1914) kaderini, Alman İkinci Ordu Komutanı General Kluck'un yaptığı değişiklikler belirledi. Kluck, Paris'in kuzeyine doğru daha kısa bir kavis hareketi icra ederken Birinci Ordu Komutanı Bülow'la etkin bir eşgüdüm sağlamayı başaramadı. Bir hava keşfinin Alman hattında bir gedik olduğunu saptaması, Paris'te bulunan bir Fransız yedek ordusunun bu gediğe yüklenmesini ve Fransızların burada tutunmasını sağladı. Marne genel savaşın kaderini belirleyen meydan savaşı oldu, çünkü Almanya'nın, Fransa karşısında savaşı kazanmak için zorunlu olan hızlı zaferini önledi.[7]

Almanya ve Avusturya-Macaristan iç hatlarda önemli bir avantaja sahipti. Merkezi konumları sayesinde, ihtiyaç duydukları her şeyi etkin Alman demiryolu şebekesi üzerinden istedikleri yere, periferideki itilaf güçlerine göre çok daha kolayca aktarabiliyorlardı. Mihver güçleri ayrıca, askeri siyaseti Almanya'nın belirlemesi nedeniyle, sıkı bir komuta birliğine de sahiptiler.

Müttefikler coğrafi bakımdan geniş bir alana dağılmışlardı. İngiliz birliklerinin kıtaya gemilerle nakli gerekiyordu. Rusya'nın, deniz dışında müttefikleriyle hiçbir bağlantısı yoktu ve Japonya Avrupa'daki savaşın çok uzağındaydı. Müttefiklerde komuta birliği de yoktu ve özellikle başlarda, neredeyse hiçbir eşgüdüm ya da planlama sağlayamadılar. Müttefik liderleri oldukça geç bir tarihte, ancak Nisan 1918'de, General Ferdinand Foch komutasında birleşik bir komuta yapısı oluşturabildiler.

Alman taarruzu yavaşladığında, her iki taraf da cenah hareketlerine girişti. Müttefikler, Britanya'dan yapılan ikmalde hayati önem taşıyan kanal limanlarını elde tutmayı becerdiler ve batıdaki savaş kitlendi. Ne var ki Almanya'nın hızlı bir zafer kazanamaması, 1915'te İtalya'nın müttefikler safında savaşa girmesine yol açtı.

Batılı müttefikler bir dizi saldırı gerçekleştirdilerse de, Almanları Fransa ve Belçika'dan söküp atamadılar. 1915'te Britanya batıdaki kilitlenmeyi bozmak için, deniz gücünü kullanarak yeni bir cephe açmaya girişti:

Çanakkale Boğazı cephesi. Bu sefer çok şey vaat ediyordu, ancak kötü planlandı ve uygulandı. Türkiye'yi saf dışı etmek için, yalnızca gemilerle yapılacak bir eylem olarak planlanan harekât, Gelibolu Yarımadası'na karadan bir saldırıyla sona erdi. Bu birlikler savaşın başlangıcında gönderilmiş olsaydı, sefer muhtemelen başarılı olacaktı. Bu durumda savaşın gidişatı kesinlikle farklı olacak ve Rusya'nın tarihi tam anlamıyla değişecekti. Gelibolu seferinin başarısızlığa uğraması üzerine, müttefikler 1916 başında yarımadadan çekildiler.[8]

Şubat 1916'da Alman ordusu komutanı olarak Moltke'nin yerini alan General Erich von Falkenhayn, Fransızların moralini bozmak ve Fransız ordusunu yok etmek için Verdun'de büyük bir saldırı başlattı. Verdun, Almanlar için İkinci Dünya Savaşı'ndaki Stalingrad gibi bir onur meselesi haline geldi. 1916'nın ilk on ayı içinde Fransızlar Verdun'de 378.777 kayıp verdiler; Almanların kayıpları da yaklaşık 337.000 kadardı. 1916 savaşının öncesinde ve sonrasında burada yaşanan çatışmalar da dikkate alındığında, Verdun'de her iki tarafın toplam kaybı 420.000 ölü, 800.000 gaz zehirlenmesi ve yaralıya ulaşır. Taraflar savaşta yaklaşık 10 milyon top mermisi attılar.[9]

Verdun Savaşı, Somme'a vakitsiz bir İngiliz saldırısını zorladı. Bu da dönemin en kanlı ve en büyük savaşlarından biri oldu. İngilizlerin 419.654, Fransızların 194.451 ve Almanların da muhtemelen 650.000 kayıp verdikleri öne sürülmüştür. Verdun, aynı zamanda, doğuda da Rusların büyük Brusilov saldırısına yol açtı.[10]

Müttefik saldırıları 1917 boyunca devam etti General Robert Nivelle'in, büyük kayıplara rağmen çok küçük bir ilerleme kaydettiği Bahar (Şampanya) Saldırısı, Fransız ordusu içinde birçok isyana yol açtı. Verdun'daki Fransız direnişinin kahramanı General Henri Philippe Pétain Nivelle'in yerine Fransız ordularının başına geçti ve savunma savaşını başlattı.

Nisan 1917'de Birleşik Devletler müttefikler safında savaşa girdi. Bu gelişme dengeyi müttefikler lehine değiştirdi. Amerikan insan gücü kaynaklarının devreye girmesi için elbette bir süreye ihtiyaç vardı, ancak Birleşik Devletler'in savaşa girmesinin telaffuz edilmesi bile müttefiklere muazzam bir moral güç sağladı.

Kavgaya ABD'nin de dahil olması 1917'nin ilk büyük olayıydı. İkincisi ise Rusya'nın savaştan çekilmesi oldu. Doğuda savaş Alman beklentilerine az çok uygun biçimde gelişmiş, Ruslar büyük kayıplara uğramışlardı. Rusya'nın, savaşta bu kadar bile kalabilmiş olması, yıllardır büyük acılar çeken bir halkın olağanüstü dayanıklılığını gösteriyordu.

Doğudaki savaşın dengesi sürekli değişti, ancak son yıllarda Ruslar genellikle geriledi. 1915'te Bulgaristan, müttefiklerin Çanakkale'de uğradığı başarısızlığı dikkate alarak mihver güçlerine katıldı ve Sırbistan nihayet yenildi. 1916'da Romanya müttefiklere katıldı. Başlangıçta Macaristan'ı işgal ederek zafer kazanan Romanya, kısa süre sonra Alman takviye güçleri tarafından yenilgiye uğratıldı.

Bu arada Rusya sendelemeye başladı. Rus ekonomisinin tüm kesimleri savaştan kazanç sağlamış ve Rusya giderek daha çok savaş gereci üretmeye başlamış olduğu halde, ülkenin ilkel iktisadi ve ulaştırma sistemi, çatışmanın ağırlığı altında çöktü ve bu durum kentlerde kıtlıklara, isyanlara ve devrime yol açtı.

Mart 1917'de Çar II. Nikola tahttan ayrılmak zorunda kaldı. Yeni rejim savaşı sürdürmek gibi önemli bir hata yaptı. Bunu askeri bozgunlar izledi. Kasım ayında, Alman parasıyla desteklenen Bolşevikler, bir hükümet darbesiyle iktidarı ele geçirdiler ve kısa süre sonra Rusya savaştan çekildi.[11]

Mart 1918'de imzalanan cezalandırıcı Brest Litovsk Antlaşması'yla Almanya, sanayi ve nüfus bölgelerinin çoğunu alarak, Avrupa Rusya'sının büyük bölümüne el koydu. Bu gerçek bir *Diktat* [galibin koşullarını mağlubun itirazsız kabulüyle sağlanan barış] idi. Almanya artık başlıca savaş hedeflerine ulaşmıştı, ancak Alman liderleri topyekûn zafer peşindeydi.

Rusya'nın yenilgisi Almanya'nın elindeki kaynakları batıya aktarmasını sağladı ve 1918 baharında gerçekleştirilen Ludendorff saldırılarında Almanya, Fransa, Britanya ve Birleşik Devletler'e karşı tam bir zafer kazanmaya çalıştı. Bu saldırı neredeyse başarıya ulaşacaktı –Alman birlikleri bir kez daha Marne'a ulaştı– ancak Fransa'daki sayıları 1.3 milyon kişiyi bulan ABD güçleri, Almanların temmuz ayında durdurulmasında önemli bir rol oynadı. General Foch inisiyatifi ele aldı ve müttefikler, Alman ordularını 11 Kasım 1918'de imzalanan ateşkese kadar sürekli olarak geriletti.

Denizlerdeki savaş da beklenenden farklı gelişti. Savaş öncesi yıllarda Almanya dünyanın en büyük ikinci donanmasını inşa etmişti. Ancak bu donanma, gene de Britanya'nın denizlerdeki üstünlüğüne meydan okuyacak büyüklükte değildi. İngilizler her gemi sınıfında daima sahip oldukları niteliksel üstünlüğün yanı sıra niceliksel bir üstünlüğe de sahipti.[12]

Savaş patlak verdiğinde, dünyanın birçok yerinde çıkan bir dizi deniz çatışması, Alman ticaret ve savaş gemilerini açık denizlerden sürdü. Ancak her iki tarafın da beklediği, dünya hâkimiyetini getirecek büyük deniz savaşı gerçekleşmedi. Sadece bir büyük filo karşılaşması oldu: 31 Mayıs-1 Haziran 1916 Jutland Savaşı. Kendi açık deniz filosunun tamamını kullanarak İngiliz büyük filosunun yolunu kesmeye ve bir bölümünü imha etmeye çalışan Almanlar, filonun tamamını karşılarında görünce kaçtılar. Almanya zafer kazandığını iddia etti ve gerçekten de gemi batırma bakımından 14'e 11'lik, batan gemi tonajı bakımından da iki misli bir üstünlüğe sahipti; ancak denizlerin denetimi hâlâ İngilizlerin elindeydi ve İngiliz filosu her an harekâta hazır durumdaydı. Oysa açık deniz filosunun böyle bir imkânı yoktu.[13]

Savaşın başından itibaren İngilizler, Almanya'yı ablukaya almak için kendi deniz güçlerini kullandılar. ABD'nin 1917'de savaşa girmesine kadar (genellikle tarafsız devletlere gönderilen ABD malları oradan deniz yoluyla Almanya'ya aktarıldığı için) ciddi kaçaklar olduysa da, abluka Almanya'yı stratejik kaynaklar ve besin maddelerinden yoksun bırakmak ve saf dışı etmek bakımından önemliydi. Savaşa ilişkin tarih çalışmalarının çoğunda, bu noktaya ve yarattığı etkiye fazla dikkat edilmez.

Savaş sırasında her iki taraf gerek stratejik, gerekse taktik bakımdan, bazıları yukarıda belirtilen büyük askeri hatalar yaptı. Almanya'nın savaştan önce güçlü bir savaş filosu inşa etme kararı kesinlikle büyük bir hata oldu. Bir "risk filosu" ve Britanya'yı korkutarak Almanya ile ittifak kurmaya yöneltecek bir araç olarak görülen girişim, tam aksine, Britanya'nın Fransa'nın yanında yer almasına yol açtı. Almanya'nın, dünyanın hem en güçlü ordusunu hem de en güçlü donanmasını muhafaza etmesinin imkânsız olduğu görüldü. Donanmaya ayrılan kaynaklar ordu için kullanılabilmiş olsaydı, Britanya düşman olmayabilir, Almanya her şeye rağmen karadaki savaşı kazanabilirdi.

Deniz üstü savaşlarda durdurulan ve İngiliz ablukasından bunalan Almanya, denizaltıyla misillemede bulundu. Bu savaş türü uluslararası hukuku ablukadan daha az ihlal etmiyordu, ancak Almanya'nın 1 Şubat 1917'de sınırsız bir denizaltı savaşını başlatarak oynadığı kumar, Birleşik Devletler'in savaşa girmesine yol açtı. Berlin böylelikle, Amerikan askeri kaynakları yeterince seferber edilmeden, besin maddesi ve hammadde ithalatına bağımlı olan Britanya'yı saf dışı bırakabileceğine inanıyordu. U-botlar tam anlamıyla dehşet saçtı. Şubat 1917'de Almanlar yaklaşık 540.000 ton müttefik gemisi batırdılar ve 1917 Nisan'ı ile Haziran'ı arasında geçen üç ay içinde, bir diğer 2 milyon tonu dibe gönderdiler. Sadece nisan ayında erişilen skor 849.000 tonu bulan 350 gemiydi. İkinci Dünya Savaşı'nın daha güçlü Alman U-botlarının bile ulaşamadığı, sadece bir ay içinde elde edilen bu sayı, Alman plancılarının zafer için gerekli olduğunu hesapladıklarının çok üstündeydi. Müttefikler, gecikerek de olsa kaynaklarını bir konvoy sistemine kaydırdılar ve U-botları yenilgiye uğratacak yeni teknikler denediler. Alman denizaltıları, önlerindeki görev için sayı olarak da yetersizdi; İkinci Dünya Savaşı'nda da görüleceği gibi, Almanya hatalı bir donanma tipine sahipti.

Almanya sınırsız bir denizaltı savaşına girişmiş olmasaydı, Rusya gene savaştan çekilecek ve Amerika o sırada savaşa girmeyecek, kazanan gene Almanya olacaktı.

Bir diğer büyük Alman hatası, Ludendorff'un Rusya'yla savaşın bitmesinden sonra, doğu cephesinden daha fazla sayıda asker çekmeyi başaramamasında yatar. Sonunda bir milyon askerin çekilmesine rağmen, bunların sadece yarısı Ludendorff'un Mart 1918 saldırısında yer aldı. Daha fazla asker daha önce sağlanmış olsaydı, Alman taarruzu Amerikan birliklerine rağmen başarılı olabilirdi.

Diğer askeri hatalardan biri, Rusya'nın savaştan önce kaynaklarını yanlış yönlendirmesi, özellikle de sahra ordularının ihtiyaçlarını karşılamak üzere kullanacak yerde, tahkimatlarda yoğunlaştırmasıydı. Rus askerleri cesaretle savaştılar, ancak önderlikleri çok yetersiz, silahları, giyimleri ve diğer ikmal durumları ise bundan da kötüydü ve daha önce de belirtildiği gibi, çatışmanın başında Rusya'nın kaynaklarını iki ayrı düşma-

na karşı bölmesi büyük bir hata oldu. Almanya'nın yenilgisi, çok daha zayıf durumdaki Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu anlaşmak zorunda bırakacaktı.

Fransızlar, 1917'ye kadar, batı cephesinde gerçekleştirdikleri yüksek maliyetli ve sonuçsuz saldırı sırasında, büyük kaynakları israf ettiler. Joffre bunlara "küçük ataklar" diyordu, ancak gerçekte bunlar, saldırana, dehşet verecek kadar yüksek bir insan kaybına mal olan ve büyük kazanımlar sağlamayan bir tür yıpratma savaşıydı. Amirallik Birinci Lordu Winston Churchill'in Çanakkale seferinde gösterdiği inatçılığa da değinmek gerekir. Bu seferde pek çok hata yapıldı: Niyetlerin açığa vurulması, kıyıdan yapılan hareketli obüs atışı altında mayın tarama harekâtlarının getireceği sorunların önceden görülememesi, ama en önemlisi kara birlikleri gerektiğinin ancak iş işten geçtikten sonra anlaşılması ve böylece Türklere ve Almanlara savunma mevzileri inşa etme fırsatı verilmesi gibi. Aslında Gelibolu Seferi'nin yegâne olumlu yönü tahliyenin mükemmelliği ve bu tahliyeden çıkarılan derslerin, İkinci Dünya Savaşı'nın amfibi savaşlarında kullanılmasıydı.

Kuşkusuz pek çok taktik hata da yapıldı. 1914'te, uzun menzilli tüfek ateşinin, makineli tüfek ve modern topçunun savaş alanındaki etkilerini pek az komutan öngörüyordu. 1914'te, az sayıda makineli silah –özellikle makineli tüfek– belli sayıdaki düşmanı yenilgiye uğratmak için gerekli olan asker yoğunluğunu, düşmanın savaş meydanına aktarabileceğinden daha hızla yok edebiliyordu. Hücuma kalkan piyadenin ilerlemesi için topçunun, savunmadakilerin hafif istihkâmını, dikenli telleri, makineli tüfek yuvalarını ve topçu savunmasını zayıflatması gerekiyordu.

Taktik doktrin, derinliği 3000 yarda ya da daha fazla olan, koruyucu ve uzun süreli bir bombardıman gerektiğini söylüyordu, oysa az sayıda makineli tüfekli yedek ve her zaman var olan dikenli tel, saldırıyı durdurabiliyordu. Ateşle süpürülen bir zeminde hücuma kalkan piyade, her durumda tükenmeye mahkûmdu.

Bir düşman cephesi bu ağır darbelerle ciddi biçimde yarılsa bile, saldıranlar bu durumdan tam bir üstünlük sağlayamıyordu, çünkü geleneksel yiğit kol olan süvari, makineli tüfeklere ve dikenli tellere karşı zayıftı.

Giderek uzayan hazırlık bombardımanları da çare değildi. 1916'da Somme'da gerçekleştirilen ve bir hafta süren hazırlık bombardımanı, savunmayı tamamen tasfiye edemeyip aslında sadece dikenli tellerin düzenini değiştirdi ve saldıran birlikler dikenli tel yumaklarının içinden geçmek zorunda kaldılar. Bombardımanın zeminde meydana getirdiği parçalanma da, askeri araçların hızla ilerlemesini engelliyordu.

Büyük güçler, makineli tüfeğin önemini Afrika ve Asya'daki savaşlarda anlamış oldukları halde (1898'de Omdurman'da yarım düzine makineli tüfek 11.000 dervişi yok etmişti ve Rusların da Japonların da ağır kayıplar verdikleri 1905 Mançurya Savaşı'nda esas silah makineli tüfekti), bu silahın bir Avrupa savaşında yaratacağı sonuçları kimsenin anlamadığı görülüyordu. Dakikada 450 ile 600 el ateş eden bir makineli tüfek, 40 ile 80 tüfeğin aynı anda ateşlenmesine eşit bir etki yaratabiliyordu. Piyade tüfeğinden daha uzun menzilli olan makineli tüfek, savaşın sonraki evrelerinde uygulandığı gibi, saldırıya destek amacıyla dolaylı ateş de sağlıyordu.

Almanya hiç olmazsa bu bakımdan diğerlerine kıyasla daha hazırlıklıydı. Alman ordusunda makineli tüfekler piyade düzenleri arasında dağıtılacak yerde, bölüklere tahsis ediliyordu. Bu uygulama makineli tüfeklerin ihtiyaç olan kesimlerde yoğunlaşmasını kolaylaştırdı.

İngilizlerin Lewis Gun'ı gibi mükemmel hafif makineli tüfekler daha sonra geliştirildi. Gene de 1914'te, bütün ordular makineli tüfeği küçük topçu silahı olarak görme eğilimindeydi.[14]

Ne var ki savaşlarda en çok ölüm saçan silah, tüfek ya da makineli tüfekten çok toptu. Bütün yaralanmaların yaklaşık % 70'i top ateşinden kaynaklanıyordu.[15]

Bir doğrudan ateş silahı olan top, savaştan önceki elli yılda dolaylı ateş silahına dönüştü. 1882'de Rus Karl Guk bir pusula ve bir ileri gözetleyici kullanarak, nişan alınan ve görülmeyen bir hedefe ateş eden bir sistem oluşturdu. Japonlar bu yöntemi geliştirdiler ve 1905'te Rusya'yı yenerken dolaylı ateşi büyük bir başarıyla uyguladılar. 1890'larda Avrupa ordularının çoğu, topçu ateşi tekniklerini, uzak hedeflere yoğun biçimde ateş edecek şekilde standart hale getirmişlerdi.[16]

Obüsün de önemi arttı. Kavisli bir mermi yolu olan bu silah, havan topundan daha uzun bir menzile sahipti. Obüs Birinci Dünya Savaşı'nın gözde topçu silahı haline geldi, çünkü mermi yörüngesinin yüksek kavisi, düşman siperlerinin içini yüksek bir isabetle vurmayı sağlıyordu. Almanlar topçu birliklerini sahra toplarından çok obüs bataryalarıyla genişlettiler.[17]

Topçu, açık arazide verilen hareketli savaşlarda yararlı olan hafif toplardan, siper havanlarına, obüslere ve artık stabilize edilmiş bir cephe boyunca dizilen, güçlendirilmiş manialara karşı uzun menzilli ateş kabiliyeti olan ağır kuşatma toplarına kaymıştı. Sadece açıktaki birliklere ve atlara karşı etkili olan şarapnel siperler karşısında genellikle etkisizdi. Daha çok ve daha şiddetli patlama sağlayan mermiler üretmek için her türlü çaba gösterildi.

Fransız topçusu bu geçişe örnek oluşturur. 1914'te Fransız ordusunun topçusu ağırlıklı olarak hareketli sahra topları kullanıyordu. O yılın eylül ayında elde bulunan 5108 parça topun 4098'i sahra topu (3840'ı belki de dünyanın en iyi tipi olan ünlü hafif "French 75") ve 192'si dağ topuydu; sadece 389 ağır top vardı. Ancak 75 mm.'lik top mermileri siperleri dağıtamayacak kadar hafifti ve mevcutların çoğu her halükârda şarapneldi. Fransızlar 75 mm.'lik topun vurucu gücündeki yetersizliğin yüksek atış hızıyla telafi edilebileceği gibi yanlış bir inanış içindeydiler. Ancak Fransa savaşa top başına sadece 1300 el ateş imkânıyla başladı. Bu miktar en iyi durumda üç hafta yetebilirdi ve mermilerin çoğu şarapneldi. Ağır topların önemi giderek arttı. Savaşın sonunda Fransızların 6000 sahra topuna karşılık 5600 ağır topu vardı.[18]

Batı cephesindeki cephe hatlarında, 1914'ün sonundan 1918'in başlarına kadar, genellikle top, makineli tüfek ve dikenli tel sayesinde on milden fazla bir değişiklik olmadı. Tek istisna, 1917'de Noyon çıkıntısında gerçekleşen gönüllü Alman çekilişiydi. Savunmadakiler, 1918'e kadar, tehlikeli noktaları hemen takviye ederek saftaki gedikleri her defasında tıkamayı başardılar.

Hücuma geçen bir gücün, savunmanın üstünlüğünün yarattığı açmazı çözebilmesinin dört temel yolu vardı. Biri, kendi yüksek savunma ve

ateş gücünü kullanarak düşmanı tüketmekti. İkinci yaklaşım, yıpratma amaçlı saldırı savaşını, düşmanı azar azar yıpratmak için sürekli konvansiyonel saldırıyı savunuyordu. Üçüncü bir seçenek, bir gedik açabilmek için tank, zehirli gaz ya da uçak gibi yeni teknolojileri kullanmaktı. Dördüncüsü, dolaylı bir stratejiydi; bunda düşmanın ana savunma hatlarına saldırmaktan kaçınılıyor ve 1915 Çanakkale Seferi'nde görüldüğü gibi başka yerler vuruluyordu. Birinci Dünya Savaşı'nın generalleri, genellikle ikinci yöntemi seçtiler ve bu seçim yönettikleri askerler için feci sonuçlar yarattı.[19]

Kitlesel ordular ve hızlı ateş eden silahlar muazzam lojistik sorunlara yol açtı. 1870-71 Fransız-Prusya Savaşı'nda, Prusya ordusu adam başına 200 tüfek mermisi sağlıyordu. Bu mühimmat tek bir asker tarafından ve ikmal treniyle taşınabiliyordu; altı aylık ortalama harcama adam başına sadece 56 el ateş edilmesiydi. 1914'te, savaşın daha ilk haftasında adam başına el sayısı 280'e çıkmıştı. 1870-71'de Prusya topçusu top başına ortalama 199 mermi ateşlemişti. 1914'te top başına 1000 atış, savaşın ilk altı haftası içinde gerçekleşti. Cephane talebi savaş öncesi tahminlerin çok ötesindeydi ve her iki tarafta da mermi sıkıntısı çekiliyordu. Bu sıkıntı, özellikle Britanya'da siyasal sonuçlara yol açtı.[20]

Savaş boyunca her iki taraf da, gerektiğinde yarma harekâtlarında kullanılmak üzere çok sayıda ve genellikle faydasız süvariyi bulundurmaya devam etti. İngiliz general Sir Douglas Haig, 1916'da Somme'da süvariyi bu amaçla kullanmayı planladı. Bir at, bir asker tayınının on katı kadar yem yiyordu. Bütün ordularda çok sayıda atın beslenmesi, zaten zorlaşan lojistik sistemlere büyük bir yük getirdi.

Savaş sırasında silahlarda tank, denizaltı, savaş uçağı ve zehirli gazı kapsayan önemli değişiklikler oldu. Denizde zırh ile ağır toplar arasında süren geleneksel yarış, çelik zırhlı gemiler ve namlu kuyruğundan doldurulan yeni ve daha güçlü toplar üretmişti. Savaş gemisi hâlâ denizlerin kraliçesiydi, ancak savaş öncesi yıllarda muazzam bir değişim geçirmişti. Bu değişim, 1906'da *HMS Dreadnought*'unun, büyük topları ve dişli motor sistemi olan zırhlı savaş gemisinin geliştirilmesiyle zirveye ulaştı. Bu geminin topları bir merkezi ateş kontrol noktasından hep birlikte ateşlenebiliyordu ve kendi tipinde en hızlı su üstü gemisi olarak, saatte 21 de-

niz mili yapabiliyordu.[21] Dönemin önde gelen tüm deniz güçleri kendi dretnotlarını inşa ettiler.

Birinci Deniz Lordu Amiral Sir John Fisher savaş kruvazörünü devreye soktu. Dretnot ilkelerine göre tasarlanan, ancak daha hızlı ve daha büyük silahları olan savaş kruvazörü, daha hızlı bir kruvazör teknesi üzerine yerleştirilmiş savaş gemisi silahları taşıyordu. 1908'in ortalarında tamamlanan ilk üç İngiliz savaş kruvazörü, sekiz adet 12 inçlik toptan oluşan bir ana bataryaya ve 26 deniz milinin üzerinde bir hıza sahipti. Ancak savaş kruvazörleri zırhı hıza feda etmişti ve İngiliz savaş kruvazörleri ciddi bir tasarım kusuru taşıyordu. Top taretlerinin tepesinde yeterli zırh yoktu ve cephane bölümü ani bir parlamaya karşı yeterince muhafazalı değildi. Bu kusur 1916 Jutland Savaşı'nda açığa çıktı.[22]

Savaş, gemi yakıtı olarak kömürden sıvı yakıta geçişi hızlandırdı. Sıvı yakıt, taşıma, daha hızlı ve daha kolay yanma bakımından büyük avantaja sahipti; hareket halinde bile ikmal mümkündü. Bu gelişme İngilizlerin Basra Körfezi'ne olan ilgisini artırdı.

Bu arada modern denizaltı da yerini almıştı. Önceleri sadece keşif amacıyla kullanılması düşünülen denizaltılar, Birinci Dünya Savaşı'nda kendilerini kanıtladılar. Denizaltı hedefe kendi kendine giden torpidolar için ideal bir platform oluşturuyordu ve etkisini daha önce, bir Alman denizaltısı bir öğle vakti üç eski İngiliz kruvazörünü batırdığında kanıtlamıştı. 1914'te Britanya'nın Almanların iki katından daha fazla denizaltına sahip olması (73'e 31) ironiktir. Belirleyici bir filo hareketi üzerinde odaklanan belli başlı deniz güçlerinin hiçbiri, başlangıçta, ticareti önleyen bir araç olarak denizaltına fazla önem vermedi.[23]

Askerlerin çoğu hâlâ yaya olsa da, kara ulaşımı büyük bir değişim geçirdi. Demiryollarının kitlesel birlik hareketlerinin hızla gerçekleştirilmesi bakımından taşıdığı olağanüstü önem ortaya çıktı. Bu ulaşım sisteminin hayati önemi savaşın daha ilk aylarında kanıtlandı. Ordular motorize ulaşımı da deniyorlardı. İngiliz Ordusu 1914'te 827 araba ve 15 motosikletten, 1918'de 56.000 kamyon ve 34.000 motosiklete çıktı.[24]

Birinci Dünya Savaşı'nda tanklar da yerlerini aldılar. 1915-16'da Fransızlar ve İngilizler birbirlerinden bağımsız olarak zırhlı savaş makine-

leri geliştirmişlerdi. Eşgüdümsüzlük bir makine çokluğuna ve herhangi bir taktik kullanım doktrini geliştirilmemesine yol açtı. 1914 güzünde "siper aşan arabalar"ın inşası için amiralliğe fon tahsis eden Winston Churchill, Şubat 1915'te, amirallik bünyesinde bir kara gemileri komitesi kurdu. Gelibolu fiyaskosunun ardından istifa etmeden önce de, ardılı Arthur Balfour'u bu deneyimden vazgeçmemeye ikna etti.[25]

Fransızlar yeni silahlarına *char* (savaş arabası) diyorlardı. İngilizler ise kendi araçlarını "tank" diye adlandırıyorlardı. Bu terim, Fransa'ya deniz yoluyla nakledildikleri sırada araçları taşıyan büyük kasaların içeriğini gizlemek için kullanıldı.

İngiliz tank gelişiminin en önemli siması, konuyu büyük bir tutkuyla ele alan Albay E. B. Swinton'dı. Tankların savaş meydanında belirleyici bir etki yaratacağına inanan Swinton, tankları vaktinden önce ortaya çıkarmaktansa, çok sayıda tank inşa etmek ve onları bir hazırlık bombardımanının sağlayacağı uyarı olmaksızın kitle halinde kullanmak istiyordu. Piyade, yarma hareketi icra eden tankları izleyecek, bu arada topçu karşı batarya olarak düşman toplarını etkisizleştirecekti. Bugün makul görülen bu kavram, o sırada gülünç bulunuyordu.

1915 yazında İngilizler ve Fransızlar çok sayıda tank üretmekteydiler. İngilizlerin hedefi 150, Fransızlarınki 400 adet üretmekti. 1916 yazında Haig, bu silahlardan birkaçının bile, başa baş durumdaki Somme Meydan Savaşı'nda oluşan dengeyi bozmak için yeterli olabileceğini düşündü. Bu görüşe şiddetle karşı çıkan Swinton görevden alındı.

Somme saldırısında kullanılan Mark I tankı, tam yüklendiğinde 28 ton ağırlığındaydı; azami hızı saatte 4 mil –engebeli zeminde sadece 2 mil– kadardı; sekiz kişilik mürettebat taşıyordu ve 0.5 inç kalınlığında zırhla kaplıydı. "Erkek" tipi, çıkmasında iki adet 6 librelik donanma topu ve dört Lewis makineli tüfek; "dişi" tipi ise altı Lewis makineli tüfek taşıyordu.[26]

Haig, tankları kullanmaya karar verdiğinde, yeni üretilen 150 tankın sadece 59'u Fransa'daydı; bunların da sadece 49'u savaş meydanına ulaştı. Mekanik sorunlar yüzünden sadece 35'i kalkış noktasına gelebildi; 31'i Alman siperlerini geçti; sadece dokuz tank bütün sorunların üstesinden geldi ve piyadenin önünde ilerledi. [27]

Tanklar bu ilk deneyimlerinde fazla etkili olamadılar. Bunun nedeni çok geniş bir alana dağılmaları ve bir plana göre kullanılmamalarıydı. Mürettebat da yeterince eğitimli değildi. Ancak hareket halindeki birkaç tank bile öylesine büyük bir psikolojik etki yarattı ki, Haig hemen 100 tank daha ısmarladı.[28]

Fransızların tank programı İngilizlerden daha geç başladı. Aralık 1915'te bir topçu birliği komutanı olan Albay Jean Estienne, Joffre'ye bir mektup yazarak, Fransızların, Holt traktörlerine benzer paletli araçlar inşa etmelerini önerdi; İngilizlerin bu araçları kendi topçu sınıfları içinde kullandıklarını gözlemlemişti. Joffre, Schneider atölyelerine bu araçlardan 400 adet ısmarladı. 1916'da Estienne "Artillerie d'Assault"u [saldırı topları] örgütledi ve komuta etti; tank saldırılarının sabahın erken saatlerinde ve mümkünse sisli havalarda başlatılmasını istiyordu. Saldırılar, yakıt ve ikmal maddesi taşıyan kariyerlerin izlediği tanklarla sürdürülecekti. Estienne, piyade, topçu ve hava kuvvetleriyle önceden tam eşgüdüm sağlama gereğini de vurguluyordu. Estienne ve üstleri yeni silahı piyadeyi destekleyen "taşınabilir top" olarak görüyorlardı.[29]

Zırh doktrini savaşın gidişatı içinde büyük bir evrim geçirdi. İngilizler önceleri savaş alanına az sayıda tank çıkarıyorlardı, ancak Cambrai saldırısında (Kasım-Aralık 1917) General Hugh Elles'in komutası altında 400'den fazla tank vardı. Bunların 376 tanesi, 1916'nın Mark I'inden biraz daha güçlü bir versiyon olan, en son Mark IV modeliydi. Bu modelin mürettebat açısından Mark I'den en büyük farkı, yeni imal edilen zırh delici Alman mermisini geçirmemesiydi. Tanklar ilk kez İngiliz planının anahtar unsuru oldular ve kitle halinde kullanıldılar.

Saldırı, uzun ve istenen sonucun aksine hizmet eden bir hazırlık bombardımanıyla değil, Alman cephe hattı üzerine kısa ama yoğun bir baraj ateşi açan 1003 İngiliz topuyla başlatıldı, daha sonra ateş, yedeklerin hareketini önlemek ve doğrudan atış yapan topçuyu dumanla göremez hale getirmek için geriye doğru yöneltildi. Her biri kendi cephesinde büyük bir çalı (çalılardan oluşan bir yığın) taşıyan tanklar siperlerin üzerine doğru ilerlediler. Her zamanki geniş saldırı hattı düzeninden çok dağınık düzende küçük gruplar halinde ilerleyen piyade yakın mesafeden tankları izliyordu.

Cambrai saldırısı, başlangıçtaki başarıya rağmen, tank-piyade-topçu eşgüdümünün sağlanamaması ve tank yedeklerinin yokluğu nedeniyle bozuldu. Makinelerin çoğu ilk iki dalga içinde yer almış ve Alman sahra topçusu tarafından durdurulmuş ya da bundan daha sık olarak mekanik arızalara uğramıştı. İlk gün 65 tank düşman tarafından tahrip edildi, 71'i bozuldu ve 53'ü saplanıp kaldı. O büyük tank armadası artık ortada yoktu. İngilizler ertesi gün yeniden saldırıya geçtiklerinde, tanklarla piyade arasındaki ortak harekât büyük ölçüde sona ermiş ve savaş tipik bir Birinci Dünya Savaşı örüntüsüne dönüşmüştü. Gene de doğru doktrin ve yeterli eğitimle nelerin yapılabileceği anlaşılmıştı.[30]

Cambrai Meydan Savaşı batı cephesinde bir saldırı unsuru olarak sürpriz etkisi yaptı. Bu savaş, aynı zamanda, tank ve sızma taktiklerinin, 1918 batı cephesi savaşının ayırt edici özelliğini oluşturan savaş meydanı akıcılığını yeniden sağlayabildiğini gösterdi.

1916'daki İngiliz deneyimine bakarak tanklara güvenmeyen ve onlarla uğraşmayı boşa bir emek kaybı olarak gören Almanlar, tanklarla fazla ilgilenmediler. Savaş boyunca sadece 20 tank imal ettiler, ancak ele geçirdikleri bazı İngiliz tanklarını kullandılar. Alman tank savaşının geliştirilmesi bir sonraki kuşağa kaldı.[31]

24 Nisan 1918'de, büyük bahar saldırısı sırasında Almanlar kalın bir sis tabakası içinde üç grup halinde ilerleyen 13 adet A7V tankı kullandılar. Altı Alman tankının merkez grubu, üç İngiliz Mark IV tankıyla 200 yardadan ateş açarak çatışmaya girdi ve iki "dişi"yi geri püskürttü. Ancak Alman tankları "erkek" Mark IV'lerden açılan top ateşiyle tahrip edildi ve geri çekildiler. Daha sonra en güneydeki grupta yer alan Alman tanklarından biri, Alman piyadesine karşı saldırı için eğitilen yedili bir grup içinde yer alan bir İngiliz hafif Whippet tankını saf dışı bıraktı. Tarihin bu ilk tank tanka savaşı, tankların bir antitank kabiliyete sahip olmaları gerektiğini gösterdi.

Müttefikler giderek daha çok tank kullandı. Reims'teki 18 Temmuz karşı saldırısında General Foch 350 tank kullandı. Ağustosta gerçekleştirilen İngiliz Amiens saldırısında General Haig 430 tank kullandı (süvari gibi hareket eden, saatte 8 mil süratli çok sayıda Mark A Whippet tankı dahil).

Savaş sırasında Fransızlar İngilizlerden çok daha fazla tank imal ettiler (4800'e 2818). Bu tankları ilk kez Nisan 1917'de Nivelle saldırısında kullandılar.

Savaşta belki de en büyük değişim havada gerçekleşti. Modern havacılığın, Wilbur ve Orville Wright'ın insanlı ilk uçuşu başarmalarıyla 1903'te Birleşik Devletler'de başladığı söylenebilir. Wright kardeşler hemen sonra ordu haberleşme birliği için askeri bir uçak tasarımı geliştirdiler ve Eugene Ely 1910'da *U.S.S Birmingham*'la, ertesi yıl da *U.S.S Pennsylvania*'yla uçuş denemeleri yaptı.[32]

Savaşta uçak ilk kez, İtalya ile Türkiye arasında Libya yüzünden çıkan savaşta, 1911-12 yıllarında kullanıldı. Bu uçakların çoğu silahsızdı ve esas olarak gözetleme amacıyla kullanılıyordu. Havacılık hızlı adımlarla ilerledi, ancak 1914'te generaller ve amiraller hâlâ uçağın esas olarak keşif ve gözetleme açısından kullanışlı olduğunu düşünüyorlardı. General Foch, "Havacılık iyi bir spor, ancak ordu için faydasız," diyordu.[33] Bununla birlikte, bütün güçler uçak imal etmekteydi. Ağustos 1914'te Britanya, deniz uçakları dahil zeplinler hariç 270, Almanya 267, Rusya 190, Fransa 141, Avusturya-Macaristan 97 ve Belçika 24 uçağa sahipti. Uçakların savaştaki önemi üretim sayılarından anlaşılabilir; savaş sırasında 161.000'den fazla uçak üretildi.[34]

Birinci Dünya Savaşı'nın en önemli uçağı, keşif, hava fotoğrafçılığı ve topçu gözetleme için kullanılan iki kişilik uçaklardı. Balonlar da aynı amaçla kullanılıyordu, ancak uçak çok daha dayanıklıydı. Savaş alanı üzerinde hava kontrolü kısa sürede büyük önem kazandı. Hava çatışmalarının çoğu keşif ve gözetleme yapılan siper hatlarının üzerinde ya da yakınında gerçekleşiyordu.

Taraflar uçakları karadan vuracak uçaksavar silahları geliştirdiler. Almanlar, uçaksavar ateşine, *flieger* (uçak), *abwehr* (savunma), *kanone* (top) sözcüklerinin kısaltılmasından türetilen bir terimle, "flak" diyordu. Bu terim İngilizler için "ack-ack"ti. Cephane, iskandil mevkii, projektör ve mürettebat eğitiminde sağlanan ilerlemeler sayesinde, uçaksavar topu savaş sırasında etkinlik bakımından sürekli bir gelişim kaydetti.

Ancak düşman uçağını vurup düşürmenin en iyi yolu, herkesin kendi uçağını silahlandırmasıydı. Uçağın gözetlemeye faydası arttıkça, öteki tarafın onu vurup düşürmesi bir zorunluluk haline geldi. Pilotlar ve gözcüler

küçük silahlar taşımaya ve ara sıra düşman uçağına ateş açmaya başladılar. Çok geçmeden makineli tüfek de uçaktaki yerini aldı. Bunlar ya gözcünün ateş edebileceği şekilde yerleştiriliyor ya da pilotun hedefe nişan almasını sağlayacak şekilde sabitleniyordu. Makineli tüfek hava savaşının en önemli silahı haline geldi. Çift kanatlı bir uçak pervanenin dönüşünü engellememek için üst kanada yerleştirilen, tamburalı şarjörle beslenen bir makineli tüfek taşıyabiliyorlardı. Ancak nişan almak ve yeniden doldurmak sorun oluyordu ve tüfek tutukluk yaptığında, elle düzeltmek hem zor hem de tehlikeliydi.

1915'te, Almanlar için çalışan Hollandalı uçak tasarımcısı Anthony Fokker, mermilerin, dönüşünü engellemeden pervane arkından geçmesini sağlayan etkin bir çarklı senkronizer geliştirdi. Bu sistemi bir Eindecker'in (tek kanatlı) üzerine monte edilen bir Spandau ya da Parabellum makineli tüfekle tamamladı. Ağustos 1915'te "Fokker felaketi" olarak bilinen sekiz aylık bir dönem başladı. Bu dönemde Almanlar, müttefikler kendi etkin senkronizer çarklarını geliştirene kadar batı cephesinin göklerini kasıp kavurdular.[35]

Uzmanlaşmış uçaklar da ortaya çıktı. İki kişilik uçaklar gözlem uçuşlarının temel dayanağı oldu. "İzci", "savaşan izci" ya da "savaşçı" olarak bilinen tek kişilik uçaklar da vardı. Bunlar sadece düşman uçaklarını "it dalaşı"nda vurup düşürmek için değil, kara saldırılarında da kullanıldı.

Savaş sırasında en az beş kuşak yeni savaş uçağı ortaya çıktı. Savaşın sona ermesinden hemen önce ortaya çıkan son kuşak uçaklar tek kanatlı ve bütünüyle metaldi. 1917 yazında, aralarında SE5 ve Soapwith Camel'in de bulunduğu bir dizi üstün müttefik savaş uçağı cepheye ulaşmaya başladı ve müttefiklere savaşın bundan sonraki bölümü boyunca nitel bir üstünlük sağladı.

Savaş, uçakları büyük bir hızla tüketiyordu. Pilotlar adeta özel bir sınıf gibiydiler, ama savaş uçağı pilotları savaşın primadonnalarıydı. Yaygın efsanenin aksine, toplam pilot kayıpları piyade kayıplarıyla kıyaslanamazdı, ancak uzman kayıp oranları daha yüksekti.

Bereket müttefikler uçak imalatında Almanya'nın önündeydi. Savaşın sonunda Fransızlar 3700, İngilizler 2600 ve Almanlar 2500 uçaktan oluşan bir ön cephe gücüne sahiptiler.[36]

Müttefikler, 1917'de savaş uçaklarının topçu ateşiyle birlikte gözlem balonlarına ve kara birliklerine saldırmak için kullanıldığı bütünlüklü bir hava gücü doktrini geliştirdiler. Bu yaklaşım, 1918'de, tahminen 1481 müttefik uçağının katıldığı St. Mihiel saldırısında zirveye ulaştı. Amerikalı Albay Billy Mitchell'in komutasındaki müttefik hava kuvvetleri, İngiliz öncülüğünde, alçaktan uçuşla siperleri taradılar, yakın hava desteği sağladılar, engelleme yaptılar ve diğer hava üstünlüğü görevlerini yerine getirdiler. Bu süreçte Mitchell, hava kuvvetlerinin gelecek için taşıdığı potansiyeli kanıtladı. Hattâ üstlerini, düşman hatlarının gerisine bütün bir tümeni paraşütle indirmenin mümkün olduğuna ikna etmeye çalıştı.

Bombardıman uçakları savaş uçaklarından daha hızlı gelişti. İlk hava bombardımanları genellikle gelişigüzeldi. Savaşın ilk etkin "stratejik" hava bombardımanı akını muhtemelen İngiliz Kraliyet Deniz Kuvvetleri Hava Bölümü tarafından Eylül ve Ekim 1914'te gerçekleştirildi. Bu harekâtta 20 librelik bombalar taşıyan uçaklar Anvers'ten kalkarak Düsseldorf'taki zeplin tesislerini vurdular ve bir zeplini imha ettiler.[37]

Almanlar zeplinleri hem havadan keşif yapmak için hem de bombardıman amaçlı kullanıyorlardı. Zeplin aslında ilk stratejik bombardıman aracıydı. Uçaktan daha güçsüz olmasına rağmen, bu araçların bomba taşıma kapasitesi çok daha fazlaydı. 1914'te Almanya, donanmasını ve ordusunu destekleyen 20 zepline sahipti. 6 Ağustos 1914'te, bir L6, Köln'den havalanarak Belçika'daki Liège'e saldırdığı zaman, bir 20. yüzyıl uygulamasını başlatmış oldu. Attığı bombalarla dokuz sivili öldürdü, Belçikalıların karadan açtıkları ateşle delindi ve Bonn yakınlarında düştü.

Ocak 1915'te Almanya zeplinleri kullanarak Britanya'ya ilk hava bombardımanı akınını gerçekleştirdi. En büyük akın, 13 Ekim günü Londra'ya yapıldı. Zeplinlerin yol açtığı zararlar görece hafifti. Savaş boyunca İngiliz adalarına yapılan toplam 51 zeplin saldırısında (208 sorti) 196 ton bomba atıldı, 557 kişi öldü ve 1358 kişi yaralandı. İngiliz kaynaklarına göre bu akınların yol açtığı zarar 1. 500.000 sterlini buluyordu.

Zeplinlere karşı alınan önlemler, projektörlü bataryaları, uçaksavar toplarını ve içine hidrojen gazı doldurulan zeplinlerin özellikle duyarlı ol-

duğu yangın mermileri atan uçak makineli tüfeklerini kapsıyordu. Zeplin akınları zamanla azaldı.

Uçaklar, uçaksavar ateşine zeplinler kadar duyarlı değildi. İlk bombardıman emirleri 1915'in başlarında verildi. Bu emirler uçakları topçunun bir uzantısı haline getiriyor, konvansiyonel topların menzilini aşan mesafelerin vurulmasını sağlıyordu. Mart 1915'teki Neuve Chapelle Savaşı'nda İngilizler, bombardıman uçaklarını ilk kez kara savaşının bir uzantısı olarak kullandılar. Asker ve malzeme sevkıyatını önleme umuduyla, demiryolu tesislerine saldırdılar.

Bu görevler için kullanılan uçaklar bu amaca uyarlanmış eski keşif uçaklarıydı. Özel olarak sadece bombardımanla görevli uçak birlikleri ilk kez Fransızlar tarafından kuruldu. Ne var ki ilk baştaki bombardımanlar olağanüstü isabetsizdi ve uçaksavar topları ve savaş uçaklarının geliştirilmesiyle birlikte sorunlar giderek arttı.[38]

Almanlar çift motorlu G uçağını, *Grossflugzeug*'u (yapımcılarından birinin anısına Gotha olarak bilinir) ve çokmotorlu *Riesenflugzeu* ya da "R" serisi bombardıman uçağını geliştirdiler. Bu uçakların bazıları 2200 librelik bir bomba taşıyabiliyordu. İlk Gotha/R akınları Mayıs 1917'de başladı. Bu akınların çoğu gece karanlığında yapılan Londra akınlarıydı. Almanlar, Büyük Britanya'ya bombardıman uçaklarıyla 435 sorti yaptılar. Bu saldırılarda 1300 kişi öldü, 3000 kişi yaralandı ve muazzam bir maddi hasar verildi. Savaş sırasında neredeyse bütün taraflar stratejik bombardımana katıldılar ve Roma dışında bütün başkentler vuruldu.[39]

İngilizler çift motorlu Handley-Page bombardıman uçağını geliştirdiler. Görünüş bakımından Gotha'ya benzeyen bu uçak, sekiz saat sürekli uçabiliyor ve yaklaşık 1800 librelik bomba taşıyabiliyordu. Buna rağmen İngilizler stratejik bir bombardıman uçağı olan bu modeli genellikle ihmal ettiler. Eylül 1918'de İngiliz Hava Kuvvetleri Komutanı General Hugh Trenchard'ın elinde, çoğu Handley Page olan 120 uzun menzilli bombardıman uçağı vardı. Ekim 1918'de Mareşal Foch, Trenchard komutasında bir müttefik hava kuvvetleri kurulmasını kabul etti.

Mayıs 1918'de İngilizler Handley-Page V/1500'lerinin bir prototipini uçurmuşlardı. Bu dört motorlu bombardıman uçağı 7500 librelik bom-

ba taşıyabiliyor ve havada 12 saatten fazla kalabiliyordu. Ateşkes ilan edildiğinde, bu uçaklardan üçü Berlin'e akın için yakıt almış ve yüklenmiş durumdaydı. Savaş 1919'a kadar sürmüş olsaydı, müttefikler Almanya'ya karşı muazzam bir bombardıman akını başlatacaklardı.[40]

Uçaklar, özellikle denizaltıları avlamak, düşman savaş filolarının yerini tespit etmek ve denizden açılan top ateşini düzenlemek için denizlerde de kullanıldı.[41] İngilizler uçakları gemilere torpido atmakta denediler. 1915'te Çanakkale'de Türk ikmal gemilerine karşı torpidolarla silahlanmış deniz uçakları gönderdiler. Ne var ki savaş gemilerine bu yöntemle saldırmayı düşünen pek az deniz subayı vardı.

Sahneye uçak gemileri de çıktı, ancak bunların yeterli genişlikte uçuş güverteleri yoktu. Bu gemilerden havalanan uçakların kıyıya ya da istisnai durumlarda suya inmeleri ve bordaya çekilene kadar hava yastıkları üzerinde yüzmeleri bekleniyordu. Savaşta sadece kraliyet donanması uçak gemisi kullandı. *Ark Royal*, tam uçuş güvertesi olmasa da, bir donanmada yer alan ve uçak gemisi denebilecek ilk gemiydi. Açık güverteli ilk uçak gemisi İngiliz *Argus* idi. Kruvazörden bozma bu gemi, Ekim 1918'e kadar denizde sınanmadı.[42] Uçak gemilerinin tam potansiyeli ancak İkinci Dünya Savaşı'nda ortaya çıktı.

Nisan 1918'de dünyanın ilk bağımsız hava kuvvetlerinin kuruluşuna tanık olundu. Britanya Kraliyet Donanması Hava Hizmetleri ve Kraliyet Uçan Birlikleri'nden oluşturulan Kraliyet Hava Kuvvetleri 22.000 uçak ve 291.175 personele sahipti.[43]

Yeni ve öldürücü bir diğer silah zehirli gazdı. 1914 Ekim'inin sonunda Almanlar batı cephesinin Neuve Chapelle bölümünde tahriş edici bir gaz içeren mermiler kullanmış, ancak görünür bir etki yaratamamışlardı. Göz yaşartıcı gaz, xylyl bromid'i (kod adı "T-Stoff") ilk kez Ocak 1915'te doğu cephesinde kullandılar; Bolimov'da Ruslara karşı 18.000 gaz mermisi attılar. Hava öylesine soğuktu ki, gaz buharlaşamadı; dondu ve karların üzerine çöktü.[44]

O sırada Almanlar batı cephesinde klorin gazını denemeye karar verdiler. Bu işle görevlendirilen kimyager Fritz Haber bu yöntemin başarılı olacağından emindi ve üstlerini bu gazı kullanmaları için zorladı. Proje

konusunda kuşkucu bir tutum alan ve önemli miktarda insan gücünün doğu cephesine kaydırılması yüzünden sorunlar yaşayan komutanlar, bunu bir deney olarak görüyor ve gazın düşman hattında açacağı herhangi bir gediğe yedeklerle yüklenmeyi reddediyorlardı. Kimyager Haber, gazı piyasada kullanılan metal silindirlerden salmak ve gazın dağılması için rüzgârı beklemek zorunda kaldı. Bu da saldırının ertelenmesine yol açtı.[45]

Bir gaz saldırısının yaklaştığını açıkça gösteren işaretler vardı. Mart ayında Fransızların eline saldırı hazırlığına ilişkin bilgi veren bazı tutsaklar geçti ve 13 Nisan'da bir Alman asker kaçağı kendisini sorguya çeken Fransızlara, "cephe boyunca... yirmi bataryaya yerleştirilen ve solunumu felç eden bir gaz içeren tüpler" hakkında bilgi verdi. Bu bilgi, asker kaçağının derme çatma gaz maskesiyle birlikte göz ardı edildi. İkinci Ordu Komutanı General Sir Horace Smith-Dorrien'e kesin raporlar ulaşmasına rağmen general, ne genel bir uyarıda bulundu ne de önlem alınması için emir verdi.[46]

22 Nisan günü, Ypres civarındaki bir tepede hattın bir bölümünü tutan Fransız askerleri, hareket halinde yeşilimsi sarı bir bulut gördüler. Almanlar 168 ton klorin gazı yayan 5000 silindiri açmışlardı. Duman, cephenin dört millik bölümünü tutan iki Fransız tümenini, öldürerek, savunma kabiliyetini yok ederek ya da mevziini terk etmeye zorlayarak kırıp geçirdi. Bulutun arkasından ihtiyatla ilerleyen Alman birlikleri 2000 tutsak ve 51 top ele geçirdiler. Günün sonunda müttefikler 5000'i ölü olmak üzere 15.000 kayıp vermişlerdi. Gene de Almanlar durumdan yeterince faydalanacak asker gücünden yoksundu ve müttefik yedek güçleri açılan gediği kısa süre içinde kapattı. 14 Nisan'daki ikinci gaz saldırısı bu kadar başarılı olmadı. Kanadalı birlikler suya ya da sidiğe batırılmış mendilleri bir tür gaz maskesi gibi kullandılar. Müttefikler de kendi zehirli gazlarını geliştirdiler; İngilizler ilk kez 25 Eylül 1915'te Loos'ta gaz kullandı.[47]

Birinci Dünya Savaşı'nda kullanılan gazlar başlıca üç kategoriye ayrılıyordu: klorin, akciğerlere saldırarak sıvıyla dolmasını sağlayan ve kurbanı tam anlamıyla boğan fosgen ve hardal gazı. 1917'de kullanılmaya başlanan hardal gazı, vücutta yanmalar ve kabarmalar oluşturuyor, büyük acı veriyor ve bazı vakalarda geçici körlük yaratıyordu. Taraflar gaz maskeleri

geliştirdiler. 1916'da gaz maskesi standart uygulama haline getirilmiş ve bir pat durumu oluşmuştu.[48]

Birinci Dünya Savaşı'nın zehirli gazları ya yeterince güçlü değildi ya da öldürmekten çok yaralıyordu. Saldıranın bakış açısından bu bir avantajdı, çünkü yaralanan her düşman askeri kendisiyle birlikte birkaç askerin daha saf dışı kalmasını sağlıyor, düşmanın lojistik ve sıhhiye sistemlerine yeni bir yük bindiriyordu.

Her iki taraf da birliklerini, zararlı maddeleri filtreden geçirmek, böylece en ağır gaz yaralanmalarını önlemek için tasarlanmış koruyucu maskelerle donattılar. Savaşçılar, özellikle top ve havan topu mermilerinden yararlanarak gaz saldırı araçları da geliştirdiler. İngilizler de yere gömülen ve düşmana doğru bir görüş açısı sağlayan, 4 feet uzunluğunda bir metal tüpten oluşan Livens projektörünü geliştirdiler.

Büyük Savaş'ta kimyasal kullanımı üzerine yapılan bir araştırma, her iki tarafın da toplam 125.000 ton zehirli kimyasal kullandığını belirtir. Gazın yol açtığı toplam kayıplara ilişkin değerlendirmeler farklı sonuçlar verir, ancak toplam kayıp sayısı, yaklaşık 100.000'i ölü olmak üzere bir milyondan fazladır.[49]

Savaşta bütün ordular pat durumunu bozmak için yeni kara taktikleri denedilerse de, bunu ancak çatışmanın yarattığı kırımın boyutlarının, yeniliği zorunlu hale getirmesi üzerine yaptılar. Diğerleri de bu yönde önemli adımlar atmış olsalar da, bu yenilikleri büyük ölçekte ilk uygulayan, 1916'daki Avusturya-Macaristan saldırısıyla, savaşın en kıdemli Rus generali Aleksey Brusilov oldu.

Brusilov'un dört güneybatı ordusu (40 piyade ve 15 süvari tümeni), üç kuşak halinde sağlamca tahkim edilmiş 49.5 tümenden oluşan (ikisi Alman olmak üzere 38.5'i piyade ve on biri süvari) bir Avusturya-Macaristan ordusuyla karşı karşıya geldi. Brusilov, düşmanın kaynak aktarımını imkânsız kılmak için 300 mil uzunluğunda bir cephe boyunca eşzamanlı yaygın bir saldırıda ısrar etti.

Top ve mermi gibi maddi kaynakların yetersizliği, Brusilov'u yeni taktiklere yöneltti. Askerlerine Avusturya hatlarının 75 ile 100 yarda ötesinde cephe hattı siperleri kazdırdı. Askerler Avusturya dikenli telleri-

nin altından tüneller kazdılar, içlerine mermi stokladılar ve piyade yedeklerini barındırmak için dev sığınaklar inşa ettiler. Bu askerler aynı zamanda Avusturya savunma modellerini tam olarak uyguluyor ve bu modellere göre de eğitiliyorlardı.

Brusilov yaklaşık 100.000 kişilik bir insan gücü (500.000'e karşı 600.000) avantajına ve 1846'ya karşılık 1938 topa sahipti. Ancak bu topların sadece 168'i ağır toptu; oysa düşmanın elinde 545 ağır top vardı.[50]

Brusilov düşman toplarının yerini saptamak için hava fotoğrafçılığından yararlandı ve kendi topçusu ile piyadesi arasında yakın bir işbirliği sağladı. Bir diğer taktik yenilik, topların büyük bir bölümünün cepheden yaklaşık iki kilometre (bir milden biraz fazla) öteye yerleştirilmesiydi.

Ruslar sürpriz bir saldırıya giriştiler. 4 Haziran günü düşman toplarının çoğunu susturan kitlesel ve isabetli bir baraj ateşine başladılar. Ertesi gün Brusilov'un piyadesi ilerledi. Avusturyalılar isabetli Rus ateşiyle cephe hattı mevzilerinde ağır biçimde vurulmuşlardı. Brusilov'un dört ordusunun üçü bu cepheyi yarıp geçti. İlk gün iki Rus cenah ordusu on mil kadar ilerledi. 6 Haziran'da 41.000 tutsak alan ve 77 top ele geçiren Brusilov, 9 Haziran'da 72. 000'den fazla tutsak almış ve 94 top ele geçirmiş bulunuyordu. Avusturya dördüncü ve yedinci orduları bozguna uğramıştı. [51]

Almanlar da yeni taktiklerden yararlandılar. Brusilov'un taktikleri zorunluluğun sonucu, Alman taktikleri ise tasarımın ürünüydü. Bu taktikler ilk kez Eylül 1917'de doğu cephesinde, Riga'da uygulandı.

Batılı askeri çözümlemeciler bunları, Alman General Oscar von Hutier'in adıyla "Hutier" taktikleri olarak anar.[52] Almanların Caporetto (Ekim-Kasım 1917) ve Cambrai (Kasım-Aralık 1917) Meydan Savaşları'nda geliştirme fırsatı bulduğu bu taktikler, Mart 1918'de gerçekleştirilen son Alman saldırısında zirveye ulaştı.

Yeni taktikler, ağırlıklı olarak otorite merkezinin yaygınlaştırılmasına ve iki farklı tümen tipine dayanıyordu. Bu tümen tipleri standart *Stellungsdivisionen* (siper) ve yeni *Angriffsdivisionen*'di. İkinciler, seçkin *Strosstrüppen* yani "şok birlikleri"ydi. Bunların içindeki *Sturmbattallione* (yıldırım birlikleri) en sağlıklı ve motivasyonu en yüksek askerlerden kurulmuştu. Yüksek kayıp oranları beklendiği için genç bekârlardan

seçilen ve üst düzey eğitim gören bu askerler, en iyi teçhizata sahipti ve tayınları daha iyiydi.

Taktikler saldırı güçlerinin son anda kitlesel biçimde harekete geçirilmesini gerektiriyordu. Gizlilik için geceleri karanlıktan yararlanılıyor gündüzleri ise saklanılıyordu. Sisin zemine çöktüğü ve henüz ortalığın aydınlanmadığı sabahın erken saatlerinde gerçekleştirilen saldırı, kısa ve yoğun bir topçu bombardımanıyla başlıyordu. Bunu hemen, her biri hafif makineli tüfekler ve 9 mm.'lik otomatik tabancalarla silahlanmış yaklaşık 50 adamdan oluşan müfrezelerin, düşman siperlerini temizlemek için birlikte uyguladıkları sızma tarzı saldırılar izliyordu. Öncüler düşmanın dikenli tellerini aşarak yolu temizliyorlardı; saldırı birlikleri aynı zamanda hafif ve doğrudan ateş eden toplara sahipti. Saldıranlar düşmanın güçlü noktalarını atlayarak zayıf noktalara akıyor ve güçlü biçimde tutulan yerleri arkadan gelenlere bırakıyorlardı. İleri saldırı unsurlarının belirlediği bu ilerlemede hiçbir kesinti olmuyordu. Saldırı birliklerini, hafif siper havanları, alev makineleri ve en güçlü noktaları bile yumuşatabilen daha ağır doğrudan atış toplarıyla donatılan destek unsurları izliyordu. Daha sonra gelen yedek unsurlar, ileri unsurları saldırıyı sürdürmek üzere serbest bırakan konvansiyonel birliklerden oluşuyordu. Bu tür taktikler düşmanın cephe hattı birliklerini tecrit ediyor, haberleşmelerini kesiyor ve saldıranların, önemli sayıda yedek güç yetişene kadar düşmanın geri bölgelerine ulaşmasını sağlıyordu.[53]

En önemli rol toplara düşüyordu. Yarbay Georg Bruchmüller 1918 saldırıları boyunca eşgüdüm sağladığı esnek ve duyarlı bir topçu desteği sistemi geliştirmişti. Topçu, düşmanı hiç beklemediği bir anda yakalamak için, saldırıdan önce gizlice, hattâ saldırıdan bir önceki gece hazırlanıyordu. Saldırı, azami karışıklık yaratmak ve düşman topçusunun görüşünü engellemek için, esas olarak duman ve gaz mermilerinden oluşan kısa ve yoğun bir bombardımanla başlıyordu. Bu saldırıdan önce tek bir el bile ateş edilmiyordu. İleri gözetleyiciler öncü piyade unsurlarıyla birlikte komuta kademesine sinyal vermek için işaret tabancası kullanarak topçu ateşini denetliyorlardı.

Almanlar neredeyse hiç tank kullanmadılar, ancak uçakları kara saldırılarıyla birleştirdiler. Bunlar savaş alanının üzerinde hava komutası sağ-

lamaya, düşman toplarının ve takviye birliklerinin yerini saptamaya yarıyordu. Daha ağır uçaklar düşman haberleşmesini kesmek için bombalama görevi yaparken, daha hafif uçaklar yer hedeflerini makineli tüfek ateşiyle tarayarak, ilerleyen unsurlara yardımcı oluyorlardı. Pilotlar yer panelleri ya da radyo kullanarak aşağıdaki birliklerle haberleşiyordu.[54]

Bu yeni taktikler 1918 bahar saldırısında Almanları neredeyse zafere götürüyordu, ancak başarmak için yeterli sayıdan yoksundular. Bununla birlikte, taktikler Almanların bir sonraki savaşı üzerine inşa edecekleri temeli oluşturdu. Müttefiklerin, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurmay okullarında bunları pek az incelemeleri kendi açılarından bir talihsizlikti.

Birinci Dünya Savaşı, zaferin yenilgiden neredeyse ayırt edilememesi nedeniyle önceki çatışmalardan ayrılır. Savaşı kazanan bir güç yoktur. İnsan kaybı dehşet vericidir. 68 milyondan fazla insan seferber edilmiş, bunların en az on milyonu ölmüştür (8 milyonu savaş sırasında, geri kalanı hastalıklar ve yetersiz beslenmeden). 21 milyon kişi yaralanmış, neredeyse 8 milyon kişi tutsak düşmüş ya da kayıp ilan edilmiş ve en az 6.6 milyon sivil yok olmuştur.

Savaş, muazzam bir askeri katliamın da ötesindeydi; Kıta Avrupası'nın bütün hanedan imparatorluklarını (Alman, Avusturya-Macaristan, Osmanlı ve Rus) yıktı. Adolf Hitler'in Almanya'da iktidara gelmesinde önemli bir yere sahip olan Birinci Dünya Savaşı olmasaydı, Bolşeviklerin Rusya'da iktidara gelebileceğini hayal etmek zor olurdu.[55]

Savaş güçler dengesini değiştirdi ve Birleşik Devletler'i bütün dünyanın kredi kaynağı ve dünya mali sermayesinin merkezi haline getirdi. Sömürge bölgelerinde huzursuzluğu artırdı ve paradoksal olarak hem Siyonizmin hem de Arap ulusçuluğunun gelişmesine yol açtı. ABD Başkanı Woodrow Wilson'ın "halkları, kendi kaderlerini tayin etmeye" ve "dünyayı demokrasi için güvenilir hale getirmek için mücadele etmeye" çağıran ifadeleri, denizaşırı ülkelerde büyük kabul gördü. Yalın biçimde ifade etmek gerekirse, Birinci Dünya Savaşı 20. yüzyılın en önemli tekil olayı oldu.

Francisco J. Romero Salvadó

1917-39 AVRUPA'DA İÇ SAVAŞ: RUSYA VE İSPANYA'DA KIZILLAR BEYAZLARA KARŞI

Avrupa'da 1914'te çatışmalar patlak verdiğinde, savaşa katılan ülkelerin yöneticileri, savaş meydanında kazanılacak hızlı ve kesin bir zaferin, ülke içindeki muhalefeti susturacağını ve yurttaşlarının desteğini sağlayacağını sandılar. Aslında bu büyük bir hataydı. Savaş, yeni bir siyasal istikrarsızlığa, ideolojik kutuplaşmaya ve 1939'da daha büyük bir vahşetle açığa çıkan toplumsal düşmanlıklara yol açarak, Avrupa toplumunu uçurumun eşiğine getirdi.

Savaş uzadıkça, başlangıçtaki yurtseverlik gösterileri, yavaş yavaş yerini, halkların çoğu tarafından anlaşılmayan ve onların günlük kaygılarıyla ilişkili olmayan bir çatışma karşısında gittikçe artan bir hoşnutsuzluğa bıraktı. Bu artan acı ve yabancılaşma bağlamında Büyük Savaş, kitlelerin uyanışında bir dönüm noktası oluşturur. Cephede milyonlarca insanın öldürülmesi ve ülke içinde temel malların kıtlığı, asker isyanlarına, köylü ayaklanmalarına ve işçi huzursuzluğuna yol açtı. Kasım 1918'de ilan edilen ateşkes yeni bir toplumsal bir istikrar dönemi başlatmak şöyle dursun, dehşet verici kayıplarla geçen dört yıl, 1914'ten önce de var olan protesto hareketlerini şiddetlendirmişti. Mevcut iktisadi sorunlara ve toplumsal huzursuzluğa, yerinden edilen ulusal azınlıkların istekleri ve Büyük Savaş mağluplarının revizyonist duyguları eklendi. Böylece iki savaş arası dönem, bir Avrupa iç savaşı denebilecek, görülmemiş bir halk ayaklanmaları ve siyasal radikalizm çağı oldu. Bu, liberal siyasal düzenleri silip süpüren ve yerlerine yeni otoriter toplumsal denetim biçimleri koyan bir devrim ve karşı devrim dönemiydi.

Rus ve İspanyol iç savaşları, sol ile sağ, Beyazlar ile Kızıllar arasındaki çatışmanın en şiddetlileridir.[1] Bunlar, sadece kardeşin kardeşi katletmesinin dehşetini saçmakla kalmadılar, aynı zamanda uluslararası güçler dengesini derinden etkileyerek iki dünya savaşı arasında bir köprü oluşturdular.

Savaşa giren devletlerin hiçbiri Büyük Savaş'tan İmparatorluk Rusya'sı kadar etkilenmedi. On beş milyon köylünün seferber edilmesi toplumun geleneksel dokusunu tahrip ederken, ülkenin sanayi imkânlarının modern savaşın askeri gereklerini karşılayamadığı da ortaya çıktı. Zaten yetersiz olan ulaşım sistemi fiilen çökünce, ordu sürekli bir giysi, tüfek ve cephane sıkıntısı çekmeye başladı. Artan enflasyon, yiyecek ve yakıtın karneye bağlanması da eşzamanlı olarak iç cepheyi parçaladı. Savaş yorgunluğu ve halkın hoşnutsuzluğu, saray çevresindeki yozlaşmanın, büyük ölçekli vurgunculuk ve istifçiliğin yarattığı skandallarla daha da arttı. Askerler büyük sayılar halinde firar etmeye başladılar. İşçi militanlığı kentleri sarstı. Nihayet, 23 Şubat 1917'de Petrograd'da artan ekmek fiyatlarına karşı kadınların kendiliğinden başlattığı bir protesto, önce işçilerin, daha sonra yerel garnizonun yetkililerin karşısında yer almasıyla bir devrime dönüştü. Kanlı çatışmaların ardından rejim çöktü ve Çar II. Nikola, bizzat kendi subaylarının tavsiyesi üzerine 1 Mart'ta tahttan çekildi.[2]

Şubat devrimiyle birlikte olağandışı bir siyasal formül ortaya çıktı: Son monarşist parlamento üyelerinden oluşan geçici hükümetle, eski düzenin yıkılmasıyla ortaya çıkan asker, işçi ve köylü Sovyetlerinin yan yana var oluşu. Menşeviklerin ve Sosyalist Devrimcilerin (SR'ler) hâkim olduğu Sovyetler, geçici hükümete izin verdi ve haziran ayında başlıca liderleri bu hükümete katıldı. Siyasal özgürlükler getirildi, ancak bütün önemli kararlar genel oyla seçilecek kurucu meclise kadar ertelendi.

Yeni rejimin kaderi büyük ölçüde askeri soruna bağlıydı. Haziran ayında birliklerin moralini düzeltmek ve hükümetin prestijini artırmak gibi hedeflerle yeni bir saldırı başlatıldı. Bu bir kumardı ve kaybedildi.[3] Alman karşı saldırısının ardından muazzam kayıplar, kaçaklık ve bozgunculukla felce uğrayan Rus ordusu, etkin bir daimi güç olmaktan çıktı. Sosyalist bakanların, özellikle temmuzdan beri savaş bakanı ve başbakan olan SR Aleksander Kerenski'nin şöhreti lekelendi. Bu durumdan asıl yararlanan, geçici hükümete karşı çıkan tek sosyalist parti olan ve savaşa son verilmesi, iktidarın Sovyetlere bırakılması ve toprakların halka dağıtılması gibi taleplerle kitle desteği gittikçe artan Bolşevikler oldu.

Eylülde Bolşevikler bazı büyük kentlerde çoğunluğu sağladılar. Troçki Petrograd Sovyeti başkanlığına atandı ve hemen bir askeri devrim komitesi kurdu. 23 Ekim'de başkentteki her alay bu komiteye sadakat andı içti ya da tarafsızlık güvencesi verdi. Ayın 26'sında, saat 2'de, silahlı işçiler (ya da Kızıl Muhafızlar) ile denizci ve askerlerden oluşan karma bir grup hiçbir direnişle karşılaşmaksızın geçici hükümeti devirdi.[4]

Artık Komünist Parti ismini alan Bolşevikler, 1918'in başlarına kadar fazla bir muhalefetle karşılaşmadan denetim alanlarını başkentten taşraya doğru genişlettiler. Toprakları halka dağıtmaları ve Avrupa'nın büyük güçleriyle barış görüşmelerini başlatmaları onlara büyük bir destek kazandırdı. İç savaşın, Lenin tarafından "Sovyet iktidarının muzaffer yürüyüşü" olarak adlandırılan bu ilk evresinde, ortada ordu ya da savaş denebilecek bir şey yoktu. Monarşiyi geri getirmek şöyle dursun, itibarsız geçici hükümete bile fazla destek yoktu. Kerenski'nin iktidarı geri almak için oluşturduğu bir Kazak taburu karşı saftaki birliklere katıldı ve eski başbakan denizci kıyafeti sayesinde yakalanmaktan kurtuldu. Yeni Başkomutan General Dukhonin, Stavka'daki ordu karargâhında kendi askerleri tarafından linç edildi.[5]

Birliklerin ve silahların cepheye hızla nakledilmesiyle belirlenen bir savaşta, demiryolu ağına sahip olmak büyük önem taşıyordu. Bolşevikler, parti ajitatörleri olan Kızıl Muhafızları ve o sırada ellerindeki tek disiplinli askeri gücü oluşturan 35.000 kişilik üç piyade alayını demiryoluyla komşu bölgelere gönderdiler. Bunlar kaostan yararlanarak, gittikleri yerlerde kısa sürede Sovyet üstünlüğünü kurup bir sonraki hedeflerine hareket ettiler.[6] Ne var ki iki önemli karar, bu dönemin karmaşık ve görece kansız çatışmalarını tam bir savaşa dönüştürecekti.

Demokratik olarak seçilmiş kurucu meclisin, Ocak 1918'de tek oturumun ardından dağılması, öteki siyasal grupları yeni rejime karşı silaha sarılmaya ikna etmeye yetti. Özellikle, seçimlerden en büyük parti olarak çıkan SR'ler bir karşı hükümet, Devrim ve Anavatan Selamet Komitesi kurdular ve taraftarlarını ülkenin her tarafında ayaklanmalar örgütlemeye zorladılar.[7] Komünist rejimin yaşaması bakımından daha endişe verici olan, yabancı orduların Rus topraklarına ayak basmasıydı.

Bolşevikler üç ay sürmüş barış görüşmelerinin ertesinde yeni bir askeri saldırıya hazır değildiler. Nitekim Almanlar şubatta silahlı çatışmayı yeniden başlattığında, yeterince disiplinli olmayan Kızıl Muhafızları dağıtarak hızla ilerlediler ve Sovyet hükümetini ağır koşulları kabul etmeye zorladılar. 3 Mart 1918 tarihli Brest-Litovsk Antlaşması'yla Rusya, Finlandiya, Ukrayna ve Gürcistan'ın bağımsızlığını tanıdı; Polonya, Baltık devletleri ve Moon Sound Adaları üzerindeki egemenlik hakkından vazgeçti. Batum, Kars ve Ardahan Türkiye'ye verildi.[8]

Rusya'nın felaketle sonuçlanabilecek bir savaştan çekilmesi, savaş bıkkını halkın taleplerini yansıtıyordu. Ancak yeni hükümetin ayakta kalmasının bedeli de ağırdı. Barış antlaşmasıyla eski Rus İmparatorluğu nüfusunun üçte birini, tarım alanlarının % 40'ını, demiryollarının % 26'sını, demirinin % 80'ini ve kömür üretiminin % 90'ını kaybediyordu. Ayrıca, Ukrayna, Baltık devletleri ve Finlandiya'da, Alman korumasında hızla antikomünist devletler kuruldu.[9]

Mihver güçleri ile yapılan tek taraflı anlaşmalar, müttefiklere askeri keşif gücü göndermek için zemin sağladı. Bunlar askeri depoların güvenliğini sağlama bahanesiyle, o sırada ülkenin periferisinde, eski çarlık subayları tarafından kurulmakta olan farklı Beyaz ordulara, hızla askeri destek sağlamaya başladılar.

1918 baharından itibaren savaş, büyük askeri çatışmalara girişen düzenli orduların oluşumuyla yeni bir evreye girdi. Bununla birlikte, Rus İç Savaşı'nın nihai sonucunu anlamak için, bu savaşın sadece Kızıllar ile Beyazlar arasındaki bir çarpışmadan çok daha karmaşık olduğunu vurgulamak gerekir. Bu savaş, Rusların Rus olmayanlara, sosyalistlerin monarşistlere, Sovyetlerin Çarlık subaylarına ve kırın kente karşı verdiği devasa bir mücadeleydi.

Bolşevikler daha baştan önemli bir avantaj ele geçirmiş durumdaydılar. Başlıca kentlerde ve Rusya'nın merkez bölgelerinde iktidarı ele geçirdiklerinden, nüfusu yoğun ve verimli toprakların yanı sıra endüstriyel kaynakların da büyük bir bölümünü içeren geniş ve birleşik bir bölgenin denetimini elde tutuyorlardı. Merkezden harekât düzenleyerek bir cepheden diğerine hızla geçebiliyor ve geri çekilmek zorunda kaldıklarında, Mosko-

va'da birleşen demiryolu ağının sağladığı kısa ulaşım hatlarının avantajından yararlanıyorlardı.[10]

Bolşevizm karşıtı güçlerin denetimindeki geniş alanlarda ise tam tersine nüfus seyrekti ve önemli bir endüstriyel altyapı yoktu. Beyazlar, SR'lere karşı ortak bir cephe kuramıyor ve üslerini genellikle Rus olmayan halkların yaşadığı, merkezden uzak bölgelerde kuruyorlardı. Bu halklar, onların anti-Bolşevik duygularını paylaşmakla birlikte, kendi bağımsızlıklarını korumaya daha büyük bir öncelik veriyorlardı.[11] Bu coğrafi konumdan ötürü Rus şovenizmi askeri intihara gidiyordu.

Orta ve Doğu Rusya'da yaşanan sürekli savaş anti-Bolşevik güçleri çok zor durumda bıraktı. Eski Çarlık subayları demokrasiden iğreniyor ve kızıl bayrak altında savaşa devam eden SR'lerden nefret ediyorlardı. Eylül 1918'de bir Sovyet saldırısının ardından Volga'dan çekilen SR'ler, Sibirya'da üslenen Beyaz subaylarla tek bir Bolşevizm karşıtı yönetim ya da Direktuar kurmak için anlaştılar. Direktuar tarafından Savaş Bakanlığı'na atanan Amiral A. V. Kolçak, kendi hükümetini deviren bir askeri darbenin ardından 18 Kasım'da diktatörlük yetkileriyle donatıldı. Öteki Beyaz şeflerin kısa süre için onu en üst lider olarak tanımalarına rağmen, Kolçak'ın on beş aylık yönetimi talihsiz bir macera oldu. Aralık 1918'de Perm'in ele geçirilmesi gibi ilk askeri başarılar, sadece, Beyazların, kapsamlı bir askeri saldırının yeterince talimli olmayan Kızılları yenmek için yeterli olacağı konusundaki sarsılmaz iyimserliğini güçlendirdi. Düşmanın böylesine vahim biçimde küçümsenmesi, onları, zaferi kazanmak için, o sırada güneyde harekât yapmakta olan Beyazlarla eşgüdüm sağlamanın gerekli olmadığı inancına yöneltti. Beyaz General Mannerheim'ın yönetimindeki Finlandiya ile yapılacak ortak bir plan Kızıl Ordu'yu iki cepheye bölecekti, ancak Kolçak bu ülkenin bağımsızlığını kabul etmeye yanaşmadı. Böylece Mart 1919'da Kolçak'ın birlikleri tarafından üç koldan başlatılan saldırı eldeki güçleri tüketti. Urallar'a doğru birkaç yüz mil ilerledikten sonra ikmal hatları aşırı biçimde uzadı ve geride sürekli bir karışıklık baş gösterdi. Haziranda başlayan çekilmeyle birlikte Beyaz Ordu dağıldı ve tüm bölge, partizan saldırılarının, SR ayaklanmalarının ve bağımsız savaş beylerinin cirit attığı bir alan haline geldi. Kasımda, Beyaz başkenti Omsk, savaşmaksızın düştü. Kolçak Şubat 1920'de yakalandı ve idam edildi.[12]

Güney Rusya'daki Beyazlar Sibirya'daki benzerlerinden daha büyük bir askeri başarı gösterdiler, ama sonunda aynı kaderi paylaştılar. 1917'de güneybatı cephesi başkomutanlığı yapmış olan General Anton Denikin'in komutası altında, Don ve Kuban Kazaklarından toplanan ve gönüllü ordu denilen kuvvetler, iç savaşın en iyi askeri birliklerinden biri haline geldi. Bu ordu, Şubat 1918'de 3000 subaydan oluşan zayıf bir güçken, bir yıldan daha kısa bir süre içinde, özellikle yerel Kazak birlikleriyle birleştikten sonra 100.000 kişilik güçlü bir orduya dönüşmüştü. 1919'un ilk aylarında Güney Rusya Müttefik Kuvvetleri adını alan ordu, Ukrayna ve Kafkasya'ya doğru ilerlemeye başladı. 1919 Temmuz'unda gücünün doruğunda bulunan Denikin, Moskova'yı ele geçirmek için saldırı başlattı. Ekimde Beyazlar, hedeflerinden sadece iki yüz mil mesafede ve önemli bir mühimmat deposunun bulunduğu Tula şehri yakınlarında bulunuyorlardı. Ancak Beyazların bu hamlesi, Doğu Rusya'daki gibi, feci bir yenilgiye dönüştü. Ordu, Kızılların cepheden gerçekleştirdikleri karşı saldırı, köylü çetelerinin ikmal hatlarını taciz etmesi ve batı kanadında Ukrayna milliyetçilerinin saldırıları karşısında tutunamadı. Denikin'in ardından, 1920'de Baron Wrangel, Polonya ile Bolşevik Rusya arasındaki düşmanlığın patlak verdiği haziran ayında son saldırısını başlattı. Ancak Rus olmayan bir güçle kurulan bu olağandışı işbirliği için çok geç kalınmıştı. Kızıllar ekim ayında Polonya ile bir ateşkes imzaladılar ve böylece son Beyaz cephesi üzerinde yoğunlaşabildiler. Kasım 1920'de Beyazlar, Kırım'a doğru çekilmişlerdi. Burada 150.000 asker ve sivil Fransız filosu tarafından tahliye edildi.[13]

General N. N. Yudeniç kuzeybatıdaki üçüncü önemli Beyaz Ordu'nun başındaydı. Bu ordunun Ağustos 1919'da Petrograd'a karşı gerçekleştirdiği saldırı Finlandiya ve Estonya ile eşgüdüm sağlanmadığı için yenilgiyle sonuçlandı. Rus şovenizmi bir kez daha askeri önceliklerin önüne geçti.[14] Aslında bu kritik anda daha kurnazca davranan Bolşevikler, savaşın dışında kalmaları şartıyla bu ulusları tanıyacaklarını ilan etmişlerdi. Finlandiya ve Baltık devletlerinin 1920'de yeni devletler haline gelmesiyle bu vaat gerçekleşmiş oldu.

Beyazlar coğrafi konumları nedeniyle olağanüstü kötü bir iletişim ağına sahiptiler. Aralarında fiziksel olarak muazzam mesafeler bulundu-

ğundan, bir temsilcinin Denikin ve Kolçak'ın denetimindeki bölgeler arasında seyahat etmesi dört ay sürüyordu. Telgrafla haberleşmek ancak Paris üzerinden mümkündü ve bir aydan fazla sürüyordu.[15] Bu yüzden ana askeri saldırılar eşgüdümsüz maceralara dönüştü. Denikin'in Moskova harekâtı, Kolçak'ın saldırısı başarısızlığa uğradıktan sonra başladı. Yudeniç'in Petrograd'a doğru ilerlerleyişi Denikin'in geri çekilişini izledi. Ek olarak, Beyazların askeri seferlerini yetersiz ulaşım olanakları da zayıflatıyordu. Örnek vermek gerekirse, Kolçak ordusunun ana ulaşım şebekesini oluşturan Trans-Sibirya demiryolunun, Uzakdoğu'daki Vladivostok limanından alınan önemli ikmal maddelerini 4000 mil uzakta, Urallar'da bulunan cephe hattına ulaştıramadığı görüldü.[16] Öte yandan, ana demiryollarını komuta ve kontrol altında tutan Kızıllar türdeş bir çabayla askeri harekâtlar arasında eşgüdüm sağlamayı ve Beyazların saldırılarını durdurmak için birliklerinin ana gövdesini askeri durumun gereklerine göre bir cepheden diğerine aktarmayı başarıyorlardı.[17]

Dış müdahale, Beyazların savaş çabasını ayakta tutmak bakımından büyük önem taşıyordu. Çarlık ordusunun bütün cephanesini devralan ve ana endüstri merkezlerine sahip olan Kızılların aksine, Beyazlar tamamen dış yardıma bağımlıydılar. Oysa, dış müdahale iç savaşın uzamasını sağlamış olmakla birlikte, sonucu değiştirecek tutarlılık ve nitelikten yoksundu.

Mayıs 1918'de Bolşevikler en büyük askeri engellerden biriyle karşılaştılar. Çekoslovak Lejyonu denilen, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun eski savaş tutsaklarından oluşan 40.000 kişilik disiplinli bir güç, Vladivostok üzerinden Fransa'ya giderken isyan etti. Sovyetler ile Çekler arasındaki karşılıklı güvensizlik kazara bir çatışmaya ve Çeklerin isyan etmesine yol açmıştı. Lejyon birkaç hafta içinde Sovyet otoritesinin zayıflığını kanıtladı. Kentler birbiri ardı sıra düştü. Trans-Sibirya demiryolunu ele geçiren Çekler, Orta Rusya'dan Pasifik'e kadar devasa bir alanı Bolşeviklerden temizlediler. Bu süreç içinde SR'lerin hayati Volga bölgesini ele geçirmelerine yardım ederken, dağılmış kurucu meclis delegelerinin toplandığı Komuch'u kendi hükümetlerinin başkenti ilan ettiler. Lejyon, SR'lerin askeri gücü olan halk ordusuna da yardımcı oldu.[18] Ne var ki Çeklerin önceliği daima kendi bağımsızlıkları için savaşmaktan yanaydı.

Başlangıçta Bolşevizm karşıtı davaya duydukları coşku, SR'ler ve Beyaz subaylar, kendilerinin tarafsız kaldığı bir çatışmada birbiriyle savaşa tutuşunca, umutsuzluğa dönüştü. Bundan sonra, 1919 boyunca, Trans-Sibirya'nın korunmasında belirleyici bir rol oynamasına rağmen, lejyon savaşta öncü bir rol üstlenmedi.

Kızılların, Çek ayaklanmasının büyük bir dış işgalin başlatıcısı olabileceği yolundaki korkuları asla gerçekleşmedi. Mihver güçleri ile çelişki yine müttefiklerin temel kaygısı olarak kaldı. Kaldı ki, ellerindeki insan gücünü ve kaynakları da bir Beyaz zaferinden sakınmaya hasredemezlerdi, çünkü bu, savaş yorgunu kendi halkları ve birlikleri arasında büyük bir isyanı ateşleyebilirdi. Sonuç olarak, İngiliz Savaş Bakanı Winston Churchill, Fransız Başbakanı George Clemenceau gibi siyaset adamlarının ve Müttefik Orduları Başkomutanı Mareşal Foch'un duygularına rağmen, Rus sorunu, tam bir Bolşevizm karşıtı bir sefere dönüşemedi.[19]

1918 yazında, İngiliz ve Fransız keşif güçleri Karadeniz ve Baltık Denizi kıyılarına çıktılar ve çeşitli uluslar Vladivostok'a birlik, askeri danışman ve diplomatik heyet gönderdiler. Ne var ki bu askeri destek kuvvetleri hem sayıca küçük, hem de ortak amaç ve açık hedeflerden yoksundu. Mart 1919'da Ukrayna'da, Yunan ve Fransız birliklerinin 400 civarında kayıp verdiği çatışmaların ardından Odessa'daki Fransız denizcileri isyan etti. Fransa Rus macerasından vazgeçti ve Bolşevizmi Sovyetler Birliği'nin batı sınırındaki yeni devletlerden oluşan bir *cordon sanitaire* (güvenlik kuşağı) ile kuşatmak için baskı yapmaya başladı. Kayıpları bini bulan ve yüz milyon pound harcayan Britanya, Beyaz davayı destekleyen başlıca güç durumundaydı. Generaller, Knox ve Poole, sırasıyla Kolçak ve Denikin'in karargâhlarında önemli rol oynadılar. Ancak, asla kesintisiz bir yardım, etkin bir donanma harekâtı ya da çok sayıda uçak ve tank gibi modern silah desteği söz konusu olmadı.[20] Ayrıca, hayati önem taşıyan askeri yardım Rus limanlarına olan uzun mesafeler ve oradan cephe hatlarına yapılan zahmetli yolculuklarla da engellendi. 1920'de, Kolçak'ın saldırısının çöküşü ve Denikin'in geri çekilmesi Britanya'yı, en iyi çözümün barış görüşmeleri ve çatışmada arabuluculuk yapmak olduğuna ikna etti.[21] Yalnızca Japonlar 72.000 kişiden oluşan büyük bir güç gönderdilerse de, bu güç cephe hat-

tından uzakta, Sovyet Uzakdoğusu'nda kaldı ve tek ve birleşik bir Rus yönetiminin oluşumunu engellemek için yapılan her türlü fesatçılığı ve bozgunculuğu besledi.[22]

Modern teçhizatın sınırlı oluşu, belli başlı savaşların, Büyük Savaş'ın kitlesel piyade ve süvari hücumuna dayanan değişmez askeri stratejisini temel almasına yol açtı. Makineleşme asgari düzeydeydi ve yaygın biçimde kullanılan yegâne yeni teknoloji ürünü, makineli tüfekti. Herkesin herkese karşı verdiği bir savaşta sabit cepheler yoktu ve hatlar, artlarında işgal edilmemiş geniş bölgeler bırakarak demiryolları boyunca hareket eden birliklerce zayıf biçimde tutuluyordu. Ordular genellikle cephe gerisinde değil, savaş meydanın yakınlarında oluşturuluyor ve hiç eğitim görmeden ya da pek az eğitimle savaşa sürülüyordu.[23]

Çek ayaklanması ve büyük Beyaz güçlerin oluşumu, Kızılları eski devrimci anlayışlarını pragmatik taktiklerle değiştirmeye ikna etti. Leon Troçki, savaş komiseri olarak, başlangıçta kendiliğinden oluşan milislerin dağıtılmasından ve zorunlu askerlik hizmeti ile zorunlu askeri eğitim temelinde düzenli bir ordunun kurulmasından sorumluydu. Subaylar artık askerler tarafından seçilmiyordu. Subayların yetkileri iade edildi. Her birliğe siyasal komiserler atanıyor, böylece silahlı kuvvetler siyasal denetim ve propagandaya maruz kalıyordu.[24]

Savaşın şiddeti arttıkça, Kızıl Ordu'nun zaferi, onun kırsal ekonomiyi Sovyet devletini destekleyecek şekilde seferber etme yeteneği ve düşmanlarına kıyasla milyonlarca köylüyü orduya katma konusunda gösterdiği üstün başarıyla perçinlendi.[25] Nüfusun % 80'inden fazlasını barındıran kırsal kesim her iki tarafın da ana insan gücü kaynağıydı. Genel olarak, köylülük iç savaş fikri karşısında dehşete düşüyor ve yabancı bir mücadele olarak gördüğü bir çatışmadan uzak durmak istiyordu. Köylüler sık sık şiddet ve sabotaj eylemlerine başvurdular ve kentle bağlantılı her şeye duydukları şiddetli nefretin açık bir ifadesi olarak, hem Beyazlar hem de Kızıllarla savaşan kendi Yeşil ya da partizan birliklerini kurdular.[26]

Yüksek firar sayıları savaşan tüm tarafların başını ağrıtıyordu, ancak kırsal bölgelerde Bolşevikler çok daha büyük bir sadakat düzeyini korumayı başardılar. Köylülerin Kızıllardan duyduğu hoşnutsuzluk, eski dü-

zenden ve eski toprak sahiplerinin geri dönüşünden duydukları korku kadar güçlü ve kökleşmiş değildi. Sonuç olarak Kızıl Ordu hem sayısal bakımdan üstünlük sağladı, hem de kayıplarını çok daha kolay telafi etmeyi becerdi. Ağustos 1918'de 331.000 kişiden oluşan orduda asker sayısı yıl sonunda 700.000'e çıkmış ve 1919 yılında karşılaşacağı bütün ordulardan daha kalabalık hale gelmiş bulunuyordu. (En kalabalık oldukları noktada, SR'lerin ordusu 30.000, Kolçak'ın ordusu 120.000, Yudeniç'inki 17.000, Denikin'inki 111.000 ve Wrangel'inki 37.000 askerden oluşuyordu.) 1920'de Kızıl Ordu, doğal olarak sadece bir bölümü cephede hizmet ediyor olsa da, beş buçuk milyon kişiden oluşuyordu.[27]

Beyaz orduların 1920'de savaş alanlarında yenilgiye uğraması üzerine, Kızıllar sadece Uzakdoğu'daki küçük direniş odaklarını temizlemek ve kırsal bölgelerde etkin çeşitli köylü gruplarını tasfiye etmekle uğraştılar.[28] Yeni Ekonomik Politika'yla (NEP) birlikte ticaretin serbestleştirildiği bir piyasa sisteminin yürürlüğe konması, kırsal kesime verilen ve rejim karşıtı silahlı mücadeleye olan desteği nihai olarak azaltan büyük bir tavizdi.

1921'de Sovyetler iç savaşı kazanmış, ancak bütün kehanetlere karşın komünist öğreti ülke dışında başarıya ulaşamamıştı. Bolşevikler, Rusya'da kurulan güçlü bir işçi devleti örneğinin, bütün Avrupa'da sosyalist bir devrimin kıvılcımı olacağına daima inanmışlardı. Gerçekten de, savaş sonrası yıllarda kıtada meydana gelen gelişmeler devrimci bir ayaklanmanın yakın olduğu görüşünü doğruluyordu.

Ekim Devrimi 1848'den beri Avrupa'da yaşanan en zengin devrimci faaliyet dönemini başlattı. İktisadi kargaşa, yiyecek kıtlığı ve emekçi sınıfların uğradığı büyük kayıplar sınıf mücadelesini keskinleştirdi ve insanların Bolşevizme kulak vermelerini sağladı. 1919-21 yıllarında dalga zirveye ulaştı. Mart 1919'da tüm yıkıcı inisiyatiflerin eşgüdümü için bir komünist enternasyonal (Komintern) kuruldu. Avusturya ve Alman imparatorluklarının dağılması, komünizmin Orta ve Doğu Avrupa'da ilerleyişini kolaylaştıran bir iktidar boşluğu yarattı. 1919'da, kısa bir süre için, Bavyera, Slovakya ve Macaristan'da Sovyet devletleri kuruldu. Avrupa'nın büyük bölümü, kentlerdeki grevler, kırsal ayaklanmalar ve devrimci coşku ile temellerine kadar sarsılıyordu. 1920'de muzaffer Kızıl Ordu Varşo-

va'ya doğru ilerlerken, kapitalist dünyanın can çekişmekte olduğuna dair yaygın bir inanç vardı.[29]

Rusya'daki Sovyet başarısının daha tuhaf ve paradoksal sonuçlarından biri, başlangıçtaki devrimci coşku patlamasını işçi sınıfının neredeyse kesintisiz yenilgiye uğradığı bir dönemin izlemesiydi. Komintern'in sekter yöntemleri, sosyalist harekette acı veren bölünmelere yol açtı. Yeni doğan komünist partiler örgütlü emeğin ana gövdesini cezbetmeyi başaramadılar, en büyük önceliği öteki solcu güçlerle savaşmaya verdiler ve yavaş yavaş Sovyet dış siyasetinin uzantısı haline geldiler.

1921'de akıntı ters yöne döndü. Kızıl Ordu Polonya'da yenilgiye uğramış, Avrupa işçi hareketi iflah olmaz biçimde bölünmüştü. Devrimci kalkışma ya Macaristan ve Almanya'da olduğu gibi vahşi biçimde ezilmiş ya da Batı Avrupa'nın büyük bölümünde olduğu gibi reformist hedeflere yönlendirilmişti. Komintern bile işçilerin günlük çıkarlarını savunmak için, birleşik cephe stratejisi adına o zamana kadar karşı çıkılan taktiklere geri döndü. Ancak siyasi karşı dalgayı durdurmakta geç kalınmıştı. Hâkim toplumsal ve iktisadi sınıfların önemli kesimleri, parlamenter yöntemleri, kendi çıkarlarını savunacak geçerli bir sistem olarak görmüyorlardı. Sadece, zaten güçten düşmüş olan devrimci sosyalizmi ezmek için değil, işçi hareketinin toplumsal hukukta 1914'ten beri sağlamış olduğu kazanımları yok etmek için otoriter çözümler savunuluyordu. Mart 1920'de Macaristan'da kurulan diktatörlük, milliyetçi, militer ve antiliberal cephenin ilerleyişini haber veriyordu. Faşizm 1922'de İtalya'da iktidarı ele geçirdi; 1920'lerde ve 1930'larda Güney ve Doğu Avrupa'da askeri diktatörlükler kuruldu; 1933'te Hitler Almanya'da demokrasiyi ortadan kaldırdı ve bir yıl içinde Avusturya da aynı kaderi paylaştı. Böylece Temmuz 1936'da patlak veren İspanyol İç Savaşı, 1917 Bolşevik zaferinden bu yana süren bir Avrupa sınıf çatışmasının en son savaşı oldu.[30]

Bütün Avrupa gibi, İspanya da bu toplumsal şiddet ve ideolojik militanlık döngüsüne yakalanmıştı. Ağustos 1917'de sosyalistlerin önderliğinde gerçekleşen ve Rusya'daki şubat olaylarını tekrar ederek bir demokratik cumhuriyet kurmaya çalışan genel grev, iktidardaki elitist liberal monarşi için ilk gerçek ölüm kalım sınavı oldu. Ne var ki, Petrograd'ın aksine ordu

monarşiye sadık kaldı ve isyanı vahşi biçimde bastırdı. Savaş sonrası iktisadi durgunluk ve Bolşevik zaferine ilişkin haberler toplumsal kargaşayı artırdı. Sosyalist hareketin bölünmesi üzerine küçük bir Komünist Partisi kuruldu. Ancak saldırının başında Anarko-Sendikalist *Confederación Nacional del Trabajo* (CNT) vardı. 1918 ile 1923 arasındaki kısa ömürlü Madrid hükümetleri ülkeye hâkim olan ve gittikçe artan kargaşayı denetim altına alamadılar. Aç köylüler "toprak ve ekmek" talebiyle bütün Güney İspanya'da ayaklandılar. Sendikalistler sanayi merkezlerini, özellikle Barselona'da kitlesel grev eylemleriyle felce uğrattılar. Hastalıklı sisteme indirilen son darbe 1921 yazında Annual'da (Fas) yaşanan büyük bir askeri bozgunla geldi. Burada 12.000'den fazla İspanyol askeri katledildi. Bu siyasal boşluk, toplumsal savaşlar ve sömürge felaketi ortamında, Barselona Askeri Valisi General Miguel Primo de Rivera, 13 Eylül 1923 günü bir darbe gerçekleştirdi ve hemen ardından Kral XIII. Alfonso tarafından diktatörlük yetkileriyle donatıldı.

İspanya'da yaşanan olaylar iki olağanüstü tarihsel gelişmeyle diğerlerinden ayrılır. Birincisi, İspanya, iki savaş arası dönemde, Avrupa'da otoriter rejimin çöktüğü ve modern demokratik düzene geçilen tek yerdi. 1923'te gerçekleşen müdahale, sadece eski oligarşik sistemi yıkmakla kalmadı, aynı zamanda ordu içinde de derin bir bölünmeye yol açtı.[31] Bu gelişmeler nihayet monarşinin devrilmesine ve Nisan 1931'de ülkenin o zamana kadar yaşadığı ilk sahici kitle demokrasisi deneyimi olan İkinci Cumhuriyet'in ilanına yol açtı. İkinci olarak, anayasal rejimleri bu dönemde hiçbir şiddetli mücadele olmaksızın yıkılan diğer pek çok Avrupa ülkesinin aksine, Cumhuriyet yaklaşık üç yıl süren şiddetli bir çatışmanın ardından çöktü.

Aslında, Şubat 1936'da Halk Cephesi'nin seçim zaferinin hemen ardından, kapsamlı toplumsal ve iktisadi reformları önlemek için bir askeri darbe planlanmıştı. Komplocular, iç savaş şöyle dursun, kitlesel bir halk direnişi bile beklemiyordu. Uzun bir askeri müdahale geleneği olan ülkede, giriştikleri ayaklanmanın iktidarı kısa sürede ele geçirmelerini sağlayacağına güveniyorlardı. Ne var ki 17 Temmuz gecesi başlayan ayaklanma esas hedefine ulaşamadı. İlk üç günün ardından İspanyol Beyazlar ya da milliyetçiler sadece en güçlü oldukları yerlerde, İspanya'nın Şubat 1936'da

sağa oy veren üçte birinde başarılı oldular: Katolik merkez alan (Galiçya, eski Kastilya ve Navarra) ve Fas. İstisnalar, Oviedo, Zaragoza ve Sevilla'nın çevresindeki kıyı şeridiydi. Ancak buralarda da zafer kesin değildi; düşman bir bölgeyle kuşatılan bu kesimler, önce hükümete bağlılık bildiren ve rahatlayan hükümet yetkililerine karşı aniden saf değiştiren subayların cüreti sayesinde ele geçirildi. Belli başlı sanayi kentlerinde ve kırsal güneyde, ayaklanma sendikaların ve siyasal partilerin hızla harekete geçmesiyle yenilgiye uğradı. Bu arada, küçük rütbeli subayların çoğunluğu, yarımada birliklerinin ve polis güçlerinin geniş kesimleri Cumhuriyet'e bağlı kaldı. Donanma, küçük hava kuvvetleri ve altın rezervleri de hükümetin elindeydi. İspanya Fas'ındaki savaşın sonucunu belirleyebilecek güçteki, milliyetçilerden yana olan profesyonel Afrika ordusu, Cebelitarık Boğazı'nın yarattığı ulaşım sorunu karşısında felce uğradı.[32]

Rusya'daki benzerleri gibi, coğrafi konumlarının milliyetçilerin önünde önemli bir etken olduğu görülüyordu. Tarım bölgelerinde saplanıp kalarak birbirlerinden kopmuşlardı: General Mola, Kuzey ve Orta İspanya'da önemsiz bir bölgeden sorumluydu; General Queipo de llano, Sevilla çevresindeki alanı kontrol ediyordu ve General Franco İspanyol Fas'ındaydı. Üstelik liderleri General Sanjurjo'yu 20 Temmuz'da Portekiz'de gerçekleşen bir uçak kazasında kaybetmişlerdi.

Ne var ki, Rusya'daki Beyazların aksine, aralarında devasa bölgeler yoktu. Ağustos başında Cebelitarık Boğazı'nı geçen Afrika birlikleri, güney ve kuzeydeki birliklerle kısa sürede birleşerek Madrid'e yürüyüşe geçtiler. Her şeyden önemlisi, birlik ve devletin yeniden inşası gibi hayati sorunlar, hükümetten çok isyancılar tarafından çözüldü.

İsyanın başarıya ulaştığı her yerde, siyasal faaliyet kendiliğinden sona erdi ve yetki ordunun eline geçti. Askeri zorunluluklar Sanjurjo'nun yerine geçecek bir başkomutanın önderliğinde birleşik bir liderlik oluşturmayı gerektiriyordu. Eylülde yapılan bir generaller toplantısında Franco, devlet başkanlığı ve bütün silahlı kuvvetlerin başkomutanlığına atandı.[33] Ayaklanmayı destekleyen çeşitli sivil güçlerin taktik farklılıklarına rağmen, onları birleştiren unsurlar bölen unsurlardan daha çoktu. 1931 ile 1936 arasında sadece Cumhuriyet'i yıkmak gibi bir ortak hedefte birleşmekle kal-

mamış, bu dönemde aynı antidemokratik, koyu Katolik ve otoriter programı benimseyerek bir "faşistleşme" sürecinden de geçmişlerdi. Başarılı bir savaş vermek için bütün faaliyetleri askeri komutanlığa tabi kılmaları gerektiğini kabul ederek, Nisan 1937'de tek bir siyasal güç içinde birleşen bir direniş hareketi oluşturdular.[34] Katolik Kilisesi hareketin ideolojik amigosu haline geldi. Tarih yeniden yazıldı. Ayaklanmacılar sıradan isyancılar değil, İspanya'yı Moskova'nın inançsız yığınlarından kurtarmak için sefere çıkan kahramanlar olarak kutsandı. Bizzat Franco ortaçağ savaş şeflerinin ismiyle, *Caudillo* olarak anılıyordu.[35]

Zaferin işbirliğine dayandığına ilişkin yaygın kanaate rağmen, Kızıl İspanya sonuna kadar birleşmeyi akıl edemedi. Darbenin başarısızlığa uğratıldığı bölgelerde, merkezi yönetimin yetkilerine resmen karşı çıkılmamakla birlikte, gerçek iktidar Madrid'deki bakanlık bürolarında değil sokaklardaydı. Devlet mekanizması devrimci bir coşku dalgasının altında kaldı ve yerel güç dengesine göre oluşan çok sayıda halk komitesi tarafından, pratik nedenlerle aşıldı. Düzenli ordu dağıldı. Temmuz 1936'da İspanya anakarasındaki 100.000 askerin yarıdan azı isyana katılmıştı. Ancak işçi milisleri sokaklarda düzeni yeniden sağlamak ve askeri harekâtları örgütlemek için denetimi ele aldıkça, isyana karşı çıkabilecek askerler birliklerinden firar etmeye başladı. En profesyonel subaylardan, eğer vurulmamış ya da hapse atılmamışlarsa, siyasal geçmişlerine ilişkin kuşkular nedeniyle yararlanılmıyordu.[36]

Başlangıçta az sayıda olmalarına rağmen milliyetçi birlikler, çoğu Fas savaşlarında kariyer yapmış *Africanista*'lardan oluşan nizami subayların önderliğinde tutarlı bir savaş gücü oluşturuyorlardı. Bu birlikler, yabancı lejyon ve Fas paralı askerlerinden oluşan Afrika ordusuna mensup 40.000 kişiyi kapsıyordu. Savaşı, yerlilerden oluşan düşman bir halka karşı bir sömürge mücadelesi veriyormuş gibi yürüttüler ve terörü bilinçli biçimde askeri ve siyasal bir araç olarak kullandılar.

Yeterli disiplin ve silahtan yoksun Cumhuriyetçi milisler açık savaşta pek başarılı olamıyordu. Sayısal bakımdan ezici üstünlüklerine rağmen, tecrübeli subayların komutası altında örgütlü birliklerin savunduğu ince hatlara karşı ilerleyemediler. Madrid'e doğru ilerleyen Afrika ordusunun

karşısında gösterdikleri performans daha da kötüydü. Rakip siyasal güçlerin sürekli anlaşmazlıkları askeri harekâtları engelliyordu. Milisler saldırıdan önce oylama yapıyor ve profesyonel subayların emirlerine itaat etmiyorlardı. Karman çorman bir biçimde parçalanan ve sadece yerel düzeyde direnişe ağırlık veren Cumhuriyetçilerin tek bir stratejisi bile yoktu.[37]

Savaş başkente yaklaşırken, Eylül 1936'da kıdemli sosyalist lider Francisco Largo Caballero başkanlığında yeni bir hükümet kuruldu. Hedef, merkezi devlet otoritesini yeniden kurmak, Cumhuriyet'in bütün kaynaklarını savaşa yöneltmek ve dağınık milisleri, halk ordusu adı altında tutarlı bir güce dönüştürmekti. Bu çok zor bir görevdi ve rakip güçler arasındaki köklü düşmanlıklar kadar, Katalan ve Bask yönetimlerinin özerklik planlarına da ters düştüğü için asla tam olarak yerine getirilemedi. Aslında, en büyük iki işçi hareketi olan sosyalistler ve anarko-sendikalistler arasındaki geleneksel çelişkiye, güçlü bir Komünist Parti'nin gelişmesi de eklendi. Bu düşmanlıklar sık sık patlak veren şiddet ve öldürme olaylarına yol açtı. Mayıs 1937'de Barselona'da küçük bir iç savaş yaşandı. Anarko-sendikalistler ve Marksist muhalifler barikatlarda, komünist ve sosyalistlerin desteklediği Katalan hükümetine karşı savaştılar.[38] Mayıs günleri Cumhuriyet içindeki çatışmaların en kötüsüydü, ancak ne tek ne de sonuncu çatışma oldu.

Komünist beşinci alay, disiplini, siyasal komiserleri ve profesyonel subaylarıyla halk ordusu için bir örnek oluşturdu. Nihayet 1937 yılında, ilk ayların düzensiz milisleri daha disiplinli bir düzenli orduya dönüştürülebildi. Genelkurmay başkanlığına getirilen General Rojo gibi bazı subayların liderliğinde, Kızıllar 1937 ve 1938'de inisiyatifi ele alan ve düşmanı şaşırtan iyi planlanmış bir dizi saldırı örgütlediler. Ne var ki küçük ilerlemeleri çoğu kez yenilenemeyen ağır insan ve malzeme kayıpları izliyordu. Ayrıca, Beyazların aksine halk ordusu piyade savaşı deneyimine sahip yüksek ve orta rütbeli yetişmiş subay sıkıntısı çekiyor, bu arada farklı birliklerin siyasal renk farkı sürüyordu.[39]

Sonunda yenilgi Kızıl kampın sürekli iç çekişmeleri yüzünden değil, çatışma uluslararası bir nitelik kazandığı için gerçekleşti. Rusya'dakinin aksine, büyük güçlerin İspanya'da oynadığı rol sadece çatışmayı uzatmakla kalmadı, gidişatını ve sonucunu da belirledi. Dış müdahale olmasay-

dı, ayaklanmanın askeri ikmal eksikliği yüzünden sönümlenebileceğini ve Afrika birliklerinin Fas'ta sıkışıp kalacağını düşünmek akla uygundur. Dolayısıyla 1936'nın diplomatik bağlamı büyük önem taşımaktadır.

Otoriter Antonio Salazar rejimiyle yönetilen Portekiz, isyancıların yanında yer aldı. Ayaklanmanın önderi General Sanjurjo, komplonun karargâhını burada kurdu. Portekiz, dış yardımın sağlandığı mükemmel bir merkez haline geldi ve bölünmüş milliyetçi mıntıkalar arasında bağlantı sağladı. Bu arada on bin Portekizli "gönüllü" de isyancılara katıldı.[40]

Askeri bakımdan çok daha önemlisi Almanya ve İtalya'nın yardımlarıydı. Bu iki ülkenin faaliyetleri, İspanyol arenasına, İkinci Dünya Savaşı'nda yaşanacak dehşetin habercisi olan modern savaş tekniklerini getirdi. İdeolojik coşku ve stratejik fırsatçılık bileşimiyle dürtüklenen her iki diktatörlük, İspanyol Beyazlarının yardım isteklerini önemsedi. 25 Temmuz'da Hitler "Sihirli Ateş Harekâtı"nı başlattı. Birkaç gün içinde, *Usamaro* adında bir Alman teknesi, nakliye amaçlı on adet Junkers 52 uçağı, altı adet Heinkel 51 eskort savaş uçağı, uçaksavar topları, bombalar, cephane ve pilotlar ve mürettebat, makinistler ve eğitmenlerle yüklü olarak Almanya'dan yola çıktı. Bunu on adet Junkers 52 daha izledi.[41] 29 Temmuz'da İtalyanlar bir düzine Savoia-Marchetti nakliye ve bombardıman uçağının sevkine başladı. Ardından on iki Fiat C.R.32 savaş uçağı İspanyol Fas'ına gönderildi.[42] Ağustos başında, Fas üzerinden ilk başarılı hava köprüsü kuruldu. Seçkin Afrika ordusuna mensup binlerce asker, ardında yıkıntı ve katliamlarla dolu kanlı bir iz bırakarak Madrid'e doğru amansız biçimde ilerlemeye başladı. Alman ve İtalyan istihbarat servislerinin başkanları, Amiral Canaris ile Albay Roatta arasında 4 Ağustos'ta yapılan gizli bir toplantıda, iki ülkenin İspanya'da yapacağı askeri işbirliği konusunda anlaşmaya varıldı. Başkanlar faaliyetlerinin hava köprüsüyle sınırlı kalmamasını kararlaştırdılar; askeri danışman sayısı ve malzeme yardımı artırılacak, her iki ülkenin hava kuvvetleri savaşa katılacak ve bombardıman görevleri icra edecekti.[43]

Faşist saldırı Batılı demokrasilerin tutumuna ters düşüyordu. Sosyalist Léon Blum yönetiminde, İspanya'dakine benzer bir halk cephesi koalisyonu olan Fransız hükümeti, önceleri askeri yardım isteklerine olumlu yanıt verdi. Ancak bu karar basına sızdığında, sağcı çevrelerin başlattığı

kampanya ve ülke içinde bir çatışma ihtimalinin belirmesi, kabinenin bölünmesine yol açtı. Fransa'nın hayati müttefiki olan Britanya'nın gizli kapaklı muhalefeti dengeyi bozdu. Fransa'nın kuşatılmış Cumhuriyet'e başlangıçta yaptığı yardım vaadi 25 Temmuz'da geri alındı.[44]

Fransız hükümeti Cumhuriyet'e olan sempatisini sürdürürken, İngilizler çok farklı bir tutum sergilediler. Bir ulusal hükümet tarafından yönetilen Britanya aslında Beyazların davasını üstü kapalı biçimde destekleyen, ifade edilmemiş bir tarafsızlık siyasetini benimsedi. Sınıfsal nedenlerle ve yetişme tarzının bir sonucu olarak İngilizler solcu bir Cumhuriyet'in savunduğu görüşlerden nefret ediyor ve İspanyol isyancılarının devrim karşıtı hedeflerini benimsiyorlardı. Ayrıca Britanya, İspanya'daki dış yatırımların yaklaşık % 40'ını kontrol ediyordu. Böylece Cumhuriyet ayaktakımının yönettiği bir Sovyet olarak görülürken, General Franco'nun iyi bir asker, basiretli ve muhafazakâr bir lider olduğu düşünülüyordu. İngiliz diplomasisinin asıl sorunu, çok korkulan toplumsal devrimle aynı kampta yer alan Cumhuriyet'in resmen meşru olması, oysa karşı devrimin resmi düzeyde hâlâ meşruiyet kazanmamış olmasıydı. Sonuç olarak, kendi halkı nezdinde dürüst bir tarafsızlık görüntüsünü sürdürmesine rağmen, Başbakan Stanley Baldwin'in Dışişleri Bakanı Anthony Eden'e 26 Temmuz'da gönderdiği talimat, İngiliz yönetiminin gerçek tutumunu mükemmel bir biçimde ortaya koyuyordu: "Hiçbir durumda, Fransızlar ya da başkaları yüzünden bizi Rusların safında savaşa sokmamalısınız!" Britanya'nın tutumu çatışmanın ilk günlerinde büyük önem taşıyordu. 22 Temmuz'da İngiliz yönetimi, Franco'nun, Cebelitarık ve Tanca limanlarının o sırada Boğazlar'ı abluka altında tutan Cumhuriyetçi donanmaya kapatılması ricasını kabul etti. İngiltere böylece Fransız müttefikinin Cumhuriyet'e yardımını da engellemiş oluyordu. Bununla eşzamanlı olarak İngilizler, isyancılar lehine müdahaleye hazırlananları da görmezden geldiler.[45]

Ağustos başında üç İtalyan Savoia bombardıman uçağının yanlışlıkla Fransız Fas'ına inmesi, İspanyol subaylarına sağlanan dış desteğin sözde gizliliğine son verdi. İngilizlerin baskısı ve Fransızların bölünmesi bir kez daha Blum'u ortayolcu bir çözüm önermeye yöneltti: bir tarafsızlık paktı imzalanması ya da her iki tarafa da silah ambargosu uygulanması.

Fransa'nın 8 Ağustos'ta tek taraflı olarak müdahale etmeme siyasetini ilan etmesinden önce Blum, Havacılık Bakanı Cot'la birlikte, çoğunun cephanesi ya da yedek parçası olmayan on iki Dewoitine savaş ve sekiz adet Potez 54 bombardıman uçağının İspanya'ya sevk edilmesini sağladı. "Gevşek bir müdahale etmeme" siyaseti izleyerek ya da Pirene sınırından cephane sevkıyatına göz yumulması sayesinde isyanın bastırılmasına yardımcı olunacağı zannediliyordu.[46] Blum'un göremediği şey, müdahaleden vazgeçerek yaptığı talihsiz geri çekilişin Cumhuriyet'in sonunu hazırlamış olmasıydı.

Aslında, tüm büyük güçlerin arasında bulunduğu yirmi yedi ulusun imzalamasına rağmen, Tarafsızlık Paktı, diplomatik bir gösteri olmanın ötesine asla geçmedi. Bu, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın belirlediği hedeflere ulaşması için biçilmiş kaftandı. Yasal hükümetin yanı sıra isyancılara da aynı statüyü tanıyarak, savaşan taraflara bir silah ambargosunun uygulanmasını öngörüyor; savaşın İspanya'yla sınırlı kalmasını sağlıyor; Fransız katılımını engelliyor; ülke içinde saygıdeğer bir tarafsızlık görüntüsünü koruyor; Almanya ve İtalya'yla çatışmayı önlüyordu. Almanya ve İtalya'nın da paktı imzalamalarına rağmen isyancılara hayati destek vermeyi sürdürmeleri dikkate alındığında, Fransa ve diğerlerinin zorlaması altında uygulanan ambargo, Cumhuriyet'e açıkça zarar verdi.[47]

Ekim 1936'nın başlarında herkes Madrid'in düşmek üzere olduğunu ve savaşın kısa sürede sona ereceğini düşünüyordu. Ne var ki milliyetçiler başkent kapılarında durduruldular. Açık savaşta yenilmez olan Afrika ordusunun, barikat ve sokak savaşlarına milisler kadar yatkın olmadığı görüldü. Ayrıca önemli miktarda ilk dış yardımın ulaşması, savunmadakiler için hayati bir maddi ve manevi destek oldu. O ana kadar açıkça Cumhuriyet'in yanında yer alan tek devlet Meksika olmuş, besin maddesi, yaklaşık 20.000 mavzer tüfeği, yirmi milyon fişek ve giysi göndermişti.[48] Sovyetler Birliği nihayet İspanyol Halk Cephesi'ni desteklemeye karar verdi. Komintern, İspanya'ya gönüllü sevkıyatını örgütledi. Uluslararası Tugaylar adını alan gönüllüler, faşizme karşı son siper olarak gördükleri bir savaşa katılmak için bütün kıtalardan İspanya'ya gelen binlerce kadın ve erkekten oluşuyordu. Bu arada, Chato ve Mosca savaş ve Katyuşa bombardıman uçakları ile T-26 tanklarını kapsayan ilk parti Sovyet silahı, Ekim 1936'da gel-

meye başladı.[49] Madrid artık hava savaşlarının, top ve tanklar arasında kitlesel düelloların yaşandığı destansı bir savaş sahnesiydi: 23 Kasım'da cepheden yapılan bütün saldırılar geri püskürtüldü ve ordusunun büyük bölümü yok olan Franco saldırıyı durdurmak zorunda kaldı.

Tarafsızlık Paktı'na rağmen, dış yardımın hızla artması, İspanyol İç Savaşı'nı adı konmamış minyatür bir dünya savaşına dönüştürdü.[50] Cumhuriyet, kendisine cephe alan uluslararası kuvvetlerin gücü karşısında nihai zaferi kazanamadı. Sosyalist Juan Negrin'in önderliğinde kurulan son Cumhuriyet hükümeti, Mayıs 1937'den itibaren, sadece Mihver güçlerin donattığı milliyetçi ordularla değil, aynı zamanda Cumhuriyet'in eşit bir askeri zeminde yer almasını önlemekle kalmayıp, bir direniş savaşında çok önemli olan, iç cephenin fiziksel dokusunu ve moralini muhafaza etmesini önleyen, elini kolunu bağlayıcı bir ambargoyla da mücadele ediyordu.[51]

Rusya'dan ayrılan askeri teçhizatla yüklü ticaret gemileri İspanyol limanlarına 58 sefer yaparak, 623 uçak, 331 tank, 60 zırhlı araç, 302 sahra topu, 64 uçaksavar topu, 427 tanksavar topu, 15.008 makineli tüfek, 379.645 tüfek ve 2000 personel taşıdılar.[52] Akdeniz giderek tehlikeli bir hâl almaya başlayınca, Rus silahları Murmansk'tan Fransa'nın Atlantik kıyısındaki limanlarına gönderildi ve oradan gizlice İspanya'ya sokuldu. Sayıları yaklaşık 40.000 kişilik azami bir düzeye ulaşıncaya kadar gelmeye devam eden uluslararası gönüllüler, 1937 ve 1938'in bütün büyük savaşlarında yer aldılar ve toplam sayılarının yaklaşık üçte birini kaybettiler.[53]

Bu arada İspanyol Beyazlar, Texaco, Shell, Standard Oil ve Atlantik Refining Companies gibi belli başlı Anglo-Amerikan şirketlerinden akaryakıt ikmali sağlıyorlardı. Bu imkân olmasaydı Beyazların seferlerini birkaç gün içinde durdurmak mümkün olacaktı.[54] Faşist diktatörlükler de, çatışmanın sonucunu belirleyecek ölçüde insan gücü ve askeri teçhizat sağladılar. İtalya, Cumhuriyet'le adı konmamış bir savaş halindeydi. İtalyan müdahalesi, *Corpo di Truppe Volontaire* denilen, mekanize tümenler halinde örgütlenmiş yaklaşık 80.000 askeri, 759 uçak, 6600 top, havan topları ve makineli tüfekler, 7400 motorlu araç, yüz binlerce tüfek, 7.7 milyon top mermisi ve 319 milyon piyade silahı mermisini kapsıyordu.[55] Hitler, dönemin en iyi hava gücü olan Condor lejyonunu gönderdi. Lejyon, yaklaşık

5000 kişilik bir daimi birlik (farklı zamanlarda 20.000 kişi hizmet edecekti), uçaksavar topları, 200 panzer tankı, Alman cephaneliğinin Junker 87B "Stuka"ları ve Messerschimitt 109'ları da kapsayan en modern 140 bombardıman ve savaş uçağından oluşuyordu. (Gönderilen toplam uçak sayısı 700'ü buluyordu.)[56]

Faşist yardım Franco'ya, benimsediği yıpratma, düşmanı kayba uğratma ve gerisinde hiçbir direniş odağı bırakmama stratejisini uygulamasını sağlayan hayati bir hava ve topçu üstünlüğü kazandırdı. Gene de tankları, uçakları ve topları bir araya getiren *blitzkrieg* taktikleri, 1938 baharında Akdeniz'e ulaşmak ve Kızıl İspanya'yı ikiye bölmek için Aragon üzerinden gerçekleştirilen belirleyici saldırıda görüldüğü gibi, belirli durumlarda uygulandı. Diğer askeri teknikler, sivil halka dehşet saçarak boyun eğdirmek için kentlerin gelişigüzel bombalanmasını kapsıyordu. Tarihi Bask kenti Guernica, 1937'de Kuzey İspanya'nın fethi için düzenlenen sefer sırasında Condor lejyonu tarafından yok edildi. Barselona ve Madrid, İtalyan ve Alman bombardıman uçaklarının sürekli hava saldırısına uğrayan ilk büyük Avrupa kentleriydi. İtalyan denizaltıları ve uçakları, Akdeniz üzerinden besin maddesi ve askeri malzeme taşıyan ticari gemilerin batırılmasında hayati bir rol oynadı.

Tamamen vazgeçilmediği ya da gerçekten uygulanmadığı sürece, tarafsızlık siyasetinin, Cumhuriyet'in zararına işlediği açıktı. Her iki tarafın aldığı yardımda şaşırtıcı bir nitelik, nicelik ve süreklilik farkı vardı. İtalya ve Almanya kendi birliklerini Bolşevizmle savaşan gönüllüler olarak kamufle ediyordu. Aslında bunlar sürekli desteklenen ve en iyi malzemeyle donatılan profesyonel askerlerdi. Uluslararası Tugaylar ise, tam aksine, kuşatılmış bir Cumhuriyet'in silahlandırdığı, eğittiği ve beslediği sivillerdi. Sovyetler Birliği ile İspanya arasındaki uzun mesafe ve İtalyan ablukası da düzensiz bir ikmal kaynağı anlamına geliyordu. Üstelik, kendi ikmal maddelerini anında ya da istendiği anda sağlayabilen milliyetçilerin aksine, diplomatik ambargo, Cumhuriyet'i açık silah pazarlarında iş görmeye zorluyordu. Sonuçta, pek çok kaynaktan sağlanan alımlar düzensizliğe yol açıyor, farklı tip silahların yedek parçaları ve donanımları genellikle eksik oluyor ve özel silah tacirlerinden ancak çok pahalı ve kullanım dışı kalmış teç-

hizat sağlanabiliyordu. Aslında, altın bolluğuna rağmen, satın almacılar bir entrika ve yalan duvarıyla karşılaşıyor ve yararsız teçhizata aşırı fiyatlar ödemek zorunda kalıyordu. Cumhuriyet'e silah sağlayan ikinci ülke olan Polonya'nın sattığı 100.000 tüfek, 180 milyon fişek, 11.123 hafif makineli tüfek ve 294 parça top, neredeyse hurda niteliğindeydi. Sovyetler Birliği bile bu hileli uygulamaya katıldı. Mükemmel kalitede uçaklar, tanklar ve 150 Degtyarev hafif makineli tüfek bir yana, silahların çoğu eski ve 19. yüzyıl savaşlarından kalmaydı. Ayrıca, kur farkıyla oynayan Ruslar, kendi silahları için neredeyse normal fiyatın iki katını istiyorlardı. [57]

Bununla birlikte, 1938'de Alman yayılmacılığının tırmanması Cumhuriyet için bir umut ışığı oldu. Martta Almanya Avusturya'yı ilhak etti ve bir sonraki ödülü, Çekoslovakya'daki Sudetland için hazırlık yapmaya başladı. Blum'un İspanyol çatışmasına daha aktif müdahale girişimleri, yüksek rütbeli Fransız subaylarının ve İngiliz hükümetinin husumetine yol açtı. Bir Avrupa savaşında Fransa'nın tecrit edilmesinden korkan Blum gönülsüz bir formül oluşturmak zorunda kaldı: Rus silahlarının geçişi için Fransa sınırının tamamen açılması.[58] Blum yönetimi sadece bir ay sürdü ve 8 Nisan'da yerini Daladier'nin daha sağcı hükümetine bıraktı. İngilizler, Blum'un kararını geri alması ve sınırı kapatması için yeni Fransız hükümetine her türlü baskıyı yaptılar. İngilizlere göre, tarafsızlık siyasetinin ilkelerine ters düşen ve Avrupa'yı savaşın eşiğine getiren, İspanya'da açıkça sergilenen mihver gücü değil, Fransızların tutumuydu. Böylece İspanya yatıştırma siyasetinin sunağında kurban edildi. Sürekli baskı karşısında Daladier sonunda boyun eğdi ve sınır 13 Haziran'da tamamen kapatıldı. Böylece kuşatma altındaki Cumhuriyet'in tek güvenilir silah kanalı kesilmiş oldu.[59]

1938 yazında Sudetland sorununun ağırlaşması, Cumhuriyet'in, Avrupa'da savaş başlayana kadar direnme stratejisinin lehine görünüyordu. Uluslararası kriz halk ordusunun başlattığı son büyük saldırı olan Ebro Savaşı'yla çakıştı. Ne var ki katliamın şiddeti arttıkça, savaşan tarafların dikkati kıtadaki olaylara odaklanmaya başladı. Çatışma patlak verir vermez Cumhuriyet Almanya'ya savaş ilan edecek ve kaderini müttefiklerle birleştirecekti. Münih Paktı, yatıştırma siyasetinin son Pirus zaferi ve aslında Cumhuriyetçi İspanya'nın tabutuna çakılan son çivi oldu. Batı demok-

rasileri tarafından kurtarılma umudu tamamen dağıldı. Ayrıca, Ebro Seferi Franco'nun hep peşinde olduğu imha savaşına dönüştü. Savaş 16 Kasım günü sona erdi. Cumhuriyetçileri temmuzda ele geçirdikleri toprakların dışına sürmek, milliyetçilerin sadece dört ayını almıştı. Bu sırada bütün savaş döneminin en ağır bedeli ödendi: Her iki taraf 50.000 kayıp verdi.[60] İki ordu da tükenmişti. Ne var ki Cumhuriyet, bir daha asla yenileyemeyeceği en iyi birliklerinin ve teçhizatını bir bölümünü kaybederken, Franco dehşet verici maliyeti telafi edebildi. 18 Kasım'da Hitler, maden imtiyazları karşılığında, muazzam miktarda silah sağlamayı kabul etti. Aslında, İspanya sorununun bir an önce çözümlenmesini isteyen Almanya yıl sonunda, müdahale ölçeği bakımından ilk kez İtalya'yı geride bıraktı.[61]

23 Aralık 1938'de Franco son saldırısını Katalonya'ya karşı başlattı. İkmalden yoksun ve ağır silahları olmayan Cumhuriyetçi savunma çöktü. 26 Ocak 1939'da Barselona düştü. Otuz iki ay süren bir mücadelenin ardından Franco, 1 Nisan'da nihai ve topyekûn zaferini ilan etti.

Sonuç olarak, hem Rus hem de İspanyol iç savaşları, iki savaş arası dönemde Avrupa'yı sarsan bir Avrupa iç savaşının başlangıcını ve sonunu oluşturarak, kardeş katli niteliğinde çatışmalar olmanın çok ötesinde sonuçlar doğurdu. Aynı zamanda Avrupa'da yaşanan olayların gelişimini özetledi. 1919'da Bolşevik liderler yeni bir çağın şafağından söz ediyorlardı. Oysa yirmi yıl sonra devrim de demokrasi de, gericiliğin muzaffer yürüyüşü karşısında gerilemekteydi. Rusya'da dış müdahale savaşın uzamasına yol açtıysa da, silah ve birlik açısından, nihai bir Kızıl zaferi önleyebilecek kararlılıkta asla değildi. 1936'da İspanya'da ise, tam aksine, çatışmanın uluslararası niteliğe bürünmesi, mücadelenin nihai sonucunu da belirledi. İspanya, Avusturya'nın *Anschluss*'u [ilhak] ve Çekoslovakya'nın parçalanmasından önce, Batılı yatıştırma siyaseti ve faşist saldırganlığın test alanı haline geldi. İngiliz ve Fransız siyaset yapıcıları, İtalya ve Almanya ile çatışmaktansa, Kızıl ama demokratik bir İspanya'nın feda edilmesini, makul bir bedel olarak gördüler. Oysa bu bedel, Mihver Paktı'nın mührünü oluşturarak ve İspanya'yı savaş meydanlarının test alanına dönüştürerek, sadece faşist diktatörlüklerin cesaret kazanmasına hizmet etti ve onların toprak hırsını artırdı. İspanyol çatışmasının evrimi, Sovyetler Bir-

liği'ni de uluslararası halk cephesi stratejisinden Almanya'yla yakınlaşma stratejisine geçmeye ikna etti. Ağustos 1939'da imzalanan Nazi-Sovyet Saldırmazlık Paktı bütün dünyayı şaşırttı. Avrupa'nın İkinci Dünya Savaşı dehşetiyle karşılaşmak üzere olduğu sırada, İspanyol İç Savaşı'nın anıları henüz tazeydi.

S. P. MACKENZIE

1939-45 İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI

5.

İki dünya savaşını birbirinden ayıran "yirmi yıllık barış", askerlere ve devlet adamlarına Büyük Savaş deneyiminden dersler çıkarmak, teknolojik ve diğer değişimlerin gelecekte yaşanacak benzer ölçekte bir çatışmanın doğasını ne şekilde değiştireceğini kestirmek için gerekli zamanı sağladı. İkinci Dünya Savaşı'nın ilk seferleri büyük güçlerin geleceğe ilişkin tahminlerinin ne ölçüde doğru ya da yanlış olduğunu kanıtlarken, daha sonraki seferler bu güçlerin hatalarından ders çıkarma ve yeni gerçekliklere uyum sağlama yeteneğini gösterecekti. Bir önceki savaş, Avrupa savaşlarının, modern sanayi devletinin tüm insani ve maddi kaynaklarının savaş faaliyetine koşulması anlamında nasıl "topyekûn" hale geldiğini kanıtlamış bulunuyordu. Kıtasal çatışmanın bu yeni raundu, bu kez daha da bütünleşmiş ulusal kaynaklar gerektiğini ortaya koyacaktı. Ancak bu incelemenin amaçları bakımından, İkinci Dünya Savaşı'nın Avrupa'da yaşanan savaşları –biraz yapay da olsa– sekiz tipe bölünebilir.

İlk önce, hava destekli ya da desteksiz yürütülen ve bazı durumlarda amfibi ya da hava harekâtlarının başarısına bağımlı olan, düzenli birliklerin gerçekleştirdiği kara harekâtları vardır. Kara harekâtları hem kronolojik, hem de yapısal olarak Almanya'nın başını çektiği Mihver'in hâkimiyet yılları ile ezici müttefik ve Sovyet tepkisi dönemi biçiminde bölünebilir. Cephe gerisinde düzensiz birliklerin düşük ya da orta yoğunluklu çatışmaları da vardır. Çeşitli durumlarda savaşın gidişatını değiştirmek için tasarlanan stratejik hava akınları yapılmıştır. Savaşan tüm devletler, kazanma iradesini güçlendirmek ya da zayıflatmak için tasarlanan psikolojik harekâtlara başvurmuş, istihbarat toplama ve yanıltma seferlerine girişmişlerdir. Sonra, savaş faaliyetini olanca gücüyle sürdürebilmek için, eldeki insani ve maddi tüm kaynakları birleştirme çabaları görülür. Son ama önemli bir nokta da, bir büyük strateji, yani ulusların ve ittifakların yapılanma ve en üst düzeydeki stratejik karar alma süreçleri olarak savaştır.

Farklı uluslar, Birinci Dünya Savaşı sırasında yapılan savaşlardan farklı dersler çıkardılar; aynı durum havacılık ve araç teknolojisinde daha sonra ortaya çıkan ilerlemeler için de söz konusu olmuştur. Kazanan tarafta yer alanlar, yenilgiye uğrayanlara kıyasla daha büyük bir kayıtsızlık duygusu içindeydi.

Fransa, Britanya, İtalya ve Birleşik Devletler'de atların yerini giderek motorlu araçlar almış, yoğunlaştırılmış tank güçleriyle denemeler yapılmış ve hava desteğinin artan önemi, 1920'lerin sonunda ve 1930'larda bir ölçüde kabul görmüştü. Ne var ki yapısal yenilikler, hem kurumsal yeterlilik duygusu ve muhafazakârlık, hem de, pek çok örnekte görüldüğü gibi, bütçe kısıntıları yüzünden sınırlıydı. Kurumsal ya da bütçesel sınırlamaların daha az olduğu Almanya'da ve Sovyetler Birliği'nde (SSCB) ise benzer deneyimler, başrolü hava destekli, hızlı ve yoğun mekanize harekâtların oynadığı harekât doktrinlerinin ve güç yapılarının –büyük zırhlı birlikler ve harekât odaklı hava kuvvetleri– geliştirilmesiyle sonuna kadar sürdürüldü. 1930'ların sonlarında SSCB'de, Kızıl Ordu'da yapılan temizlikler sonucunda bu tür yenilikler engellendi, hattâ geriye dönüldü. Ancak İkinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde, Wehrmacht, piyade ve topçu tümenleri hâlâ aslen atlı ulaşıma bağımlı olsa da, inisiyatife, manevra hızına ve araç gücünün yoğunlaştırılmasına önem veren bir savaş tarzı geliştirmiş bulunuyordu. Almanya'nın daha geleneksel bir anlayışla donatılmış ve eğitilmiş hasımları bunlarla başa çıkacak ölçüde hazırlıklı değildi.[1]

Avrupa Savaşı'nın ilk yarısında gerçekleşen büyük kara seferlerinin sonucunu belirleyen, sayı ya da teçhizat üstünlüğünden çok bu gelişmelerdi. Wehrmacht, görece zayıf düşmanlarının (1939'da Polonya, 1940'ta Danimarka ve Norveç'in yanı sıra Hollanda ve Belçika, 1941'de Yunanistan ve Yugoslavya) hızla üstesinden gelmekle kalmadı, büyük güçleri de hiç beklenmeyen bir kolaylıkla alt etti. Fransa altı haftada düştü (1940) ve İngiliz kara ve hava kuvvetleri Alman yükselişini durdurmaya yönelik üç girişimde de (Norveç, Fransa, Yunanistan) geri çekilmek zorunda kaldı.

Öyle ki, Hitler kuvvetlerini Sovyetler Birliği'ne sevk ettiğinde (1941 yazı), SSCB, Kızıl Ordu'nun uğradığı bir dizi dehşet verici yenilgi yüzünden çöküşün eşiğine gelmiş gibi görünüyordu.

Panzer tümenlerine ve Luftwaffe'ye eşlik edecek büyük ölçekli zırhlı birlikleri ve hava desteğini geliştirme çabaları hızlandırıldıysa da, ne müttefikler ne de Sovyet güçleri Wehrmacht'ın 1940-41'de başlattığı hızlı, kombine silahlarla yapılan, derinlikli manevra ve kuşatma savaşlarına göre örgütlenmişlerdi. (Boşa çıkan, Britanya'nın ani işgali planları ile Norveç ve Girit işgallerinin aşırı yüksek maliyetinin gösterdiği gibi, Alman silahlı kuvvetlerinin de büyük ölçekli amfibi harekâtlar için yeterince hazırlıklı olmadığını kaydetmek gerekir.)

Fransız ordusu, düşman 1940'ta ülkesini işgal ettiğinde, toparlanacak ve uyum sağlayacak ne zamana ne de mekâna sahipti. Kıtadan sürüldükten sonra Manş Denizi'nin korumasına sığınan İngiliz ordusu, Mihver'e karşı bir yandan Mısır'da çarpışırken, diğer yandan da yenilgiden ders çıkarmak için elinden geleni yaptı. Gene de, Batı Çölü'ndeki İngiliz kuvvetleri, yeterince eğitimli ve örgütlü olmayan İtalyan ordusuna karşı elinden gelenin en iyisini yapmayı başarırken, 1941-42'de daha küçük ve daha iyi bütünleşmiş Alman Afrika Korps tarafından sık sık durduruldu ve geri çekilmek zorunda bırakıldı. Rusya'nın, devasa insan ve malzeme gücü ile muazzam genişlikteki toprakları, Sovyetler Birliği'nin toparlanmasını ve Wehrmacht'la Moskova kapılarında bile savaşı sürdürmesini sağladı; ancak, Kızıl Ordu'nun 1941-42 kışında gerçekleştirdiği karşı saldırıda kazandığı sınırlı başarı ve ardından bahardaki büyük saldırıda uğradığı kesin başarısızlık, Sovyet güçlerinin de cesur bir eylem için, hasmı kadar önderlik, eğitim ve örgütlenmeye sahip olmadığını gösterdi.[2]

Almanya'nın düşmanlarının –Japonların Aralık 1941'deki Pearl Harbor baskını üzerine, Hitler savaş ilan ederek Birleşik Devletler'i de bu güçlere kattı– Wehrmacht'ı savaşta kesin yenilgiye uğratacak kapasiteye ulaşıp ulaşamayacaklarını ancak zaman gösterecekti. Bu arada, savaş sürdükçe, savaş faaliyetinin bütün bileşenleri daha da önem kazanmaya başladı.

Düzensiz Birliklerin Savaşı

Savaşın ilk yarısında Nazi ilerlemesinin hızı ve ölçeği, fethedilen bölgelerde yaşayan nüfusun savaşı sürdürebilecek ve ciddi hasar verebilecek kesimlerinin cephe gerisinde oluşturduğu, en azından potansiyel bir tehlikeye yol açtı. Bu durum Londra ve Moskova'da ise umut yaratıyordu. İki başkent ansızın, hatların gerisinde sabotaj ve benzeri faaliyetleri artırma göreviyle (bunun için hiçbir planlama yapılmamıştı) karşı karşıya kaldılar.

Batıda yerel direniş faaliyeti başlangıçta oldukça sınırlıydı. Ancak Nazi hâkimiyeti giderek katlanılmaz hale geldikçe ve İngilizlerin özel harekât yönetimi (SOE), sonradan onlara katılan Amerikalıların da Amerikan Stratejik Hizmetler Bürosu (OSS) aracılığıyla sağladığı lojistik ve örgütsel destek arttıkça, yeraltı faaliyetleri kapsam ve ölçek bakımından büyüdü. Nihai amaç, müttefik orduları kıtaya döndüğünde, hatların gerisinde düşman faaliyetlerini ciddi biçimde kesintiye uğratacak genel bir sabotaj ve gerilla faaliyetini sürdürebilecek güçler oluşturmaktı. Bu etkinlikle bağlantılı bir diğer tür, komandoların ve özel hava hizmeti gibi özel birliklerin düşman kıyılarına ve düşman hatlarının gerisine düzenlediği akınlardı.

Doğuda, kısmen daha vahşi bir hal alan Nazi işgal siyasetine tepki olarak, kısmen de daha haşin doğal yapının gizli güçlere daha çok fırsat sağlaması –en azından meskûn olmayan yerlerde– nedeniyle, örgütlü direniş faaliyeti daha hızlı ve daha büyük ölçekte gelişti. SOE, Polonya'dan Yunanistan'a kadar destekleyici bir rol oynadı, ancak komünist direniş örgütlerinin, özellikle nihai olarak Kremlin'e bağlı olan Yugoslavya'daki örgütün faaliyetlerine eşgüdüm sağlarken, Batı'dakinden daha büyük güçlüklerle yüz yüze geldi. Bu arada Sovyetler Birliği'nin işgal altındaki bölgelerinde, Almanlar ilerlerken hatların gerisinde kalan, çoğu Komünist Parti üyesi Sovyet asker grupları gizleniyor ve gerilla faaliyetine kayıyordu. 1942'nin sonunda hâlâ hayatta olan gruplar Kızıl Ordu siyasal yönetiminin merkezi komutası altına girerek, 1943'ten itibaren daha çok düşman iletişim hatlarını Kızıl Ordu saldırılarıyla uyum içinde aksatmak için kullanıldılar.

Düzensiz birliklerle verilen bu savaşın etkinliği değişiyordu. Yerel nüfusun eski rejime düşman olduğu bölgelerde, sözgelimi işgal altındaki

Sovyetler Birliği'nin bazı kesimlerinde, partizanların uzun süre faaliyet göstermesi neredeyse imkânsızdı. Düşman, gerilla faaliyetlerine tepki olarak sivil halka karşı ağır misillemelere girişiyor, genellikle öldürülen her Almana karşılık on ya da daha fazla rehine vuruluyordu. Siyasal ve diğer düşmanlıklar, yeraltı faaliyetinin eşgüdümünü zorlaştırabiliyordu. Düşmandan ele geçirilen ya da müttefik uçakları tarafından paraşütle atılan silahlar ve cephane ister istemez sınırlıydı. Sonuç olarak, ağır silahlı Alman birlikleriyle savaşmak zorunda kalmaları halinde, direniş birlikleri ağır kayıplar veriyordu. Öte yandan, vur-kaç saldırıları karşısında düşman, genellikle en yetenekli askerlerinden oluşmayan ve kimi zaman da saflarını Mihver yanlısı yerel milislerin doldurduğu birliklerini, kritik noktaların korunmasına ve antipartizan harekâtlara yöneltmek zorunda kalıyordu. Ayrıca, kara ve demiryollarına, telgraf hatlarına karşı düzenlenen eşgüdümlü sabotaj seferleri, cephede yaşanan kritik bir anda takviye gelişini ciddi biçimde aksatabiliyordu.

Bir bütün olarak ele alındığında, bu tür faaliyetler düzenli birliklerle gerçekleştirilen askeri harekâtların yerine geçmese de yararlı bir katkı sağlıyordu. Zaman zaman binlerce savaşçıdan oluşan birlikler kurulduğu ve yeraltı komuta yapıları geliştirildiği halde, bütün bunlar, işgal bölgelerindeki direniş güçlerinin, büyüklükleri ne olursa olsun, tam anlamıyla bir konvansiyonel savaş verme ya da böyle bir savaş için gerekli olan lojistik desteği sürdürme kapasitesine sahip olmadıkları gerçeğini değiştirmiyordu. Müttefik ya da Sovyet kara birliklerinin zamanında yetişememesi ya da kaçacak bir yolun bulunmaması halinde, direniş ve özel servis güçleri girdikleri hemen her açık savaşta ezildiler.[3]

Stratejik Bombardıman

Her sahra komutanının bildiği ya da savaşın gidişatı içinde keşfettiği gibi, kara harekâtlarına –özellikle büyük saldırılar– yeterli hava desteğinin sağlanması, modern savaşların hayati bir unsuru haline gelmişti. Ne var ki pek çok yüksek rütbeli müttefik hava subayı taktik hava akınlarını ya da bölge hava harekâtlarını, modern hava kuvvetlerinin ana işlevi olarak görmüyordu. Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin (RAF) ve Birleşik

Devletler Ordusu Hava Kuvvetleri'nin (USAAF) "bombacı baronlar" denilen komutanlarının gözünde stratejik hava gücü, özellikle düşman kentlerini ve sanayi bölgelerini, zaferi getirecek şekilde uzun mesafeden bombalama yeteneğiydi.

Savaş öncesi yıllarda Almanya'da stratejik bombardımana belli bir ilgi gösterilmişse de, teknik zorluklar ve Wehrmacht'ı destekleyebilecek bir gücün hızla kurulup sürdürülmesine duyulan ihtiyaç, Luftwaffe'nin stratejik savaştan çok harekâtlara dönük biçimde eğitilmesine ve donatılmasına yol açtı. Teknik, lojistik ve örgütsel sorunlar, aynısının İtalyan ve Fransız hava kuvvetleri için de geçerli olduğunu gösteriyordu. Bu arada, ordu içinde yapılan tasfiyeler ve birim çıktıya verilen önem, Sovyet hava kuvvetlerini (VVS) esas olarak cephe harekâtlarına uygun uçaklara ve doktrine yöneltmişti. Mamafih, Britanya ve Birleşik Devletler'de de, Hava Mareşalı Arthur Harris ve General Carl A. Spaatz gibi stratejik hava gücünün savaş kazanma potansiyeline gerçekten inanan komutanlar ağır basıyordu. Böylece onlar, İngiltere'de konuşlanan ve esas olarak kilit savaş endüstrilerini tahrip etmek (B-17'ler ve USAAF'ın diğer uçakları) ya da buralarda çalışan işçilerin moralini bozmak (Lancasterler ve RAF'ın diğer uzun menzilli uçakları) için kullanılan, çokmotorlu devasa bombardıman uçağı filolarının, savaşın ortalarında Alman savaş faaliyetini çökme noktasına getireceğini öngörmeyi başardılar. Her iki durumda da stratejik bombardımanın belirleyiciliği ortaya çıkmadı.

Amerikan hava bombardıman birliklerinin belirli fabrikaları hedef alan gündüz harekâtları, pilot kapağı olmadığı için asgari kazanımlar karşılığında büyük kayıplara yol açarken, RAF bombardıman uçaklarının Alman kentlerine düzenlediği gece akınları, yol kesen uçaklarla daha az karşılaşmalarına ve geniş kentsel alanları yakıp yıkabilmelerine rağmen, sivil halkta moral bozukluğuna neden olmuyordu. (Daha küçük ölçekli olmakla birlikte aynısı, Almanların Londra'yı ve diğer merkezleri 1940-41'de geceleri bombardıman uçaklarıyla ve 1944'te roketlerle vurma girişimleri için de geçerlidir.) Sivil savunmanın ve ilgili örgütlenmelerin etkinliği ve gerçekten tahrip edici saldırıların ancak arada bir gerçekleşebildiğinin anlaşılması, ölü sayısını ve psikolojik etkiyi sınırladı.

Hiçbir zaman savaşı kazandıran kesin bir formül olmamakla birlikte, uzun menzilli eskort savaş uçaklarının geliştirilmesi, seyrüsefer ve ilgili alanlarda sağlanan gelişmeler, stratejik bombardımanın, 1944-45'te bazı gerçek başarılar kazanmasını sağladı. (Örneğin, RAF Ruhr'daki çelik üretimini azalttı ve USAAF petrol üretim hedeflerine gerçekleştirdiği saldırılarla ciddi bir akaryakıt kıtlığına neden oldu.) Almanya'ya yapılan büyük ölçekli hava saldırıları, Luftwaffe'yi diğer görevler pahasına ülke savunmasında yoğunlaşmaya zorladı ve sonunda tecrübeli pilotlarını kaybederek ağır bir bedel ödemesine yol açtı. Stratejik bombardımanın etiği ve müttefiklerin ellerindeki kaynakları başka mücadele alanlarına yöneltmeleri halinde alacakları sonuçlar, hararetli tartışma konuları olmaya devam etmektedir.[4]

Yürek ve Akıl

Çalışan nüfusun tamamının savaşın potansiyel birer neferi olarak –ister savaşta veya savaşla ilgili hizmet sektöründe, ister fabrika ve tarlalarda çalışıyor ya da evlerde ocakların tütmesini sağlıyor olsunlar– görüldüğü bir mücadelede, tarafların, moral sorununa verdikleri önem hiç de şaşırtıcı değildir. Sadece kendi halkının kazanma istencini en üst düzeye çıkarmak için değil, hasmın istencini zayıflatmak için de çaba gösteriliyordu.

Kendi halkının görüşünü etkilemek söz konusu olduğunda, totaliter güçlerin elinde devlet propaganda örgütlerine sahip olma gibi bir avantaj vardı. Nazi Almanya'sında, başında Josef Goebbels'in bulunduğu Propaganda Bakanlığı, Faşist İtalya'da Halk Kültürü Bakanlığı ve benzeri kuruluşlar ve Sovyetler Birliği'nde TASS Haber Ajansı ve Moskova Sanatçı ve Yazarlar Birliği gibi devlet yönetimindeki organlar, faaliyetlerini yeni kanallara yöneltiverdiler. Siviller, davayı savunan ve savaş haberlerini tahrif eden sürekli bir afiş, radyo yayını, gazete makaleleri ve film sağanağı altındaydı. İtalya'da yapılan iç propaganda, kısmen bürokratik tutarlılıktan yoksun olması nedeniyle, ama daha önemlisi Kuzey Afrika'da yaşanan yenilgilerin resmi haberlerin itibarını azaltması yüzünden, fazla etkili olmadı. Almanya'da kazanma istencini sürdürme girişimleri çok daha başarılıydı. Savaşın ilk yarısında Avrupa'nın büyük bir bölümünün fethedilmesi, Nazilerin Batı'daki

çürümüş, plütokrat demokrasilerden ve Doğu'daki Yahudi-Bolşevik terör devletinden daha üstün olduğu mesajını güçlendiriyordu. Zaferler kesilip düşman kuvvetleri Reich'a yaklaşmaya başladığında, Goebbels, halkın umutsuzluktan savaşa yeniden sarılmasını sağlamak için, yenilginin sonuçlarından duyulan korkudan –müttefikler kayıtsız şartsız teslimiyet dışında çözüm tanımayacaklarını belirtmişlerdi– yararlanmayı başardı.

Bu arada Sovyetler Birliği'nin batı bölümlerinde sürdürülen Nazi işgal siyasetinin barbarlığı da, Moskova'nın yaptığı, yabancı istilacıları kovmak için elinden geleni ardına koymama çağrısının yurttaşlarca kabulünü kolaylaştırdı. Komünizm partili olmayanların yüreğine ve aklına fazla hitap etmediği için, propaganda faaliyetlerinde komünizmi güçlendirmekten çok, milliyetçi terimlere ağırlık verilmesinde (Rus anavatanını kurtarma) etkili oldu. Ayrıca, Almanya ve Sovyetler Birliği'nde yaygın bir faaliyet gösteren gizli polis ve muhbir ağı da, resmi çizgiye ters düşen her türlü yıkıcı fikrin saptanmasını ve engellenmesini görece kolaylaştırdı.[5]

Demokratik güçlerin işi daha zordu. Savaş propagandası aygıtlarını en baştan kurmak ve bunu yaparken de basın ve diğer özgürlükler ile kamuoyunu etkileme gereği arasında bir denge gözetmek zorundaydılar. Paris'teki ilk ve zaman zaman ters etki yaratan çabalar 1940'ta yaşanan askeri bozgunla kesintiye uğradı, ancak Londra'daki Haberleşme Bakanlığı ve Washington'daki Savaş Haberleşme Bürosu sonunda uygun notayı yakaladı. Genel siyaset halkın güvenini kazanmak için –bazen seçmeci bir yaklaşımla– her zaman doğruyu söylemekti. Aynı zamanda medya, ülkedeki vatandaşların, Mihver'in, en çok da Nazi Almanya'sının doğasının ve hedeflerinin savaşı nasıl hem zorunlu hem de adil hale getirdiğine ikna etmesi için yönlendirildi. Özgül konularda açılan bazı kampanyaların fazla başarılı olamamasına ve savaş propagandasının işler kötüye gittiğinde savaşın gidişatına yöneltilen eleştiri oklarını engelleyememesine rağmen, müttefiklerin ülke içinde davayı savunmak için gösterdikleri çabalar, bir bütün olarak ele alındığında görece başarılı oldu.

Müttefik askerlerini mücadelenin ideolojik safına daha çok çekmek için, ABD güçlerinin hazırladığı "Neden Savaşıyoruz" gibi filmler ve Ordu Günlük İşler Bürosu'nun İngiliz birliklerinde örgütlediği tartışma toplan-

tılarından yararlanıldı. Bu faaliyetlerin ne derece etkili olduğu tartışmaya açıktır, ancak zararlı olmadığı kesindir. Komiserler devlet propagandasını Kızıl Ordu içinde yayarken, Ulusal Sosyalist Liderlik subayları da, Nazi ideallerini savaşın sonraki evrelerinde Wehrmacht içinde güçlendirmeye çalıştılar. Bu normatif çabaları desteklemek üzere, müttefik ordularında rastlanmayan, son derece zalimane önlemler de uygulandı; özellikle Rus-Alman mücadelesinde, gerçek ya da şüpheli kaçakların ve kaytaranların, *pour encourager les autres* infaz müfrezelerinin önüne çıkarılmasına sıkça şahit olundu.[6]

Savaşan taraflar düşmanın iradesini, asker ve sivillerin zihinlerine, kendi yetkililerinin pembe tablolar çizdiğine dair kuşku tohumları ekmek için tasarlanan bildiri ve radyo yayınları gibi psikolojik araçlarla zayıflatmaya da çalıştılar. Hattâ bu tür propagandanın kaynağı gizlendiğinde, Batı'da bile bazı insanların karşı saflara kazanılmasını sağladığı görüldü. Doğu cephesinde de benzer olaylar yaşandı; askerler kendi saflarından büyük bir hayal kırıklığına uğradıklarında, düşmanın yanıltma faaliyetlerine karşı çok zayıf oluyorlardı. Wehrmacht, firar eden ya da teslim olduktan sonra saf değiştiren bu askerleri yararlı bir yedek iş gücü kaynağı olarak kullandı.[7] Bununla birlikte, bir sefer ya da savaş harekâtının, düşmanın moralini bozma çabalarından önemli ölçüde etkilendiği görülmedi.[8]

Genel olarak ele alırsak, başarılı propagandanın saf değiştirtmeyi değil, mevcut görüşleri güçlendirmeyi hedeflediği görülüyordu. Ancak yürek ve akıl savaşında yer alan bütün güçler, Birinci Dünya Savaşı'nın son evresinde Almanya'da gerçekleşen genel psikolojik çöküş gibi bir olayın yaşanmaması anlamında başarılı oldular.

İstihbarat ve Yanıltma

Düşmanın niyetini anlamak her zaman faydalıdır. Avrupa çatışmasında yer alan bütün taraflar, kendi sırlarını korurken düşmanın sırlarını ele geçirmeye çalıştılar. Bu savaş tarzı geleneksel araçlarla (keşif ve casusluk) ve çok daha yeni buluşlarla (elektronik dinleme ve şifre çözümü) sürdürüldü.

Havadan gözetleme ve hava fotoğrafçılığını kapsayan keşif harekâtlarının etkinliği, istihbarat faaliyetlerinin komuta yapısıyla nasıl bütünleştiğine ve konvansiyonel harekâtların iniş ve çıkışlarına –ilerleyen bir

ordu, gerileyen bir ordudan daha üstün konumdadır– bağlıydı. Bu nedenle, III. Reich'ın elinden geleni savaşın ilk yarısında yapması, Sovyetler'in ve özellikle Batılı müttefiklerin ise ikinci yarıda ağır basması şaşırtıcı değildir.

Casuslar ayrı bir konuydu. Bu alanda Almanya, Nazi fethinin doruğundayken bile dezavantajlıydı. Şifre çözmedeki başarısı, MI5'ın Britanya topraklarına ayak basan her Alman casusunu ele geçirmesini (ve kullanmasını) sağladı. Öte yanda, Hollanda ve başka yerlerde *Abwehr* ve Gestapo'nun başarılı karşı istihbarat faaliyetine rağmen, işgal güçleri, yöre halkının ya da çeşitli servislere (SOE, Gizli İstihbarat Servisi, OSS) mensup ajanların, işgal altındaki Avrupa'nın büyük bölümünde casus şebekeleri örgütlemesini engelleyemedi. Bu arada Sovyetler Birliği, geniş "Kızıl Orkestra" şebekesi dahil çok sayıda köstebek ve casus sayesinde bilgi edinebiliyordu.

Ne var ki düşman hareketlerine ilişkin en kapsamlı ve en güncel bilgiyi, insan kaynaklarından çok sinyallerden elde edilen istihbarat sağlıyordu. Çeşitli ve çoğu kez yeterince eşgüdümlü olmayan Alman istihbarat örgütleri düşmanın radyo trafiğini deşifre ederek zaman zaman önemli başarılar kazandı, ancak şifre çözme savaşında müttefikler genelde daha üstündü. Bu daha çok İngiliz hükümetinin kod ve şifre okulunun (Bletchley Park), Alman ve İtalyan silahlı kuvvetlerinin sinyallerini deşifre etmede gösterdiği başarı ve daha sonra düşmanın şifre çözme makinesi Enigma'nın örneklerine sahip olması sayesinde gerçekleşti. Azar azar toplanan ve Ultra diye anılan, muazzam bir öneme sahip bu bilgi, denizlerin yanı sıra Akdeniz bölgesi ve daha sonra Kuzeybatı Avrupa'daki düşman birliklerinin gücü, konumu ve niyetleri konusunda hayati ipuçları sağlayan mesajlara ulaşılmasını sağladı. Elde edilen bilgiler çoğu kez yetersizdi ve sahra komutanları tarafından zaman zaman ciddiye alınmadığı da oluyordu, ancak Ultra'nın müttefiklere Mihver'in yoksun olduğu bir gözetleme penceresi sağladığı kuşku götürmez. Ayrıca, 1942'nin sonlarında Kızıl Ordu, doğu cephesindeki düşman birliklerinin büyüklüğünü ve konumunu saptamak için radyo sinyallerini kullanma sanatını iyice geliştirmişti. Reich'ın düşmanları yanıltma harekâtlarında da büyük ilerleme kaydettiler. Bu harekâtlar Almanları, diğerlerinin yanı sıra özellikle

1944'te Fransa'ya yapılan müttefik çıkarmalarının (Fortitude) konumu ve potansiyel büyüklüğü ile aynı yılın yaz aylarında yapılan ana Sovyet taarruzunun yönü hakkında yanıltmak için verilen sahte sinyalleri kapsıyordu.[9]

İkinci Dünya Savaşı incelemelerinde uzun süre "ihmal edilen boyut", daha sonra görülmemiş bir abartmaya maruz kaldı ve dengeli bir değerlendirmeyi, istihbarat faaliyetinin kanıtlanmış ayrıntıları zamanla ancak mümkün kıldı. Söylenenler ve yapılanlar dikkate alındığında, örgütsel beceri ve şansın birleşmesi sayesinde (örneğin Enigma makinesinin Polonya'dan tesadüfen sağlanması) müttefiklerin, stratejik düzeyde istihbarat faaliyetlerinden Mihver'e kıyasla daha kazançlı çıktığı kuşku götürmez. Diğer bölgelerde olduğu gibi cephede de, müttefikler gelişmiş ve etkin taktik istihbarat toplama ve yanıltma tekniklerinde Almanları yavaş yavaş yakalayıp geçtiler. Topluca ele alındığında, istihbarat faaliyeti cephede müttefik zaferine çok önemli bir katkıda bulundu.

Topyekûn Savaş Seferberliği

Daha da önemlisi, savaşan tarafların potansiyel insani ve maddi kaynakları ve özellikle devletlerin bu imkânları topyekûn savaş için geliştirme ve etkin biçimde kullanma yeteneğiydi. Bu alanda da nihai zaferi kazanan Mihver karşıtı koalisyon oldu.

Hammadde yetersizliği, zayıf iktisadi yönetim ve örgütsel yetersizlikler, İtalyan tank, uçak ve diğer teçhizatının hem nicelik hem de nitelik bakımından ikinci planda kalmasını açıklar. Ancak daha da önemlisi, üretim ve insan gücü meselelerinin, bizatihi Almanya'da ve fethedilen topraklarda nasıl ele alındığıydı. Mücadelenin ilk yıllarında Hitler, savaşın ülke halkı üzerindeki etkisini, esas olarak tadil edilmiş bir barış zamanı ekonomisini yürürlüğe koyarak en aza indirmeye çalıştı. Mücadelenin başlardaki hızlı zafer evresinde, kilit hammadde ve nihai savaş ürünü çıktısını ya da silahlı kuvvetlerin büyüklüğünü kitlesel biçimde artırmanın ya da üretilen silahları (performansı artırmak yerine) yenilemenin gereksiz olduğu görüldü.

Ne var ki 1942'de, savaşın uzaması, Reich'ın bu kez üç büyük gücün oluşturduğu bir koalisyonla yüz yüze gelmesi ve ufukta çatışmanın hemen biteceğine dair hiçbir işaret görülmemesi üzerine, gerçek bir savaş

ekonomisine doğru hızlı bir dönüş başladı. Savaş malları üretimi daha etkin ve rasyonel hale getirildi; ücret ve fiyat denetimleriyle beraber giyim ve gıdaya uygulanan karne sistemi sıkılaştırıldı; Almanya ile fethedilen bölgelerdeki sivil nüfusun büyük bölümü cephane fabrikaları ve diğer savaş faaliyetlerine yöneltildi. Böylece savaş üretiminde görülmemiş bir artış sağlandı. Ne var ki artışın da kıyaslamalı sınırları vardı. Kadın nüfusun sanayi işgücüne tam olarak katılmasında duraksanması ve yetki alanları çakışan hükümet organları arasındaki anlaşmazlıklar (örneğin silahlanma ve çalışma bakanlıkları) savaş faaliyetine hiç de yardımcı olmadı. Yapay çözümler ve işgal edilen Avrupa'nın yağmalanması sorunu bir ölçüde hafiflettiyse de, Almanya lastik ve petrol gibi önemli doğal kaynakların kıtlığını çekiyordu. Ayrıca, Panter tankı gibi bazı önemli yeni silahlar geliştirilirken, mevcut üretim hatlarından daha fazla ürün sağlama çabası, Reich'ın konvansiyonel savaş ve bombardıman uçakları gibi bazı alanlarda özellikle Batı'daki düşmanlarının ciddi biçimde gerisine düştüğünü gösteriyordu.

Uzun mücadelede savaş öncesi planlamayı temel alan Britanya topyekûn bir savaşa oldukça hazırlıklıydı. Ekonomisini, sivil tüketimi asgari düzeye indirip savaş üretimini azami düzeye çıkaracak rasyonellikle yönlendirdi (ücret ve fiyat denetimi, gıda ve çeşitli ürünlerin karneye bağlanması, kadınlar dahil ileri derecede zorunlu iş gücü tahsisi). Uzun vadeli planlama, bazı alanlarda –uçak üretimi gibi– niceliğin yanı sıra niteliğin de savaş sırasında artmasını sağladı. Bu arada hammadde ithalatının da artırılması gerekti. Müttefiklerin Atlantik üzerindeki kapsamlı denetimi ve Britanya'nın imparatorluk ve İngiliz Uluslar Topluluğu'ndan aldığı yardım, düşmanın ulaşamadığı kaynaklara ulaşmasını da sağladı. Ne var ki Britanya'nın kazanımlarının da yapısal sınırları vardı. Kanada gibi dominyonların büyüyen silahlı kuvvetleri desteklemek için zorunlu savaş endüstrilerini geliştirmesi zaman alırken, İngiliz endüstrisinin yapısal zayıflıkları, en iyi silahların bile görece yavaş ve pahalı üretilmesine yol açtı. Ayrıca, tanklar dahil bazı silahların tasarımı o kadar yetersizdi ki, bunlar nitelik bakımından Alman benzerlerinin sürekli ve tehlikeli biçimde gerisinde kalıyordu. Ve hepsinden önemlisi, 1940-41'de yapılan savaş harcamalarının, özellikle ABD'den yapılan alımların, ulusal geliri, ülkeyi iflasın eşiğine getirecek şekilde aşmasıydı.

Amerika'nın savaşa resmen girmesinden önce bile, Britanya'nın bu ülkeden dolaylı yardım sağlayabilmesi bir şanstı. Kredi anlaşmaları ve diğer uygulamalar sayesinde, gerekli ürünler neredeyse ödemesiz olarak ithal edildi. Ülkenin insani ve maddi kaynaklar bakımından sahip olduğu gizil iktisadi güç ve en yeni kitlesel üretim teknikleri konusunda sahip olduğu bilgi, Roosevelt yönetiminin finans açıklarını göze alma kararlılığıyla birleşti ve böylece ABD endüstrisi gerçek bir demokrasi cephaneliği haline geldi. Savaş Üretim Kurulu ve ilgili kurumların gözetimi altında sağlanan çıktı miktarı gerçekten şaşırtıcıydı. Hem Amerika'nın müttefiklerine yardım edecek, hem de, gerek Avrupa'da gerekse Japonya'ya karşı savaşan ve hızla büyüyen devasa ABD silahlı kuvvetlerini rahatça donatabilecek kadar bol tank, top, uçak ve diğer savaş araçları üretildi. Üstelik, hızlı ve toplam maliyet bakımından ucuza üretilen bütün savaş araçları, sözgelimi bombardıman uçakları, daima güvenilir ve yüksek kaliteliydi. Bütün bunlar karne uygulaması ve işgücü tahsisatı gibi devlet müdahalelerinin görece sınırlı bir biçimde uygulanmasıyla gerçekleştirildi.

Doğu'daki savaşın ilk yılında ya da sonrasında yaşanan dehşet verici toprak, malzeme ve insan gücü kayıpları dikkate alındığında, üstesinden gelinmesi gereken zorlukların ışığında daha da etkileyici olan, Sovyet sanayi çıktısıydı. Devlet aygıtı sanayi tesislerini, demir cevheri ve kömür gibi doğal kaynakların yanı sıra iş gücüne de (erkek ve kadın) sürekli ulaşacak şekilde yeniden yerleştirmeyi, yedeklerin ve yeni Kızıl Ordu birliklerinin donatılması için gereken ve artan çıktı talebini karşılamayı başardı. Savaş üretimi azami devlet yönetim ve denetimiyle, sivil ekonomiye muazzam bir maliyet yükleyerek artırıldı. En basit ancak etkili silahları (T-34 tankları gibi) üretmeye ve ileri düzeyde geliştirmeye yoğunlaşan Sovyetler Birliği, sadece kayıplarını yenilemekle kalmadı, birbiri ardı sıra tertiplenen yeni tümenleri donatmayı da başardı. Kredi anlaşmaları Sovyet savaş çabasına da yardımcı oldu, ancak savaş malzemesinin büyük bir bölümünün bizzat Sovyetler Birliği tarafından üretildiği kuşku götürmez. Savaşın son aylarında insan gücü ve diğer kaynakların sınırına gelindi, ancak Kızıl Ordu'ya istilacıyı geri püskürtmek için gerekli olan her şey verilmişti.[10]

TABLO 5.1 YILLIK UÇAK ÜRETİMİ

DEVLETLER	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
İTALYA	1800	1800	2400	2400	1600	-	-
ALMANYA	8295	10247	11776	15409	24807	39807	7540
BİRLEŞİK KRALLIK*	8190	16149	22694	28247	30963	31036	14145
BİRLEŞİK DEVLETLER	5856	12804	26277	47836	85898	96318	49761
SOVYETLER BİRLİĞİ	10382	10565	15735	25436	34900	40300	20900

* İngiliz Uluslar Topluluğu dahil

Kaynak: Paul Kennedy, *The Rise and Fall of the German Powers*, New York, 1987, s. 354.

TABLO 5.2 YILLIK TANK ÜRETİMİ

DEVLETLER	1940	1941	1942	1943	1944
BİRLEŞİK KRALLIK*	1400	4800	8600	7400	5000
ALMANYA	2200	4800	9300	19800	27300
SOVYETLER BİRLİĞİ	2700	6500	24400	24000	28900
BİRLEŞİK DEVLETLER	400	4200	23800	29400	17500

Kaynak: I. C. B. Dear ve M. R. D. Foot (der.), *The Oxford Companion to the Second World War* Oxford, 1995, s. 459, 1183, 1213, 1231.

Yüksek sayılar her zaman zafer getirmez, ancak İkinci Dünya Savaşı'nda Mihver'in yenilgiye uğramasının başlıca nedenlerinden birinin, düşmanın çıktı miktarının yüksekliği olduğu kuşku götürmez (bkz. tablolar 5.1 ve 5.2). Bu kısmen bir malzeme ve insan kaynağı meselesiydi, ancak üretimin örgütlenme tarzıyla da ilgiliydi. Nazi Almanya'sı savaşın ikinci yarısında büyük adımlar attıysa da, bunlar Mihver karşıtı koalisyon üyelerinin ortak çabalarıyla aşıldı.

TEPEDEKİ SAVAŞ

Müttefiklerin Mihver'e üstün olduğu bir diğer alan, büyük stratejinin oluşturulmasıyla, yani silahlı kuvvetlerin zafer kazanmak için neden,

ne zaman, nerede ve nasıl kullanılması gerektiğine karar verilmesiyle ilgiliydi. Savaşın bu yönü bakımından, savaş önderlerinin kişiliklerindeki ve bürokratik komuta yapılarındaki farklılıklar –gerek devletler içinde gerekse müttefikler arasında– belirleyici bir önem taşıyordu.

Avrupa'daki Mihver ittifakı söz konusu olduğunda, gerçek bir ortaklıktan pek söz edilemez. Hitler ve Mussolini kendi planları hakkında birbirilerine bilgi vermeksizin savaşa girdiler ve seferleri başlattılar. Kuzey Afrika ve başka yerlerde ortak harekâtlar geliştirildi, ancak silahlı kuvvetlerin büyüklük ve etkinlik bakımından sergiledikleri oransızlık dikkate alındığında, bu ortak harekâtlarda strateji ve yönetimin, biraz da hoyratça, Almanlara kaldığı görülür. Alman taleplerinin giderek emredici bir nitelik kazanması savaş durumunun kötüleşmesiyle birleşince, İtalyanlar 1943 baharında (ülkenin Almanların ve müttefiklerin hâkim olduğu birbiriyle savaşan bölgelere bölünmüşlüğüne son vermek için) saf değiştirme girişiminde bulundular. Daha küçük müttefikler Reich'a daha çok boyun eğdiler ve en çok, ayrı bir barış girişiminde bulundukları zaman sıkıntı çektiler.

Mihver'in kıdemli ve başat ortağı gerekli bürokratik mekanizmalara ve başarılı bir stratejik vizyon geliştirebilecek uzmanlığa sahip olsaydı, güven ve etkin ortak komuta yapılarının eksikliği sorun olmayabilirdi. Askeri konularda karar alma yetkisinin Führer'in elinde olması, önceleri, profesyonel tavsiyeleri dinlemeye istekli olduğu sürece, sorun oluşturmuyordu. Bu tavsiyeler Fransa'nın çöküşüne yardımcı olmuştu. Ne var ki 1941'den itibaren zaferin yenilgiye dönüşmeye başlamasıyla, Hitler *Oberkommando der Wehrmacht*'ta (Alman Ordusu Yüksek Komutanlığı, OKW) ya da sahrada yer alan ve onun geri çekilmeme ve saldırıyı sürdürme inadına itiraz eden herkesle çatışmaya başladı. Çevresini, OKW'de her önerisine 'evet' diyen adamlarla dolduran ve sahra komutanlarını keyfi biçimde atayıp azletmeye başlayan Hitler, en küçük harekâtları bile bizzat yönetmeye başladı. Bu tür müdahaleler normal komuta yapısını yıprattı ve çoğu kez felaketten başka bir sonuç vermedi (Stalingrad dikkat çekici bir örnektir). Kaynakları Yahudilere karşı askeri bakımdan anlamsız bir savaşa yönlendirmesi, Almanya'nın stratejik durumunun iyileştirilmesine hiçbir katkı sağlamadı.[11]

Müttefikler ise, tam aksine, gerçek bir ortaklık için gerekli bürokratik mekanizmaları geliştirmeyi başarmakla kalmayıp, stratejik öncelikleri de belirleyerek harekâtları düzenli ve mantıklı biçimde yürüttü. Bu başarı, zirve diplomasisi ve Birleşik Kurmay Başkanlıkları (CCS) gibi bürokratik mekanizmaların bileşimiyle kazanıldı. Anlaşmazlık ve gerilim eksik olmuyordu, ancak sürtüşmeleri ortadan kaldırma ve ortak bir strateji izleme isteği de vardı. Akdeniz savaş bölgelerinde (İngilizlerin önceliği) ve daha sonra Kuzeybatı Avrupa'da (Amerikan önceliği) girişilen Anglo-Amerikan harekâtları, birçok anlaşmazlığa rağmen bu sayede geliştirilebildi. Kanada gibi daha küçük müttefikler, kuşkusuz, strateji konusunda pek ağzını açmıyordu ve savaşın son yılında ABD silahlarının göreli gücü Britanya'nınkilere kıyasla arttıkça, gelecekteki müttefik harekâtlarının belirlenmesinde Amerikalıların ağırlığı da arttı. Ne var ki bu arada gerçek bir işbirliği ve güven anlayışı da gelişti. Ayrıca, zaman zaman siyasal kaygılardan etkilense de, stratejik kararlar, yeşil ışık yakıldığında görevi genellikle kendi inisiyatifleriyle yerine getiren askeri profesyonellerin uzmanlığına bırakılıyordu. Zaman zaman stratejik düzeyin yanı sıra harekât düzeyinde de müdahale etmeye çalışan Churchill bile profesyonel itirazları dikkate almaya ikna edilebiliyordu. Sonuç olarak, hatalar yapılsa da, seferleri Hitler'in karargâhındaki gibi kargaşa ve mantıksızlık nitelemiyordu.[12]

Müttefikler ile Sovyetler Birliği arasında benzer bir işbirliği ve eşgüdüm düzeyinin sağlanmasının, zirve diplomasisi ve sürekli haberleşmeye rağmen daha zor bir hedef olduğu görüldü. Stalin'in esas kaygısı Batı Avrupa'da ikinci bir cephenin açılması ve böylece Kızıl Ordu üzerindeki baskının mümkün olduğu kadar kısa süre içinde kalkmasıydı. Müttefiklerin kanal ötesi harekâtları 1944'e kadar ertelemeleri, Batılı güçlerin Wehrmacht'la savaşa orantılı bir katkıda bulunmak istemediklerine dair kuşkuların sürmesine yol açtı. Ne var ki, Doğu'daki savaş Batı'daki savaştan coğrafi olarak ayrıldığı için, ortak stratejinin müttefik ve Kızıl Ordu'nun kara saldırılarının zamanlamasında kaba bir eşgüdümün sağlanmasıyla sınırlı olması fazla sorun yaratmıyordu. Moskova'daki stratejik karar alma süreci ise başkomutan Stalin'in başlangıçta Sovyet generallerine harekâtları müdahalesiz sürdürecekleri konusunda söz ver-

mesi, ancak savaşın ilk yılında zorunlu geri çekilişleri önlemek ve hırslı saldırıları sürdürmek için –felaketli sonuçlar pahasına– müdahale etmesiyle biçimlendi. Neyse ki Stalin, Hitler'in aksine, kendi hatalarından ders çıkarıyordu; Jukov gibi yeteneğini kanıtlayan komutanları terfi ettirdi, sahra komuta yapılarının yeniden örgütlenmesine izin verdi ve etkinliğini gittikçe artıran bir genelkurmayın (*Stavka*) söylediklerini dikkate aldı. Bu durum, Almanların kaynak açığı ve en önemlisi Hitler'in müdahaleleriyle birleşince, Kızıl Ordu'nun 1943 ile 1945 arasında Wehrmacht'ı Volga'dan Berlin'e kadar sürmesini sağladı.[13]

Konvansiyonel Harekâtlar, 1942-45

1942 baharı ve yazında Wehrmacht'ın üstün harekât becerileri, Libya'daki Gazala ve Rusya'daki Harkov ile Volga yürüyüşünün ilk evreleri gibi büyük zaferlerin kazanılmasını sağladı. Ne var ki, 1942 sonbahar ve kışında denge düşman lehine değişmeye başladı. Bu andan itibaren, savunmaya geçen ya da geri çekilen Mihver güçleriydi.

Zamanla ağırlaşan bir sorun, kaynak sıkıntısıydı. Almanya bile topyekûn savaş çabasını artırdıkça, düşmanının sevk edebildiği miktarla kıyaslandığında adam ve kilit teçhizat sıkıntısı çekmeye başladı. Doğu cephesinde ancak güneydeki saldırı harekâtlarını kaldığı yerden sürdürmek mümkündü ve bu durumda bile ilerleme hattının korunması için Mihver uydularının zayıf ordularına güvenmekten başka çare yoktu. Bu arada Batı Çölü'ndeki Afrika Korps saldırıyı sürdürmesi için gerekli olan ikmal ve takviye desteğinin ancak küçük bir bölümünü alıyordu. Aynı zamanda, gerek Kızıl Ordu gerekse müttefik güçlerinin hem büyüklüğü hem de gücü artıyordu ve her ikisi de kısa süre içinde büyük saldırıların gerektirdiği sayısal üstünlüğe ulaşacaktı.

Sovyet, İngiliz ve Amerikan güçlerinde gerçekleştirilmekte olan yeniden yapılanma ve yeniden örgütlenme de önemliydi. Bu değişiklikler söz konusu güçleri sahrada daha etkin hale getirmek için tasarlanıyordu. Özetlemek gerekirse, bunun anlamı, derin yarma harekâtlarından yararlanmak ya da bu harekâtları önlemek için, hareketli topçu, piyade ve hava gücü (zaman zaman paraşüt birliklerini de kullanarak) desteğinde tankın

merkezi bir önem taşımasıydı. Zırhlı güçler genişletildi, kara ve hava güçleri bütünleştirilmeye çalışıldı, doktrin ve komuta yapıları yeniden örgütlendi. Sonuçta, çeşitli engellere ve yanılgılara rağmen, Wehrmacht'ın savaşın ikinci yarısında karşılaştığı ordular ilk yarıya kıyasla hem daha iyi donanmış, hem de üstünlük kurabilme bakımından daha yüksek bir kabiliyete (yeterli sayısal üstünlüğe) ulaşmış haldeydi.[14]

Böylece 1942'nin son ayları ile 1943'ün başlarında yapılan savaşlarda, Mihver güçleri kuşatılarak ya da geri püskürtülerek yenilgiye uğratıldı. Bu süreç, Alman güçlerinden geri kalanın Stalingrad'da teslim olması ve müttefiklerin, Kuzey Afrika'daki Mihver güçlerinin son kalesi olan Tunus'u ele geçirmesiyle doruğa ulaştı. Hitler 1943'te Kursk'ta ve 1944'te Ardenler'de iki yeni saldırı için ısrar ettiyse de, Wehrmacht savaşın bundan sonraki bölümünde genellikle savunma ve karşı saldırı harekâtlarıyla yetinecekti. Kızıl Ordu'nun batıya doğru ilerleyişinde ve müttefik ordularının 1943-44 döneminde Sicilya, İtalya ve daha sonra Normandiya'ya ilerlerken karşılaştıkları zorluklar, Alman ordularının düşmanlarını toprak kazanırken ağır bir bedel ödemeye zorlayabildiğini gösterdi ve karşı saldırı ve oyalama hareketlerindeki ustalığını kanıtladı. Ne var ki düşmanları sadece her şeyin daha çoğuna –özellikle hava koruması– sahip olmakla kalmıyor, bütün bunları etkin biçimde (her zaman çok ustaca olmasa da) kullanmayı da başarıyordu.

Savaşın ilk yıllarında gerçekleştirilen harekâtlara ilişkin bazı dersler, kuşkusuz, tam olarak anlaşılmadı ya da yanlış yorumlandı. Örnek vermek gerekirse, Alman planör ve paraşüt birliklerinin, büyük önem taşıyan Belçika tahkimatlarını (1940) ve Girit'teki havaalanlarını (1941) ele geçirmesinden sonra, müttefikler hava indirme güçlerine büyük yatırım yaptılar. Ne var ki Girit harekâtı, kullanılan birliklerin "hafif" nitelikte olması ve beklenmedik derecede güçlü bir düşman direnişinin yanı sıra, yeterince düşünülmemiş kurtarma çabaları nedeniyle, neredeyse başarısızlıkla sonuçlandı. Hitler'in gayet iyi anladığı bu durum, 1944 sonbaharında Hollanda'ya yapılan devasa ve nihai olarak başarısız Anglo-Amerikan hava indirme harekâtını planlayan ve icra eden müttefik komutanları tarafından göz ardı edildi. Bununla birlikte müttefikler amfibi harekâtlarda mecburen

ustalık kazanırken, Almanlar bu savaş tarzını tam olarak geliştirme fırsatına asla sahip olamadı. En kötüsü Dieppe saldırısında (1942) olmak üzere çeşitli zorluklarla karşılaşıldı, ancak müttefikler, deneme yanılma yoluyla özel bir tekne geliştirdiler; çıkarma ve düşman topraklarına köprü kurmak için gerekli olan kara, deniz ve hava kuvvetleri eşgüdümünü sağladılar. Bu yöntem en etkin biçimde Normandiya çıkarmasında (1944) uygulandı.

Fransa ve Kıta Avrupa'sının büyük bölümü, güçlerini Alman harekâtlarının hızına ve tarzına uyarlayamayacak kadar kısa süre içinde yenilgiye uğramıştı. Ne var ki coğrafi koşullar –Britanya ve ABD söz konusu olduğunda deniz engeli, Rusya için ise büyük bir kara parçası– Hitler'in kararlı düşmanlarına Alman yöntemlerinin niteliğini özümseyecek, hatalarından ders çıkaracak, kaynakları seferber edecek ve az çok aynı tarzda savaşmaya başlayacak kadar zaman sağladı. Wehrmacht'la ilk karşılaşmalar sırasında yapılan hatalar, yeni savaş tarzını kavrayabilen ve bu tarza uyum sağlayabilen Montgomery (BK), Patton (ABD) ve Jukov (SSCB) gibi generallerin bir doğal seçme süreciyle yetişmesine yol açtı.[15]

Sonuç

1939 ile 1945 arasında geliştirilen çeşitli savaş biçimlerini tartıştıktan sonra, bunların, topyekûn savaş faaliyetinden oluşan bir bütünün (ister ulusal ister uluslararası olsun) birbirine sıkıca bağlı parçaları olduğunu görmek gerekir.[16] Ne var ki savaşın gidişatı ve sonucu, bazı yaklaşımların sorgulanmasına yol açarken, bazılarının önemini ortaya koydu.

Kara seferleri söz konusu olduğunda, savaşın ilk yarısında görülen Alman başarıları, hareketli piyade ve topların eşlik ettiği, taktik düzeyde ve harekât düzeyinde bombardıman uçaklarının ve uygun durumlarda paraşüt güçlerinin desteklediği, topluca kullanılan yoğunlaştırılmış tank birliklerinin büyük önem taşıdığını gösterdi. Uygulamada, derin savunma mevzilerinin yanı sıra sınırlı alan ve zor arazi koşulları, savaşın ikinci yarısında büyük yıpratma savaşlarına yol açtı. Bir cephe bir kez yarıldığında ulaşılması gereken en ideal durum, mekanize güçlerle zayıf noktalara hücumu, cenahlardan kuşatmayı ve mümkünse geri çekilme yollarını kesmeyi amaçlayan hızlı bir manevrayı gerçekleştirmekti. (Modern savaşta

zırhlı araçların büyük bir önem taşıdığı konusunda varılan yeni mutabakat, sadece çok sayıda tank üretilmesi için değil, tankların darbelere dayanma yeteneğinin ve düşman tanklarını vurma gücünün artırılması için gösterilen çabalara da yansıyordu.)

Hem kasıtlı olarak hem de mecburiyetten o zamana kadar nadiren kullanılan amfibi çıkarma, müttefiklerin denetimi altında, çıkarma yapmak ve güvenli bir köprübaşı oluşturacak şekilde donatılmış savaş güçlerini muhafaza etmek için tasarlanmış özel bir tekne türünü gerektiren oldukça gelişmiş harekâtlara dönüştü. Artık her türlü motorlu araç, modern ordunun hayati organları olarak görülüyordu. Bununla birlikte demiryolu ulaşımı lojistik açısından önemini korudu ve atlar da, yeterli yolların ve motorlu araçların bulunmadığı doğu cephesinde önemli bir rol oynamaya devam etti.

Koşullara uygun biçimde geliştirilen yeraltı güçlerinin faaliyetleri pek çok seferde yardımcı güç olarak yararlı olmuştu. SOE ve pek çok benzeri organla birlikte hareket eden partizanlar ve gerilla güçleri, onlara olan acil ihtiyaç ortadan kalkınca dağıtıldılar. Avrupa ve Amerikan silahlı kuvvetleri, savaş sırasında ortaya çıkan yarı gizli komando tipindeki grupların en azından bazılarını elde tuttular ya da yeniden tertiplediler. Bu arada gizli servisler de gelecekteki bir çatışmada dışarıdan desteklenen sabotaj harekâtlarının mümkün olabileceği konusunda son derece bilinçliydiler.

Almanya'ya karşı gerçekleştirilen stratejik bombardıman, savaşın son evrelerinde bazı başarılar kazanmış olsa da, savaşın büyük bölümünde yeterince etkin olamamış, bu savaş tarzını savunanların vaat ettiğinden çok daha masraflı olmuştu. Konvansiyonel uzun menzilli bombardımanın etkinliğiyle ilgili sorular, atom bombasının müthiş yıkıcı gücünün savaş sonunda Hiroşima ve Nagasaki'de kanıtlanması üzerine iyice tartışmalı hale geldi. Nükleer silahların sahneye çıkışı, stratejik hava güçlerinin gelişimini, o zamana kadar başarıp başaramadıklarına bakılmaksızın sürdürme görüşünü güçlendirecekti.

Liberal demokrasilerde –elbette SSCB'de değil– kitlesel psikolojik yönlendirme aygıtları savaştan sonra dağıtıldı ve bu aygıtların savaş sırasındaki etkinliği tartışmaya açıldı. Bununla birlikte hükümetler beklenmedik olaylara karşı planlar hazırlarken, silahlı kuvvetler de psikolojik

harekât mekanizmalarını araştırmak için kaynak ayırmayı sürdürdüler. Servisler de barış zamanı hizmetleri lehine propagandayı, savaş öncesine kıyasla daha büyük boyutlarda sürdürdüler.

Savaş yılları istihbarat faaliyetlerinin, özellikle şifreli faaliyetlerin kendini kanıtladığını göstermişti. Savaş zamanında yapılan harekâtların mümkün olduğu kadar gizli tutulması için gösterilen çabalar, gelecekteki bir mücadelede yararlı olabilecekleri düşüncesinin yanı sıra, yeni istihbarat örgütlerinin geliştirilmesi ya da eskilerin genişletilmesi bakımından da önemini korudu.

İkinci Dünya Savaşı'nda, büyük ve etkin silahlı kuvvetleri muhafaza ederken, savaş çıktılarını da azamiye çıkarmak için insani ve maddi kaynakların seferber edilmesi bakımından, her iki tarafta da gerçekten verimli ve etkin pek çok savaş ekonomisinin geliştirilmesine tanık olundu. Pek çok bakımdan bu, lojistiğin kazandığı bir zaferdi. Bir yandan nükleer silahların gelişmesi ve bu silahların gelecekteki "Olduğun gibi gel" türü bir savaş üzerinde yaratacağı her türlü etki, bu ölçekte bir savaş seferberliğinin bir daha gerçekleşmeyeceğini ortaya koyuyordu. Öte yandan, zorunlu askerlik uygulaması savaş öncesi silahlı kuvvetleri gönüllülere dayanan ülkelerde muhafaza edildi ve daha küçük ölçekte olmakla birlikte konvansiyonel silahlarda araştırma ve geliştirme çalışmaları sürdü.

TABLO 5.3 SAVAŞ ÖNCESİ NÜFUS VE ÖLÜMLE SONUÇLANAN KAYIPLAR (MİLYON)

DEVLETLER	NÜFUS	ASKERİ KAYIPLAR	SİVİL KAYIPLAR
İTALYA	43	0.4	0.1
FRANSA	41	0.25	0.35
BİRLEŞİK KRALLIK	47	0.30	0.05
ALMANYA	68	4.5	2.0
SOVYETLER BİRLİĞİ	167	10.0	10.0
BİRLEŞİK DEVLETLER	129	0.274	N/A

Kaynak: I. C. B. Dear ve M. R. D. Foot (der.), *The Oxford Companion to the Second World*, Oxford, 1995, s. 290

Nihayet, savaş müttefik devlet adamları ve generallere ulusal savaş faaliyetlerinin bütünleştirilmesi ve ortak stratejilerin tasarlanmasıyla ilgili sorunlarda değerli bir deneyim ve içgörü kazandırdı. Bütün bunlar NATO'nun ilk yıllarında yararlı olacaktı. Ne var ki, kazanılan deneyimin maliyeti olağanüstü ağırdı. Yaklaşık otuz altı milyon Avrupalı çatışmada öldürülmüş (bkz. tablo 5.3) ve ekonomiler çökme noktasına gelmiş ya da çökmüştü. Avrupa'da İkinci Dünya Savaşı'nın sonucu önemli ölçüde Atlantik ötesi büyük gücün müdahalesiyle belirlendi ve bu durum, küresel sorunlarda Avrupa'nın önceliği bakımından sonun başlangıcını ve yeni, iki kutuplu dünyanın doğuşunu belirledi.

Bruce Vandervort

1815-1960 SÖMÜRGE SAVAŞLARI

Giriş

6.

Bu bölümün amacı, Avrupa ordularının, hızlı emperyalist yayılma çağından (1815-1914), aynı ölçüde hızlı emperyalist çöküş dönemine (1914-60) kadar Avrupa dışında giriştikleri savaşlara ilişkin bir değerlendirme sunmaktır. İmparatorlukların inşa edildiği 19. yüzyılın o huzurlu günlerinde, Avrupalı askeri yazarlar, kendi ülkeleri arasında yaşanan savaşlardan ayırmak için bu çatışmalara genellikle "küçük savaşlar" diyorlardı. Bu etiket, sadece sömürge savaşlarına katılan askerlerin sayısının azlığını değil –ki bu en azından 1800'ler için oldukça doğruydu–, aynı zamanda, Avrupa orduları ile ırkçı ideolojinin, Avrupa merkezci dünya görüşünün ve rasyonel değerlendirmelerin azgelişmiş saydığı düşmanlarının savaş kapasitesi arasındaki varsayımsal farklılığı da gösteriyordu. 20. yüzyılda, sömürge savaşlarının ölçek bakımından büyümeye ve Avrupalı olmayan halkların ulusçu ideolojiyi ve modern askeri teknolojiyi özümlemesiyle birlikte Avrupalılar arasında süren "topyekûn savaşlar"ı andırmaya başlaması üzerine, bu etiket betimleyici gücünü önemli ölçüde kaybetti.

Bu bölümün ele aldığı coğrafi alan, Avrupa sömürge savaşlarına ilişkin diğer değerlendirmelere göre bir ölçüde daha kapsamlıdır, çünkü sadece ileri gelen iki emperyalist gücün, Britanya ve Fransa'nın sömürge seferlerini değil, aynı zamanda daha küçük Avrupalı hasımların, Belçika, Almanya, Hollanda, Portekiz, Rusya ve İspanya'nın seferlerini de kapsamaktadır. "Avrupalı" terimi de burada, Yeni Dünya'nın Avrupalı-Amerikalı ordularını, esas olarak Arjantin, Kanada, Şili, Meksika ve ABD ordularını kapsayacak şekilde genişletilmiştir.

Sömürge savaşları, Avrupalı ve Avrupalı-Amerikalı yayılmacı devletlerin askeri yapılarını, genelde kabul edildiğinden daha çok biçimlendirdi. Aslında sömürge "misyonları" bu devletlerin çoğunu, kendi güç yapılarını ve komuta kontrol süreçlerini, hattâ stratejik ve taktik düşüncelerini geçmişteki benzer bir askeri modeli çağrıştırmayacak kadar farklılaştırmaya zorla-

dı. Bu modeller arasında, çağın paradigması varsayılan, 1860'lar ve 70'lerdeki ulusal birlik savaşlarından çıkan Alman askeri mekanizması da vardı.

Aşağıdaki anlatı iki bölüme ayrılıyor. Uzun 19. yüzyılı kapsayan birincisi, Afrika, Asya ve Pasifik Adaları'ndaki emperyalist mülkleri genişletmek ve savunmak için yapılan Avrupa seferlerinin yanı sıra, Avrupalı-Amerikalı orduların 1800'lerin ikinci yarısında kendi ulusal nüfuz alanlarını genişletmek ve ABD'nin 20. yüzyılın ilk on yılı içinde bir Asya ve Latin Amerika imparatorluğu yaratmak için verdiği savaşları ele alıyor. İkinci bölüm, Avrupalı olmayan dünyayı kasıp kavuran ve nihayet 20. yüzyılda Avrupa imparatorluklarının çöküşüne yolaçan ulusal kurtuluş dalgasını durdurmak için, gene aynı güçlerin verdikleri savaşları kapsıyor.

I- 1815-1914 Sömürge Savaşları

Genel özet

19. yüzyıl, hem Avrupalı ve Avrupalı-Amerikalı orduların sömürge savaşlarında giderek artan üstünlüğüyle, hem de bu orduların, o sırada Avrupa ve ABD imparatorlukları ile Arjantin, Kanada, Şili, Meksika ve ABD'nin ulusal nüfuz alanlarına giren geniş topraklarda gerçekleştirdiği hızlı fetihlerle nitelendi. Avrupalı ve Avrupalı-Amerikan ilerleyişinin, 1815'ten yaklaşık 1870'e kadar olan dönemdeki hızı, sonraki döneme kıyasla biraz daha yavaş bulunur. Bununla birlikte, dünyanın bazı bölgelerindeki bulgular bunu doğrularken, diğerlerinde farklı durumlarla karşılaşılır. Afrika, "gecikmiş genişleme" konusunda belki de en dramatik örneği oluşturur. 1876 gibi geç bir tarihte bile, Avrupalıların elindeki toprakların oranı kıtanın yüzde onundan azdı ve bu toprakların büyük bölümünü, Fransa'nın Cezayir sömürgesi oluşturuyordu. Bundan sadece otuz yıl sonra, Avrupa'nın Afrika'yı bölüştüğü "kapışma"nın hemen ardından ise kıtada emperyalist boyunduruğa girmeyen yerler olarak yalnızca Etiyopya ve Liberya kalmıştı. Geç serpilen hegemonyanın açık kanıtları Yeni Dünya örneğinde de görülebilir. ABD'nin doğusunun Avrupalı-Amerikan birlikler tarafından fethi ancak 1840'ta sonlanan 200 yıllık şiddetli bir mücadeleyi gerektirmişken, cumhuriyetin "mavi askerler"inin Batı'nın yerli halklarına boyun eğdirmesi, 1865'ten 1890'a ka-

dar sadece 25 yıl sürdü. Güney Amerika'da, yüzyılın ilk yarısında yerli düşmanlara karşı pek az ilerleme kaydeden Arjantin ve Şili orduları, daha sonra onları birkaç yıl içinde yenilgiye uğrattılar; örneğin, Arjantinliler yerli direnişini 1878-79'da, iki yıl süren şiddetli bir savaşla ezdiler.

Tarihçiler bir süre, emperyalist fetihlerin 1800'lerin ortasından itibaren gösterdiği hızlanışı, Batı'nın bilimsel atılımları ve Avrupalılar ve Avrupalı-Amerikalılar ile onların "yerli" düşmanları arasındaki genişleyen askeri teknoloji uçurumuyla açıklama eğilimindeydiler. "Teknolojik gerekircilik (determinizm)" hakkında ileride daha çok şey söylenecektir. Ancak burada, Avrupa'nın 19. yüzyılda Asya'da gerçekleştirdiği yayılmanın kayıtlarının, bu mantığın sorgulanmasını gerektirdiğini belirtmek gerekir. Asya'daki en zorlu yerli orduların bazıları, bilim ve askeri teknoloji alanında övgüyle karşılanan zaferlerin pek çoğunun gündeme gelmesinden önce yenilgiye uğratıldı. Britanya, Hindistan yarımadasınının tamamını hâkimiyeti altına alarak –yarımadanın batı bölümündeki Maratha dominyonları (1818), Mysore (1831), Sind (1843), Keşmir (1848), Sihlerin Batılılaşmış ordularına karşı şiddetli bir savaşın hemen ardından Pencap (1849), Burma (1852)– Hindistan'daki topraklarını genişletti. Bütün bunlar, "namlu kuyruğundan doldurulan silah devrimi" ya da makineli tüfeğin gelişinden önce gerçekleşti. Teknolojik bakımdan kısır olan bu dönemde, kuşkusuz, Britanya'nın Hindistan'daki hegemonyasına yönelik temel bir meydan okumayı, 1857 Sepoy İsyanı'nı savuşturduğuna ve Afganistan'da huzursuz ve çatışmalı olmakla birlikte bir himaye rejimi kurduğuna da tanık olundu. Ayrıca Çin ordularının Avrupalı güçler karşısında aldığı ilk yenilginin, yeni askeri teknolojinin iyice ortaya çıkmadan önce gerçekleştiğini de belirtmek gerekir. Bu, Afyon Savaşları'nda (1839-42) kazanılan İngiliz zaferiydi ve 1842'de Hong Kong'un devredilmesine yol açtı.

Bu arada Ruslar, Kafkas Dağları'ndaki Müslüman halklara, esas olarak Çeçenlere ve Çerkeslere, büyük Çeçen lideri Şamil'in 1859'da teslim olması ve Çerkeslerin 1864'te yenilgiye uğratılmasıyla zirveye ulaşan otuz yıllık bir savaşla boyun eğdirerek, imparatorluklarına yeni topraklar katıyor ve Osmanlı İmparatorluğu'yla güney sınırlarını güvence altına alıyorlardı. Gene 1864'te Ruslar, görünüşte Hıristiyanlık öğretisini ve Batı uygarlığını

yaymak, ama gerçekte Semerkant ve Taşkent'in efsanevi hazinelerine el koymak ve bölgeye ilişkin İngiliz niyetlerini boşa çıkarmak için, dikkatlerini Müslüman Orta Asya halklarına yönelttiler. Fırtınayı andıran bir sefer 1868'de Rusya'nın bölgede denetim kurmasını sağladı.

Asya'daki bütün Avrupa fetihleri bu kadar kısa süre içinde gerçekleşmedi. Hollanda'nın büyük Endonezya takımadalarının tamamı üzerinde en azından resmen denetim kurması neredeyse bütün yüzyıl sürdü. 1825-30'da Cava'nın zorlu bir savaşla fethedilmesiyle başlayan süreç, Sumatra'nın kilit noktasını oluşturan Aceh Sultanlığı'na 1912'de uzun ve şiddetli savaşlar sonucunda "barışın getirilmesi"yle tamamlandı. Bu arada Fransa, 1860'larda sadece Koşin Çin'inde bir köprübaşı tutmayı başarmıştı; Hindiçini'nin geri kalanının –Annam, Tonkin, Kamboçya ve Laos– fethi ancak 1880'lerde ve 1890'larda gerçekleşecekti.

Daha sonra, Kipling'in "beyaz adamın yükü"nü üstlenme davetine karşılık veren ABD, 19. yüzyılın sonunda İspanya'dan Karayipler'deki Porto Riko'yu, Doğu Asya'daki Filipin Adaları'nı ve Pasifik'teki Guam Adası'nı alarak emperyalist aşamaya geçti. Pasifik Okyanusu'ndaki adaların hemen hemen tamamı, Afrika'daki gibi parça parça yutularak, nihayet 1914'te bütünüyle emperyalist ağın içine alındı. Bunların çoğu geleneksel Avrupalı emperyalist güçlerin, yani Britanya, Fransa ve Almanya'nın eline geçti, ama bazıları kendi emperyalist nüfuz alanlarını oluşturan devletlerin hâkimiyeti altına girdi: Avustralya (Doğu Yeni Gine) ve Yeni Zelanda (Cook Adaları) gibi.

19. yüzyılda, ABD'nin kuzey ve güney sınırındaki fetihler de hız kazandı. Yerli ve melez halklar (*métis*) 1885'te, geniş Batı Kanada üzerindeki egemenliğin Hudson Körfezi Kumpanyası'ndan Ottawa'ya geçmesine başarısız biçimde direndiler. Gördüğümüz gibi, Arjantin ve Şili kendi yerli savaşlarını 1870'lerde ve 1880'lerde sonuçlandırdılar; Arjantinliler 1878-79'da "Çöl Savaşı" ile, Şilililer ise 1882'de, ülkenin Bio-Bio Irmağı'nın aşağısındaki güney kesiminin üçte birinde gerçekleştirdikleri, aynı ölçüde hızlı bir seferle. Meksika'da isyancı yerli halklar karşısında zafer çok daha zor kazanıldı. Meksika ordusu kuzeybatıdaki Sonora eyaletinin inatçı Yaki halkının topraklarını 19. yüzyılda işgal etmeyi başardıysa da, zaferi asla tam olarak kazanamadı ve Yaki direnişi 1930'larda bir kez daha, bu kez farklı

bir biçimde su yüzüne çıktı. 19. yüzyılın ortalarında Yucatan Yarımadası ve komşu Chiapas eyaletinin Maya halklarına karşı verilen "Caste Savaşları"nda kazanılan Meksika zaferi de, 1910 Meksika Devrimi sırasında ve 1990'larda Chiapas'ta gerçekleşen Zapatista ayaklanmalarının gösterdiği gibi, kesin bir zafer olmadı.

Kahramanların İnce Kırmızı Hattı

Yukarıda özetlenen muazzam toprak kazanımları Avrupalı ve Avrupalı-Amerikan sömürge ordularının tamamında yaşanan büyük insan gücü açığına rağmen gerçekleştirildi. Emperyalist yayılmanın kıtasal Avrupa güçleri arasındaki gerilimlerin arttığı bir ortamda gerçekleştiği ve bu durumun çok sayıda Fransız, Alman, İtalyan ya da Rus birliğinin Avrupa dışına sevkini imkânsızlaştırdığı unutulmamalıdır. İngiliz askeriyesi, 1904'te üstlendiği Kıta Avrupa'sı yükümlülüklerinden önce bile, emperyalist aşırı genişlemenin getirdiği sorunları yaşıyordu. Hindistan'a yönelecek bir Rus saldırısından duyulan korku, Britanya'yı düzenli ordusunun en az üçte birini Hindistan yarımadasında yerleştirmek zorunda bıraktı. İkinci Boer Savaşı'nın (1899-1902) Hindistan'ınkine eklenen görülmemiş insan gücü talepleri, İngiliz adalarını 20. yüzyılın başında neredeyse savunmasız bıraktı.

Yeni Dünya'da da benzer sorunlar vardı. Komşu devletlerle girdikleri savaşlarla aynı zamana rastlayan iç karışıklıklar, Arjantin, Şili ve Meksika'nın kendi "yerli sorunları"nı 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar çözmelerini imkânsız hale getirdi. Bu bölgelerdeki yerli savaşları, ancak 1870'ten sonra, iç siyasal istikrarın sağlanması ve bir tür bölgesel dengenin kurulmasıyla sona erdirilebildi. Bu arada ABD'de Eyaletler Savaşı'nın (1861-65) doğurduğu savaş yorgunluğu, askeriye kurumunun küçültülmesine yönelik kamusal taleplere yol açtı ve sonuç olarak ABD ordusu, Amerikan Batı'sındaki uzak bölgelere yayılmış harekâtları gerçekleştirmek için bile 25.000 askerin üzerine çıkamadı.

"Beyaz Adamın Mezarı"

Avrupalı ve Avrupalı-Amerikan sömürge ordularının yüz yüze geldiği kronik insan gücü açığı, askerlerin fethedilen bölgelerde karşılaştıkları

hastalıklara ve iklim değişikliğine duyarlıklarıyla daha da ağırlaştı. 19. yüzyılın başlarında malarya ve sarı humma gibi tropikal hastalıklara maruz kalan Avrupalı askerlerin ölüm oranı "ülkede kalanların en az iki katı kadar, hatta daha da yüksekti". Örnek vermek gerekirse, 1819-36 yıllarında, Batı Afrika'daki Sierra Leone bölgesinde neredeyse sadece hastalıktan kaynaklanan İngiliz asker ölümleri her 1000 kişide 483 gibi şaşırtıcı bir sayıya ulaşıyordu.[1]

1800'lerin ortalarından itibaren, malarya tedavisinde düzenli kinin kullanımı, koleraya neden olan etkenlerin keşfi gibi tıbbi ilerlemeler ve birliklerde katı hijyen yönetmeliklerinin uygulanması, tropik bölgelerdeki Avrupalı askerlerin sağlık risklerini azaltmaya başladı. Tropik tıpta görülen bu ilerleme oldukça yavaş bir seyir izledi ve sahradaki askerlerden çok kışladakileri etkiledi. 19. yüzyılın son yıllarında Madagaskar'da görev yapan bir Fransız keşif gücünün başına gelenler bu durumu çok açık biçimde ortaya koyar. 1895'te adayı fethetmek için başlatılan on aylık sefer sırasında Fransız birlikleri, hastalık, özellikle malarya karşısında 6000, düşman ateşi karşısında ise sadece 20 ölü verdiler. "Bu on aylık süre içinde Fransız ölümlerinin sayısı," diye yazar bir Fransız yetkili, "Fransız Batı ve Ekvator Afrika'sı haline gelecek olan bütün bölgenin fethi sırasında yaşanan kayıplardan muhtemelen daha büyüktü".[2]

Avrupalı birlikler bu tür toplu ölümlerin tehdidi altındayken, Avrupa kamuoyunun tropik bölgeleri "beyaz adamın mezarı" olarak görmeye devam etmesi ya da Fransa ve Almanya gibi zorunlu askerlik uygulanan ülkelerdeki siyasetçilerin, tropikal bölgelere asker sevkıyatına getirilen yasakları gevşetme konusunda gösterdiği gönülsüzlük şaşırtıcı olmamalıdır. Tropik tıptaki ilerlemeler, Avrupalı sömürge subaylarını komutalarındaki Avrupalı asker sayısını güvenle artırabilecekleri konusunda ikna etmeyi de başaramadı. 1880'lerde Batı Afrika'daki Fransız komutan, Albay Joseph-Simon Galliéni sorunu açıkça ortaya koydu: "[Batı] Sudan'daki, ambulanslarımızı meşgul eden ve sinekler gibi ölen Avrupalı birliklerden kurtulmak" diye yazıyordu, "ve yerlilerden oluşan birlikleri onların yerine geçirmek, iyi bir fikir olur".[3]

Avrupalı birlikleri tropikal bölgelerin sıcak ve nemli iklimi de zor durumda bırakıyordu. Tropik bölgelerdeki Avrupalı birliklerin çoğu 19.

yüzyılın sonunda güneş siperlikli şapkalara, hafif ve bol üniformalara kavuşmuş olmalarına rağmen işlevlerini tam olarak yerine getiremiyorlardı. 1901'de ABD İkinci Süvari Birliği'nden Yüzbaşı J. S. Herron, üstlerine, tropikal bölgedeki İngiliz sömürge subaylarının birliklerini sahrada tutmak için ellerinden geleni yaptıklarını rapor ediyordu. İngilizlerin uyguladıkları sistem, diye yazıyordu,

> [İngiliz] askeri[ni], bütün yorucu, sağlıksız ya da pis işleri, ücretini devletin ödediği yerlilere yaptıran bir savaşçı [haline getiriyor]. İngiliz birliklerine sahrada çok sayıda sürücü, taşıyıcı, işçi vb. eşlik ediyor... Öyle ki, çoğu kez savaşçı olmayanların sayısı savaşçıların sayısını aşıyor.[4]

Ne var ki askerleri güçten düşüren tıbbi sorunlar tropik bölgelerde faaliyet gösteren sömürge ordularıyla sınırlı değildi. 1870'lerde Amerikan Batı'sının görece ılıman yüksek düzlüklerinde bile, hastalık ve iklim koşulları düşman ateşinden daha zorlu bir hasımdı. "Batı'da hizmet eden askerler için yaralar büyük bir tehdit oluşturmuyordu," diye yazar bir kaynak, "ancak aşırı sıcakta yapılan uzun ve zorlu yürüyüşlerin yanı sıra, yiyecek ve su sıkıntısı da askerlerin sağlığı üzerinde tahrip edici etkiler yaratabiliyordu. Hastalıklar, özellikle tifo, malarya ve iskorbüt amansız ve çoğu kez muzaffer bir düşmandı".[5] Arjantin birlikleri de Kızılderili pampalarında kazandıkları zafer karşılığında çok ağır bir bedel ödediler. Düşmanı izlemek için yapılan uzun cebri yürüyüşler sırasında, "askerler bazen at sidiği içmek ya da biraz tükürük salgılanır umuduyla ağızlarına metal parçaları atmak zorunda kaldılar. Adamlar kök ve at eti yiyorlardı. Yerliler at etini zevkle yiyordu, ancak bu, *cristianos* (Hıristiyanlar) için iğrençti."[6]

Uzmanlaşmış Ordular

Bazı Kıta Avrupa'sı orduları, sömürge seferlerinde hizmet verecek uzmanlaşmış gönüllü birlikler kurarak insan gücü sorunlarının üstesinden gelmeye çalıştılar. Bu birlikler sömürge bölgelerine yerleşecek ve bu bölgelerde vermek zorunda kalacakları konvansiyonel olmayan savaşlara uygun biçimde yapılandırılacak, eğitilecek ve silahlandırılacaktı. Bu tür bir-

liklerin sayısal eksikliklerini ateş gücüyle, ama aynı zamanda ve belki de özellikle, hızlı hareket etme yetenekleri ve özel becerileriyle telafi edebileceklerine inanılıyordu. Britanya, sömürge hizmetinde özel olarak kendi düzenli ordusuna dayanan tek Avrupalı emperyalist güç olarak kaldı. Afrika'da, Aşanti, Mahdist ve Boer Savaşları'na katılan ve Hint ordusunun Avrupalı yedeklerini sağlayan İngiliz keşif güçleri, gönüllülerden oluşan düzenli Britanya ordusundan sağlanıyordu.

Yeni Dünya'da yerlilerle savaşan ordular, bütçe sorunları ve diğer kısıtlamalar nedeniyle milisler ve düzenli güçlerden oluşan karma birlikler kullanmak zorunda kaldılar. Meksika ulusal muhafızı, Yakilere ve Mayalara karşı, düzenli ordu birliklerinin yanı sıra savaştı. 19. yüzyılın sonunda Araucanian ve diğer yerli kabileleri yenilgiye uğratan Arjantin ve Şili orduları, düzenli kuvvetler ve milislerden oluşan karma bir gücü savaşa sürdüler. 1885'te Saskatchewan ovalarında yerlileri ve melezleri yenilgiye uğratan Kanada kuvvetleri de aynısını yaptı. ABD Ordusu, yerli savaşlarında, İspanyol-Amerikan Savaşı'nda ve Filipin ayaklanmasında ulusal muhafızları ve milis birliklerini kullandıysa da her zaman kuşkuyla yaklaştı, çünkü düzensiz birlikleri disiplinsiz ve savaşçı olarak yetersiz buluyordu.

Avrupalı ve Avrupalı-Amerikan sömürge orduları genellikle gönüllülere dayanıyordu. Ne var ki İtalya, Meksika ve Rusya (1871'den sonra), sömürge savaşlarında, her zaman iyi sonuç vermese de düzenli askeri birlikler kullandılar. Fransa ve Almanya 19. yüzyılın son yıllarında devasa boyutta düzenli ordular oluşturduysa da, bunların pek azı sömürgelerde hizmet verdi. Sözgelimi Fransız yasaları, dikkatle tanımlanmış acil ulusal durumlar dışında, düzenli birliklerin Avrupa dışına sevkini yasaklıyordu. Sadece gönüllü olanlar sömürgelere yerleştirilebiliyordu ve bu da nadiren oluyordu. Alman Güneybatı Afrika'sındaki, tam Avrupalı *Schutztruppe*, yani hepsi imparatorluk ordusundan sağlanan gönüllülerden oluşan bindirilmiş piyade birliği, bir istisnaydı.

Fransa ve İtalya sömürge hizmeti için özel askeri birlikler oluşturdu. Fransızlar, sömürgelerde hafif piyade olarak kullanmak üzere, Fransız subaylarının komutasında yabancılardan oluşan bir yabancı lejyon kurdular. 1831'de kurulan ve Cezayir'deki Sidi Belabbas'a yerleştirilen lejyon, Ku-

zey Afrika'da ateşle vaftiz edildi, ama aynı zamanda alt-Sahra Afrikası'nda (Dahomey) ve Hindiçini'nde de savaştı. Fransa, Kuzey Afrika'da (*l'Armée d'Afrique*) ve tropik bölgelerde (*l'Armée Coloniale*) hizmet vermek üzere özel gönüllü orduları da kurdu. İtalya'nın *Corpo Speciale*'si bütünüyle düzenli birliklerden oluşan yegâne Avrupalı sömürge ordusuydu. Ne var ki bu birlik, Fransız sömürge ordularından farklı biçimde yapılandırıldı; Napoli üssünde subaylar ve hizmet personelinden oluşan küçük bir kadro muhafaza ediliyor ve ihtiyaç olduğunda sömürge hizmeti için İtalyan düzenli ordusundan birlik sağlanıyordu.

Muzaffer Teknoloji?

Avrupalı ve Avrupalı-Amerikan sömürge orduları, insan gücü açığını kapatmak için, özellikle ateş gücü bakımından sahip oldukları teknolojik üstünlüğü de kullandılar.

19. yüzyılın ortalarına kadar Avrupalı ve Avrupalı-Amerikan orduları ile bu orduların sömürge bölgelerindeki hasımları arasındaki teknolojik fark fazla değildi. Askeri amaçla kullanılan silahlarda Napoleon döneminden beri fazla ilerleme kaydedilmemişti: Ağızdan dolma yivsiz tüfekler barutlu silahlarla donatılan bütün ordularda standart omuz silahı olarak kullanılıyordu; gene yivsiz ve ağızdan dolma toplar, bazı ilerlemelere rağmen, sömürge dünyasının yağmur ormanlarında ve dağlarında etkin biçimde kullanılamayacak kadar hantaldı. Donanma teknolojisi de Nelson döneminden beri fazla ilerleme kaydetmemişti. Buharlı gemi bir süredir biliniyordu, ancak donanmalar yelkenli gemileri terk edip buharlı gemilere geçme işini ağırdan aldılar; ağızdan dolma yivsiz top, savaş gemilerinin standart silahı olmaya devam etti.

1850'lerin ortasında telgraf genel kullanıma girene kadar, sefer sırasında komutanlar ile birlikler arasında haberleşme genellikle kuryelerin hızına ya da uygulanabildiği yerlerde, Napoleon ordularının geliştirdiği flama sallayarak haberleşme sistemine dayanıyordu. Başkentler ülke dışındaki ordulara emirlerini hızla ulaştırmak için uygun rüzgârlara ve sakin denizlere güveniyordu, bu her ne kadar sahradaki komutanın işine gelse de. Lojistik, Avrupa imparatorluklarının 20. yüzyıldaki tasfiyesine kadar, sö-

mürge savaşı veren Avrupalı ve Avrupalı-Amerikan ordularının 'Aşil topuğu' olarak kalmaya devam edecekti. Hindistan ordusunun Afganistan'a asker göndermekte duraksaması, daha çok dağ kabilelerinin acımasızlığı ya da bölgedeki Rus iddiaları yüzünden ortaya çıkan yıldırıcı lojistik zorluklardan ötürüydü. Uzun ve yavaş hareket eden ikmal konvoyları ABD'nin büyük düzlüklerinde ve Arjantin pampalarında, daha hareketli yerli düşmanlara karşı icra edilen süvari ve bindirilmiş piyade harekâtlarını ciddi biçimde zorlaştırıyordu. 19. yüzyılda (ve daha sonra) Afrika'daki Avrupa harekâtlarında hamallardan oluşan uzun kollar büyük önem taşıyordu. Bu hamalların aşırı çalışma ve yetersiz beslenmeden ötürü kitleler halinde ölmesi emperyalist fetih döneminin büyük rezaletlerinden biriydi.

Avrupalı komutanlar, mümkün olduğunda, Napoleon döneminden kalma bir yöntemi benimseyip ele geçirilen bölgeden geçinerek, ikmal konvoylarına bağımlılıktan kurtulmaya çalıştılar. 1840'larda Cezayir'deki Fransız komutan, General Thomas-Robert Bugeaud ordularına yeniden hareketlilik kazandırmak için bu yöntemi uyguladı ve Cezayir'i yakıp yıkarak yoksullaşmış Arap ve Berberi köylüsünü anlaşmaya zorlamak gibi ek bir fayda sağladı. Ne var ki "baba" lakaplı Bugeaud'nun stratejisi geniş çapta uygulanabilir değildi. Sömürge dünyasının büyük bir bölümünde tarımsal üretkenlik düşüktü, yiyecek arayan Avrupalı birlikler fazla bir şey bulamıyorlardı. Üstelik tayın yağması, zaten düşman olan kırsal nüfusu daha da yabancılaştırmak gibi bir tehlike yaratıyordu.

Avrupalı ve Avrupalı-Amerikan orduları ile hasımları arasındaki, erken 19. yüzyıl sömürge savaşlarını niteleyen teknolojik fark, 1850'ler ve 60'larda değişmeye başladı. Bu noktada, başka gelişmelerin yanı sıra, denizaltı telgrafı, buhar gücüyle çalışan sac tekneler, namlu kuyruğundan doldurulan ve seri ateş eden omuz silahları, toplar ve nihayet makineli tüfeklerin gelişiyle birlikte bir "askeri devrim"in gerçekleştiği söylenebilir. Bu teknolojinin, 1914'te yayılmacı devletlerce yutulan Afrika, Amerika kıtası, Asya ve Pasifik bölgelerinin hızla fethedilmesini sağladığı öne sürülür.

Silah teknolojisi 1860'ların "namlu kuyruğundan doldurulan silah devrimi"yle dönüştü. Bu değişim, yivli silah namlularıyla birlikte, hem omuz silahlarının hem de kara ve donanma toplarının performansını bü-

yük ölçüde artırdı. Askerlerin, her atıştan sonra tüfek ağzından zahmetli biçimde barut ve mermi doldurmak yerine, mermi yuvasına birbiri ardı sıra mermi sürerek ateş etmelerine izin veren yeni teknoloji, piyadenin ateş hızını güçlendirdi. "Devrim"in bir sonraki adımı, 1880'lerde, sürgüyü otomatik olarak birden çok mermiyle besleyen şarjörlü tüfeklerin ortaya çıkışı oldu. Aynı zamanda yivli namlu sayesinde gülle yerine patlayıcı mermiler atabilen, namlu kuyruğundan dolma toplar, hem karada hem de denizde kullanılan büyük topların tahrip gücünü önemli ölçüde artırdı.

Ancak unutulmaması gereken nokta, bu ve diğer teknolojik değişikliklerin, ne kadar önemli olursa olsun, Avrupalı ve Avrupalı-Amerikan ordulara ani bir üstünlük sağlamamasıdır. Bir kere, yeni teknolojilerin elde edilebilirliği ile bu silahların sömürge savaş alanlarında fiilen görünmesi arasında önemli bir zaman farkı oluştu. Öte yandan, İngiliz-Zulu Savaşı sırasında İngilizlerin Isandlawa ve Hlobane'de uğradığı felaketin ve İtalyanların 1869'da Adowa'da aldığı yenilginin açıkça kanıtladığı gibi, yeni teknolojiler savaş meydanında göründüğünde bile başarı asla garanti değildi.

Birinci Dünya Savaşı'nda savaş meydanlarına hâkim olacak silahlar, sömürge savaşlarında nadiren belirleyici bir etki yarattı. Bir örnek vermek gerekirse, makineli tüfek Avrupalı ve Avrupalı-Amerikan birliklerine yerli halklar karşısında çok az zafer kazandırdı. Fransızların Batı Sudan ve Hindiçini fetihlerinde otomatik silahlar neredeyse hiç kullanılmadı. İngilizler makineli tüfeği sömürge savaşlarına hızla soktuğunda bile, bu silah İngiliz zaferlerinde nadiren belirleyici oldu. Örnek olarak 1898'de Sudan'da yapılan Omdurman Savaşı'nı ele alalım. Makineli tüfeğin savaşın ilk evresinde bir rol oynadığı kesindir ve bu durum *"Dört Tüy"* filminde ölümsüzleştirilmiştir. Ancak savaşın belirleyici olan ikinci evresinde, tek bir makineli tüfek bile yoktu ve film bu noktayı atlamıştı. Zafer, General Horatio Herbert Kitchener'in, ilk kez 1871'de İngiliz askerlerine dağıtılan, barut tozuyla kullanılan tek atımlı Martini-Henry tüfekleriyle donatılmış Sudanlı ve Mısırlı askerlerin kararlı tutumu sayesinde kazanıldı.

Kitchener'in kurtuluşunu sağlayan araç, Avrupa'nın sömürge savaşlarındaki başarısını muzaffer teknoloji tezinden çok daha güvenilir biçimde açıklayan bir ipucu sunar: Sömürge hizmeti veren Avrupalı birlikle-

rin, insan gücü açığını yerli halklardan oluşturulan büyük ordularla giderme yeteneği. Avrupalı ve Avrupalı-Amerikan ulusların dünyanın geniş bölgelerini fethetmesi, istilacıların karşılaştıkları yerli halklar üzerinde uyguladığı "böl ve yönet" yönteminde gösterdikleri kabiliyete çok büyük ölçüde bağımlıydı. Bu yönde kazandıkları başarı, önce fethetmek ve daha sonra nüfuz bölgelerini korumak için büyük sömürge orduları kurmalarını sağladı. David Killignray'in şu sözlerinde fazla abartma yoktur:

> Afrika'daki Avrupa imparatorlukları, esas olarak, beyaz ya da diğer sömürge birliklerinin ara sıra desteklediği Afrikalı paralı ordular tarafından kazanıldı. Kipling'in "barışın vahşi savaşları" olarak betimlediği bu savaşlar, esas olarak, sayısal bakımdan üstün Afrika ordularını, disiplinli ateş gücü ve örgütüyle her zaman yenilgiye uğratan kara derili askerler tarafından verildi.[7]

Killingray'in Afrika için söyledikleri Asya ve daha küçük ölçekte Yeni Dünya için de geçerlidir. Britanya'nın Hindistan'daki toprakları fethetmekte ve korumakta gene yerli askerlere dayanması, burada yorum gerektirmeyecek ölçüde iyi bilinmektedir. Hollanda'nın Endonezya'yı fethi çok sayıda Maluku ve Ambon yedeğinin desteği olmaksızın tamamlanamazdı. Fransızlar Hindiçini halklarını savaşçı olamayacak kadar pasif bularak küçümseme eğiliminde olmalarına rağmen, 1880'ler ve 90'larda Tonkin Savaşı sırasında bu insanları büyük sayılar halinde kendi saldırı kollarına aldılar. Nihayet Ruslar da Kafkasya ve Orta Asya seferlerinde düzensiz birlikleri yaygın biçimde kullandılar. Hıristiyan ve muhalif Müslüman yedekleri Kafkasya'da etkin biçimde kullanmalarına rağmen, Rusların en yararlı müttefiki, kendi ordularına eşlik eden ve düşman nüfusu yerinden ederek fethettiği bölgelerde sürekli garnizon oluşturan vahşi Kazak süvarisiydi.

Avrupalı güçler Afrika ve Asya'da tamamen yerlilerden oluşan süvari ve piyade birlikleri oluştururken, Avrupalı-Amerikan devletler yerli askerleri sadece izci görevlerinde kullanma eğilimindeydi. ABD ordusu, kendi izcilerini savaşmakta olduğu kabilelerin geleneksel düşmanları arasından seçmek isterdi. Örnek vermek gerekirse, Siu ve Şayen kabilelerine karşı sefere

çıkan süvari subayları, izcileri, yıllardır avlanma alanları yüzünden bu kabilelerle savaşmakta olan Krov ve Pavni kabilelerinden seçtiler. Meksika ordusu da, sözgelimi Tarahumara izcilerini uzun süreli Apaçi düşmanlarına karşı hizmete alarak aynı uygulamayı gerçekleştirdi. Sadece Arjantin'deki ordunun önemli sayıda yerliyi düzensiz süvari olarak askere aldığı görüldü.

Yayılmacı güçlerin hepsi yerli asker toplayabilecekleri büyük dış nüfuslara sahipken, hemen hemen hiçbir durumda bu nüfustan kendi ülkelerinde toplayabilecekleri kadar asker almadılar. Bunun yerine dikkatlerini nüfusun "savaşçı ırklar" denen bazı seçilmiş unsurlarına yönelttiler ve kendilerine bağlı yerli birlikleri bu gruplardan oluşturdular. Böylece, Britanya'nın Hindistan ordusu "savaşçı" Pencaplılardan oluşturuldu, ancak "efemine" Bengallilerin ya da "tembel" Madraslıların askere alınmasından kaçınıldı. Britanya'nın Nijerya'daki Kraliyet Batı Afrika Sınır Gücü, Kuzey'in "feodal" Hausalarından asker toplarken, Güney'in "burjuva" Iboslarından uzak durdu.

Fransızlar da "savaşçı ırklar"a ilgi duyuyordu. Batı Afrika'da, kendilerine bağlı *Tirailleurs Sénégalais*'nin (Senegal Hafif Piyade Birliği) ana gövdesi, bugünkü Mali'nin Bambara halkından seçildi. Bu halk "gürbüz, güçlü kasları olan" savaşçı bir türdü, ama aynı zamanda "Avrupalı üstlerine sınırsız bir güven" duyuyordu ve Avrupalı askerlerden çok daha ucuz olması da aynı derecede önemliydi. 1900'de Albay Albert Ditte, Batı Afrika'da bir Fransız deniz piyadesi bulundurmanın yılda 2127-2540 franga, oysa bir Bambara *tirailleur*'nün sadece 980.35 franga mal olduğunu hesapladı.[8]

Büyük yerli orduları, 19. yüzyılda oluşan büyük Avrupa imparatorluklarının kurulması ve sürdürülmesi bakımından büyük önem taşıyordu (daha az ölçüde Yeni Dünya'nın yayılmacı devletlerinin nüfuz alanlarını da genişletmek için). Afrika'yı örnek alırsak, Afrika toprakları için "kapışan" Avrupalı güçlerin bazıları "yerli" askerler olmaksızın buralarda tutunmanın ne kadar zor olduğunu göreceklerdi. Ülke içinde askere alınanların sayısında 1890'lardan itibaren büyük bir artış sağlayan Almanya'nın, kendi sömürge güçlerindeki Afrikalı asker oranı diğer Avrupalı güçlerinkinden çok daha fazlaydı. 1912'de Almanya'nın Güneybatı Afrika'nın dışındaki Afrika sömürgelerinde tam 226 Avrupalı askeri personel, 2664 Afrikalı askerle birlikte hizmet ediyordu. Sömürge güçlerinin en yoksulu

olan Portekiz'in, Angola, Gine-Bissau ve Mozambik'teki *fin-de-siècle* [19. yüzyılın sonu] seferlerinde, oldukça büyük Afrika ordularını savaş alanına sürmekten başka seçeneği yoktu. Nihayet Belçika Kralı II. Leopold, geniş Kongo nüfuz bölgesini denetlemek için sadece Afrikalı askerlere dayanmaktaydı. 1900'de Belçika'nın 6000 kişilik *Force Publique*'inde [Cumhuriyet Kuvvetleri] sadece 200 kadar Avrupalı subay ve açıklanmayan sayıda Avrupalı astsubay vardı.

Bir Emperyalist Bilanço

1914'te Avrupalı ve Avrupalı-Amerikan yayılmacı güçler, kan ve para bakımından görece küçük bir maliyetle kendi nüfuz bölgelerine geniş topraklar katmışlar, yeryüzünün her yerinde verilen düzinelerce "küçük savaş"ta konvansiyonel olmayan dağınık düşmanlarına karşı zafer kazanmışlardı. Bunun sebebi üstün teknoloji ya da savaşçı cesaretinden çok, daha iyi komuta, kontrol ve daha üstün disipline sahip olmaları ve özellikle de yerli halkları birbirine düşürme ve çoğu sömürge savaşlarında yer alacak büyük yerli orduları silah altına alma konusunda gösterdikleri kabiliyetti. Düşmanlarının yeni yüzyılda fazla tekrarlamayacakları bir hata yaparak kuralları belirlenmiş savaşlara girmeleri de bu güçlere yardımcı olmuştu.

Bu savaşlar bütün yayılmacı devletlerin askeri kurumları üzerinde derin bir etki yarattı. Zaman zaman doğrudan ve fiziksel olan bu etki, silahlı kuvvetleri, farklı misyonları, güç yapıları, silah, hattâ doktrinleri olan metropol ve sömürge unsurlarına böldü. Bu ikilik en belirgin biçimde Fransız ordusunda görüldü. Ordunun devasa metropol askeri gücü Almanlara karşı saf tutarken, yerlilerden oluşan iki sömürge birliği sürekli olarak Kuzey Afrika ve tropik bölgelerde konaklıyordu. Ancak öteki ordular da benzer biçimde bölünmüştü: İngiliz ordusu, İngiliz adalarına yerleşen ülke ordusu ile çok sayıda *sepoy* [Hintli İngiliz askeri] alayından oluşan Hindistan ordusu arasında; Rus ordusu, Kazak ve Türkmenlerden oluşan Kafkas ordusu ile Rus Polonyası ve Türklerle olan sınır bölgelerine yerleşmiş sınır alayları arasında; ABD ordusu, küçük birlikler halinde Batı'da yerlilerle savaşan bir ordu ve Avrupa tarzında konvansiyonel bir ordu olmaya özenen "Doğu askeri teşkilatı" arasında.

Ancak sömürge savaşlarının etkisi fiziksel olduğu kadar psikolojikti. Üçte ikisi *sepoy* askerlerinden, çok sayıda mızraklı süvari ve az sayıda toptan oluşan Hindistan ordusu, onu ülke içindeki alaylardan kesin biçimde ayıran bir savaş tarzına sahipti. Fransa'nın Afrika ordusu bağlı Zuhaf ve Turcolar kendi egzotik dilleriyle konuşuyor ve denizcilerle ve sömürge ordusunun kara derili *tirailleurs*'üyle, Fransız metropol ordusunun geçit töreni askerlerine yönelik sağlıklı bir küçümseme duygusunu paylaşıyorlardı.

ABD'de İspanyol-Amerikan Savaşı'nda (1898-99) ancak zaman zaman iyi bir performans gösteren ordu, doğu kıyısı askeri teşkilatına mensup subaylar tarafından Avrupa tipinde profesyonel bir ordu haline getirilmeye çalışıldı. Gene, Filipin ayaklanmasının (1899-1902) ezilmesinde ordu birliklerinin açtığı şiddetli karşı ayaklanma savaşları ve ABD Deniz Piyade Kolordusu'nun Karayipler'de ve Orta Amerika'da kullanılmak üzere seferi bir hafif piyade gücüne dönüştürülmesi, sömürge savaşı felsefesini, ABD ordusunun kendi Prusya renklerine bürünmesinden çok sonra bile canlı tuttu.

Sömürge savaşı bütün Avrupalı ve Avrupalı-Amerikan ordularına damgasını vurdu. Uzun tecrit koşulları ve özgüven pek çok ulusun sömürge subayında görülen bir bağımsızlık, hattâ itaatsizlik ruhunu besledi. Bu ruh bir bütün olarak askeri kuruma sızdı ve zaman zaman askeriyenin sivilleri denetlemesi gibi ciddi bir tehlikeye yol açtı. Uzun süre dışarıda kalan diğer saflar çoğu kez kendi vatanlarına yabancılaştılar ya da Kipling'in anlamlı şiiri Mandalay'daki gibi, "yerlileştiler". Sadece harekât planında ele alındığında, dünyanın sınırlarında verilen bu savaşlar atlı birliklere yeni bir canlılık kazandırdı ve hafif piyadeyi ayrıcalıklı ve hareketli bir vurucu güç haline getirdi. Saldırı kültü ve soğuk çeliğin belirleyici etken olduğu inancı sömürge deneyiminin bir sonucu olarak önemli ölçüde güçlendi. Böylece küresel Batı hegemonyasının, kesin bir savaşta düşmanı ezme, Kitchener'in deyişiyle, onu "bir avuç toz" haline getirme kabiliyetine bağlı olduğu inancı yerleşti. Bu tutumlar 1914'te savaşa giren ordular*ın mentalité*'lerinin işaretçisiydi.

İleriye Bakış

Hızlı ve yaygın fetihlere rağmen, 1815-1914 sömürge savaşlarının bazıları, emperyalist güçler için daha sorunlu bir geleceğin işareti oldu.

Bunlar arasında en rahatsız edici olanları, Avrupalı ve Avrupalı-Amerikan sömürge ordularına bağlı seçkin birliklerin uğradıkları yenilgilerdi. 1876'da iç savaş kahramanı General George Armstrong Custer'ın önderliğindeki mağrur ABD yedinci süvari alayına bağlı birlikler, Montana'daki Little Big Horn Savaşı'nda Siu, Şayen ve Arapaho yerlileri tarafından yok edildi. "Custer katliamı"nın tedirgin edici yönü, yerli hasımların sadece sayısal bakımdan değil, silah bakımından da üstün oluşlarıydı. Ne var ki en büyük yenilgileri İngiliz ordusu yaşadı. Little Big Horn felaketinden tam üç yıl sonra bir Zulu impi'si, Güney Afrika'daki Isandlwana'da kıdemli 24. Piyade Alayı'nın büyük bölümünü yok etti. Bir yıl sonra, kraliçenin 66. alayı Afganistan'daki Maiwand'da katledildi; ardından, üstün Gordon Dağ Birlikleri'ni de kapsayan bir İngiliz gücü, Şubat 1881'de Transvaal'deki Majuba Tepesi'nde bir Boer gücü tarafından bozguna uğratıldı. Bütün bu yenilgiler belki de en çok düşmanı küçümsemenin sonuçlarını ortaya koyuyordu. Bu dersin tam olarak anlaşılmaması, İkinci Boer Savaşı'nı (1899-1902) başlatan "kara hafta" sırasında, İngiltere dışındaki en iyi birlik olarak göklere çıkarılan bir İngiliz ordusunun savaş meydanında uğradığı bir dizi ağır yenilgiyle açıkça ortaya çıktı. Ne var ki uzun vadede en rahatsız edici olan, Avrupa ordularının gerilla savaşıyla başa çıkma konusunda ciddi zorluklarla karşı karşıya olduğunu gösteren bulgulardı. İkinci Boer Savaşı'nın ikinci evresinde bu durum iyice su yüzüne çıktı. Bu savaşta İngiliz komutanlar Boer gerillalarını yenilgiye uğratabilmek için düşmanın yararlanabileceği her şeyi yakıp yıkmak ve toplama kampları açmak zorunda kaldılar. Fransız sömürge birlikleri de Batı Afrika seferlerinin bazılarında, başta 1890'larda Tonkin'de ve Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Fas'ta olmak üzere, gerilla birlikleri karşısında büyük zorluklar yaşadılar. Ayrıca, kudretli Alman ordusu, 1904-07'de Güneybatı Afrika'daki Herero ve Nama gerillaları karşısında öylesine zorlandı ki, Berlin bir ara uzmanlaşmış bir sömürge ordusu kurmayı bile düşündü.[9] Böyle bir güç oluşturan İtalyanların Libya çöllerindeki gerillalara boyun eğdirmeleri için daha otuz yıl geçmesi gerekti.

II- 1914-60 SÖMÜRGE SAVAŞLARI

Genel özet

20. yüzyılın sömürge savaşlarında, Avrupa ve Avrupalı-Amerikan askeri üstünlüğü, "Üçüncü Dünya"lı düşmanları karşısında giderek azaldı. Bu süreç, Avrupa imparatorluklarının tüm dünyadaki nihai çöküşü ve (bu bölümün kapsamı dışında kalan) "Batılı savaş tarzı" örneğinin ABD'nin Vietnam'ın köylü orduları tarafından uğratıldığı yenilgiyle sonuçlandı. Batılı güçlerin bu gerilemesi genellikle iki etkenden kaynaklanıyordu: Sömürge halklarının kabaran milliyetçi coşkusuna eşlik eden, genellikle isyancıların köylü kitlelerini harekete geçirmesini sağlayan bir tür sosyalist ideoloji ve milliyetçi isyancıların modern askeri teknolojiyi edinmeleri.

19. yüzyılda yaşanan genel deneyimin aksine, Avrupalı ve Avrupalı-Amerikan ordular, karşılarında giderek meydan savaşlarından kaçınan ve gerilla savaşına yönelen sömürge isyancıları buldular. Batılı ordular bu tip ayaklanmalarla başa çıkmakta zorlanıyor ve bu hareketleri bastırma çabalarında nadiren başarılı oluyorlardı. Üçüncü Dünya'da önceleri duruma özgü amaçlarla gerçekleştirilen gerilla savaşı uygulaması, 1940'larda Çin'de Mao Zedung tarafından sistemli hale getirildi ve Küba'da Che Guevara ve Vietnam'da General Vo Nguyen Giap gibi uygulayıcılar tarafından yerel koşullara uyarlandı. Özel olarak Maoist gerilla savaşıyla başa çıkmak için tasarlanan bir karşı devrimci doktrin oluşturmaya çalışan yegâne sömürgeci gücü, 1954'te Hindiçini'nde uğradığı yenilginin hemen ardından Fransa oldu. Fransa'nın 1962'de Cezayir'i kaybetmesi bu karşı stratejinin çok geç kaldığını kanıtladı.

Sömürge savaşlarının 20. yüzyılda aldığı biçim, 1921-25'te Kuzey Fas'ta yapılan Rif Savaşı'nda tam olarak ortaya çıktı. Bu çatışmada o zamana kadar birbirine düşman olan, ama bu kez yeni bir milliyetçilik temelinde bir araya gelen Faslı kabilelerin oluşturdukları bir koalisyon, hem Fransız hem de İspanyol silahlı kuvvetleriyle karşılaştı. Savaş, bir Avrupa ordusunun bir sömürge halkı karşısında o zamana kadar uğradığı en ağır yenilgilerden biriyle başladı: İspanyol Fas'ında yaşanan Temmuz 1921 Annual katliamı. Bu olayda 20.000 İspanyol askerinin 12.000'i hayatını kaybetti ve

Madrid hükümeti düştü. Savaşta yaklaşık 400 otomatik silah ve 200 parça top ele geçiren Rif isyancıları, sonraki dört yıl boyunca birleşik Fransız ve İspanyol ordularını uzak tutmayı başardılar.[10]

Rif Savaşı, Avrupalı orduların karşısına giderek daha çok ve daha iyi silahlanmış milliyetçi isyancıların çıktığı bir dizi sömürge savaşının başlangıcını oluşturdu. Ne var ki iki savaş arası dönemin sonraki yıllarında, bu büyüklükteki tek çatışma, türünün tuhaf bir örneği olan, Etiyopya'nın 1935-36'da İtalya tarafından fethiydi. Kendi türünde görülmemiş bir olay olan bu harekât, yerli güçlerin alışılmış anlamda bir meydan savaşına çekildiği tek büyük sömürge savaşı oldu. Bu, faşist işgalcilerin eline, hafif silahlı Etiyopyalılara karşı zırhlı araç ve uçak (ve zehirli gaz) kullanma fırsatı verdi.

Asıl büyük patlama İkinci Dünya Savaşı'nın ertesinde gerçekleşti. Savaştan çıkan emperyalist güçler, başta Fransa olmak üzere, çok zayıflamışlardı. Fransa savaşın hemen ardından, Kuzey Afrika'dan Hindiçini'ne kadar imparatorluğunun her yerinde patlak veren ayaklanmalarla uğraşmak zorunda kaldı. Bu savaşların en ağırı, kuşkusuz, 1946-54 Hindiçini Savaşı'ydı. Bu savaşta, ülkenin sömürge ordularının kaymak tabakasından oluşan ve ABD tarafından önemli ölçüde desteklenen bir Fransız keşif gücü, zorlu General Giap'ın önderlik ettiği bir Vietminh ordusuna yenildi. Giap'ın Mayıs 1954'te Dienbienfu'da Fransızlara karşı kazandığı büyük zafer 20. yüzyılın belirleyici savaşlarından biri oldu. Fransız yenilgisi, sözünü ettiğimiz ve bu dönemde Avrupa sömürge ordularının esas zayıflığını oluşturan insan gücü eksikliği sorununu belirgin biçimde ortaya çıkarır. Fransız keşif gücünün cesaret ve ustalıkla savaşmasına rağmen uğradığı yenilgi, kamuoyu muhalefetiyle yıpranan Fransız hükümetinin Hindiçini'ne asker göndermeyi reddetmesinin yol açtığı bir zamanlama sorunundan kaynaklandı.

Hindiçini'ndeki Fransız yenilgisini kaçınılmaz hale getiren şey insan gücü açığı olduğu halde, Fransız ordusunun önde gelen bazı simaları, keşif gücünün, 1930'lar ve 1940'larda Çin İç Savaşı sırasında geliştirilen ve Vietminh tarafından Hindiçini'nde uygulanan Maoist stratejinin kurbanı olduğuna inanmayı tercih ettiler. Hindiçini'nde savaşmış askerler, etkin olduğuna inandıkları bir karşı devrimci strateji geliştirdiler ve bunu Ceza-

yir'deki Fransız sömürge savaşlarının bir sonraki raundunda, 1954-62 arasında uygulattılar. Karşı devrim stratejistleri, klasik Maoist devrimci savaşın, taban ajitasyonu ve propagandasından başlayıp giderek yoğunlaşan kitle seferberliği evrelerinden geçerek topyekûn saldırıyla tamamlanan beş aşamada gerçekleştiğine inanıyordu. Erken davranan güvenlik güçlerinin darbeleriyle ve ayaklanma liderlerinin katledilmesiyle eşzamanlı yürütülen bir "psikolojik savaş" ve yerli halkın gönlünü kazanmaya yönelik bir karşı strateji sayesinde bu devrimci ayaklanma türünün üstesinden gelinebileceğini düşünüyorlardı. Maoist devrimci savaş stratejisine ilişkin Fransız çözümlemesi ya da Fransızların bu karşı vuruşa uygunluğu hakkında ne söylenirse söylensin, Cezayir'de, özellikle 1957 "Cezayir Savaşı"nda uygulanan karşı devrimci yöntemlerin başarılı bir sonuç verdiğini kabul etmek gerekir. Aslında Fransız güçleri 1958'de isyancı Ulusal Kurtuluş Ordusu'nu büyük ölçüde imha ederek Cezayir askeri savaşını kesinlikle kazandılar. Cezayir'deki Fransız ordusunun paramiliterlerini ve lejyonerlerini asıl yenilgiye uğratan, uluslararası kamuoyunun bağımsız bir Cezayir'e verdiği destek ve Fransız birliklerinin karşı devrimci stratejilerini uygularken işkence yapmalarına göz yummayı reddeden Fransız kamuoyunun gösterdiği tepkiydi. Sömürge güçlerinin Fransız ordusunun geri kalan kısmından geleneksel olarak kopmasının ve ona yabancılaşmasının belki de kaçınılmaz bir sonucu olarak sömürge ordu birliklerinin 1958'de çıkardığı isyan, Cezayir'de hizmet veren birçok askerin desteğini kazanamadı. İsyanın bastırılması ve Fransa'nın sömürge imparatorluğunu tasfiye etmesinin kaçınılmaz olduğuna inanan Charles de Gaulle'ün iktidara gelmesi, Cezayir sömürgesini elde tutmak için gösterilen Fransız çabalarının kaderini belirledi.

Britanya İmparatorluğu 1945 sonrasında yüz yüze geldiği tehditler karşısında bir ölçüde daha başarılı oldu. Hindistan'ın bağımsızlığını tanımak, Filistin ve Mısır'ı fazla kayıp vermeden bırakmak zorunda kalmalarına rağmen İngilizler, 1948-58'de yaşanan Malaya krizi sırasında en ünlü karşı ayaklanma zaferlerinden birini kazanmayı başardılar. İngiliz güçleri usta karşı gerilla taktikleri ile düşman güçlerinin büyük bölümünün sömürgenin Malay çoğunluğuyla anlaşmazlık içinde olan etnik Çinlilerden oluşması olgusunun bileşiminden yararlandılar. Malaya'da kazanılan zafer

1962-66 Endonezya çatışmasında tekrarlandı. Burada bir kez daha yerli nüfustan güçlü bir destek sağlayan İngiliz birlikleri, Borneo'yu geri almak için yapılan bir Endonezya girişimini püskürtmeyi başardılar.

Hollanda o kadar talihli değildi. 1945'te Fransızlardan daha zayıf durumda olmalarına rağmen, geleneksel yerli müttefiklerinin desteğinde Hollandalı asker ve denizcilerden bir keşif gücü oluşturmayı başaran Hollandalılar, 1948'de Doğu Hint Adaları'nın büyük bir bölümünü milliyetçi isyancılardan geri almayı başardılar. Ancak bir yıl sonra, Endonezya'nın bağımsızlığının tanınması için ABD önderliğinde sürdürülen uluslararası baskılara boyun eğmek zorunda kaldılar.

1960'da, Dienbienfu gibi büyük yenilgilere rağmen, meydanlardaki askeri bir yenilgiden çok iç ve dünya kamuoyunun yargısı karşısında yenilgiye uğrayan Avrupalı güçler, 19. yüzyılda ele geçirdikleri sömürgelerin çoğunun bağımsızlığını tanımak zorunda kaldılar.

Batılı Karşı Ayaklanma Stratejileri

Emperyalist güçler, sömürge isyancılarının meydan savaşından gerilla savaşına geçerek sağladığı avantajlar karşısında zor durumda kalmışlardı. Batılı orduların ana sorunu yeni insan gücü ihtiyacıydı. İnsan gücünde bire onluk bir avantajın, gerillalar karşısında galip gelmek için zorunlu olduğu genellikle kabul görüyordu. Uğrunda büyük bir rekabet yaşanan insan gücüne duyulan ihtiyaç ve sömürge savaşlarının halk tarafından hoş görülmemesi dikkate alındığında, Batılı güçlerin bu oranı tutturması genellikle imkânsızdı. Batılı emperyalist orduların bu engeli aşmak için kullandıkları bir yöntem, insan gücünün ateş gücüyle yer değiştirmesiydi; bir diğeri, birliklerin ve teçhizatın naklinde uçak ve motorlu taşıtlar kullanarak savaş alanında çok daha büyük bir hareketlilik yaratmaya çalışmaktı. Bağlantılı bir diğer önlem, hem düşmandan daha büyük bir hareketliliğe hem de onlarla kendi tarzlarında savaşma becerisine sahip seçkin birlikler kurmaktı. Ve bir de, ancak bir "yürek ve akıl" yaklaşımıyla, yani, daha iyi sağlık hizmeti, eğitim ve hattâ toprak reformuyla köylü kitlelerini isyancılardan soğutmayı hedefleyen bir karşı gerilla stratejisinin nihai zaferi sağlayabileceğine inananlar vardı.

Emperyalist güçler Birinci Dünya Savaşı'ndan bir dizi yeni ve etkili silahla çıktılar. Ne var ki bu silahların çoğunun sömürge savaşında sınırlı ölçülerde kullanılabildiği görüldü. Sözgelimi, tank Avrupa savaşlarında hareketliliği sağlayabiliyordu, ancak modern sömürge tipi savaşlarda, Hindiçini'nin karayolundan yoksun bölgelerinde, yağmur ormanları ve çeltik tarlalarında işe yaramazdı. İngiliz Sömürgeler Bakanı Winston Churchill, 1920'lerde Hindistan'ın kuzeybatı sınırında zehirli gaz kullanımını ısrarla savunduysa da, bu yöntem sömürge savaşlarında sadece faşist İtalya tarafından 1935'te Etiyopya'da kullanıldı. 1914-18 siper savaşlarının ortaya çıkardığı alev makinesi ve siper havanı gibi diğer silahların da, imparatorluğun genişlemesi ya da muhafazası için uygun olmadığı anlaşıldı.

Bununla birlikte Birinci Dünya Savaşı'nın bir sonucu olarak Batılı orduların toplam ateş gücünde meydana gelen muazzam artış, 20. yüzyılın geri kalan döneminde yaşanan "küçük savaşlar"ı hem kuramda hem de uygulamada önemli ölçüde etkilemişti. Avrupa piyade savaşında otomatik ve yarı otomatik silahların hâkimiyeti ve "savaşların kralı" gibi ağır topların ortaya çıkışı, hem ülkedeki masa başı stratejistleri hem de sahradaki subayları, giderek gerilla savaşına yönelen sömürge halklarıyla baş etmekteki çözümün kitlesel ateş gücü olduğuna ikna etti. En önemlisi, yüksek ateş gücü, Batılı orduların gerillaları yenilgiye uğratmak için gerekli gördükleri bire on oranından vazgeçilmesini sağlayacaktı.

İkinci Dünya Savaşı sömürge ordularının elindeki silahların menzilini artırdı, ancak gerillalarla savaşta bunun da fazla yararlı olmadığı görüldü. Uçak gemileri, uzun menzilli, çokmotorlu bombardıman uçakları ve nükleer bombalar da, Üçüncü Dünya'nın "küçük savaşları" açısından kesinlikle konu dışıydı. Diğer yeni silahlar, özellikle amfibi çıkarma teknesi, napalm, güdümlü füzeler ve helikopterler daha yararlı olacaktı. 1939-45 Savaşı da, Batılı asker ve devlet adamlarının, kan ve para bakımından hızlı ve ucuz bir zafer kazanmak için daha tahripkâr bir ateş gücü gücüne ihtiyaçları olduğu inancını körükledi. Siyasal bakımdan daima arzulanan hız ve ucuzluk inancının, genellikle hayali olduğu ortaya çıktı.

Yeni motorlu araçlar sömürge savaşlarında fazla etkili olmadıysa da, Birinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı bir diğer silah olan askeri uçak, sömürgeci güçlerin cephaneliğine önemli bir katkı sağladı. Sömürge savaşlarında ilk kez İtalyanlar, 1912'de Libya'da uçak kullandılar. İki dünya savaşı arası dönemde ekonomik kaygılarla hareket eden bir İngiliz hükümeti, emperyalist denetimi uçaklarla sağlama fikrini geliştirdi. Bu anlayış, askeri harcamalarda kesintilerin yapıldığı bir dönemde kendi varlığını haklı çıkaracak bir görev almak için sabırsızlanan ve henüz bebeklik çağını yaşayan kraliyet hava kuvvetleri tarafından da hiç kuşkusuz desteklendi. RAF (Kraliyet Hava Kuvvetleri) uçakları Irak'ta ve Kuzeybatı Hindistan cephesinde emperyalist denetimi sağlamak için en geniş biçimde kullanıldı. Buralarda uçaklar, sadakati sağlamak için bildiriler, sadakatsizliği cezalandırmak için ise bombalar attılar. Bu harekâtlar en yaygın biçimde, RAF uçaklarının üçte birinin savaş arası dönemde yerleştirildiği, kaynamakta olan Irak'ta uygulandı.

Ne var ki havadan yapılan emperyalist denetimin başarısı fazla abartılmamalıdır. İsyancılar cezanın göklerden yağacağı fikrine alıştıklarında, hemen karşı önlemler aldılar. Irak'ın düzlükleri ve çölleri üzerinde hava harekâtı yapmak, kuzeybatı sınırının dağlarına kıyasla çok daha kolaydı. Sömürge savaşlarında uçaklarla yapılan harekâtların kısıtları, 1945'ten sonra Güneydoğu Asya'nın cangıl savaşlarında daha açık biçimde ortaya çıkacaktı. Pilotların kalın bulutların ya da yoğun bitki örtüsünün ardındaki hedefleri saptayamamaları, pek çok sivili öldüren ve hayatta kalanları da düşmanın kollarına iten 'bombardıman halısı'nı ve sadece yerli köylülerin değil "dost" askerlerin de sağlığını olumsuz biçimde etkileyen toksik yaprak dökücülerin kullanılması gibi geri tepen stratejilerin benimsenmesine yol açtı.

Ancak ilk kez 1950'lerde Malaya ayaklanmasını bastırmak için kullanılan helikopterler sadece savaş alanı hareketliliğini büyük ölçüde artırmakla kalmadı, aynı zamanda hasta ve yaralı askerlerin tahliyesinde de yararlı oldu. Bu araçlar Cezayir'de Fransızlar tarafından, asker ve ik-

mal maddesi taşımanın yanı sıra, kara desteği sağlamak amacıyla silah platformları olarak da yaygın biçimde kullanıldı. ABD askeriyesi, helikopteri Vietnam'daki hareketli hava tümenlerinin adeta binek atı haline getirecekti.

Özel Kuvvetler

Ne var ki Batılı hükümetler bütün yumurtalarını üstün ateş gücü sepetinin içine koymadılar. Özellikle 1945 dönemi sonrasında, hükümetlerin çoğu sadece karşı ayaklanma savaşları için eğitilen askeri birlikler yetiştirmeye başladı. 1939-45 Savaşı sırasında büyük ölçüde komandoya dönüştürülen İngiliz kraliyet denizcileri, edindikleri yeni sanatı, 1948-58'de Malaya'da görüldüğü gibi, savaş sonrası dönemin sömürge savaşlarında uygulamayı sürdürdüler. Özel hava hizmetleri (SAS) daha üst düzeyde uzmanlaşmış bir İkinci Dünya Savaşı ürünüydü ve karşı terörist bir güç ve gerillaları halk desteğinden yoksun bırakmak için geliştirilen "yürek ve akıl" stratejisinin bir uygulayıcısı olarak sömürge savaşlarında rol almaya devam etti. Bu güçler en çok 1962-66'da Kuzey Borneo'daki Endonezya çatışmasında yararlılık gösterdiler.

Fransa özel askeri oluşumlara muhtemelen diğer emperyalist güçlerden daha fazla güveniyordu. Karşı gerilla harekâtlarında hareketliliği artırmak için, hem kendi deniz kolordusunun (*l'Armée Coloniale*) hem de yabancı lejyonun önemli unsurlarını paraşüt birliklerine dönüştürdü. Fransızlar sömürge savaşlarında kıyı harekâtları için kullanılan özel deniz kuvvetlerinde de öncüydü. *Dinassault* denilen bu birlikler 1945-54 Hindiçini Savaşı'nda kullanıldı. Cangılda derin sızma harekâtı gerçekleştiren ilk birlikler de bu kuvvetler arasında yer aldı. *Groupements Mixte d'Intervention* [karma müdahale grupları] denen bu birlikler, 1950'lerde Vietnam yağmur ormanlarında, genellikle Dağlılar ya da Meolar gibi muhalif "yerli" halklarla yakın işbirliği içinde faaliyet gösterdiler.

"Yürek ve Akıl"

Siyasetçilerden ya da generallerden asla emir almamalarına rağmen, karşı ayaklanmaya "yumuşak" yaklaşımları savunanlar, İkinci Dünya

Savaşı sonrası dönemde önemli bir inisiyatif gösterdiler. Edward G. Lansdalei, *The Quiet American*'da Graham Greene tarafından sert ve iğneleyici bir dille alaya alınmasına rağmen, 1950'lerde Filipinlerdeki Hukbalahap ayaklanmasının bastırılmasını sağlamakta, psikolojik savaş yöntemini ve reform vaatlerini kullandı. On yıl sonra ise Vietnam'da bu kadar başarılı olamadı. Britanya'nın SAS'ı, 1962-66 Endonezya çatışması sırasında, propaganda yaparak ve yerli halka sağlık hizmeti ve teknik yardım sağlayarak, Borneo'daki karşı ayaklanma faaliyetlerinin başarısına önemli ölçüde katkıda bulundu. Fransızlar hem Hindiçini hem de Cezayir Savaşı'nda "yürek ve akıl" stratejisini büyük çapta uyguladılar. Cezayir'de köylere yerleşerek tıbbi ve teknik yardım sağlayan Fransız SAS (özel idari bölüm) ekiplerinin faaliyetleri biraz işe yaradıysa da, tıpkı Hindiçini'ndeki benzer girişimler gibi, hem çok yetersiz hem de çok geç kaldı.

Sonuç

Önemle belirtmek gerekir ki, Fransızların Cezayir'de yenilgiye uğramalarına yol açan başlıca etken, ne SAS'ın başarısızlığı ne de isyancı Ulusal Kurtuluş Ordusu'nun askeri üstünlüğüdür; asıl neden Fransız kamuoyunun, askeriyenin zafer kazanmak için şart gördüğü işkence vakalarının da içinde yer aldığı bu "kirli savaş"ın sürmesini nihai olarak reddetmesidir. Sadece Cezayir isyanı değil, genelde bütün sömürge ayaklanmaları, sömürgeci güçlerin moral bakımından hem içeride hem dışarıda zayıflamasından yararlandı. Bir önceki yüzyılda gerçekleştirilen emperyalist fetihler, özellikle 1890'lardaki "yeni emperyalizm" çağında Avrupa kamuoyu tarafından küçümsemeden çok övgüyle karşılanırken, 20. yüzyılın ilk yarısında, imparatorluğa verilen destek, özellikle Britanya'da hızla azaldı. Batılı askeri üstünlük havası, iki dünya savaşında yaşanan kitlesel ve çoğu kez anlamsız katliamın ortasında, sömürgeci devletlerin kendi kamuoyları nezdinde etkisini önemli ölçüde yitirmişti.

Son olarak, Avrupalı emperyalist iktidarlar, Batılı uluslar arasında 19. yüzyılda yaşanan fetih döneminde bir dayanak işlevi gören dayanışma duygusunun kaybolması yüzünden de sıkıntıya girdi. Rusya'da Çarlık rejiminin enkazı üzerinde kurulan Sovyetler Birliği 1920'ler ve 30'larda Üçün-

cü Dünya'nın kurtuluş hareketlerine verdiği sözlü desteği, Soğuk Savaş sırasında bağımsızlık hareketlerine büyük ölçekli maddi yardıma dönüştürdü. ABD, kendisi de bir emperyalist olarak çeşitli topraklara sahip olmasına rağmen, İkinci Dünya Savaşı sırasında Avrupa emperyalizmine karşı eleştirel bir tutum takındı; Soğuk Savaş sırasında terk edilen bu konum, hem Britanya'nın Hindistan'dan çıkmasına, hem de Hollanda'nın Endonezya'dan vazgeçmesine yönelik baskıları iyice artıracak kadar uzun sürdü. Soğuk Savaş rekabeti, Üçüncü Dünya kurtuluş hareketlerinin, husumetleri birbirine karşı kullanmalarını ve süreç içinde modern silahlar dahil çok büyük ölçekte maddi yardımlar almalarını sağladı.

Sonuçta, ulusal kurtuluş hareketlerinin zaferinde iradenin rolünü de azımsamamak gerekir. Pek çok Batı ülkesinde kamuoyunun, imparatorluğa ya da en azından onu sürdürmek için gerekli olan büyük fedakârlıklara olan inancını yitirmiş olduğunu belirtmiştik. Öte yandan, eski sömürge halkları arasında milliyetçilikten doğan inanç, onlara Batı'nın elindeki dehşet verici silahlara dayanma gücü verdi. Bu inanç, Ho Şi Minh'in 1946'da Fransız elçilerine yaptığı şu kâhince uyarıya yansımıştı: "Öldürdüğüm her adamınıza karşılık on adamımı öldürebilirsiniz. Ancak bu durumda bile, kaybeden siz olacaksınız, kazanan ben."[11]

Lawrence Sondhaus

DENİZ GÜCÜ VE DENİZ SAVAŞLARI

7.

Napoleon Savaşları'nı izleyen yıllarda Avrupa donanmaları yelken gücünden buhar gücüne geçişe (1815-60) ve zırh kullanımı ile modern savaş gemisi tiplerinin ortaya çıkışına (1860-90) öncülük etti. Daha sonra, yüzyıl dönümünde, savaş gemisi çağının (1890-1922) sonları ile denizaltı ve uçak gemisinin çağının (1914-45) başları örtüştü. Bu ikinci dönemde Birleşik Devletler'in dünyanın önde gelen deniz gücü olarak ortaya çıkmasına ve Avrupa donanmalarının göreli gerilemesine tanık olundu. Soğuk Savaş sırasında (1945-91) İngiliz ve diğer Batı Avrupalı donanmalar filolarını küçültürken, Sovyetler Birliği Avrupa'nın en büyük deniz gücünü inşa etti. Bu güç, büyüklük bakımından Birleşik Devletler'in hemen ardından ikinci sırada yer alıyordu. 20. yüzyılın sonlarında, komünizm sonrası Rus donanması hâlâ Avrupa'nın en büyüğü olmakla birlikte hızlı bir gerileme dönemine girerken, genelde Avrupa donanmalarının geleceği belirsizdi.

1815-60 Yelkenden Buhar Gücüne

1815-30 yıllarında ahşap yelkenli gemiler hâlâ dalgalara hükmetmekle birlikte, donanmaların çoğu ilk buharlı gemilerini edinmişti, hatta ileri görüşlü bazı kişiler, bir filodaki baş gemilerin buhar gücüyle hareket edeceği günün yakın olduğuna dair kehanetlerde bulunuyordu. Büyük mermi atan ilk topların geliştirilmesi de bazılarını ahşap savaş gemilerinin gelecekteki geçerliliğini sorgulamaya yöneltti, ancak dayanıklılığı gemi uskuru sayesinde biraz uzayan ahşap savaş gemisi, 1850'ler boyunca Avrupa savaş filosunun merkezinde kalmaya devam etti.

Donanmaların çoğu ilk buharlı gemilerini özel İngiliz tersanelerinden satın aldılar, daha sonra bunları bilinen silahlarla donattılar; kendi buharlı gemilerini inşa edenler yıllarca İngiliz firmalarından mühendis istediler. 1827'de Yunan Bağımsızlık Savaşı'nda Türklere karşı görev yapan İngiliz yapımı 400 tonluk çarklı *Karteria*'nın savaşa giren ilk buharlı gemi olduğu genel olarak kabul edilmiştir. Aynı yıl bir Türk-Mısır filosunun İngi-

liz, Fransız ve Rus savaş gemilerinden oluşan bir filo tarafından imha edildiği Navarin Savaşı (20 Ekim 1827), buhar gücüyle işleyen savaş gemilerinin yer almadığı son büyük deniz savaşı oldu. *Karteria* ve onun kız kardeşi olan üç gemi kronik motor sorunları yaşadılar ve daha büyük yelkenli savaş gemileriyle boy ölçüşemediler. Bununla birlikte bu gemiler buharlı savaş gemilerinin daha da geliştirilmesi bakımından önemliydi. Doğu Akdeniz'de görevli birçok İngiliz subayı onları seyir halindeyken gözlemleyerek buharlı gemi taraftarı oldu.[1]

Çarklı *Comet*'in 1822'de faaliyete geçmesinden sonra, İngiliz donanması çarklı gemilerin kullanımını yavaş yavaş artırdı ve 1830'da amaca uygun olarak inşa edilmiş ilk buharlı savaş gemisi olan, 900 tonluk çarklı *Dee*'yi donanmaya kattı.[2] Fransa'nın ilk başarılı buharlı gemisi, 910 tonluk çarklı *Sphinx*, 1828-29'da inşa edildi ve ilk Fransız buharlı gemilerinin çoğu gibi, ithal İngiliz motorlarıyla donatıldı. Bu gemi Haziran 1830'da Fransızların Cezayir'i işgalinde kullanıldı.[3] 1830'larda silahlandırılmış çarklı gemilerin sayısında meydana gelen artış, önde giden donanmalar arasındaki güç dengesini değiştirmedi; yine Britanya ilk, Fransa ikinci, Rusya üçüncü sıradaydı.

İngiliz donanmasının en büyük çarklısı, *Terrible* (1845; 3190 ton) 94.650 sterline mal oldu (1822'nin *Comet*'inden on kat fazla) ve işletilmesi de pahalıydı. En yüksek hızı olan on bir deniz miline ulaşması için, akıl almayacak miktarda kömür tüketiyordu. Bütün çarklılar gibi, çark locaları bordanın büyük bir bölümünü kaplıyor ve top sayısını, 74 topluk bir savaş gemisinden daha büyük olan *Terrible* örneğinde 19'la sınırlıyordu.[4] Öte yandan, uskuru döndüren buharlı motor, tasarım bakımından geleneksel yelkenli firkateynlerden ve savaş gemilerinden fazla farklı olmayan gemilere yerleştirilebiliyordu. Yandaki çarkların kaldırılması geleneksel bir top bordası yerleştirmeyi mümkün kıldı. Uskur, çarkın aksine, geminin yelkenle hareket etme kabiliyetini fazla engellemiyordu. İngiliz donanmasının ilk uskurlu savaş gemisi, *Rattler* şalopası (1843; 1110 ton), denemeler sırasında dokuz deniz miline ulaştı.[5] Fransız donanması yelkenliden bozma *Pomone*'ye (1845; 2010 ton) kadar uskurlu büyük savaş gemisine sahip olmadı, ancak Şubat 1848'de Fransa, Stanislas Dupuy de Lôme tarafından tasarlanan 5120 tonluk uskurlu savaş gemisi *Napoléon*'un inşasına başladı.

planları tamamladı. *Gloire* adındaki bu firkateynin inşasına Mart 1858'de başlandı.[9] O sırada Fransa uskurlu savaş gemisi yarışını hem nicelik hem de nitelik bakımından kaybetmiş bulunuyordu. Britanya'nın 121 toplu, üç güverteli *Victoria*'sı (1859; 6960 ton) en büyük ve 150.000 sterlinle o zamana kadar inşa edilen en pahalı uskurlu savaş gemisiydi. Dönüştürmeler ve yeni inşalarla son savaş gemisini 1861'de tamamlandığında Britanya'nın 58, Fransa'nın 37 ve Rusya'nın dokuz gemisi vardı. Daha küçük beş donanmada ise toplam dokuz gemi daha vardı.[10] Sonuncu grupta yer alan Avusturya'nın *Kaiser*'i, Lissa'da (20 Temmuz 1866) diğer savaş gemilerine karşı savaşa giren bu tür tek gemiydi. O sırada, demir gemi zırhı son ahşap savaş gemilerinin çoktan ıskartaya çıkarak eğitim teknesi ya da yük gemisi olarak kullanılmasına neden olmuştu.

1860-90 Zırh ve Modern Savaş Gemisi Tiplerinin Oluşumu

Amerikan İç Savaşı'nın Hampton Roads Meydan Savaşı'na (8-9 Mart 1862) ilişkin haberler Avrupa'ya ulaştığında, altı Avrupa donanması toplam 46 adet zırhlı ve geniş bordalı batarya tipi savaş gemisini inşa etmiş ya da etmekteydi. Öncülük bu tip 16'şar adet gemiye sahip olan Britanya ve Fransa'daydı. Dolayısıyla demir zırh devrimini USS *Monitor* ve CSS *Virginia* başlatmamıştı, ancak bu gemilerin savaşı zırhlı savaş gemilerinin Avrupalı eleştirmenlerini susturdu. Zırhın gelişiyle birlikte, bir ülkenin sanayi temeli deniz gücü açısından daha da önemli hale geldi ve daha büyük zırhlı savaş gemilerinin yüksek bedeli, bu gemileri inşa etmeye, ancak büyük güç statüsüne sahip olanların teşebbüs edebilecekleri anlamına geliyordu. 1870'lerin başında deniz güçlerinin sıralaması ilk kez Avrupa'nın büyük güçlerinin genel sıralamasıyla özdeşleşti: Britanya, Fransa ve Rusya'nın ardından İtalya, yeni birleşen Almanya ve Avusturya-Macaristan.

Dupuy de Lôme'un *Gloire*'si üç direkli, geniş gövdeli bir batarya firkateyniydi. Ahşap gövdesi 11 cm. kalınlığında bir demir tabakayla kaplanan 5630 tonluk gemi, uskurlu bir savaş gemisiyle yaklaşık aynı uzunluk ve genişlikteydi. Üzerindeki 36 topun (160 mm. çapında) çoğunu tek top güvertesinde taşıyordu ve top ateşleme seviyesi deniz seviyesinin yaklaşık 2 m. üzerindeydi. Bu özellik ve 700 tondan düşük taşıma kapasiteli kömür de-

posu, bu geminin savaş gemisi olarak Avrupa sularında hizmet etmesinin amaçlandığını ortaya koyuyordu. Ahşap gövde Fransız endüstrisinin zayıflığının getirdiği bir zorunluluktu. 1861'de Fransa on beş adet yeni zırhlıyı denize indirdi. Sadece ikisi demir gövdeli olan bu gemilerin çoğu *Gloire*'nin neredeyse kopyasıydı.[11] İlk İngiliz zırhlı firkateyni *Warrior*'un inşasına Mayıs 1859'da başlandı. *Gloire* gibi bu gemi de 11.5 cm. zırhı ve 36 topu olan üç direkli geniş gövdeli bir batarya firkateyniydi, ancak benzerlikler burada sona eriyordu, çünkü *Warrior* demirden yapılmıştı ve bir savaş gemisi olarak değil, zırhı sayesinde savaş hattına girebilen büyük bir devriye firkateyni olarak tasarlanmıştı. 9140 tonluk *Warrior*, *Gloire*'den 40 m. daha uzundu, depoları 200 ton fazla kömür alıyordu ve yelkenleri diğerinin iki katı kadardı. Motorları 14 deniz milini aşacak yetenekteydi. Bu hız *Gloire*'nin hızını 1 deniz mili aşıyordu ve bu, yirmi yıl sonra bile hâlâ dikkate değer bir hızdı. İlk İngiliz zırhlıların en küçüğü, Fransızların en büyüğü kadardı ve İngiliz zırhlı filosu gemi sayısı bakımından değilse de, büyüklük ve ateş gücü bakımından üstün durumdaydı. Hatırı sayılır tasarım deneyimi de (beş direkli, 10780 tonluk *Northumberland*'la zirveye ulaşan) bu filoyu Fransız benzerinin türdeşliğinden uzaklaştırdı.[12]

Avrupa donanmaları, USS *Monitor* örnek alınarak geliştirilen borda yüzeyi alçak, taretli gemilerin, "monitör"lerin çeşitli tasarımlarını geliştirdiler, ancak bu tipe büyük yatırım yapan tek ülke Rusya oldu; ilk 26 zırhlının 16'sı monitör olarak inşa edildi. Bu arada İngiliz donanması, daha güçlü toplar ile daha kalın zırh gereğinin oluşturduğu ikileme bir çözüm olarak merkezi batarya ya da kazamatlı* gemiyi geliştirdi. Bu tasarımda, geminin tam ortasındaki ağır zırhlı bir kazamatın içinde toplanmış, daha ağır toplardan oluşan daha küçük bir batarya yer alıyor, böylece geminin motorları da korunmuş oluyordu. Aksi halde gemi sukesimi dışında zırhsız kalıyordu. Bu tasarımın çeşitli tipleri, uçlardaki topların burundan ve kıçtan ateşlenmesine izin veren, öne ve arkaya doğru oyuk bir borda yüzeyi sağlıyordu. Britanya'nın 15 santim kalınlığında koruyucu kuşak ve kazamat zırhı ve kazamat içinde on adet 220 mm.'lik ağır top bataryası olan *Bellerophon*'u

* Kazamat (casemate): Savaş gemilerinde silahların topluca bulunduğu, zırhlarla korunmuş bölüm –çn.

(1866; 7550 ton), merkezi bataryalı ilk büyük savaş gemisiydi.[13] 1870'lerde her büyük Avrupa donanması en az bir kazamatlı gemiye sahipti.

Zırhlı savaş gemilerinden oluşan filolar arasında yaşanan ilk deniz savaşı Avusturya'nın Prusya ve İtalya'yla karşılaştığı 1866 Savaşı sırasında gerçekleşti. Lissa Savaşı'nda (20 Temmuz 1866) Tuğamiral Wilhelm von Tegetthoff komutasında, yedi adet zırhlı içeren bir Avusturya filosu, Amiral Carlo Pellion di Persano komutasında, 12 zırhlı içeren bir İtalyan filosunu yenilgiye uğrattı ve bir ateşkes savaşa son vermeden önce Doğu Adriyatik kıyı şeridi yakınlarındaki, tarihsel olarak Venedik'e ait bölgeyi güvence altına almak için yapılan bir İtalyan girişimini durdurdu. İtalyan hattına yanaşık düzenle yapılan bir Avusturya saldırısı karmakarışık bir yüz yüze çarpışma başlattı ve dört saat sonra Tegetthoff'un bayrak gemisi *Erzherzog Ferdinand Max*'ın, benzeri *Re d'Italia*'ya bindirmesi ve onu batırmasıyla savaş sona erdi. İkinci bir İtalyan zırhlısı da batırıldı.[14] 1827'de Türk-Mısır filosunun demirliyken imha edildiği Navarin'i geride bırakan Lissa'nın, Trafalgar (1805) ile Tsuşima (1905) arasında yaşanan en büyük deniz savaşı olduğu kabul edilir. Bu savaştan çıkarılan "dersler" hem savaş gemilerinin tasarımını, hem de savaş taktiklerini etkiledi. Tegetthoff'un yanaşık düzen saldırısı ve bindirme taktikleri, aralarında Britanya'nın İkinci Amirali Philip Colomb ve Fransa'nın Amirali Jurien de la Gravière'in bulunduğu önemli donanma yazarları tarafından benimsendi.[15] Yanaşık düzen yirmi yıl gözde savaş düzeni olarak kaldı ve 20. yüzyıla kadar savaş gemileri darbeye dayanıklı pruvalarla inşa edildi.

1870'lerde filoların zırhlı ve zırhlı olmayan bölümleri arasında belirgin bir ayrıma tanık olundu. İki tekne grubunu betimlemek için "savaş gemisi" ve "kruvazör" terimleri kullanılmaya başlandı. Avrupa savaş filoları bir diğer büyük güce karşı savaş hali için ülke sularında bulundurulurken, zırhsız filolar sömürge çıkarları ve ticari çıkarların savunulması için dünya çapında bayrak çekiyordu. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda zırhlı bir savaş filosu bulundurmanın hikmeti ilk kez sorgulanmaya başlandı. Karadeniz, uluslararası yasalar gereğince 1856'dan 1871'e kadar askerden arındırılmış ve Rusya burada savaş filosundan yoksun kalmıştı; Osmanlı İmparatorluğu ise tam aksine, açık denize çıkmaya elverişli on üç tekne ve

dokuz kıyı ya da nehir savaş gemisinden oluşan bir zırhlı filoya sahipti. Sayısal bakımdan umutsuz durumdaki Rus donanması, savaşta ilk kez yeni teknolojiye önemli bir rol veren torpidoların kullanımına başvurdu. Ruslar hızlı seyreden buharlı ticaret gemilerini, seren torpidoları, çekmeli torpidolar ve kendinden uskurlu torpidolarla silahlandırılan küçük yardımcı teknelere dönüştürdüler. Kendinden pervaneli torpidoların imalatına, 1860'ların sonunda Avusturya-Macaristan'ın Fiume (Rijeka) kentindeki Whitehead firması öncülük etti. Türklerin elindeki Batum limanına 25-26 Ocak 1878 gecesi yapılan bir Rus saldırısında, uskurlu ve ahşap bir gambot olan İntibah, kendinden uskurlu torpidolarla batırılan ilk savaş gemisi oldu. Rus seferi sırasında sadece birkaç gemi –iki uskurlu ahşap gambot, küçük bir monitör ve zırhlı bir korvet– batırıldı, ancak üstün Osmanlı filosu torpido korkusuyla savunmada kaldı.[16]

1870'lerin sonunda, bir yandan büyük zırhlı savaş gemilerinin yaşayabilirliğiyle ilgili kuşkular tartışılırken, bir yandan da dövme demir zırhın yarattığı kısıtlamalar, önce sandviç (demir ve tahta) zırhın, daha sonra bileşik (demir ve çelik) zırhın denenmesine yol açtı. Kendinden uskurlu torpidonun kanıtlanmış etkisiyle birleşen bu tür kuşkular, Fransız donanmasının, Amiral Théophile Aube komutasında Jeune École [Genç Okul] stratejisini geliştireceği koşulları yarattı. Torpido botları ve açık deniz ticaret gemilerinden oluşan filotillalara savaş filosundan daha çok önem veren "Genç Okul"un üyeleri, Osmanlı-Rus Savaşı örneğini torpido botu filotillalarının düşman savaş filosunu felce uğratabildiğinin ve böylece pahalı ve zayıf savaş gemilerinden çok daha caydırıcı olduğunun kanıtı olarak kullandılar. Jeune École'ün ardındaki anlayış Fransızlara (özellikle anti-İngiliz) aitken, bu anlayışa en uygun gemi tiplerinin Britanya'da geliştirilmesi ironiktir. Armstrong, Şili donanmasının, yelken takımı olmayan, iki adet 250 mm'lik top, altı adet 150 mm.'lik top ve üç torpido tüpüyle silahlanan modern çelik kruvazörü *Esmeralda*'yı (1883; 3000 ton) denize indirdi. Geminin borda zırhı değil, sadece 5 cm. güverte zırhı vardı. Bu özellik onu ilk "güvenli" kruvazör haline getirdi.[17] Bu arada Thornycroft'un *Lightning*'i (1876; 32 ton) torpido botlarına model oluşturdu. Bu gemi, tekne boyutlarına uygun olarak küçültülen makineden daha fazla buhar çekmek için ta-

sarlanan bir emme tesirli kazanla donatıldı. Emme tesirli sistemin etkinliği kısa sürede bütün yeni savaş gemisi kazanlarında standart hale geldi. 1880'lerin başında Fransız şirketi Belleville, torpido botların ve küçük kruvazörlerin savaş gemileri karşısında sahip oldukları hız avantajını artıran bir su tüplü kazan teknolojisi geliştirdi.[18] On yıl içinde, donanmaların çoğu daha az savaş gemisi ve çok daha fazla modern çelik kruvazör ve torpido bot inşa etti. *Gloire* üzerinde çalışılmaya başlanan 1858 ile 1922 Washington Denizcilik Antlaşması arasında, hiçbir ülkenin zırhlı savaş gemisi inşasına başlamadığı tek yıl 1887 yılı oldu.

Ancak 1890'da Jeune École'ün kısa dönemi sona erdi. Seyir halinde olmayan savaş gemilerini torpido saldırıları karşısında daha az kırılgan hale getirmek için torpido ağları ve elektrikli ışıldaklar geliştirilirken, torpido botlar ya da hafif kruvazörlerdeki itici güç sistemleri ve toplarda sağlanan iyileştirmeler de, seyir halindeyken torpido tehdidini karşılamak için hızı artırılan, orta menzilli ve hızlı ateş gücü sağlayan daha büyük savaş gemilerini mümkün kıldı. Aynı zamanda Belleville kazanı teknolojisi daha büyük savaş gemilerine uygulandı ve bu gemilerin o sırada geçerli olan en yüksek hızdan yararlanmalarını sağladı.[19] Fransızlar kendi Jeune École'lerinin ölümüne katkıda bulunan iki yeni teknoloji de geliştirdiler: "dumansız" barut ve zırh delici, krome çelikten yapılmış mermiler.[20] İkincisi, büyük topa ve onun platformu olarak ihtiyaç duyulan daha büyük savaş gemilerine yeniden hayatiyet kazandırdı. 1890-92'de zırh üretiminde gerçekleştirilen bir devrim bu tür teknelere yeterli korumanın nasıl sağlanacağı sorununu çözdüğünde, Jeune École de son nefesini verdi.

1890-1922 Deniz Savaşları Çağı

Teknik ve teknolojik etkenlerle birleşen stratejik kaygılar, önde gelen donanmaların yeniden savaş gemilerine dönmesini sağladı. Zırhlı bir savaş filosunun saldırı karşısında daha caydırıcı olacağı ve hava koşullarına bakılmaksızın ülke sularını savunabileceği genel kabul görüyordu. Ayrıca çoğu ülkenin, ticari amaçlı askeri seferi esas strateji olarak benimsemesini haklı çıkaracak ölçüde denizaşırı ticaret hacmi olan bir rakibi de yoktu. Son olarak, Birleşik Devletler'den Alfred Thayer Mahan'ın yazıları, savaş filosu

savunucularına kendi görüşlerini destekleyen tarihsel tezler de sağladı. Zırhsız kruvazörler ve torpido botları bütün donanmaların önemli bir parçası olmaya devam etti, ama artık potansiyel bir ana vurucu güç olarak görülmüyorlardı. Nihayet 1860-90 karışıklığından, daha sonra "ön-dretnot" denilecek standart bir savaş gemisi tasarımı çıktı. 1870'lerin kazamatlı gemilerinde hâlâ görülen direkler ve serenler nihayet ortadan kalktı. 1890'ların başında, bileşik zırh yerini, Alman Krupp firması tarafından mükemmelleştirilen nikel-çelik bir levhaya bıraktı. Korumanın, ağırlık artırılmaksızın artırılması savaş gemisinin büyütülmesini kolaylaştırarak, yüzyılın dönümünden sonra dretnot tasarımı için gerekli koşulları hazırladı.

Jenuse École'ün bir sonucu olarak savaş gemisi inşasını asla askıya almamış olan Britanya ve Rusya'ya ek olarak Almanya (1888'den itibaren), Fransa (1889'dan itibaren), İtalya ve Avusturya-Macaristan (her ikisi de 1893'ten itibaren) Birinci Dünya Savaşı'nın patlak verişine kadar daha da büyük sınıf savaş gemileri inşa ettiler. *Royal Sovereign* sınıfından sekiz adet 14.150 tonluk savaş gemisini kapsayan bir programa fon sağlayan Deniz Savunma Sözleşmesi (1889), Britanya'nın zırhlı büyük savaş gemisinin önemine olan inancını bir kez daha doğruladı. On yıl sonra Amiral Alfred von Tirpitz, sonunda dünyanın en büyük ikinci savaş filosunu yaratan bir program hazırlayarak, Birinci (1898) ve İkinci (1909) Donanma yasalarının Reichstag'ta onaylanmasını sağladı.[21] Bu arada İtalya ve Avusturya-Macaristan –görünüşte Üçlü İttifak içinde Almanya'nın müttefikleri– kendi savaş filolarının büyüklüğünü ve gücünü artırarak Adriyatik'teki deniz gücü yarışında yerlerini aldılar.[22] Fransa ve Rusya ise, birincisi Fransız ordusunun Almanlarla rekabetini sürdürmenin maliyetinden ötürü, ikincisi de 1905'te Japonların karşısında uğradığı yenilginin etkilerinden kurtulamadığı için hız kestiler.

Rus-Japon Savaşı'ndan (1904-05) zamanın donanmaları için belirgin bir "ders" çıkmadı ve Avrupa'nın ötesindeki diğer deniz savaşlarında –Çin-Japon Savaşı (1894-95) ve İspanyol-Amerikan Savaşı (1898)– en önemli rolü savaş gemilerinden çok kruvazörler üstlendi, ancak bütün bunlar savaş gemisi rönesansının coşkusunu azaltmadı. Dikkatler nihai olarak, Çin-Japon ve İspanyol-Amerikan savaşlarında yaşanan büyük çatış-

malarda en büyük hasarı sağlayan, orta çaplı ve hızlı ateşlenen topların, savaş gemileri ve zırhlı kruvazörlerin 300 mm.'lik toplarının görülmemiş mesafelerden ateş açtığı Sarı Deniz (10 Ağustos 1904) ve Tsuşima (27-8 Mayıs 1905) Savaşlarında etkili olamaması üzerinde odaklandı. Ateş kontrol uzmanı sayılmayan Ruslar bile, Japon bayrak gemisi *Mikasa*'yı Tsuşima Savaşı'nın ilk atışları sırasında 7000 metreden vurdular.[23]

Sir Francis Fisher'in, görülmemiş bir hız, koruma ve diğer donanmaların kısa süre içinde taklit ettikleri büyük bir top ateş gücünü birleştirerek oluşturduğu HMS *Dreadnought*'u (1906: 18.110 ton) her ne kadar rastlantıyla olsa da, 20. yüzyıl savaş gemisinin prototipi haline geldi. 1904-05'te görülmemiş derecede isabetli, uzun menzilli ateşin ortaya koyduğu "ders" dretnot inşasında gerçekleştirilen hamlenin hızlandırılmasına yardımcı olduysa da, büyük toplarla donatılmış savaş gemilerinin fiilen ortaya çıkışında hiçbir rol oynamadı. 1903'te İtalyan donanmasının başmühendisi Vittorio Cuniberti İngiliz donanması için ideal bir savaş gemisi olarak büyük toplarla donatılmış bir tasarım önerdi ve bu fikri Tsuşima'dan çok önce geliştiren Fisher de 1904'te birinci deniz lordu olarak göreve başladığında, tek çaplı bir topun hâkim olduğu yeni tipte bir ana gemiye ihtiyaç olduğuna çoktan ikna olmuştu.[24]

Yıllarca Arthur J. Marder'ın eserlerinden etkilenen deniz tarihçileri, Fisher'in, geleceğin hızlı ve sadece büyük toplarla donatılmış savaş gemilerinde olduğunu önceden gören kişi olduğunu düşündüler. Ancak son yıllarda Jon Tetsuro Sumida ve taraftarları daha ikna edici bir yorum sunmuşlardır.[25] Fisher, Britanya'nın uzun vadeli deniz çıkarlarının Avrupa'yla sınırlı değil, küresel olduğuna; denizde İngiliz güvenliğine yönelik tehditlerin Fransa'dan ya da Fransız-Rus ikilisinden geleceğine ve İngiliz karşıtı Jeune École'ü 1880'lerde uygulanabilir kılan koşulların geri gelme olasılığı olduğuna ve muhtemelen de geleceğine inanıyordu. Gerçekten de Fisher birinci deniz lordu olduğunda bir savaş gemisi değil, tamamen yeni bir ana gemi tipi, sonunda savaş kruvazörü olarak bilinen, savaş gemisi ile zırhlı kruvazörün "karışımı" olan bir gemi üzerinde ısrar etti.

Fisher'in ana gemiler için hazırladığı ve 1905-06'da yürürlüğe konan ilk program, üç savaş kruvazörünü (17.370 ton, 170 m. uzunluk, sekiz

adet 300 mm.'lik top, 7,5 santimlik zırh, 25 deniz mili hız) ve savaş gemisi savunucularını tatmin etmek için bir savaş gemisini (18.110 ton, 158 m. uzunluk, on adet 300 mm.'lik top, 27 santimlik zırh, 21 deniz mili hız) içeriyordu. Savaş gemisi (*Dreadnought*), hepsi büyük çaplı toplar ve Parsons türbin motorları bileşimi için görülmemiş büyüklükte bir test platformu olarak hizmet etmek üzere Ekim 1905'te suya indirildi. Üç büyük kruvazör (*Invincible* sınıfı) ise *Dreadnought*'un deniz denemelerinden çıkarılan derslerin değerlendirilmesini sağlayacak kadar geç bir tarihte, 1906'nın başlarında suya indirildi. Fisher'in, *Dreadnought*'un o zamana kadar inşa edilen son İngiliz savaş gemisi olacağını ve sonraki ana gemilerin savaş kruvazörleri olacağını umduğuna dair kanıtlar vardır. Ancak Aralık 1905'te, 1906-07 programı planlanırken, Fisher 1905'teki stratejik öncüllerini geçersiz kılan uluslararası değişiklikler yüzünden, kendi taraftarları arasında bile vizyonuna destek bulamadı. 1904 Anglo-Fransız Antantı, Fas krizi testinden geçmiş ve Rus-Japon Savaşı Rus donanmasını neredeyse bütünüyle imha etmişti. Büyüyen Alman donanması muhtemel bir rakip olarak ortaya çıkmıştı ve 1907'de Almanya'dan duyulan ortak korku Üçlü Antant'ı tamamlayan bir Anglo-Rus yakınlaşmasına yol açacaktı. Bu değişen koşullarda, Rusya ve Fransa'ya karşı bir savaş için küresel hazırlığın gereksiz hale gelmesi üzerine, savaş kruvazörü, gelecekte Kuzey Denizi'nde Almanya'yla karşılaşmak için gerekli olacak savaş gemisi karşısında yarışı kaybetti. Fisher'i en çok dehşete düşüren, *Invincible*'dan çok *Dreadnought*'un –ki asla çoğaltmak niyetinde değildi– ana gemi modeli haline gelmesi oldu.

On dört ay gibi görülmemiş bir sürede tamamlanmasının ardından yapılan denemeler sırasında *Dreadnought* bütün eleştirmenleri etkiledi. Yeni tasarımın başarısı dünyanın bütün diğer önemli donanmalarının gemi inşa programı üzerinde doğrudan bir etki yarattı. *Dreadnought*'un tamamlanmasından sonra sadece sekiz adet dretnot öncesi savaş gemisi inşa edildi (beşi Fransa, üçü Avusturya Macaristan tarafından) ve yedi yıl içinde bu ülkeler ve Avrupa'nın diğer büyük güçleri –Almanya, Rusya ve İtalya– hizmete girmiş ya da girmek üzere olan dretnotlara sahip oldular. 1913'te İspanya bile bir dretnot inşa etmiş ve Yunanistan ile Türkiye yabancı tersanelere dretnot siparişi vermiş bulunuyordu. 20. yüzyılın nükleer silahları

gibi o sırada dretnota sahip olmak da, bir ülkenin küresel ya da bölgesel güçler dengesinde önemli bir yer edinmesi anlamına geliyor ve bir ülkenin kendi kaynaklarıyla dretnot inşa etme kabiliyeti büyük güç statüsünün ölçüsünü oluşturuyordu.

Fisher savaş gemisinin yerine savaş kruvazörünü geçirtme düşünü gerçekleştiremedi; bunun yerine, savaş kruvazörünün ortaya çıkışı, 1905 öncesindeki çeyrek yüzyılda çok popüler bir gemi tipi olan zırhlı kruvazörü neredeyse öldürdü. *Invincible*'ların ilkinin inşasına Şubat 1906'da başlandıktan sonra, sonuncusu 1907'de olmak üzere dört zırhlı kruvazörün (Fransa, Almanya, İtalya ve Yunanistan donanmaları için) inşasına başlandı. Zırhsız ya da korunmuş kruvazörlerin inşası da yavaşladı; 1905 ile 1914 arasında hiçbir donanma 5500 tondan daha büyük, bu tipte bir gemi inşasına kalkışmadı; Britanya ve Almanya dışında bu tipte sadece birkaç gemi inşa edildi. Bu arada, ana gemiler (dretnotlar ve savaş kruvazörleri) ile diğerleri arasındaki tonaj farkı artmaya devam etti ve büyüklük arttıkça maliyet de arttı. 18. 110 tonluk *Dreadnought* 1.73 milyon sterline inşa edilmişken, 1912'de inşasına başlanan 27.500 tonluk *Queen Elizabeth* 2.68 milyon sterline maloldu.[26]

Britanya Birinci Dünya Savaşı'na, inşa edilen ya da edilmekte olan 45 ana gemiyle girdi. Bu sayı Almanya için 26, Fransa için 12, Rusya için 11, İtalya için 6, Avusturya-Macaristan için 4 ve İspanya için 3'tü. 1914 ile 1918 arasında Jutland Savaşı (31 Mayıs-1 Haziran 1916) dışında filo ölçeğinde eylemler olmadı. Jutland Savaşı'nda Amiral John Jellicoe, İkinci Amiral Reinhard Scheer'in 21 dretnot içeren Alman filosuna karşı, 37 dretnot ve savaş kruvazörü içeren bir İngiliz filosuna komuta etti. Bu evrede, toplar ve topçuluk, ağır gemilerin birbirine 10.000 metreden daha çok yaklaşmasını intihar haline getirecek ölçüde gelişmişti. Almanlar, *Invincible* ve diğer iki savaş kruvazörünü batırırken bir ön-dretnot ve bir savaş kruvazörü kaybederek, uğradıklarından daha büyük bir hasar verdiler; ancak Kuzey Denizi'nin komutasını gene de İngilizlere bıraktılar.[27] Bir kez daha Wilhelmshaven'e demirleyen dretnotlar, denizdeki çatışmanın yükünü daha küçük gemiler omuzlarken, savaşın büyük bölümünü demirlemiş durumda geçirerek Avrupa'nın çoğu dretnot filosunun kaderini paylaştılar.

Ana gemiler savaş sırasında pek az eylemde bulundularsa da, savaşın kökeninde donanma yarışının yattığına dair, geniş çapta benimsenen görüş, en yeni ana gemilerin neredeyse hepsini ıskartaya çıkaran, yeni inşa faaliyetlerini on yıl kadar askıya alan bir uluslararası anlaşmaya, Washington Deniz Antlaşması'na (1929) yol açtı. Londra Deniz Antlaşması (1930) bu inşa tatilini 1936'ya kadar uzattı. Avrupalı güçler arasında Britanya, Birleşik Devletler'inkine eşit bir ana gemi tonaj kotasına, Fransa ve İtalya ise % 35'lik bir kotaya sahipti.[28] Bu üç ülkenin, iki dünya savaşı arasında inşasına başladıkları dretnot ve savaş kruvazörlerinin toplam sayısı (Britanya dokuz, Fransa beş, İtalya dört) 1914 öncesi tek bir güçlü inşa yılının sayılarına ancak yaklaşıyordu. 1922 antlaşması, ana gemiler dışındaki savaş gemilerini 10.000 ton ve 200 mm.'lik toplarla sınırladığı için, iki savaş arası dönemde donanmalar zırhlı ve korunmuş kruvazörler inşa ettiler. Tonaj ve silahları yeni belirlenen sınırlarda ya da bu sınırların hemen altında olan bu gemilere "antlaşma kruvazörleri" deniyordu. Britanya ana gemi kotalarını kruvazörleri de kapsayacak şekilde genişletmek istedi, ancak 1930'daki antlaşma sadece kruvazör toplarının çapını 150 mm. ile sınırlayan bir sözleşmeyi kapsıyordu.[29]

1914-45 Denizaltılar ve Uçak Gemileri

Birinci Dünya Savaşı sırasında Almanya U-bot'ları kullanarak 11.9 milyon tonluk müttefik gemisi batırdı ve süreç içinde 335 denizaltısının 178'ini ve 4474 denizaltı personelini kaybetti.[30] Denizaltıların öldürücü gücünün savaşta kanıtlanmış ve savaş sonrası Versailles Antlaşması'nın Almanya'yı denizaltı hareketlerinden men etmiş olmasına rağmen, denizaltılar Washington Deniz Antlaşması uyarınca sınırlanmış değildi. Denizaltı akınları İngilizler için hayatı çok zorlaştırdı, ancak deniz savaşlarında bir devrim yaratamadı; hatta Britanya'nın üstün yüzey filosu varlığını sürdürmeye ve ülkenin ulusal güvenliği ile deniz üstünlüğünü korumaya devam ettiği için, Jeune École'ün eski kavramlarının doğruluğunu bile kanıtlayamadı. Bununla birlikte, Britanya –1914'te diğer ülkelerden daha çok denizaltıya sahipti– Washington Konferansı'nda ve daha sonra Londra Konferansı'nda bu araçların lağvedilmesini istedi, ancak her iki konferansta da

daha çok Fransa'nın muhalefeti yüzünden çabaları boşa çıktı. Denizaltı tasarımının öncüsü olan Fransız donanması on adet eski Alman U-bot'unu donanmasına kattı ve 1922 ile 1929 arasında, İtalya'nın 28 ve Britanya'nın sadece 14 denizaltı inşa etmesine karşılık 42 yeni denizaltı inşa etti.[31]

Britanya, deniz silahlarına getirilen kısıtlama rejiminin çökmesini önlemek için 1935'te Almanya ve 1937'de Sovyetler Birliği'yle ikili deniz antlaşmaları imzaladı. 1922 kotaları uyarınca III. Reich'a, büyüklük bakımından Fransa ve İtalya'nınkine eşit, Britanya'nın ise % 45'ine ulaşan bir denizaltı filosu bırakıldı. Adolf Hitler bu anlaşmayı Nisan 1939'a kadar resmen feshetmedi, ancak sonraki gemi inşa faaliyetinde bu kısıtlamaları dikkate almadı. Tirpitz planının büyük bir hata olduğunu düşünüyorduysa da, asla tamamlanmayan başka dev savaş gemileriyle birlikte, 45.950 tonluk *Bismarck* ve *Tirpitz*'in yapımını başlattı. İosif Stalin de denizcilik alanında asla gerçekleşmeyen benzer hırslara sahipti; nitekim 1930'ların sonunda 59.150 tonluk *Sovetkii Soyuz* sınıfı savaş gemilerinin inşasını onayladı ama, hiçbiri tamamlanmadı.[32] Son olarak, İkinci Dünya Savaşı'nda hem Alman hem de Sovyet donanmaları en büyük yatırımı denizaltılara yaptılar. Bununla birlikte Almanlar 1939'da savaşa sadece 57 denizaltıyla girdiler. Sovyetler'in ise 1941'de savaşa girdiklerinde 130 denizaltıları vardı.[33]

Deniz havacılığı, Britanya ve Fransa donanmalarının ellerindeki bazı gemileri ilk uçak gemilerine dönüştürdükleri 1913-14'te mütevazı başlangıçtan sonra gelişme kaydetti. Birinci Dünya Savaşı sırasında donanmaların çoğu kıyı havaalanlarından kalkan uçakları ya da donanma limanlarından havalanan deniz uçaklarını kullandılar, ancak yeterince sonuç alamadılar. Britanya 1918'in başlarında amaca uygun ilk uçak gemisinin (HMS *Hermes*) inşasına başladı ve ateşkesten sadece birkaç hafta önce, dönüştürülmüş bir yolcu gemisini ilk işlevsel düz güverteli uçak gemisi (HMS *Argus*) olarak donanmasına kattı. Washington Deniz Antlaşması, ıskartaya çıkarılacak ana gemilerin uçak gemisine dönüştürülmesine izin veriyordu; Britanya 1920'lerde birçok dönüştürme yaptı ve 1930'larda, İkinci Dünya Savaşı'ndaki donanmasının belkemiğini oluşturan altı büyük uçak gemisinin inşasına başladı. Fransa'nın, dönüştürülmüş *Béarn* dretnotu, savaş arası dönem Avrupa'sının İngiliz olmayan tek uçak gemisiydi. Uçak ge-

mileri Britanya'nın ana gemilerde diğer Avrupa donanmalarına üstünlüğünü artırdı. (1939 itibariyle, Britanya inşa edilmiş ya da edilmekte olan 19 savaş gemisi ya da savaş kruvazörüne sahipken, bu sayılar Fransa için 9, İtalya ve Almanya için 6'şar ve Sovyetler Birliği için 3'tü.)[34]

İkinci Dünya Savaşı sırasında *Béarn* (1942'de Martinik'te enterne edildi ve sonunda özgür Fransa tarafından işletildi), İtalyan, Alman ve Sovyet donanmalarının hizmetinde tek bir uçak gemisi bile olmadığı için, Avrupa'nın İngiliz olmayan tek uçak gemisi olma ayrıcalığını sürdürdü. İngiliz savaş gemileri ve kruvazörleri Vichy Fransa'sının Oran'daki ana gemilerini saf dışı bırakma işinin büyük bölümünü üstlenirken (3 Temmuz 1940), uçak gemisinden havalanan İngiliz uçakları da Taranto'daki İtalyan savaş gemilerinin batırılmasındaki asıl darbeyi vurdu (11 Kasım 1940) ve savaş arası dönemde Britanya'nın en büyük ana gemisi *Hood*'u (1920; 42.670 ton) batıran *Bismarck*'tan öcünü alarak bu gemiyi Atlantik'te imha etti (27 Mayıs 1941).[35] Almanya, Fransız Kuzey Afrika'sına yapılan müttefik çıkarmasına cevaben bütün Fransa'yı işgal edince Vichy Fransa'sının donanması ortadan kalktı. İtalyan donanması da, bu ülkenin savaştan çekilmesi üzerine Eylül 1943'te tasfiye edildi. İngilizlerin *Scharnhorst* savaş gemisini batırdıkları North Cape Savaşı (26 Aralık 1943) daha büyük Alman yüzey birimlerinin katıldığı son çatışma oldu.[36] Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi, bu kez de Almanya'nın denizdeki savaşının yükünü U-botlar taşıyordu, ancak müttefiklerin konvoy sistemi, denizaltılara karşı savaşta ve istihbaratta sağlanan ilerlemeler sayesinde 1939-45'in U-bot seferleri 1914-18'deki kadar başarılı olamadı. Müttefik gemilerinin % 22'si, % 30 oranında daha uzun sürmüş bir savaşta batırılırken (14.6 milyon ton), dört kat daha fazla U-bot kaybedildi (görevdeki 863 botun 754'ü gibi inanılmaz bir sayı) ve altı kat daha fazla denizaltı personeli vuruldu (27.491 ölü ve 5000 tutsak).[37] Alman denizaltıları İngiliz ve müttefik gemilerine ağır hasar verdi, ancak bu hasar İngiliz yüzey filosunun kaybını, Britanya'nın işgalini ve yenilgisini sağlayacak ölçüde bir felakete yol açmadı.

İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda Britanya hâlâ dünyanın en büyük ikinci donanmasına sahipti. 1919'dakinden çok daha büyük olan filonun, 863.500 personeli ve 11 uçak gemisi, 41 eskort gemisi ve 131 denizaltıyı kap-

sayan 1000'den fazla savaş gemisi vardı.[38] Alman, İtalyan ve daha küçük denizci devletlerin çökmesi veya teslim olması sayesinde, özgür Fransa ve Sovyetler'in sahip olduğu mütevazı ölçekteki donanma, 1945'te Avrupa'nın önemli donanmaları arasındaydı.

İkinci Dünya Savaşı'nda savaş gemilerinin ve savaş kruvazörlerinin yaklaşık yarısının uçak gemilerinden havalanan uçakların kurbanı olması, uçak gemisinin 20. yüzyılın ikinci yarısının ana gemisi olacağını gösteriyordu. Müttefik uçaklarının batırdığı Alman denizaltıları, müttefik yüzey teknelerinin batırdığından daha çok olduğu için, hava gücü de (sadece uçak gemilerini temel alan hava gücü değilse de) denizaltı tehdidine karşı önemli bir koz olarak bir ölçüde kullanıldı.[39] Gene de Avrupa savaş alanında kaybedilen her dört İngiliz uçak gemisinden üçü U-bot kurbanıydı.[40]

1945-91 Soğuk Savaş Döneminde Avrupa Donanmaları

Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nde (NATO; 1949'da kuruldu) Birleşik Devletler'le ittifak yapan Britanya ve Fransa'nın donanmaları savaş sonrasında küçültüldü ve ittifak içindeki bölgesel rolleri yeniden düzenlendi. İtalya ve 1955'ten sonra Almanya, mütevazı deniz güçleriyle NATO içinde özgül görevler yaptılar. İngiliz deniz gücü, 1961 gibi ileri bir tarihte bile, Irak işgaline karşı Kuveyt savunmasına yardım etti, ancak Britanya'nın "Süveyş'in doğusu"yla ilgili taahhütlerinin 1968'de sona ermesi, İngiliz donanmasını NATO'nun Kuzey Denizi ve Kuzey Atlantik bölgesine hapsetti.[41] 1976'dan sonra İngiliz savaş gemilerinin Akdeniz'deki NATO görevlerine düzenli olarak atanmaması, İngiliz sorumluluklarının daha da azalmasına yol açtı.[42]

İkinci Dünya Savaşı'ndan önce inşa edilen savaş gemileri, savaş sırasında tamamlanan pek çok gemiyle birlikte 1945'ten hemen sonra iskartaya çıkarıldı. Savaştan sonra donanmaya katılan tek Avrupalı yeni savaş gemisi, Britanya'nın *Vanguard*'ı (1946; 44.500 ton) on yıl hizmetten sonra 1960'da iskartaya çıkarılarak satıldı. Fransa'nın *Jean Bart*'ı (46.500 ton; 1949'da yeniden donanmaya katıldı) 1956 Süveyş Krizi sırasında, öfkeyle atış yapan son Avrupalı savaş gemisi oldu. Son savaş gemileri hizmetten çıkarıldığında, uçak gemileri en büyük İngiliz ve Fransız savaş gemileri ola-

rak kaldı. İngiliz donanması açılı uçuş güvertesi ve uçak kalkışı için buharlı katapult gibi savaş sonrası yeniliklerin mucidiydi. Bu arada Fransız donanması en az bir uçak gemisini daima görevde tuttu. *Béarn* (nihayet 1967'de emekliye ayrıldı) ve diğer iki Fransız uçak gemisi 1946-54 Savaşı sırasında Vietnam'da faaliyet gösterirken, İngiliz uçak gemisi *Triumph* Kore Savaşı'nda kullanıldı. Anglo-Fransız deniz gücü 1956 Süveyş krizinde iki Fransız ve beş İngiliz uçak gemisiyle görev yaptı. Askeriye-donanma bakış açısından bir fiyasko olan Süveyş harekâtı, gene de uçak gemisi temelinde yapılan helikopter harekâtlarının taşıdığı potansiyeli ilk kez kanıtlamış oldu. 1960'ta İngilizler ilk kez uçak gemilerinden dikey/kısa kalkış ve iniş yapan (V/STOL) uçağını hizmete soktu ve bu tür uçakların, helikopterin yarattığı umutlarla birlikte sergilediği performans İngiliz hükümetinin 53.000 tonluk bir uçak gemisi projesi olan CVA-01'i 1966'da ertelemesine yol açtı. Fransa, konvansiyonel jet uçağı taşıyan daha büyük uçak gemisi tipinden vazgeçmedi ve *Foch*'u (1963; 32.780 ton) donanmasına kattı, ancak 1970'lerin sonundan itibaren Britanya'nın uçak gemisi gücü, bir başka icat olan eğik "kayak atlayışı" rampasıyla ("ski-jump bow ramp") donatılmış V/STOL uçakları ve helikopterler taşıyan daha küçük teknelerden oluşuyordu. Hollanda donanması da 1960'larda bir uçak gemisine sahipti; 1980'lerde İtalya ve İspanya da birer küçük V/STOL uçak gemisini donanmalarına kattılar.[43]

Soğuk Savaş sırasında İngiliz ve Fransız donanmaları denizaltılara yerleştirilen nükleer caydırıcıları muhafaza etmek için bütçelerini zorladılar. Britanya'nın ilk nükleer denizaltısı, *Dreadnought* (1963; su altı ağırlığı 4000 ton) 18.5 milyon, *Resolution* sınıfı dört bot ise (1967-69; sualtı ağırlığı 8400 ton) parça başına yaklaşık 40 milyon sterline mal oldu. Polaris füzeleriyle donatılan *Resolution*'lar, 1990'larda yerini *Vanguard* sınıfından Trident füze denizatlılarına bırakana kadar hizmette kaldı.[44] Bu arada Fransa, 1969 ile 1985 arasında *Redoutable* sınıfından (sualtı ağırlığı 9000 ton) altı balistik füze denizaltısını donanmasına kattı. Bunlar 1990'ların sonunda *Triomphant* sınıfı ortaya çıkana kadar en büyük Fransız denizaltıları oldu.[45]

Kuzey Denizi ve Kuzey Atlantik'le sınırlı NATO görevlerine göre yeniden biçimlenen ve önemli ölçüde küçülen Britanya donanması, gene de

Falkland Savaşı'nda (Nisan-Haziran 1982) görevini yerine getirdi. İki uçak gemisi, yaşlı *Hermes* (1959; 23.900 ton) ve daha yeni ama daha küçük *Invincible* (1980; 16.000 ton), bu Güney Atlantik adalarının Arjantin'den geri alınmasını sağlayan 35 savaş gemisi ve 22 yardımcı tekneye öncülük etti. *General Belgrano* kruvazörünün (eski USS *Phoenix*, 1938; 10.800 ton) 2 Mayıs günü *Conqueror* denizaltısı tarafından torpillenerek batırılmasından sonra Arjantin donanması fazla direniş göstermedi. İngiliz tekneleri için en büyük tehdidi, Arjantin uçaklarının ve adalardaki kara kuvvetlerinin ateşlediği *Exocet* füzeleri oluşturuyordu. Sonunda Arjantin füze ve bombalarının iki destroyer, bir firkateyn, bir ikmal gemisi ve bir çıkarma gemisine isabet kaydettiği iddia edildi.[46]

Rus deniz gücünün yeniden oluşumu, 1945 sonrası Avrupa deniz tarihinin en etkileyici gelişimi olarak anılır. 1956'dan sonra Amiral Sergey Gorşkov komutasında hızlandırılan bir Soğuk Savaş inşa faaliyeti Sovyetler Birliği'ne Birleşik Devletler'inkinden sonra ikinci sırada yer alan bir donanma kazandırdı. Küresel bir varlık gösteren bu donanma denizlerde hâkimiyet sağlamak için değil de, hâkimiyeti ABD donanmasına bırakmamak amacıyla inşa edilmişti. Açık denizlere çıkma düşüncesi Gorşkov'u, kuzey filosunu (Arktik bölgesinde, Kola Yarımadası ve Beyaz Deniz'de üstlenmişti) dört Sovyet filosunun en küçüğünden en büyüğüne çıkararak yeniden konuşlandırmaya yöneltti. Nikita Kruşçev'in tercihleri ağırlıklı olarak denizaltılardan yanaydı, ancak Küba füze krizi (1962) sırasında ABD donanmasının Küba'ya uyguladığı abluka karşısında Sovyet teslimiyeti, önemli miktarda yüzey birimini kapsayan "dengeli" bir filo isteyen Gorşkov'un elini güçlendirdi. Sonraki iki Arap-İsrail savaşı sırasında, Sovyet filosu Doğu Akdeniz'e 1967'de 70, 1973'te ise 96 savaş gemisi göndererek etkileyici gösteriler yaptı. 1973'te gönderilen güç ABD altıncı filosundan çok daha büyüktü. Leonid Brejnev 15.500 tonluk helikopter gemileri *Moskva* ve *Leningrad*'la başlayan ve 1970'lerde üç adet 36.000 tonluk *Kiev* sınıfı uçak gemisi, biraz daha büyük *Amiral Gorşkov* (eski *Bakü*) ve hem helikopter, hem de V/STOL uçak platformlarıyla devam eden mütevazı bir uçak gemisi programını yürürlüğe koydu. Yapımına 1983'te *Leonid Brejnev* adıyla başlanan 65.000 tonluk bir uçak gemisi, 1990'da *Amiral Kuznetsov* adıyla hizmete sokuldu.[47] Di-

ğer Sovyet savaş gemileri arasında, İkinci Dünya Savaşı'ndan beri herhangi bir devletin inşa ettiği, uçak gemileri dışındaki en büyük gemiler olan ve 1973 ile 1986 arasında yapılan, Kirov sınıfından 24.300 tonluk dört füze kruvazörü yer alıyordu.[48] Bi gemilerin inşasıyla eşzamanlı olarak bir denizaltı inşa programı yürütüldü ve 1970'lerin ortasında Sovyet filosu, 95'i nükleer güce sahip 409 denizaltıyı kapsıyordu. 1980'de Sovyetler, o zamana kadar herhangi bir donanmanın inşa ettiği en büyük gemi olan, Tayfun sınıfından altı balistik füze denizaltısının ilkini denize indirdi. Bu dev tekneler, dretnotu büyüklük (170 m. uzunluk, 18.500 ton su taşırma ağırlığı) ve hız (su altında 25 deniz mili) bakımından aşıyordu.[49]

Mihail Gorbaçov 1985'te iktidara geldikten sonra Gorşkov'u emekliye ayırdı. Deniz kuvvetleri komutanı olarak Gorşkov'un yerini alan eski denizaltıcı V. N. Çernavin, Gorbaçev'in filo indirimini de kapsayan siyasetiyle tam bir uyum içinde çalıştı. Sovyetler Birliği'nin 1991'deki yıkılışı sırasında, donanma envanterinde 63 balistik ve güdümlü füze taşıyan denizaltı ve ayrıca 147 nükleer denizaltı yer alıyordu. Buna karşılık, ABD donanmasında 34 balistik ve güdümlü füze taşıyan denizaltı ve ayrıca 80 nükleer denizaltı bulunuyordu. Sovyet donanmasında çok sayıda firkateyn ve korvet vardı, ancak ABD donanması daha fazla uçak gemisi (beşe karşı on üç), helikopter ve saldırı gemisi (ikiye karşı on üç), güdümlü füze taşıyan kruvazör ve destroyer içeriyordu. Amerikan uçak gemilerinin çoğu nükleer güçle çalışırken, Sovyet donanmasındaki en büyük nükleer savaş gemileri *Kirov* sınıfından füze kruvazörleriydi.[50] Hem personel hem de savaş gemisi sayısı bakımından 1991'in Sovyet donanması, kendisini izleyen dört Avrupa donanmasının (İngiliz, Fransız, Alman ve İtalyan) toplamından biraz daha büyüktü.

Avrupa Donanmalarının Bugünü ve Geleceği

Komünizm sonrası Rus filosu, 1917 öncesi imparatorluk Rusya'sının sancağını çekti ve eski çarlık filosundan kalma pek çok savaş gemisi ismini yeniden benimsedi, ancak ülkenin ağır iç sorunları yüzünden 1990'lar Rus deniz gücü için canlanma değil gerileme yılları oldu. Sovyetler Birliği topraklarının parçalanması, Rusya ile Ukrayna arasında bir rehin

haline gelen Karadeniz filosunu etkiledi. Yıllarca süren şiddetli müzakerelerin ardından Karadeniz tesisleri Ukrayna'ya bırakılırken, savaş gemilerinin neredeyse tamamı Rusya'da kaldı. Ukrayna üç firkateyn, bir adet modası geçmiş denizaltı, çeşitli karakol gemileri aldı ve 1985'te inşasına başlanan ve Nikolayev tersanesiyle birlikte devralınan 11.490 tonluk *Ukrayina*'yı (eski *Amiral Lobov*) tamamlamak niyetinde olduğunu 1999'da ilan etti.[51]

Amiral Kuznetsov'a hizmet edebilecek yegâne eski Sovyet tersanesi olan Nikolayev'in kaybı Rusya'nın bu en büyük savaş gemisinin uzun süre muhafazası bakımından ağır sorunlara yol açtı. *Amiral Kuznetsov*, 1995-96'da Akdeniz'deki kısa konuşlanışı dışında, 1990'ları kuzey filosuyla birlikte geçirdi. Diğer bütün Rus uçak gemileri 1990'larda görev dışı kaldı. Büyük yüzey gemilerinden elde kalan *Amiral Uşakov* (eski *Kirov*) ve bir kardeş gemi, bu sınıftan sadece iki geminin seyirde tutulduğu koşullarda, on yılı onarım bekleyerek hareketsiz geçirdi. Bütçe sorunları sınıfın son gemisi olan *Petr Vliki*'yi (eski *Yuri Andropov*) de zor durumda bıraktı. İnşasına 1986'da başlanan gemi nihayet 1995'te tamamlandı, ancak 1998'e kadar hizmete alınamadı. Yeni denizaltıların yanı sıra yüzey teknelerinin de inşası da durduruldu. 1990'larda Rus nükleer denizaltılarının üçte ikisi (altı Tayfun sınıfı denizaltıdan üçünü kapsar) görev dışı kaldı ya da çalıştırılamaz hale geldi. 2000 yılında sadece 37 balistik ve güdümlü füze taşıyan denizaltı ve ayrıca 33 nükleer denizaltı hizmetteydi.[52] Güdümlü füze denizaltısı *Kursk*'un Ağustos 2000'de kaza sonucu kaybı, mali kısıtlamalar yüzünden limandan nadiren ayrılan birimlerin savaşa hazırlık düzeyiyle ilgili ciddi sorunlara yol açtı.[53]

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, Avrupa NATO donanmaları halen sürmekte olan iddialı projelere başladı ve bazı durumlarda yeni gemilere kaynak sağladı. Fransa'nın 41.000 tonluk nükleer uçak gemisi *Charles de Gaulle*'ün inşasına 1989'da başlandı ve gemi nihayet 2000'de hizmete girdi. *Amiral Kuznetsov* bir yana, bu gemi 1946'dan bu yana herhangi bir Avrupa donanmasına katılan en büyük yeni savaş gemisiydi. 1998'de Britanya, *Invincible* sınıfından üç V/STOL uçak gemisinin yerini almak üzere, sözleşme gereği 2004'te teslim edilecek iki adet 40.000 tonluk uçak gemisi inşa etmeyi planladığını bildirdi. Saygın birer deniz gücü olmayı sürdürme düşüncesindeki Britanya ve Fransa, büyük nükleer balis-

tik füze denizaltıları inşa etmeye ve işletmeye devam ettiler. İngiliz donanmasında *Vanguard* sınıfından (1993-99; sualtı ağırlığı 15.900 ton) dört *Trident* denizaltısı eski *Resolution* sınıfının yerini alırken, Fransız donanması *Triomphant* sınıfından (1997-99; sualtı ağırlığı 14.120 ton) projelendirilmiş dört geminin ilk ikisini donanmasına kattı. Bu arada 2000 yılında Almanya İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana en büyük teknesini, 20.400 tonluk grup destek gemisi *Berlin*'i tamamladı ve İtalya 20.800 tonluk V/STOL uçak gemisi *Luigi Einaudi*'yi sipariş etti.[54]

İngiliz ve Fransız filoları, Avrupa'daki, her türlü uzun menzilli güç projeksiyonu kabiliyetine sahip yegâne NATO donanmaları olarak müttefik güçlerini 1991'de Irak'a karşı Körfez Savaşı'nda ve 1999 Kosova krizi sırasında savaş gemileriyle desteklediler. Kosova krizinde Fransız donanması yaşlı uçak gemisi *Foch*'un (*Charles de Gaulle*'ün donanmaya katılması üzerine Brezilya'ya satılacaktı) önderliğinde Adriyatik'e bir savaş grubu çıkarırken, İngilizler küçük uçak gemisi *Invincible*'ı gönderdi. Savaşa katılan öteki İngiliz deniz birimleri arasında, Kosova'daki hedeflere iki düzine Tomahawk Kara Saldırı Füzesi (TLAM) gönderen nükleer denizaltı *Splendid* de vardı.[55]

Avrupa ülkelerinin, yüzyılın dönümünde, bu tür deniz eylemlerinde müttefik olarak oynadıkları rolden daha önemlisi, onların ABD'den daha çok icat gerçekleştirmiş devletler olarak deniz teknolojisinde oynadığı roldür. Daha küçük sınıflardan daha küçük gemiler inşa eden Avrupa donanma ve tersaneleri, orta büyüklükte amfibi teknelerin gelişiminde ve firkateynler ile korvetlere *stealth* [radardan korunma] teknolojisinin uygulanmasında öncülüğü ele geçirdiler. İsveç donanması için Karlskronavarnet tarafından 2000'de tamamlanan 620 tonluk korvet *Visby*, karbon fiberle takviye edilmiş plastikten bir tekne gövdesine, düşük manyetik sinyal özelliğinden de yararlanan hafif ve oldukça dayanıklı bir bileşime sahipti. *Visby*'nin dik açılı olmayan tasarımı da, ABD donanmasının DD-21 kara saldırı destroyeri gibi, erken 21. yüzyılın daha büyük yüzey savaş gemilerinin tasarımına uygun, düşük sinyalli bir model oluşturdu.[56] Aynı zamanda, Finlandiyalı Kvaerner Masa'nın bir yan kuruluşu tarafından 1990'larda, buzkıranlara ve yolcu gemilerine deniz itiş gücü sağlaması için gelişti-

rilen Azipod sisteminin savaş gemilerine uygulanma olasılığı 21. yüzyılın başlarında mümkün olacakmış gibi gözükmektedir.[57] Avrupalı gemi inşa şirketleri küçük denizaltıların imalatında dünya lideri olmaya devam ettiler. Bu denizaltıların çoğu, Avrupa donanmalarının gelecekteki büyüklük ve rollerinin belirsizliğini koruduğu bir sırada önemli bir müşteri olan Üçüncü Dünya'ya ihraç edildi.

WARREN CHIN

1945-2000 AVRUPA'DA SAVAŞIN DÖNÜŞÜMÜ

8.

Son dört yüzyıldır Avrupa, savaş sanatı ve yönetiminde beş temel devrimci değişimin merkezinde yer almıştır. Bu deneme, bu devrimlerin sonuncusunu Bosna'daki savaş (1992-95) bağlamında inceliyor. Bu savaş İkinci Dünya Savaşı'nın (1939-45) sona ermesinden bu yana Avrupa içinde meydana gelen ilk büyük bölgesel çatışma olduğu için önemlidir. Aslında bu bölge büyük Avrupa güçlerinin hepsinin ilgi alanıydı ve belli zamanlarda yerel bir çatışmayı genel bir Avrupa savaşına dönüştürme potansiyeli taşımıştı. Bunun kadar önemli bir diğer olgu, Bosna'nın, savaşta, postmodern savaş, yeni savaş ve hattâ yeni ortaçağ savaşı olarak betimlenen bir evrimin temel karakteristiklerini taşımasıdır.[1] Bu çözümlemenin amacı savaşın doğasının ve yürütülüşünün neden ve nasıl değiştiğini aydınlatmaktır. Bu çözümleme, ayrıca, mevcut askeri güçlerin yeni çatışma tipinden kaynaklanan tehdide hazırlıksız yakalandığını ve bunun sonucu olarak, bir fosile dönüşme tehlikesiyle karşı karşıya bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Tartışmaya geçmeden önce, geçmiş 400 yıl içinde savaşın gelişmesini etkileyen belli başlı değişiklikleri özetlemek gerekir. İlk önemli dönüm noktası Otuz Yıl Savaşları'ndan sonraydı (1618-48) ve profesyonel daimi orduların kurulmasıyla modern devletin –kökeninde profesyonel silahlı kuvvetler kurma ve muhafaza etme ihtiyacı yatar– oluşumu atbaşı gitti. Devlet şiddet kullanımında meşru bir tekel kurdu ve savaş devlet çıkarlarını sürdürmenin bir aracı oldu.[2] İkinci önemli gelişme, bu siyasal altüst oluşu izleyen Fransız Devrimi ve Napoleon Savaşları (1789-1815) idi. Buradaki en önemli gelişme demokrasi ve ulusçuluğun ortaya çıkışı, silaha sarılmış ulus kavramının yaratılması, strateji ve taktikler üzerinde önemli bir etkiye sahip kitlesel orduların ortaya çıkmasıydı.[3] Bu askeri devrimlerin üçüncüsü sanayi devrimiyle bağlantılıdır. Sanayiciler, 1850'lerin ortasından itibaren teknoloji ve kitlesel üretim alanındaki becerilerini silah imalatına aktarmaya başladılar. Bu yeni tekniklerin uygulanması askeri alanın maddi

koşullarında temel bir değişiklikle sonuçlandı. Kitlesel üretim ve yeni ulaşım tarzlarının gelişmesi, devletlerin görülmemiş büyüklükte ordular kurup donatabilmelerini ve bu orduları savaş alanında sınırsız biçimde destekleyebilmelerini sağladı.[4] Bu yeni süreçlerin sonucu Birinci Dünya Savaşı'nın (1914-18) uzun süreli ve endüstriyelleşmiş kitlesel katliamıydı. Bu olgu İkinci Dünya Savaşı'nda doruğuna ulaştı. Bu savaş öylesine yıkıcıydı ki, sadece Avrupa'da 27 milyondan fazla sivil ve 25 milyon kadar asker hayatını kaybetti.[5]

1945'ten sonraki dönemde anlamlı bir barışın sağlanması yerine yeni bir savaş türünün başlangıcına tanık olundu: Soğuk Savaş. 1945-89 arasında Avrupa bu yeni çatışmanın cephe hattı olacaktı. Bu çatışmayı daha önceki savaşlardan ayıran, atom bombasının geliştirilmesiydi. Bu tahrip edici silahın yaratılması ve ona karşı anlamlı bir savunma yapılamaması –bu silahların edinilmesi ve saldırıyla karşılaşılması halinde bunları kullanma tehdidi dışında– Avrupa'da savaşın dördüncü dönüşümüyle sonuçlandı. Bu dönemde askeriyenin amacı savaşmak değil, kendisine yönelik bir saldırının maliyetini çok yüksek hale getirerek savaşı önlemekti. Bu durumda akılcı bir devlet, ancak varlığının gerçekten tehlikede olduğuna inandığı zaman saldırıya geçecekti. Bu yeni stratejik zorunluluğun –caydırıcılık doktrininde cisimleşti– bir sonucu olarak Avrupa, dünyanın o zamana kadar gördüğü en büyük askeri güç yığınağının merkezi haline geldi. İki rakip askeri ittifaka (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü ve Varşova Paktı) bölünmenin sonucu, 1990'da Almanya'nın birleşmesine kadar süren bir askeri pat durumunun yaratılması oldu. Bu devrimin ciddi bir yararı büyük güçler arasında büyük bir savaşın patlak vermesini önlemesiydi ve bu, uluslararası sistemin tarihinde görülmemiş bir gelişmeydi.[6]

Beşinci Devrim: Avrupa'da Savaş ve Barışın Bir Arada Var Oluşunun Açıklanması

Soğuk Savaş sırasında yeni silahların ve yeni savaş yöntemlerinin geliştirilmesi için büyük enerji harcandı. Gerek teknoloji gerekse doktrin bakımından sağlanan yenilik öyle bir nitelik taşıyordu ki, 1980'lerde Sovyetler Birliği, bu kez yeni iletişim teknolojilerinin gelişimini temel alan ye-

ni bir askeri teknik devrimin gerçekleşmekte olduğuna inandı. Bu teknoloji uzun menzilli, hassas güdümlü savaş gereçlerinin gelişmesini ve savaş alanının gerçek zamanlı izlenmesini sağlıyordu. Bu yetenek sayesinde, çatışmanın gerçekleştiği mıntıka artık savaş alanının ileri ucundan düşman bölgesinin içlerine doğru belki de yüzlerce kilometrelik bir derinliği kapsıyordu.[7] Bu yeni kabiliyetin etkisi Körfez Savaşı (1990-91) sırasında kanıtlandı ve ABD önderliğindeki koalisyonun Irak ordusunu 1991'de kesin yenilgiye uğratmasında temel bir rol oynadı.

Sivil endüstrilerin bu savunma teknolojilerini tüketici piyasası için kullanma ve geliştirme tarzı büyük önem taşıyordu. Bu piyasanın ve piyasa içindeki tüketim oranının büyüklüğü nedeniyle yüksek teknolojili sivil endüstriler, askeri endüstriyel kompleksin kapasitesini çok aşan bir yenilik sürecine girebildi. Savunma ve sanayi arasındaki bu ortak yaşamın etkileri "iletişim devrimi"ne büyük bir hız kazandırdığı için önemliydi. Bu da askeri araştırma ve geliştirme bakımından önemli sonuçlar doğurdu. Ancak daha da önemlisi, iletişim devriminin çağdaş toplumun siyasal ve iktisadi gelişimini ve uluslararası sistemin işleyişini etkileme tarzıydı.

Bu değişiklikler savaşa ilişkin tutumlarımızda ve izin verilebilir olduğu durumlarda, güç kullanımı üzerinde önemli bir etki yaratmıştır. Genelde, savaşa başvurma konusunda, Avrupa tarihinin herhangi bir döneminde görülmemiş ölçüde bir isteksizlik vardır. Bu durum birçok etkene atfedilebilir; nükleer silahların mirası ve medyanın toplumda yarattığı değişiklikler gibi. Şunu da belirtmek gerekir ki, Batı'nın ileri derecede sanayileşmiş devletlerinde zenginleşmek, geçmişte olduğu kadar yaşam alanı bulmaya ya da diğer kaynaklara sahip olmaya bağlı değildir. Bilimsel ve teknik bilginin uygulanması üretkenlikte büyük bir artış yaratmış ve bu durum, refaha ulaşmakta askeri dış fetihten daha güvenli bir yol sağlamıştır.[8]

Bu gelişmeler Avrupa'da demokratik hükümetlerin yaygınlaşmasıyla birleştiğinde, modern devletlerin savaş açmasını daha da zorlaştırmıştır. Mandelbaum'un açıkladığı gibi, savaşın yaptırım gücü modern devletin oluşumuna yardımcı olduysa da, devletin bugünkü işlevi, refah yaratmak için uygun iktisadi koşulları oluşturmak ve seçmenler için yeterli bir refah düzeyi sağlamaktır. Devletin ve seçilmiş hükümetin yeterliliği, fetih ve as-

keri zafer yoluyla ne elde ettiğine değil, nihai olarak bu iki iç cephede ne kadar başarılı olduğuna bağlı olacaktır.[9]

Uluslararası sistemin oluşturduğu bağlamda, iletişim devrimi, devletler, örgütler ve bireylerin birbiriyle iletişim fırsatını artırdı. Bu gelişme iktisadi bakımdan devletler arasındaki ticaret düzeyinin ve karşılıklı bağımlılığın artmasına yol açtı. Bu teknolojik olgunun dünyayı türdeşleştirdiğine, devletler arasındaki anlaşmazlık ve çatışma potansiyelini aşındırdığına inanılmaktadır.[10] İletişim devrimi sayesinde dünya ülkelerinin siyasal ve iktisadi bakımdan karşılıklı bağımlılığının artmasına küreselleşme denmektedir.

Avrupa'nın evrensel bir barışın kuruluşuyla esirgenmiş olmadığı da aşikârdır. Soğuk Savaş'ın bitişinden bu yana, Avrupa anakarasının çeperinde, eski Yugoslavya'da küçük savaşlar yaşandı. Sorun bu anomalinin nasıl açıklanacağıdır. Yugoslavya devletinin neden iç savaşla çöktüğüne ilişkin geleneksel açıklama, eski ve uzlaşmaz kinlerin varlığı fikrine dayanır.[11] Ne var ki bu sadece bir başka soruyu beraberinde getirir: Yugoslavya neden 1991'den önce iç savaşla parçalanmadı?

Yeni Savaş Sebepleri: Değişen Stratejik Ortam

Bu soruların, Yugoslavya'nın iç siyasal gelişimini etkileyen kendine özgü koşullar dikkate alınarak yanıtlanabileceği öne sürülmüştür. Bu görüş Osmanlı hâkimiyetinin bölgede yarattığı etkinin önemini vurgular. Türk hâkimiyetinin önemli bir sonucu, Balkanlar'da devlet oluşturma sorununu kestirmeden çözmesi ve bu bölgenin Batılı liberal geleneğe açılmasının önüne geçmesiydi. Sonuçta, birbiriyle didişen ve birbirini dışlayan bir dizi ulusçuluk yaratıldı. Komünist yönetim uzun vadede bu rekabetin artmasına hizmet etti, çünkü Yugoslavya içindeki en büyük etnik grup (Sırplar), öteki azınlıkların kendi çıkarlarını Sırp çoğunluk aleyhine azamileştirmelerine izin verildiğine inanıyordu. Tito hayattayken Sırpları bir arada tutabiliyordu. Ne var ki Tito'nun 1980'deki ölümü, Sırpların yeniden hâkimiyet kurmak için çaba göstermelerine ve bu da Yugoslavya'nın yok oluşuyla zirveye ulaşan bir dizi eyleme yol açtı.[12]

Bu, tatmin edici bir açıklama değildir. Ignatieff'in belirttiği gibi, 1980'lerde ve 1990'ların başında Yugoslavya'da ulusal birliğin varlığını

gösteren hatırı sayılır bulgu vardı. Farklı etnik gruplar arasında gerçekleşen evliliklere çok sık rastlanıyordu ve halkın büyük bir çoğunluğu (nüfusun % 25'i) kendisini Sırp, Hırvat ya da Müslüman olarak değil, Yugoslavyalı olarak tanımlıyordu. Ayrıca, İkinci Dünya Savaşı sırasında Sırpların Hırvatlar tarafından katline ilişkin güçlü anılar varsa da, savaş dönemi kuşağına mensup insanların pek çoğu 1990'da ölmüş ve bu olay artık geçmişte kalmıştı. Gene ilginç bir olgu, yakın zamanda komünizmin boyunduruğundan kurtulmuş ve gene karma etnik nüfus sorunuyla yüz yüze olan öteki Doğu ve Orta Avrupa devletlerinin iç savaşla çökmemeleriydi.[13] Burg ve Shoup, Yugoslavya'daki iç savaşı eski kinlerle açıklayan akıl yürütmeyi sorgular ve Kanada ile İsviçre gibi devletlerdeki etnik çekişmelerin "eskiden kalma kinler"le açıklanmadığına işaret ederler. Bu çatışmalara ilişkin çözümlemeler, tam aksine, iktidar ve çıkarlarla ilgili sorunlar ve bu devletlerdeki siyasal sistemlerin yapısı üzerinde odaklanmaktadır.[14]

Lake ve Rothchild da etnik çatışmaya "kadim kinler ve yüzyıllar öncesinden kalma kan davaları"nın neden olduğu fikrini reddeder. Bu yazarlar, etnik duyguların Soğuk Savaş'ın sonunda baskıcı komünist rejimlerin yok oluşuyla birlikte açığa çıktığı fikrini de benimsemezler. Onlara göre, etnik çatışmaya neden olan, grupların kendi güvenliklerinden endişe duymaya başlamalarıdır. Bu korku da devletin farklı gruplar arasında hakemlik yapamayacak ve bir güvenlik duygusu yaratamayacak kadar zayıflamasından doğar. Devletlerin zayıflığı, özünde, etnik çatışmanın bir önkoşuludur. Devletin içindeki farklı etnik gruplar arasında yaşanan çatışmanın başlıca nedeni iktisadi kaynakların kıtlığıdır. Etnik kökenin kimliğin önemli bir temelini oluşturduğu Yugoslavya gibi devletlerde rekabet, çoğu kez etnik ayrımlar tarafından biçimleniyordu. Bu iktisadi yetersizliğin önemli bir sonucu, devletin bu çatışmaları yönetme ve çözme yeteneğinin zayıflamasıydı.

Bu gelişme iletişim devrimi ve Avrupa'da savaşın patlak vermesiyle nasıl ilişkilenir? Huntington[15], Barber[16] ve Kaplan[17] iletişim devriminin devletin çöküşü ve iç savaş üzerinde nasıl doğrudan bir etki yarattığını kanıtlamaya çalışmışlardır. Ne var ki, bu fikirleri Yugoslavya'nın özel koşullarına uygulamak için yapılan en açık girişim *New and Old Wars* başlıklı çalışmasında Kaldor tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmanın temel iddiası,

eski Yugoslavya'nın bir savaş devleti halinde çöküşünden, doğrudan küreselleşmenin sorumlu olduğudur.

Kaldor'a göre, küreselleşme uluslararası sistemdeki istikrarın temelini oluşturan yapı taşını, ulus-devleti zayıflatmaktadır. Bu aşınma süreci iki düzeyde işler ve bazı devletleri diğerlerinden daha fazla etkiler; ne var ki önemli olan, bu sürecin her iki boyutunun da Avrupa'da yaşanan savaş üzerinde önemli bir etki yaratmış olmasıdır. Bunun en bariz örneği, Kaldor'un askeri güçlerin ulusötesi hale gelişi olarak betimlediği gelişme olmuştur. Silahlı kuvvetler arasında ulusötesi bağlantıların neden olduğu bu gelişme, Soğuk Savaş sırasında ortaya çıkmış, iki askeri blokun, NATO ve Varşova Paktı'nın kurulmasıyla zirveye ulaşmıştır.[18] Bu bütünleşme, ulusların egemenliğine, kendi hedeflerine ulaşmak için ne zaman ve nasıl güç kullanabilecekleri konusunda önemli ölçüde sınırlamalar getirmiştir. Bu aynı zamanda, askeri eylem gerçekleştirildiği zaman, bunun Birleşmiş Milletler'i ya da diğer bazı bölgesel güvenlik sistemlerini kapsayan kolektif bir girişim olmasını gerektirir. Sonuç olarak en yerel savaşların bile güçlü bir uluslararası boyut taşıması muhtemeldir.

Devlet egemenliğinde görülen bu aşınmanın ikinci ve daha tehlikeli boyutu, bizatihi devletin içindeki siyasal durumdan kaynaklanır. Küreselleşme, bazı devletlerin refahını artırırken bazılarının iktisadi durumunu daha da kötüleştirmiştir. Bunun sonuçları yozlaşma, suç artışı ve çeşitli gruplar arasındaki rekabetin şiddetlenmesi olmuş, en önemlisi, azalan vergi gelirleri devletin halkın güvenliğini sağlama yeteneğini zayıflatmıştır. İktidarın zayıflaması ülke içinde silahlı hiziplerin ortaya çıkışıyla paralel gider. Sonuç olarak, devletin şiddet üzerindeki tekeli kırılır ve artan bir iç şiddet ve nihayet iç savaş sarmalına girilir.[19] Özünde, teknoloji uluslararası sistemde yeni istikrarsızlık ve çatışma kaynakları yaratmıştır.

Medya ve Askeri Müdahale

Eski Yugoslavya'da yaşanan savaş uluslararası boyutuyla önceki çatışmalardan ayrılır. Belli başlı askeri güçlerin bu çatışmayı çözmeye uğraşırken kullandıkları tarz, özel bir önem taşır. Askeri müdahale yeni bir kavram olmasa da, Yugoslavya'daki savaş örneğinde yaşanan fark, müdahale-

nin tanınan bir ulus-devletin içinde gerçekleşmesiydi. Bellamy'nin söylediği gibi, bu uluslararası sistemde son derecede önemli bir gelişmeydi. 1648 Vestfalya Antlaşması'ndan kaynaklanıp gelişen uluslararası hukuk ve geleneğin en temel maddelerinden biri, ulus-devletlerin iç işlerine müdahale etmeme ilkesiydi. Bu ilke, zaman zaman, 1961'de Kongo'da ve gene 1991'de Irak'ta olduğu gibi ihlal edildi, ancak bunlar istisna oluşturuyordu ve BM 1945'te kurulduğu zaman kabul edilen anlaşmayla, ulus-devletin iç işlerini kendi uygun gördüğü biçimde yürütme hakkının kutsallığı kabul ediliyordu.[20] Soğuk Savaş'ın bitişinden on yıl sonra bile, iç savaşlara müdahale uluslararası topluluğu bölen, tartışmalı bir sorun olmaya devam etti. Ne var ki, bu uygulamanın genelleşmekte olduğu kuşku götürmemektedir ve Yugoslavya'daki savaşın hem hükümetlerin, hem de BM gibi ulusötesi örgütlerin normlarında böyle bir değişikliğin oluşumuna ve yerleşmesine hizmet ettiği de açıktır.

Müdahale kararında gene iletişim devriminin etkileri dürtükleyici oldu. Bu kez etkili olan küresel medya ağıydı. Bu ağ, teknolojideki gelişmelerin bir sonucu olarak, savaşın korkunç görüntülerini anında Batı'da yaşayan milyonlarca sıradan insana ulaştırabiliyordu. Medya ister istemez Hırvatistan ve Bosna gibi yerlerdeki katliamı durdurmak için neden hiçbir şey yapılmadığı sorusunu sordu ve bu da, o sırada kendi ulusal hükümetinden bu soykırım savaşını durdurmak için bir şeyler yapmasını talep eden Batı Avrupalı seçmenin liberal ve vicdani duygularını harekete geçirdi. Bu fenomen CNN etkisi olarak bilinir ve siyaseti belirleyenlerin, kendi eylem egemenliklerini kaybettikleri ve medyanın taleplerine cevap vermek zorunda kaldıkları bir durumu betimler. Ne kadar güçlü olursa olsun CNN etkisi hâlâ tartışmaya açıktır ve aslında bu etkinin abartılmış olduğuna inananlar da vardır. Ne var ki, sözgelimi siyasal bir boşluk oluştuğunda, medyanın hükümet siyasetini etkileyebildiği durumlar olmuştur.[21] Televizyon, Oxfam, Christian Aid, Save the Children, Uluslararası Af Örgütü gibi özel yardım kuruluşları ve baskı grupları tarafından da, kendi davalarına dünya çapında destek sağlamak için kullanılmıştır.[22]

Yugoslavya örneğinde, Avrupa hükümetlerinde savaşa doğrudan müdahale etmek konusunda açık bir çekimserlik vardı. Ne var ki Hudson

ve Stainer, medyanın 1992'de Bosna'da yaşanan ölüm ve yıkıma ilişkin verdiği haberlerin bir sonucu olarak, ulusal hükümetlerin harekete geçmek zorunda kaldıklarına inanırlar:

> Dünyayı nihayet tepki göstermeye zorlayan katalizör, dünya basın ve televizyonunun ortak gücüydü. Bosna'da aylarca ve yıllarca süren savaş sırasında dünya hükümetleri, medyanın etkisini muhtemelen ilk kez bu kadar güçlü biçimde hissetmişlerdi.[23]

Bu yazarlara göre, Başbakan John Major'ın Ağustos 1992'de Bosna'ya 1800 asker gönderme kararı, İngiliz hükümetine medya tarafından dayatıldı. Yazarlar, o sırada dışişleri bakanı olan Douglas Hurd'ın, birlik gönderme kararının medyayla ilişkisi olmadığı, sadece çatışmayı önleyecek en iyi yöntem olarak görüldüğü görüşüne karşı çıkar ve 1800 İngiliz askerinin Bosna'ya sevkinin bu görevi yerine getirmek için yeterli olamayacağına işaret ederler.[24]

Bosna savaşına ilişkin medya haberleri hem siyasetçiler hem de askeri komutanlar için pek çok soruna yol açtı ve harekâtların yönetimi üzerinde derin bir etki yarattı. İlk ve en belirgin sorun –ve günümüzde pek çok askeri harekâtın bir özelliği– çatışmada gerçek bir maddi çıkarın yokluğuydu. Bu bir zorunluluk savaşı değil, bir tercih savaşıydı.[25] Dolayısıyla, Bosna'ya askeri güç gönderen hükümetler, ancak asgari düzeyde bir kaynak tahsis etmeye hazırdı. Edinilen izlenim, uygulamadaki hedefin sadece hükümetlerin bir şeyler yaptığını kanıtlamaktan ibaret olduğunu gösteriyordu. Askeri gücün krizde anlamlı bir rol oynayıp oynayamadığı sorunu, zaman zaman ikinci dereceden bir mesele haline geldi. Freedman bu eylem tipine "sembolik güvenlik siyasetleri" der[26] ve Bosna'daki krizin ilk evrelerinde bu konuda pek çok bulgu vardı. Badsey, Temmuz 1992'de bir Avrupa topluluğu ve NATO deniz gücünün Adriyatik'e sevkini örnek gösterir. Harekâtın ilk dört ayında bu gücün sadece bölgede sürmekte olan katliamı gözlemesiyle yetinildi.[27]

İkinci ve bağlantılı bir sorun da korkuydu. Hiçbir ulusal çıkar söz konusu olmadığı için, hiç kayıp vermemek hayati önem taşıyordu. Askeri personel kaybı durumunda, medya ve kamuoyunun hükümetin karşısında

yer alacağından korkuluyordu. Bu korku askeriyenin yapabileceklerini kesin bir biçimde kısıtladı ve kayıplardan kaçınma gereği, belirli bir eylem planı yapan askeri plancıların zihninde öncelikli bir yer edindi. Müdahale gücünün askeri kuvvet kullanması halinde sivil nüfustan ölümlerin olmamasını sağlama gereği de, eşit derecede önemliydi. Böyle bir durum sadece savaş hukukuna ters düşmekle kalmayacak, aynı zamanda müdahale sebebini, yani hayat kurtarma gerekçesini de zayıflatacaktı. Sonuç olarak çatışmaya medya hâkim oldu ve gelecekte de aynı etkiyi sürdürmesi beklenmektedir. Badsey'in söylediği gibi:

> 20. yüzyılın sonunda medyanın askeri meselelerde oynadığı rol, kasıtlı bir cehalet söz konusu olmadıkça, artık kesinlikle ikincil bir sorun olarak görülemez. Askeri bakış açısından "medya savaşı", karada ya da havada verilen savaşla neredeyse aynı önemi taşıyor ve medyanın davranışı pek çok durumda askeri başarı ya da başarısızlığın belirlenmesine yardımcı olacaktır.[28]

Savaşın Yeni Harekât Ortamı

Kaldor'a göre Bosna'daki çatışma, savaşın gelişiminde yeni bir evrimi temsil ediyordu. Bu savaşla önceki savaşlar arasındaki başlıca fark, bu çatışmaya özel olarak tutulmuş silahlı yığınların hâkim olmasıydı. Bu yığınların başlıca hedefi sivil halkın kendi etnik gruplarından olmayan unsurlarına işkence yapmak, dehşet saçmak ve yağmalamaktı. Bu, sivil nüfusa saldırıyı yasaklayan ve askeri sefer hedefini düşman güçlerinin savaş yoluyla imhasıyla sınırlayan katı kurallara bağlı profesyonel askerlerle yapılan yerleşik savaş yöntemlerinden radikal bir kopuşu gösteriyordu.[29] Bu savaşın başlıca özelliklerinden biri sivil ve asker kayıpları arasındaki orandı. Kaldor'un hesabına göre bir askere karşılık en az sekiz sivil öldürüldü.[30] Bu oran bir ölçüde abartılmıştır. 1992-95 arasında sivil halka uygulanan vahşet, bölgede İkinci Dünya Savaşı sırasında görülen şiddet ve canavarlık türlerine çok benziyordu.[31] Ayrıca 1945'ten sonra yaşanan pek çok savaşın ayırt edici özelliklerinden biri, askerlerden çok sivillerin öldürülmüş olmasıdır.[32]

Bu savaşla dünyanın başka bölgelerinde 1945'ten beri çıkan iç savaşlar arasında da dikkat çekici bir benzerlik vardır. Bunun iyi bir örneği Lübnan'daki iç savaştı. Askeriyenin de Bosna'daki savaş ile önceki iç savaşlar arasında belirli benzerlikler gördüğü açıktır. Sözgelimi, Amerikalılar sık sık Bosna'daki savaşı Vietnam Savaşı'ndaki deneyimleriyle kıyasladılar. Vietnam Savaşı'ndaki gibi, askeri müdahalenin en iyi durumda çok maliyetli bir savaş, en kötü durumda ise tam bir başarısızlık olacağından korkuyorlardı. Bosna'nın, askeri çözümlemeci Martin van Creveld'in 1990'da yayımlanan *The Transformation of War* başlıklı kitabını destekleyen kanıtlar sağladığı da görüldü. Savaşın geleceğine devlet içi çatışmalar hâkim olacaktı. Ne yazık ki bu, Batı'nın profesyonel askeri kurumlarının baş edemeyeceği bir savaş tarzıydı. 1945-89 döneminde, üçüncü dünyadaki muhaliflere karşı İngiliz, Fransız ve Amerikan karşı ayaklanma harekâtlarına gelişigüzel bir göz atış, modern yüksek teknolojiye sahip güçlerin yetersizliğini kanıtlar. Lübnan'da kurulan İsrail ordusunun ve İsrail'in kendi sınırları içindeki askeri gücünün bile İntifada [ayaklanma, 1987-] ile başa çıkamayacak kadar güçsüz olduğu görüldü. Batılı askeri kurumlar teknolojiye çok fazla güveniyorlardı, destek silahları için çok fazla personele sahiptiler, ancak cephe hattında yeterince askerleri yoktu.[33]

UNPROFOR'UN BAŞARISIZLIĞININ AÇIKLANMASI

Bosna'daki savaşa askeri müdahale Haziran 1992'de yürürlüğe giren bir Birleşmiş Milletler kararı uyarınca gerçekleştirildi. Birleşmiş Milletler Barış Gücü (UNPROFOR) denen askeri güç Kasım 1995'te imzalanan Dayton Barış Antlaşması'na kadar Bosna'da kaldı. Bu süre içinde UNPROFOR'un performansına ilişkin genel algı, başarısız olduğu şeklindedir. UNPROFOR'un 200.000'den fazla kişinin ölmesini önleyememesi, güçsüzlüğünün yeterli kanıtı olarak görülür. Buradan hareketle, bu başarısızlığın, van Creveld'in Batılı askeri gücün devlet içi çatışmalarda etkisiz kaldığı görüşünün doğru olduğu sonucuna varmak da mümkün olabilir. Ne var ki her iki görüş de konuyu çok basitleştirmekte ve önemli bir sorunu gözden kaçırmaktadır: Müdahale eden hükümetler ve askeri komutanları, bu yeni ve tuhaf çatışma ortamında nasıl güç kullanılacağına dair önemli

dersler çıkardılar ve askeri güç, savaşın 1995'te sona erdirilmesinde kritik bir rol oynadı.

Bosna'da hatalar yapıldı. Bunların belki de en önemlisi, gücün nasıl kullanılması gerektiğine dair önceden kararlaştırılmış modellerin, uygun olmadıkları bir çatışma ortamında uygulanma tarzıydı. Bunun en bariz örneği BM'nin geleneksel barışı koruma uygulamasına kölece bağlılığıydı.[34] Bu modelde, BM güçleri ancak savaşan taraflar arasında etkin bir ateşkesin kararlaştırılması halinde konuşlandırılabiliyor ve BM barış güçlerinin bölgeye girmesi için çatışan tarafların rızasını almış olması gerekiyordu. Barış güçlerinin, bu rızayı sürdürmek için tarafsız kalması ve ancak kendisini savunmak için güç kullanması da önemliydi. BM'nin, tartışmasız uygulayabilecekleri bir ateşkesi kabul etmiş, başka ülkelerce tanınan ulusal hükümetlerle muhatap olduğu yerlerdeki devlet içi çatışmalar bağlamında bu yöntem gayet iyi işledi.

Ne var ki Bosna'da sürdürülmesi gereken anlamlı bir barış yoktu, çünkü savaşan hiziplerin siyasal önderleri ya yalan söylüyordu ya da iradelerini yerel komutanlara dayatabilecek konumda değildiler. Savaşan tarafların BM'yi tarafsız bir kuruluş olarak algılamaması da aynı derecede önemliydi. Sırpların gözünde, açlık çeken Bosnalı Müslümanlara gıda yardımı yapmak, düşmana yardım etmek anlamına geliyordu. Sonuç olarak BM tarafsızlık iddiasını kaybetti. Öte yandan BM, kendi unsurlarının hayatı tehdit altında değilse güç kullanamıyordu. Sonuçta BM barış gücü, savaşan hizipler birbirini ve masum sivilleri öldürürken gözlemci olmak durumunda kaldı. Eyleme geçme başarısızlığı, bu çatışmada en büyük kayıplara uğrayan Bosnalı Müslümanların da BM'nin tarafsız kalamadığı sonucuna varmalarına yol açtı. Giderek her iki taraf da UNPROFOR'u yeni bir hizip gibi görmeye başladı.

Rızayı ve tarafsızlığı sürdürebilmek için, müdahale gücünün büyüklük ya da kullandığı teçhizat bakımından kışkırtıcı olmaması hayati önem taşıyordu. BM'nin teçhizat konusundaki duyarlılığını gösteren bir örnek, Fransız ve Kanadalı güçlerin Eylül 1992'de Bosna'ya sokmasına izin verilen zırhlı personel taşıyıcıların (APC'ler) sayısını sınırlamaya çalışmasıydı. Bu taşıyıcıların tabur başına on beşten fazla olmaması gerekiyordu. Bereket her

iki grup da bu kısıtlamayı göz ardı etti ve 80'er APC getirdi. Saraybosna havaalanını koruyan Kanadalı askerlerin komutanı General MacKenzie'ye göre, APC'lerin Sırpların denetim altında tutulması bakımından paha biçilmez önemde oldukları görülecekti.[35] Barış gücü birliklerinin, bu savaşın ana hedefini, yani sivil nüfusun korunmasını sağlamak için çok geniş bir bölgeye dağılmak zorunda kalması, bu gücün kırılganlığını daha da artırdı.

BM, kendisine bağlı bir barış gücünün Bosna'da karşılaşması muhtemel olan sorunların farkındaydı. BM'nin, Bosnalı Müslüman hükümetin bölgeye Mart 1992'de BM barış gücünün gönderilmesi için yaptığı çağrıyı, bölgede etkin bir ateşkes, dolayısıyla korunacak bir barış ortamı olmadığı gerekçesiyle reddettiğini de belirtmek gerekir. Ne var ki, Avrupa Topluluğu'nun 1992'de etkin bir ateşkese arabuluculuk yapamaması ve tekil Avrupa devletlerinin ya da Birleşik Devletler'in savaşa doğrudan karışmak istememesi, geriye sadece BM seçeneğini bıraktı. İnsani felaketin boyutları açığa çıktıkça müdahale baskısı arttı.

Birleşik Devletler gibi büyük güçlerin bu savaşa askeri olarak müdahale etmeyi reddetmelerinin temel nedenlerinden biri, kendi savaş modellerinin uygulanmasına izin verilmemesiydi. Genelde Batılı profesyonel askeri kurumlar kendi hükümetlerinin onlara açık ve ulaşılabilir hedefler, cömert bir kaynak tahsisi ve gerek planlama gerekse harekâtların yürütülmesinde tam bir özerklik sağlamasını isterler. Ne var ki, Luttwak'ın belirttiği gibi, bu düşünce tarzı, günümüzde yaşanmakta olan çatışma türlerine herhangi bir müdahale biçimini olanaksızlaştırır ve 21. yüzyıldan çok 19. yüzyıl Avrupa'sını niteleyen bir savaş biçimini andırır. Bu durum Bosna'daki savaşa uygulandığında Birleşik Devletler'in müdahaleden caymasında kesinlikle kritik bir rol oynadı.[36]

Savaşa ilişkin medya haberlerinin yaydığı kriz korkusu, birşeyler yapma gereğini ortaya koydu ve büyük güçlerin sorunu BM'nin ellerine bırakmalarıyla sonuçlandı. Bu arada 1992 yazında Bosna'da nüfusun % 16'sını oluşturan 750.000'den fazla mülteci olduğu tahmin ediliyordu. O zamana kadar 50.000'den fazla insanın öldürüldüğünden endişe duyulmaktaydı. Medya Bosnalı Müslüman sivillere uygulanan Sırp vahşetiyle ilgili haberler vermeye başlamıştı. Birşeyler yapılmazsa, 40.000 kişinin daha kış ayların-

da açlık ve soğuktan öleceğine inanılıyordu.[37] Bu potansiyel felaket karşısında BM Haziran 1992'de Bosna'ya askeri güç göndermeyi kabul etti.[38]

UNPROFOR'un yapması beklenen ile fiilen yapabildiği arasında büyük bir uçurum olduğu kısa sürede açığa çıktı. Uluslararası topluluğun isteğinin, bir kez daha sembolik güvenlik siyaseti oyunu oynamak olduğu ortaya çıktı. UNPROFOR'a, özsavunma ilkesinin ötesine geçen bir dizi farklı koşulda daha geniş bir güç kullanma özgürlüğü tanındı. Böylece Eylül 1992'de Sırpların kuşatılmış Müslüman şehir ve köylerine yardım akışını kesmeleri üzerine, Güvenlik Konseyi UNPROFOR'a yardım konvoylarını koruma emri verdi. Ekim 1992'de BM, Sırpların Müslüman köylerini havadan bombalamalarını önlemek için Bosna üzerinde uçuşa kapalı bir bölge oluşturdu. 1993'te Güvenlik Konseyi çok sayıda kuşatılmış Bosna kentini güvenlik bölgesi haline getirmeye karar verdiği zaman, güç kullanma hakkı biraz daha genişletilmiş oldu. Bu kararla, BM komutanına, Sırpların saldırısına uğraması halinde güvenlik bölgelerini korumak için güç kullanma izni verildi.

Görev alanının genişletilmesi pek çok soruna yol açtı. Birincisi, UNPROFOR bünyesindeki birliklerin çoğu, açlık çeken sivillere ulaşmak için savaşma kabiliyetine sahip değildiler ve sonuç olarak Sırplar insani yardım konvoylarının hareketini önlemeye devam ettiler. İkincisi, UNPROFOR bu ek görevleri yerine getiremeyecek kadar küçüktü. 1994'te Bosna'da sadece 23.000 BM askeri vardı. Bu yetersizlik güvenlik bölgelerinde daha da belirgindi. BM Genel Sekreteri, BM'nin koruması altındaki bölgelerin güvenliğini sağlamak için 34.000 askerin daha konuşlandırılması için çağrıda bulundu. BM Güvenlik Konseyi bu sayıyı 7500'e indirdi. Bir yıl sonra bu gücün sadece 5000'i Bosna'ya yerleştirilmişti.[39] Uçuşa kapalı bölge uygulamasının da fazla anlamlı olmadığı görüldü, çünkü Bosna semalarını denetleyen savaş uçaklarının sayısı yeterli değildi. Sonuç olarak Sırplar uçuşa kapalı bölgeyi ihlal edebiliyorlardı.

Güvenlik bölgelerini Sırp saldırısından korumak için BM askerlerinin yerine hava gücü de kullanıldı. Ancak bu türden saldırılar Sırpları caydırmak bakımından fazla etkili olmadı. Hava akınları ilk kez Nisan 1994'te Sırpların Müslüman Gorazde şehrini ele geçirmelerini önlemek için kulla-

nıldı. 10 ile 15 Nisan 1994 arasında gerçekleştirilen üç hava akını da ne yazık ki keyfe keder olarak betimlendi, çünkü çok küçük ve etkisiz kalmış ve Sırp davranışı üzerinde fark edilir hiçbir etki yaratmamışlardı. Sırp cevabı daha etkili oldu. Sırplar 200 BM personelini ele geçirdiler ve rehin olarak alıkoydular. Bu arada kendi güçlerini korumak için karadan havaya füze savunma sistemleri (SAM'lar) kurmaya başladılar. Bu da BM'nin hava akınları konusunda daha da dikkatli olmasına yol açtı ve NATO, hava kuvvetlerini, kara hedeflerine karşı etkin bir hava akınını zorlaştıracak şekilde çok yüksekten uçurmak zorunda kaldı. Ayrıca, savaş uçaklarının devriye görevi yapmaktan vazgeçip hava akını düzenlemekle görevlendirilen savaş uçaklarına destek sağlamasına yol açtı. Bu destek paketi, gerektiğinde, Sırp SAM savunma sistemlerini ezmek için kullanılabiliyordu. Ama ne yazık ki, ek kaynak sağlanmamasından dolayı, uçaklar bu yeni görevi yerine getirebilmek için devriye uçuşlarını bırakmak zorunda kaldılar. Sonuç olarak NATO'nun hava kontrolü yetersiz kaldı ve Sırplar kendi hava güçlerini asker kaydırmak ve Kasım 1994'te Bihaç'ı bombalamak için kullanma imkânı buldular.[40]

Barışın Korunmasından Savaşa

1995'te, BM ve NATO'nun Bosna'yı etnik köken temelinde bağımsız cumhuriyetlere bölen, müzakere edilmiş bir çözümü Sırplara kabul ettirmek için askeri güç kullanmayı kararlaştırması üzerine, Bosna'daki savaş durma noktasına geldi. Bu eylem, karmaşık bir iç savaşın orta yerinde Batı'nın "barok"[41] askeri gücünü etkin biçimde kullanmasının mümkün olduğunu ve bu tür çatışmalarda teknolojinin zayıflık değil bir güç kaynağı olabileceğini kanıtladı.

UNPROFOR'un yetersizliği uluslararası topluluğun bu krize daha güçlü bir tepki göstermek için gerekli siyasal iradeden yoksunluğunun sonucuydu. UNPROFOR'un sergilediği çabanın boşa çıkmasının nedeni, konvansiyonel askeri gücün kendine özgü zayıflığından çok bu başarısızlıktı. Sonuç olarak, uluslararası topluluğun değişen görüşleri, güç kullanımına getirilen kısıtlamaların kaldırılmasını sağladı.

Bu dönüşümün esas nedeni Mayıs 1995'te UNPROFOR'un çöküşün eşiğine gelmiş olmasıydı. Dört aylık bir ateşkesin ardından, Mart

1995'te savaş vahşi biçimde yeniden patlak verdi. Bosnalı Müslümanlar, Sırplara karşı bir dizi büyük saldırının ilkini gerçekleştirdiler. Sırplar bu eyleme BM güvenlik bölgelerine saldırarak karşılık verdiler; ayrıca Saraybosna'yı bombalamaya başladılar. 9 Mayıs'ta yapılan bir saldırı çok sayıda sivil kayıpla sonuçlandı. BM'nin bu saldırıya gösterdiği tepki sadece UNPROFOR'un ne kadar kırılgan olduğunu ortaya koydu. Saraybosna'daki Sırp topçu saldırılarını durdurmaya çalışan BM, Sırplara ağır silahlarını kentin çevresinden çekmelerini emretti. Sırpların bu emre uymaması Pale'deki mühimmat deposuna düzenlenen hava akınlarıyla sonuçlandı. Geri adım atmayan Sırplar Tuzla'yı top ateşine tutup 71 sivili öldürerek krizi tırmandırdılar. Bu olay ikinci bir hava akınına yol açtı. Sırplar buna 350 BM barış gözlemcisini rehin alarak karşılık verdiler. Bunların çoğu, NATO hava akınlarının potansiyel hedeflerini korumak için "kalkan" olarak kullanıldı. Haziranda, BM'nin geleneksel bir barış gücü olarak işlev göreceği konusunda garanti vermesi üzerine rehineler serbest bırakıldı.

Haziran ve temmuz ayları boyunca BM'nin şansı kötü gitmeye devam etti. BM'nin daha fazla güç kullanımını onaylamaması ve Sırpları acilen ihtiyaç duyulan yardım malzemesinin Saraybosna ve güvenlik bölgelerine ulaşmasına izin vermeye zorlayamaması, Müslümanların ve Hırvatların BM'den soğumalarına yol açtı. Haziran ayında BM rehinelerinin salıverilmesi, UNPROFOR'un Sırplara sempati duyduğu ve rehinelerin salıverilmesini sağlamak için onlarla anlaşma yaptığı kuşkusunun, Hırvatların ve Müslümanların zihnine iyice yerleşmesine yol açtı. Sonuç olarak hem Hırvatlar hem de Müslümanlar BM'nin yardım çabalarını engellemeye başladılar. Sırp uzlaşmazlığıyla birleşen bu eylemler UNPROFOR'u tamamen felce uğrattı.

Srebrenica'daki BM güvenlik bölgesinin aşıldığı temmuz ayında, BM'nin zayıflığı bir kez daha kanıtlandı. Trajik olan, 40.000 Müslümanın etnik temizliğe uğratılmasıydı. Bu, BM barış görevlilerinin varlığına rağmen gerçekleşti. Daha da kötüsü 7000 Bosnalı Müslüman erkeğin muzaffer Sırplar tarafından infaz edilmiş olmasından kuşkulanılıyordu. NATO, hava akınlarıyla Srebrenica'nın düşüşünü önlemeye çalıştı, ancak bunlar kara harekâtları üzerinde ya da Sırp önderliğini davranış değişikliğine zor-

lamak bakımından fazla etkili olamadı. Srebrenica'nın düşmesi ve bunu izleyen katliam, medyada ve kamuoyunda bir protesto fırtınasına yol açtı. Sırplara karşı eyleme geçilmesi için yapılan baskı çok büyüktü. Srebrenica'nın düşüşünün yol açtığı kriz ve Gorazde, Tuzla ve Bihaç'ta da aynı tehlikenin varlığı karşısında, İngilizler 21 Temmuz 1995'te Londra'da bir konferans topladılar. Uzun tartışmalardan sonra, Gorazde'ye karşı bir Sırp saldırısı halinde NATO'nun Sırp hedeflerine karşı yaygın hava akınları başlatmasına karar verildi. En önemlisi, geri kalan BM güçlerinin siyasal olarak tartışmalı güvenlik bölgelerinden çekilme kararıydı. Bu eylem, daha büyük NATO hava akınları halinde Sırpların BM askerlerini rehin almalarını önlemek içindi. 23 Temmuz'da ABD, İngiliz ve Fransız hava kuvvetleri generalleri Bosnalı Sırp komutan General Mladiç'le buluşarak, onu, Gorazde'ye saldırılması halinde kapsamlı bir hava seferinin başlatılacağı konusunda uyardılar. NATO önerilen hava planını 25 Temmuz'da onayladı ve ertesi hafta hava akını tehdidini, diğer güvenlikli bölgeleri Saraybosna, Tuzla ve Bihaç'ı kapsayacak şekilde genişletmeye karar verildi.

Ayrıca, mayısta UNPROFOR'u sayıca artırmak için girişimler yapıldı ve saldırıya dönük yeni kurallar getirildi. Özellikle önemli olan, UNPROFOR'u desteklemek için ağır silahlı bir gücün konuşlandırılmasına karar verilmesiydi. 28 Mayıs 1995'te İngiliz hükümeti barış gücüne daha fazla koruma sağlamak için Bosna'ya bir hava köprüsü kurmaya karar verdi. Bu köprü, olağanüstü bir durumda UNPROFOR'un geri çekilmesine yardımcı olmak için de gerekliydi. 3 Haziran'da bu gücün Fransız ve Hollanda birlikleriyle hızlı tepki gücü (RRF) adı altında çokuluslu bir güç halinde birleştirilmesine karar verildi. 15.000 kişilik bu gücün oynayacağı role dair belirgin bir fikrin olmadığı görülüyordu, ancak sevk edildikten hemen sonra bu etkin caydırıcı gücün UNPROFOR'a karşı gerçekleştirilen ne Sırp ne de Müslüman saldırılarına ket vurabileceği açıkça ortaya çıktı.

Kararlı Güç Harekâtı

NATO'nun kararlı güç kullanımı, Gorazde'nin yaklaşan düşüşüne tepki olarak değil, 28 Ağustos 1995'te Saraybosna'daki pazar yerine yapılan, 38 kişinin öldüğü ve 80'den fazla kişinin yaralandığı bir havan topu

saldırısının sonucu olarak gerçekleşti. Bu eylemin Kararlı Güç'ü harekete geçirme gerekçesi sağladığına karar verildi. Kararlı Güç Harekâtı savaşı sona erdirmek amacıyla uygun bir çabayı temsil ediyor ve bu gücün Sırpları, nihayet Dayton Antlaşması'yla sonuca ulaşan bir ateşkesi kabul etmeye zorlayacağına güveniliyordu. Ancak Oudrat'ın işaret ettiği gibi, Bosnalı Sırp liderler o sırada önerilen temel barış anlaşmasını kabul etmişlerse, NATO güç kullanmayı neden zorunlu görüyordu?[42] Burg ve Shoup, nihai toprak anlaşması konusunda hâlâ önemli bir belirsizlik olduğuna ve Bosnalı Sırpların hâlâ Saraybosna çevresini tuttuğuna inanırlar. Hava gücü ayrıca Bosnalı Sırplara karşı Ağustos ve Eylül 1995'te gerçekleşen Müslüman ve Hırvat saldırılarına yardımcı olarak, karadaki askeri dengeyi değiştirmek için kullanıldı.[43]

Birleşmiş Milletler UNPROFOR Komutanı Korgeneral Rupert Smith'e göre, Kararlı Güç Harekâtı belirlenmiş güvenlik bölgelerine Sırp saldırılarını caydırmak için tasarlandı. Ama aynı zamanda Sırp askeri saldırı kabiliyetini yok etmek ve onları müzakere masasına çekmek de amaçlanıyordu. Aslında hava akınlarının güvenlik bölgelerini savunmak amacıyla doğrudan yakın hava desteği sağlamak için kullanılması düşünülüyordu. En önemlisi, Sırpları zorlamak için savaş alanından uzaktaki hedeflere saldırının önerilmesiydi. Bu, kilit hedeflere karşı büyük ölçekli sistematik saldırıları gerektiriyordu. Sonuç olarak, hava seferi bütün harekât alanlarında Bosna Sırp ordusunun (BSA) lojistik, komuta ve kontrolünü kesintiye uğratmak için tasarlandı.[44] Askeri eylemin hedefi Sırpları kesin bir yenilgiye uğratmak değil, "daha geniş bir Balkan çatışmasını tutuşturmadan barış sürecini kolaylaştıracak koşulları geliştirmek"ti.[45]

Fiili harekât, savaşın denetimden çıkmasını önlemek için tasarlanan açıkça tanımlanmış sınırlar içinde sürdürüldü. Hava akınlarının ilk grubu için seçilen hedefler güvenlik bölgelerindeki BSA'ya, mühimmat depolarına, iletişim ve ikmal hatlarına odaklandı. NATO'nun, Bosna Sırp Cumhuriyeti içindeki enerji santralleri, sanayi hedefleri ve siyasal altyapı gibi stratejik hedeflere saldırma yetkisi yoktu. Saldırının bu tür hedefleri de kapsayacak biçimde genişlemesi için ulusal hükümetlerin onayı gerekiyordu. Aynı zamanda hava akınlarının, Yugoslavya ordusunu müdahaleye kış-

kırtmamak için, Yugoslavya ile Bosna'daki Sırp devleti arasındaki sınırın uzağında tutulmasına karar verildi.

Önerilen harekât üzerindeki başlıca kısıtlama kayıplar konusundaydı. Bu konu NATO'nun ve BM'nin en büyük kaygısını oluşturuyordu; görev başarılı olacaksa tek bir pilotun bile kaybedilmemesi hayati önemdeydi. Bu da hava seferinin ardışık olarak düzenlenmesi gerektiği anlamına geliyordu. Birinci akın düşmanın hava savunma sistemini ezecekti. Bu gerçekleştikten sonra, geriye hedef listesinde belirtilen hedeflerin vurulması kalıyordu.

Sivil ve hattâ Sırp askeri kayıplarıyla ilgili kaygılar da önerilen hava seferine önemli kısıtlamalar getirdi. Saptanan 155 hedefin 87'sine saldırı onayı verildi. Hedef listesinde yapılan bu indirimin önemli bir nedeni sivil kayıp olasılığını azaltmaktı. Benzer kaygılar dört BSA tugayının kışlalarına karşı planlanan hava akınlarının ertelenmesine yol açtı.[46] Savaş uçaklarının karadan havaya Sırp füzelerinin saldırısına uğrama olasılığını en aza indirmek için, pilotların saldırı sırasında 3.000 metre yüksekte kalmalarına karar verildi.

Bu kısıtlamalara rağmen Kararlı Güç Harekâtı savaşta büyük bir tırmanmaya yol açtı. Saldırı 60'tan fazla uçağın Saraybosna civarındaki BSA mevzilerini bombalamasıyla başladı. Ateş gücündeki bu *kreşendo*'ya ek olarak, Hızlı Tepki Gücü'nün topları Saraybosna civarında konuşlandı. Bu, NATO'nun en büyük askeri eylemiydi. İki haftayı aşan bombardıman sırasında NATO uçakları 3500'ten fazla sorti yaptı ve yaklaşık 400 Sırp hedefine 100 *cruise* füzesi ateşlendi.

İlk başlarda, hava seferi, savaşı sona erdirmek için yapılan geniş diplomatik girişimlerle bağlantılı değildi. Başlangıçtaki hedef daha mütevazıydı: BSA'nın güvenlik bölgelerine saldırılarını durdurması, Saraybosna'dan ağır silahlarını çekmesi ve bütün Bosna'da bir ateşkesi kabul etmesi halinde hava akınları durdurulacaktı. Ne var ki, Sırplarla yapılan barış müzakerelerinden sorumlu ABD temsilcisi Holbrook, hem sefer sırasında hem de öncesinde NATO'yla yakın temas halindeydi. Gene açıktır ki, BSA'yı Bosna'nın Müslümanlar, Hırvatlar ve Sırplar arasında bölünmesi önerilerini kabul etmeye zorlamak için Holbrook, hava akınları

tehdidinin yanı sıra, sefer bir kez başladığında savaşı daha da tırmandırma tehdidine başvurdu.

İki gün süren bombardımanın ardından, Bosna Sırp ordusu komutanı Mladiç, BM komutanına şartları tartışmak için toplantı önerdi, ancak bombardımanın durdurulmasında ısrar etti. Bu isteğin değerlendirilmesine karar verildi ve bombardıman 1 Eylül'de askıya alındı. Bombardımanın geçici olarak durdurulması kararı, Holbrook'un Yugoslavya'daki diplomatik görevine de yardımcı oldu ve bu kararın, ABD'nin Belgrad'daki diplomatik çabalarını kolaylaştırmak için alındığına dair kuşkular doğdu. Holbrooke'un Bosna'da BM ile yakın temas halinde olduğu ve ABD ile Yugoslavya arasındaki müzakerelerin o anki durumu hakkında BM görevlilerini bilgilendirdiği açıktır. Holbrook'un danışmanlarından birine göre, Slobodan Miloseviç bombardımana ara verilmesini istemiş ve Holbrooke da bir çaresine bakacağına söz vermişti. Öyle görünüyor ki, Holbrooke bombardımana ara verme imkânını NATO komutanlarıyla gerçekten tartışmış ve muhtemelen bu tartışma, komutanların hava akınlarını geçici olarak durdurmayı kabul etmelerinde bir ölçüde etkili olmuştu.

Çeşitli etkenlerin birleşmesi üzerine hava harekâtı kaldığı yerden tekrar başladı. Holbrooke Sırpları tekrar baskı altına almak istiyordu ve 2 Eylül günü yapılan bir toplantıda NATO'yu bombardımanı yeniden başlatmaya zorladı. Bu arada BSA'nın zamana oynadığı ve BM'nin ağır silahların Saraybosna'dan çekilmesi taleplerine uymadığı giderek açıklık kazanıyordu. Yukarıda siyasal baskıların ağırlaşması, aşağıda Sırpların oyalama taktikleri arasında kalan BM ve NATO askeri komutanları, 5 Eylül'de bombardımanı yeniden başlatmaya karar verdiler.

Yeni bombardıman harekâtı yapı ve özellik bakımından dikkate değer bir değişiklik sergiledi. Bu kez, BM'nin taleplerine uymaya zorlamak için Bosnalı Sırplara daha büyük bir acı çektirmek amaçlanıyordu. General Smith'in hedef öncelikleri Sırp toplarını ve hava savunma sistemini tahrip etmekten BSA'nın örgütlenme sistemini dağıtmaya doğru bir değişim geçirdi. Bu durum ulaşım altyapısına, BSA'nın iletişim şebekesine, lojistiğine, mühimmat depolarına ve yedek güçlerine saldırılması anlamına geliyordu. Bu hedef değişikliği, General Smith'in, Mladiç'in fikrini değiştirmesini sağ-

lamak için onu korkutmak gerektiğine ve onu en çok korkutan şeyin de güçlerinin denetimini kaybetmesi olduğuna dair inancını yansıtıyordu.[47] Bu kararın bir sonucu olarak bombardıman BSA'nın denetimindeki toprakların daha çoğunu kapsayacak şekilde genişletildi. Ne var ki, dokuz gün süren bombardımanın ardından Sırpların "havlu atma" noktasına gelmedikleri görüldü. Daha da endişelendirici olan, 14 Eylül'de NATO'nun vuracağı hedeflerin tükenmiş olmasıydı. Geriye sadece stratejik hedefler kalmıştı ve bu da ulusal hükümetlerin yetki vermesini gerektiriyordu. Ne var ki BM yetkisini aşacağından, bu saldırılara izin verilmesi mümkün görünmüyordu.

Ripley'e göre, ABD hükümeti hava harekâtının hedef eksikliği yüzünden başarısız olma olasılığını, Holbrooke'u fazla iddialı olmayan bir öneriler setiyle Belgrad'a göndererek boşa çıkarmaya karar verdi. Esas olarak NATO, Sırpların Saraybosna kuşatmasını kaldırmaları ve bölgedeki ağır silahları geri çekmeleri halinde bombardımanı durdurma sözü veriyordu. 13-14 Eylül gecesi Bosnalı Sırplar pek çok kişiyi şaşırtarak, Saraybosna çevresindeki saldırı harekâtlarını tek taraflı olarak durdurmayı kabul ettiler. Bu eylem hava harekâtının 72 saat askıya alınmasıyla sonuçlandı. Süre, savaşan hizipler arasında Ekim 1995'te bir ateşkesin sağlanması üzerine sınırsız biçimde uzatıldı ve nihayet bir ay sonra Dayton Antlaşması imzalandı.

Kararlı Güç, en azından başlangıçta, gücün nasıl kullanılacağının pek belli olmadığı karmaşık ve acil bir insani durumda modern yüksek teknolojiyle donatılmış kuvvetlerin gücünü kanıtladı. Ne var ki Sırpların müzakere masasına oturmalarında önemli rol oynayan başka etkenlerin varlığını da kabul etmek gerekir. Bunların en önemlisi, Bosnalı Müslümanların ve Hırvatların, Ağustos ve Ekim 1995 arasında başlattıkları başarılı ortak saldırılar dizisiydi. Ağustos başlarında Hırvatlar ve Bosnalı Müslümanlar Sırplara karşı ilk ortak saldırıyı gerçekleştirdiler. Bu eylemin görünürdeki hedefi, Bihaç güvenlik bölgesini yakın bir çöküşten kurtarmaktı. Ripley'e göre bu saldırılar İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana girişilen en büyük askeri harekâtlardı ve binlerce topla yüzlerce zırhlı aracın desteklediği 200.000'den fazla askeri kapsıyordu.[48] Bu gelişme, Bosna'daki savaşın bir silahlı çeteler toplamının ötesine geçmiş olduğunu ve Kaldor'un bu olguyu "yeni savaş"ın sürekli bir özelliği olarak nitelemekte biraz aceleci davrandığını ortaya koyar.

ABD askeri çözümlemecileri, Hırvatların başarısı ve Fırtına Harekâtı sırasında Sırp işgalindeki Krayina eyaletini geçiş hızları karşısında şaşırdılar. Krayina'nın çöküşü Bosnalı Sırpların savunma sisteminde büyük bir gedik açtı. Kâğıt üzerinde 50.000 Krayinalı Sırp yeni bir savunma sistemi içinde BSA'ya katılmaya hazırdı. Ne var ki bu güç, teçhizatının büyük kısmını kaybetmişti. Buna ek olarak Krayina Sırp ordusunun büyük bölümü moral bozukluğu içindeydi ve askerlerin çoğu firar etti.

Bu başarı eylülde yeni saldırılarla devam etti. Bosnalı Müslümanlar büyük BSA birliklerini durdururken, Hırvatlar Bosna'nın batı yarısındaki zayıf Sırp savunma sistemlerini aşarak ilerlediler. Bu saldırılar, 40.000'den fazla Sırpın evini terk etmesiyle sonuçlandı ve daha önemlisi Sırp kenti Banya Luka'nın Hırvat güçlerine açılmasını sağladı. Sırp nüfusu 400.000 olan bu kentin Hırvatların eline geçebileceği korkusu da, Bosnalı Sırpların BM şartlarını kabul etmelerini sağladı.

Slobodan Miloseviç'in Yugoslavya ordusunu, ona en çok ihtiyaç duyulan anda destek amacıyla sevk edemeyişinin de Bosnalı Sırpları zayıflattığını kabul etmek gerekir. BSA'ya destek verilememesi, Miloseviç'in Yugoslavya'ya uygulanan ekonomik yaptırımların kaldırılması arzusuna atfedilmiştir. Bu hedefe ulaşmak, Bosna Sırp önderliğine, bir ateşkesi ve NATO'nun barış planını kabul etmesi için baskı uygulayarak Birleşik Devletler'le işbirliği yapmayı gerektiriyordu. Nitekim 4 Ağustos'ta Miloseviç, liderleri temas grubunun Bosna'nın bölünmesi önerisini reddettiği için, Bosna Sırp Cumhuriyeti'yle resmi ekonomik bağlarını kesti.

Birleşik Devletlerin Rolü: Diplomasi ve Savaş

Alternatif bir görüşe göre, bütün bu olaylar, çatışmayı çözmeye çalışan Birleşik Devletler'in yönettiği, her zaman eşgüdümlü olmasa da en azından bağlantılı bir dizi sürecin parçasıdır. Bunlardan en önemlisi ABD'nin, 1994'te Hırvatlar ile Müslümanlar arasındaki savaşın sona ermesinde oynadığı roldü. Bu diplomatik çabalar Şubat 1994'te bir ateşkesle ve mart ayında Bosna-Hırvat Federasyonu'nun kurulmasıyla sonuçlandı. Bu eylem aracılığıyla hem Müslümanlar hem de Hırvatlar Sırplara karşı yığınak yapabildiler.

Hırvat güçlerine, Birleşik Devletler de para, teçhizat ve eğitim sağladı. Hırvat askeri başarısının kısmen, Washington merkezli özel bir ABD askeri danışmanlığının verdiği eğitimden kaynaklandığına inanılır. Ağustos 1995'te Krayina'nın kurtuluşuyla sonuçlanan Hırvat saldırısını yüksek rütbeli ABD ordusu subaylarının planladığına dair bir söylenti de vardır. Birleşik Devletler'in, aynı zamanda Bosnalı Müslümanlara da silah ve ekipman sağladığına, onların davasına sempati duyan İslami devletlerden gelen para ve silah hareketlerini kolaylaştırdığına dair güçlü bulgular vardır. Müslümanların ya da Hırvatların, Amerikan desteği olmasaydı 1995'te saldırıya geçecek bir konumda olup olamayacakları tartışmalıdır. Bu çatışmanın çözümlenmesinde aynı derecede önemli bir diğer nokta da, Birleşik Devletler'in Yugoslavya'yı Bosnalı Sırplardan ayrı tutma yöntemiydi. Bunu, Yugoslavların Bosnalı Sırpları savaşı sona erdirmeye ikna etmek için işbirliği yapmaları halinde, yaptırımlara son verileceği vaadiyle sağladılar.

Aslında 1995'te, Clinton yönetimi dış askeri gücün etkin biçimde kullanılabileceği koşulları yaratmıştı. Aynı derecede önemli bir nokta, Clinton yönetiminin Hırvatların ve Bosnalı Müslümanların oluşturduğu yerel güçlerden, Sırplara karşı kara savaşında ABD kara kuvvetlerine olan ihtiyacı azaltacak biçimde yararlanmasıydı. Hırvat ve Müslüman kara harekâtlarının başarısı, önce bir ateşkesin ve nihayet Dayton Antlaşması'yla bir siyasal çözümün kabul ettirilmesi için gerekli siyasal koşulları yarattı.

Bombardıman harekâtı da karadaki askeri dengenin değişmesine yardımcı olan Hırvat-Müslüman saldırısının sonucu üzerinde doğrudan bir etki yarattı. Bunun en bariz örneği BSA Krayina kolordusunun Banya Luka bölgesindeki komuta ve kontrol sistemlerinin imha edilmesiydi. 10 Eylül'de İngiliz ve Fransız uçakları Mladiç'in karargâhı ile cephedeki birlikler arasındaki telefon hatlarını keserek, Batı Bosna'daki BSA savunma sistemlerinin eşgüdümünü imkânsız hale getirdi. Dağlık bölgede telsiz iletişimi sınırlı olduğu için, Sırp komutanlar telefon sistemine bağımlıydılar ve bu koşullarda hızlı bir Hırvat saldırısı karşısında örgütlenmenin imkânsız olduğunu gördüler. Kararlı Güç harekâtına ara verildiği anda, Hırvat ilerleyişinin daha güçlü Sırp direnişi karşısında önemli ölçüde duraklaması ve nihayet Banya Luka dışında durdurulması da ilginçtir. Hava savaşının so-

na ermesi üzerine Sırpların ihtiyaç duyulan yerlere güç göndermeleri mümkün oldu. Sonuç olarak Sırplar, Ekim ateşkesi sırasında batı Bosna'daki cephe hatlarını dengede tutabildiler.[49]

Gerek havada gerekse karadaki askeri eylemi Ekim 1995'te düşmanlıkların sona ermesiyle sonuçlanan diplomatik süreçlere bağlamak için bilinçli çaba göstermek de Amerikalılara düştü. Kararlı Güç, savaşı sona erdirmek için kurnazca hazırlanmış büyük bir siyasal planın parçası değildi. Harekâtın, ABD dışişleri bakan yardımcısının Balkanlar'da uyguladığı mekik diplomasisiyle çakışması tamamen tesadüftü. Holbrooke'un belirttiği gibi, hava saldırısının zamanlamasını belirleyen Birleşik Devletler değil Saraybosna'daki pazar yerine atılan Sırp mermisiydi.[50]

Ne var ki Holbrooke, Sırpları önerilen barış planının şartlarını ve koşullarını kabul etmeye zorlamak için, Kararlı Güç'ü ve Hırvat ve Müslüman saldırılarını gayet iyi kullandı. Hırvatların Krayina'ya saldırı başlatmadan önce Amerikalılara danıştıklarını ve harekete geçmeden önce onlardan izin aldıklarını da unutmamak gerekir. Amerikalıların bakış açısından, savaşan hizipler arasındaki toprak dengesizliğinin Hırvatlar ve Müslümanlar lehine değiştirilmesi hayati önem taşıyordu ve Amerikalılar askeri eylemin bu hedefe ulaşmanın tek yolu olduğuna inanıyorlardı. Holbrooke bombalama harekâtındaki ilk kesintiyi desteklemeye de hazırdı, çünkü Miloseviç Saraybosna kuşatmasının kaldırılacağı konusunda güvence veriyordu. Sırpların kuşatmayı kaldırmak istemediği belli olduğu anda, Holbrooke hava savaşının yeniden başlatılmasının en güçlü taraftarlarından biri kesildi.[51] 13-14 Eylül'de Sırplarla yaptığı müzakerelerde bombalama harekâtını çok iyi kullanacaktı. Belirlenen hedeflerin tükenmesine rağmen Holbrooke Sırpların ateşkes önerilerini hemen kabul etmedi. Bu kez Müslümanlara ve Hırvatlara kara savaşı için zaman kazandırmak istiyordu ve önce Saraybosna kuşatmasının kaldırılmasında ısrar ederek blöfünü sürdürdü.[52] Ateşkes kabul edildiğinde bile, bunun devamı Sırpların bir dizi koşulu yerine getirmesine bağlıydı. Holbrooke, eylül ve ekimdeki Hırvat saldırılarını da, daha fazla taviz koparmak amacıyla Sırp önderliğine baskı yapmak için kullandı. Bu, "barış içinde savaş" gibi yeni bir melez yöntem miydi?

Bosna'daki savaş, dünyanın en güçlü askeri ittifakını (NATO) yeni bir askeri strateji ve harekât ortamıyla karşı karşıya getirdi. Bu öylesine zorlu bir ortamdı ki, Creveld ve diğerlerinin ortaya attığı, ortodoks askeri gücün günümüzün postmodern denen savaşlarında güçsüz kaldığı iddialarını doğruluyordu. General Rose'un önemli bir sorusu, askeri gücün, çatışmanın henüz başladığı 1992'de daha etkin biçimde uygulanıp uygulanamayacağıydı. Kendisi yanıtın olumsuz olduğuna inanır. Bosna NATO üyeleri için öğretici bir deneyimdi. Çatışmanın başlangıcında Avrupa silahlı kuvvetleri, sözgelimi İngiliz ordusu, Varşova Paktı'nı, büyük bir konvansiyonel ve nükleer savaştan caydırmak ve eğer başarılamazsa bu savaşa girmek için donatılmış ve eğitilmişti. Uzamış bir iç savaş çerçevesinde, insani bir felaketin yaşanmakta olduğu oldukça istikrarsız ve karmaşık bir ortamda, yeni güç kullanma tarzlarını öğrenmek üç yılı aldı.[53] Geleneksel askeri eylem modellerinin uygulamada etkisiz kaldığı görüldü. Bu modellerin savaşmak için uygun olmadığı açıktı, ama barışın korunması için benimsenen geleneksel ilkelerin işe yaramayacağı da görülüyordu. Bellamy'ye göre, yeni bir yaklaşım, özünde yeni bir savaş tarzı gerekiyordu.[54] Bosna'da yaşadıkları deneyimin bir sonucu olarak İngilizler, askeri gücün Bosna'daki savaşın örneklediği karmaşık, acil insani durumlara uygulandığı zaman etkin biçimde kullanılmasını sağlamak için tasarlanan yeni bir doktrin geliştirmeye başladılar. Esas sorun, tarafsızlık ilkelerini ve savaşan taraflarla yerel nüfusun harekâta verdikleri onayı korumayı sürdürürken, aynı anda askeri gücün nasıl kullanılacağıydı. Bu ikilem öylesine karmaşıktı ki, İngilizler 1995-99'da barış harekâtlarının nasıl düzenleneceğine dair iki doktrin yayını çıkarmayı gerekli gördüler.[55]

Bu çözümlemelerin genel sonucu, Bosna askeri müdahalesi gibi çatışmalarda bir dizi kabiliyete sahip olunması gerektiğidir. Karşıdan gelebilecek saldırıyı caydıracak güce sahip olmak gerekir, ancak bunun gerçekleşmesi ya da görevin yerine getirilememesi halinde, güç kullanımına başvurulabilir. Barış ile savaş arasındaki ayrım özünde belirsizleşmiştir ve barıştan savaşa doğru giden, insanlar arası savaşın ortalarda bir yerde gri bir gölge oluşturduğu bir tayf olarak algılanmaktadır. Şimdiki halde, askeri müdahalenin bu tayf boyunca barıştan savaşa doğru geçebileceği ve koşul-

lara göre tekrar geri dönebileceği düşünülmektedir. Şunu da belirtmek gerekir ki, bu ortamda savaş düşman güçlerinin imhasıyla askeri zafer kazanmak için tasarlanmaz. Bunun yerine siyasal pazarlık sürecini desteklemesi amaçlanır.[56]

Bosna'daki savaşta bir diğer dikkat çekici gelişme, müdahaleci güçlerin hedeflerine ulaşmaları için hava gücü ve füze gücüne gittikçe daha fazla yer vermeleriydi. Kamuoyunun kayıplara duyarlılığı nedeniyle hükümetler, Sırplara ateşkesi kabul ettirmek için kara gücüne başvurmanın neredeyse imkânsız olduğunu gördüler. Hava gücü bu savaş tarzının tercih edilen yöntemi olmuştur. Kosova Savaşı bu uygulamanın mükemmel bir tablosudur. Sırpların etnik temizliğini durdurmanın askeri bakımdan en etkili yolu, havadan cezalandırma akınları yerine karadan müdahale etmek olabilirdi, ancak böyle bir eylemin siyasal maliyeti çok büyük olacaktı. Bu tür bir eylemin daha çok 18. yüzyılda geçerli olan güç kullanma tarzını andırması ironiktir. Luttwak'ın belirttiği gibi:

> Fransız Devrimi'nden önce savaşların çoğu, halk kitlelerinde nadiren coşku uyandıran ve fazla zorunlu olmayan amaçlar için, pahalı profesyonel kuvvetlerin bulundurulmasını sağlayan tedbirli strateji ve taktiklerle yapıldı. Bütün ulusu savaş için harekete geçirecek büyük amaçların olmadığı koşullarda, mütevazı amaçlarla ve norma uygun biçimde kayıplardan kaçınarak kendi 18. yüzyıl savaşımıza dönmemiz için pek çok geçerli neden vardır.[57]

Personelin savaşın tehlikelerine daha az maruz kalmasını sağlayan bir yöntem olarak teknolojiyi kullanan, siyasal ve iktisadi yaptırımların bir yıpratma ve eziyet stratejisiyle birleştirildiği, daha çok kuşatma savaşını andıran bir strateji uygulayan Batı, sadece 1995'te Balkanlar'da değil, 1999'da Kosova'da da bir çözümü kabul ettirmeyi başardı.

Notlar ve Kaynakça

Giriş

1 B. J. Fischer, *Albania at War 1939-1945* (Londra, 1999), s. 24.

2 J. Bourke, *An Intimate History of Killing: Face-to-Face Killing in Twentieth-Century Warfare* (Londra, 1999).

3 Kings College London, Liddell Hart Centre for Military Archives (bundan sonra LH), Hamilton tezleri (bundan sonra Hamilton), 4/2/3, s. 27.

4 T. Travers, *How the War Was Won: Command and Technology in the British Army on the Western Front, 1917-1918* (Londra, 1992); P. Griffith, *Battle Tactics of the Western Front: The British Army's Art of Attack* (New Haven, 1994); J. Bailey, *The First World War and the Birth of the Modern Style of Warfare* (Camberley, 1996); S. B. Schreiber, *Shock Army of the British Empire: The Canadian Corps in the Last 100 days of the Great War* (Westport, 1997); J. P. Harris, *Amiens to the Armistice: The BEF in the Hundred Days' Campaign, 8 August- 11 November 1918* (Londra, 1998).

5 R. Hall, *The Balkan Wars 1912-1913. Preclude to the First World War* (Londra, 2000), s. 134.

6 V. G. Liulevicius, *War Land on the Eastern Front. Culture, National Identity, and German Occupation in World War I* (Cambridge, 2000), s. 47, 81.

7 Doğu cephesi üzerine pek çok önemli eser Rusça bilmeyen İngiliz yazarlarınca yazılmıştır.

8 D. Glantz, *Zhukov's Greatest Defeat. The Red Army's Epic Disaster in Operation Mars, 1942* (Lawrence, Kansas, 1999).

9 Pound'dan Amiral Layton'a, 9 Şubat 1943, Londra, British Library, Department of Manuscripts, Additional Manuscripts, c. 74796.

10 Roberts, "Memorandum on the Defences of the Indian Ports", LH. Hamilton 1/3/3, s. 275.

11 LH. Montgomery-Massingberd 9/5/7, alıntılar, s. 9-11, 21, Milne Box 3, alıntı s. 3.

12 Chetwode'dan Montgomery-Massingberd'e, 20 Temmuz 1921, LH. Montgomery-Massingberd 8/22.

13 Karş. 6 Eylül 1921.

14 Rawlinson'dan Montgomery-Massingberd'e, 23 Ekim 1922, LH. Montomery-Massingberd 8/22.

15 Milne, "The Role of the Air Force in Relation to the Army", tarihsiz. Katalogta 1925-6 tarihi yer almakta, ancak doküman Mart 1930 tarihli bir dokümana gönderme içermektedir, LH. Milne Box, 3.

16 LH. Montgomery-Massingberd 10/6.

17 G. Swain, *Russia's Civil War* (Stroud, 2000), s. 150.

18 Chetwode'den Montgomery-Massigberd'e, 1 Temmuz 1921, LH. Mongomery-Massingberd 8/22.

19 H. Strachan, *The Politics of the British Army* (Oxford, 1997)

20 M. Knox, "1 Ekim 1942: Adolf Hitler, Wehrmacht Officer Policy, and Social Revolution", *Historical Journal*, 43 (2000), s. 801-25, özellikle 823-4. Daha genel olarak bkz. aynı yazarın *Common Destiny. Dictatorship, Foreign Policy, and War in Fascist Italy and Nazi Germany* (Cambridge, 2000).

21 Montgomery-Massingberd'den Chetwode'ye, 18 Ocak 1929, LH. Montgomery-Massingberd 10/2.

22 LH. Hamilton 4/2/3, s. 3, 17, 26.

23 R. J. Overy, The Air War 1939-1945 (1987); H. Boog (der.), *The Conduct of the Air War in the Second World War: An International Comparison* (New York, 1992); J. Buckley, *Air Power in the Age of Total War* (1999).

24 M. J. Neufield, *The Rocket and the Reich. Peenemünde and the Coming of the Ballistic Missile Era* (Washington, 1995).

25 LH. Hamilton 1/2/3, s. 3, 17, 26.

26 B. Heuser, *NATO, Britain, France and the FRG: Nuclear Strategies and Forces for Europe, 1949-2000* (Londra, 1997).

27 Glantz, *Soviet Military Operational Art: In Pursuit of Deep Battle* (Totowa, New Jersey, 1991); J. A. English, *Marching Through Chaos. The Descent of Armies in Theory and Practice* (Westport, Connecticut, 1996), s. 154.

28 J. L. Romjue, "The Evolution of American Army Doctrine", J. Gooch (der.) içinde, *The Origins of Contemporary Doctrine* (Camberley, 1997), s. 70-3.

29 Rawlinson'dan Montgomery-Massingberd'e, 13 Mart 1922, LH. Montgomery-Massingberd 8/27.

1815-64 Avrupa'nın Savaş Tarzı

1 H. Winton, D. Mets (der.), *The Challenge of War: Military Institutions and New Realities, 1918-1941* (Lincoln, Nebraska, 2000) sürece ilişkin bir çok karşılaştırmalı vaka araştırması sunar.

2 Norman Dixon, *On the Psychology of Military Incompetence* (Londra, 1984).

3 Bu yaklaşımın standart –ve en iyi– versiyonu için bkz. Michael Howard, *The Franco-Prussian War* (Londra, 1961), s. 1-39. Aynı konuda değişik, ancak daha yeni ve mükemmel bir çalışma için bkz. Brian Holden-Reid, *The American Civil War and the Wars of the Industrial Revolution* (Londra, 1999).

4 Geoffrey Wawro, "Inside the Whale: The Tangled Finances of the Austrian Army, 1848-66", *War in History* 3 (1996), 42-65.

5 Geoffrey Wawro, *Warfare and Society in Europe, 1792-1914* (Londra, 2000). Bu çalışma, yeni askeri tarihçiler kuşağının en iyilerinden birinin yazdığı yüksek kalitede bir eseri etkileyen modelin güvenilirliğine bir övgüdür.

6 Karş. Robert M. Schwartz, *Policing the Poor in Eighteenth-Century France* (Chapel Hills, NC, 1988); ve Jacques Lorgnier'in muazzam eseri, *Marechaussée: histoire d'une révolution judiciaire et administrative*, 2 c (Paris, 1994).

7 Jeremy Black, *Culloden and the 45* (Londra, 1990).

8 Karş. Helmuth Fechner, "Westpreussen unter Friderizianischen Verwaltung", *Deutschland und Polen* içinde, der. H. Fechner (Wuerzburg, 1964), s. 30-46; ve Walter Hubatsch, "Friedrich der Grosse und Westpreussen", *Westpreussische Jahrbuch* 22 (1972), s. 5-14.

9 Bu sürecin dinamiklerine ilişkin mevcut en iyi çalışma: George Rudé, *The Crowd in the French Revolution* (Oxford, 1959); ve Richard Cobb, *The Police and the People: French Popular Protest, 1789-1820* (Oxford, 1972).

10 Soruna ilişkin yararlı vaka araştırmaları için bk. Don Alexander, *Rod of Iron: French Counterinsurgency Policy in Aragon during the Peninsular War* (Wilmington, Delaware, 1985); Jean-L. Reynaud, *Contre-guerilla en Espagne (1808-1814); Suchet pacifie l'Aragon* (Paris, 1992) ve Milton Finley, *The Most Monstrous of Wars: The Napoleonic Guerilla War in Southern Italy, 1806-1811* (Columbia, SC, 1994).

11 Karş. *inter alia* Stanley Palmer, *Police and Protest in England and Ireland, 1750-1850* (Cambridge, 1989); Gregory T. Smith, "The State and the Culture of Violence in London, 1760-1840", Tez,

University of Toronto, 1999; Alf Luedtke, *Police and State in Prussia, 1815-1850*, çev. P. Burgess (Cambridge, 1989); Roger Price, "The Techniques of Repression: The Control of Popular Protest in Mid-Nineteenth Century France," *Historical Journal* 25 (1982), 859-87; ve, kuşkusuz, Michel Foucault, *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, çev. A. Sheridan (New York, 1977).

12 Scott Hughes Myerly, *British Military Spectacle From the Napoleonic Wars Through the Crimea* (Cambridge, Mass., 1996), bu olguya ilişkin yol açıcı bir araştırmadır.

13 Üç yaşındaki emperyal prens 1859'da yaralıların görünüşü karşısında öylesine altüst oldu ki, gösteri alanından uzaklaştırılması gerekti. Matthew Truesdell, *Spectacular Politics: Louis-Napoleon Bonaparte and the Fête Imperiale, 1848-1870* (Oxford, 1997), s. 153-5.

14 İrlanda'daki İngiliz garnizonu, 441 farklı mevkiye yerleştirilmiş neredeyse 2000 ayrı müfrezeye bölündü. Anglesey Markisi, *A History of the British Cavalry, C. I, 1816-1850* (Hamden, CT, 1973), s. 75-6.

15 Sabrina Mueller, *Soldaten in der deutschen Revolution von 1848/49* (Paderborn, 1999).

16 Douglas Porch, *Army and Revolution: France 1815-1848* (Londra, 1974), s. 75-92.

17 Bir vaka araştırması olarak bk. Lawrence Sondhaus, *In the Service of the Emperor: Italians in the Austrian Armed Forces, 1814-1918* (Boulder, Colorado, 1990).

18 Burkhard Koester, *Militaer und Eisenbahn in der Habsburgermonarchie 1825-1859* (Münih, 1999), mükemmel bir değerlendirmedir.

19 Frederick W. Kagan, *The Military Reforms of Nicholas I: The Origins of the Modern Russian Army* (New York, 1999) bu karmaşık konuya ilişkin anlayışımıza önemli bir katkıdır. Ayrıca bkz. William C. Fuller, *Straregy and Power in Russia, 1600-1914* (New York, 1992), s. 220-40.

20 Paul W. Schroeder, *The Transformation of European Politics, 1763-1848* (Oxford, 1994) ve *The Concert of Europe and the Crimean War* (New York, 1972) birlik göndermektense diplomasi uygulamaya daha uygun olan bu konumun en iyi örneğini oluşturur.

21 Gerald S. Graham, *The Politics of Naval Supremacy* (Cambridge, 1965), s. 69-71.

22 Birleşme ertesinde kendi ordusunu, savaş potansiyelini azamileştirecek yerde iç istikrarı güvence altına almak amacıyla yapılandıran İtalya ile yapılacak bir kıyaslama yararlı olabilir. Bkz. Brian Sullivan, "The Strategy of the Decisive Weight: Italy 1882-1992", W. Murray, M. Knox ve A. Bernstein (der.) *The Making of Strategy: Rulers, States, and War* içinde (New York, 1994), s. 307-51.

23 Bu görüş Gerald L. Prokpowicz'in "Tactical Stalemate" başlıklı yazısından hareketle geliştirilmiştir. *North and South* 22 içinde, Eylül 1999, 10-27.

24 Bu dönemde Rus alayı, resmi olarak, doğrudan askeri işlevleri olmayan kendi üyelerinin toplumsal ve iktisadi istikrarını sağlayan *arellere*, bölük kapsamında kurulan kooperatiflere bölünüyordu.

25 Robert M. Epstein, *Napoleon's Last Victory and the Emergence of Modern War* (Lawrence, Kansas, 1994).

26 Belirtmek gerekir ki, kıtasal alaylar, İngiliz ve birlik ordularındaki tek taburluk benzerlerinin aksine, 2500 ile 4000 kişilik bir güçten oluşan üç ya da dört taburdan oluşuyordu. Bunlar tam bir sadakat sağlayacak kadar büyük birliklerdi. Aynı şey, tek bir eyaletten dört ya da beş alaydan oluşan Konfederasyon tugayları için de söylenebilir. Bu alaylar, Tennessee ve Kuzey Virginia Orduları'nda "kimlik birimleri" oluşturuyorlardı.

27 Örnek olarak bkz. Gary Hart, *The Minuteman; Restoring on Army of the People* (New York, 1988) ve tamamen farklı bir bakış açısından, Eliot Cohen, "Why the Gap Matters", *National Interest*, 61 (Güz, 2000), 38-48.

28 Karş., *inter alia* Gary Cox, *The Halt in the Mud: French Strategic Planning from Waterloo to Sedan* (Boulder, Colorado, 1994), P. G. Griffth, *Military Thought in the French Army* (Manchester, 1989), ve E. Carris, *La pensee militaire française* (Paris, 1960), s. 226-62.

29 Joseph Monteilhet, *Les Institutions militaires de la France, 1814-1924* (Paris, 1932), s. 12 vd., kişisel politikalara ilişkin iyi bir değerlendirme. Sınırlı hizmet ilkesine yönelik sert bir eleştiri içerir. David M. Hopkin, "*La Ramée*, the Archetypical Soldier, as an Indicator of Popular Attitudes to the Army in Nineteenth-Century France," *French History* 14 (2000), 115-49.

30 Richard Holmes, *The Road to Sedan: The French Army, 1866-1870* (Londra, 1984), s. 11-125 ordunun imge ve gerçekliklerine ilişkin mükemmel bir değerlendirme yapar.

31 Rory Muir, *Tactics and the Experience of Battle in the Age of Napoleon* (New Haven, CT, 1998).

32 Bu her iki tarafta en kaba ve en yetenekli sahra ordusu için bile geçerliydi. A. R. B. Houghton, *Training, Tactics, and Leadership in the Confederate Army of Tennessee* (Londra, 2000). Perry D. Jamieson, "The Development of Civil War Tactics", Doktora Tezi, Wayne State University, 1979, eğitim, taktik ve etkinlik ilişkisi için değerli bir başvuru kitabıdır.

33 Henri duc d'Aumale, *Les Zouaves et les chasseurs à pied* (Paris, 1855)

34 Thomas S. Abler, *Hinterland Warriors and Military Dress: European Empires and Exotic Uniforms* (New York, 1999), özellikle s. 100-110.

35 Karş. Geoffrey Wawro, "An 'Army of Pigs': The Technical, Social, and Political Bases of Austrian Shock Tactics, 1859-1866", *The Journal of Military History* 59 (1995), 407-434; ve J. S. Curtiss, *The Russian Army under Nicholas I* (Durham, NC, 1965), s. 113-30.

36 Aşağıdaki çözümleme yazarın *The Wars of German Unification* başlıklı, 2002'de yayımlanacak monografisinden alınmıştır.

37 Bu konuda bk. Gerd Stolz, *Die schleswig-holsteinisch Erhebung: Die nationale Auseiandersetzung in und um Schleswig-Holstein von 1848-51* (Husum, 1996).

38 C. I. Hamilton, *Anglo-French Naval Rivalry, 1840-1870* (Oxford, 1993), s. 183-9.

39 James L. Morrison, "The United States Military Academy, 1833-1866: Years of Progress and Turmoil", doktora tezi, Columbia University, 1970.

40 W. S. Serman, *Les origines des officiers français, 1848-1870* (Paris, 1979), istatistikler ve zihniyet bakımından aşılamamış bir eserdir.

41 Alıntı Raoul Girardet'ten yapılmıştır. Bkz. *La Société militare dans la France contemporaine, 1815-1939* (Paris, 1953), s. 110.

42 Wawro, "An 'Army of Pigs'", *passim*; Istvan Deak, *Beyond Nationalism: A Social and political History of the Habsburg Officer Corps, 1848-1918* (New York, 1990), s. 99-110.

43 Karş. Ian Worthington, "Antecedent Education and Officer Recruitment: The Origins and Early Development of the Public School-Army Relationship", *Military Affairs* 41 (1977), 183-9. Hew Strachan, *The Reform of the British Army, 1830-54* (Manchester, 1984), s. 109-145. Strachan bu ve diğer pek çok dönemde bütün ordular için geçerli olan bir noktaya işaret eder: Toplumun yerleşik unsurlarını şoka uğratan davranışların çoğu genç insanların hayatlarında ilk kez denetim dışında kalmalarından kaynaklanmaktaydı.

44 Azar Gat, *Military Thought: The Nneteenth Century* (Oxford, 1992), s. 21-4, 45-8. Bu dönemde teori karşıtı eğilimlerin bir göstergesi, Gat'ın, pratik amaçlarla, Moltke'nin ortaya çıkışıyla ilgili bir tartışma başlatma kararıdır. Önceki kırk yıl bir tür önsöz olarak ele alınır.

45 Özellikle bu konuda bk. M. D. Welch, *Science and the British Officer: The Early Days of the Royal United Services Institute For Defence Studies (1829-1869)* (Weymouth, 1998).

46 Anatol Lieven, "Nasty Little Wars", *The National Interest* 62 (Winter, 2000/01), 65-76.

47 Arden Bucholz, *Moltke, Schlieffen, end Prussian War Planning* (New York, 1991), s. 25-7.

48 John Sweetman, *War and Administration: The Significance of the Crimean War for the British Army* (Edinburgh, 1984). Sir James Outram, *The Conquest of Scinde: A Commentary*, 2 c (Edinburgh, 1846) sorunların tek tek ele alındıkları zaman daha az karmaşık olmadıklarını kanıtlar.

49 Geoffrey Wawro, "Austria versus the Risorgimento: A New Look at Austria's Italian Strategy in the 1860s", *European History Quarterly* 26 (1996), 7-29.

50 Roger Norman Buckley, *The British Army in the West Indies, Society and the Military in a Revolutionary Age* (Gainesville, Fla., 1998), s. 19-23. Napoleon sonrası dönemde pratik sorun çözme konusuna verilen ağırlığın olumsuz yanı, en iyi şekilde, geç Napoleon yıllarının ordularında tıbbi meselelerin genel ihmalinde görülür. Bu ihmal her şeyi etkilemiştir. Kırım ve İtalya'da görülen hastalık ve yaralanmaların sonuçları sadece en görülebilir –en dehşet verici değil– olanlardı.

51 Erken evrelerinde genelkurmay anlayışına ilişkin en iyi çözümleme için bkz. Charles White, *The Enlightened Soldier: Scharnhorst and the Militaerische Gesellschaft in Berlin, 1801-1805* (New York, 1989). Michael Leggiere'nin "The Life, Letters, and Campaigns of Friedrich Wilhelm Graf von Dennewitz" başlıklı tezinin II. cildi (Florida State University, 1997) Buelow ile Kurtuluş Savaşları sırasında onun kurmay başkanı olan, önde giden reformcu Hermann von Boyen arasındaki görülmemiş ve başarılı "evlilik" ilişkisine dair bir değerlendirmeyi içerir.

52 Showalter, *Wars of German Unification, passim.*

53 Karş., *inter alia* Eberhard Kessel, *Moltke* (Stuttgart, 1957). Moltke'nin eseri ve kariyeri hakkında yapılmış en iyi çözümlemedir. Ayrıca bkz. Eberhard Kolb, "Helmuth von Moltke in Seiner Zeit. Aspekte und Probleme", R, Foerster (der.) *Generalfeldmarschall von Moltke: Bedeutung and Wirkung* içinde, (Oldenbourg, 1991), s. 1-17.

54 Ellis Kimerling Wirtschafter, *From Serf to Russian Soldier* (Princeton, 1990).

55 Bu görüşün temelleri için bk. Kagan, *Military Reforms of Nicholas I.* Rusya'nın stratejik sorunları için ayrıca bk. A. D. Lambert, *The Crimean War: British Grand Strategy against Russia* (Manchester, 1990).

56 Karş. Hamilton, *Anglo-French Naval Rivalry, passim*; ve C. J. Bartlett, *Great Britain and Sea Power, 1815-1853* (Oxford, 1963).

57 Lawrence Sondhaus, *The Habsburg Empire and the Sea: Austrian Naval Policy, 1797-1866* (West Lafayette, Indiana, 1989), sürece ilişkin iyi bir vaka araştırmasıdır.

58 Jacob Kipp, "Consequences of Defeat: Modernizing the Russian Navy, 1856-1863", *Jahrbuecher fuer die Geschichte Osteuropas*, 20 (1973), 210-25.

59 Dennis Showalter, "Weapons, Technology, and the Military in Metternich's Germany: A Study In Stagnation?", *Australian Journal of Politics and History* 24 (1978), 227-38.

60 Dennis E. Showalter, "Infantry Weapons, Infantry Tactics, and the Armies of Germany, 1849-64", *European Studies Revies* 4 (1974), 119-140, yararlı bir vaka araştırması ve değerlendirme olarak önemini korumaktadır.

61 Dennis E. Showalter, *Railroads and Rifles: Soldiers, Technology, and the Unification of Germany* (Hamden, CY, 1975), s. 167-178.

62 Hew Strachan, *From Waterloo to Balaklava: Tactics, Technology, and the British Army, 1815-54* (Cambridge, 1985), çizgisel taktiklere ilişkin en iyi değerlendirmeyi sunar; Holmes, *Road to Sedan*, 208-16; ve Geoffrey Wawro, *The Austro-Prussian War* (New York, 1996), s. 22-5 ve 32-5, konuya ilişkin en iyi çalışmadır.

63 Carl von Clausewitz, *On War*, çev. O. J. Matthys Jolles (New York, 1943), s. 173.

64 "Bana öyle geliyor ki, birliklerimizi düşmanın olası hareketlerini bekler durumda tutamayız, elimizden geldiğince uygulamak durumunda olduğumuz gerçek siyaset, kendi güçlerimizi bizzat seçeceğimiz noktayı işgal edecekleri bir biçimde kullanmaktır." Robert E. Lee'den Jefferson Davis'e, 25 Haziran 1863, C. Dowdey ve L. Manarin (der.) *The Wartime Papers of R. E. Lee* (New York, 1961), s. 532. Bu sırada Kuzey Virginia Ordusu, Avrupa'nın "profesyonelleşmiş vurucu güç" kriterlerini, kesinlikle, bir ordunun sağlıyabileceği ölçüde karşılıyordu.

65 Michael Duffy, *Soldiers, Sugar and Seapower: The British Expeditions to the West Indies and the War against Revolutionary France* (Oxford, 1987).

66 Christopher Hall, *British Strategy in the Napoleonic War, 1803-1815* (Manchester, 1992).

67 Strachan, *Reform of the British Army*, s. 270.

68 J. Y. Wong, "The Limits of Naval Power: British Gunboat Diplomacy in China from the *Nemesis* to the *Amethyst*, 1839-1949", *War and Society* 18 (2000), 93-120.

69 Douglas M. Peers, *Between Mars and Mammon; Colonial Armies and the Garrison State in early Nineteenth Century India*'da (Londra, 1995) Bengal ordusunun statüsünü ve misyonlarının değişmesini tartışır. Lorenzo Crowell, "The Madras Army in the Northern Circars, 1832-1833: Pacification and Professionalism", (doktora tezi, Duke University, 1982), iç güvenlik ile sahra harekâtları arasındaki artan uyumsuzluğa ilişkin mükemmel bir vaka araştırmasıdır.

70 Lawrence James dönemin askeri dinamiğini *Raj: The Making and Unmaking of British India*'da (New York, 1977, s. 119-47) araştırır. Ayrıca bkz. D. George Boyce, "From Assaye to the *Assaye*: Reflections on British Government, Force, and Moral Authority in India", *The Journal of Military History* 63 (1999), 643-68.

71 Bu dönemdeki *troupes de la marine*, ilk kez 1859'da deniz kuvvetleriyle birlikte genellikle deniz ve liman görevlerini yerine getirmek için örgütlenen *fusiliers marins* ile karıştırılmamalıdır. Bunlar XXII/Soğuk Savaş çağının ABD deniz birlikleri gibi amfibik savaşta uzmanlaşmış güçler de değildi. Misyonlarının ve özimgelerinin, bir elit savaş tugayı/güç projeksiyonu varlığı olarak en çok çağdaş ABD deniz piyadelerini andırması ironiktir.

72 Pierre Montagnon, *La Conquête de l'Algérie, 1830-1871* (Paris, 1986) yeni bir genel tarihtir. A. T. Sullivan, *Thomas-Robert Bugeaud, France and Algeria: 1784-1849: Power, Politics, and the Good Society* (Hamden, CT, 1983) harekâtların doğasında meydana gelen değişikliği vurgular. Cezayir'in devrimciler ve eylemciler için bir sürgün yeri olarak oynadığı rolü de belirtmek gerekir.

73 Stacey R. Davis, "Transforming the Enemy: Algerian Colonization, Imperial Clemency, and the Rehabilitation of France's 1851 Republican Insurrectionaries", doktora tezi, Yale University, 1999.

74 Anthony Clayton, *France, Soldiers, and Africa* (Londra, 1988), s. 245-6.

1864-1913 Avrupa Savaşları

1 Ayrıca bkz. Dennis Showalter, "Weapons, Technology and the Military in Metternich's Germany: A Study in Stagnation?" *Australian Journal of Politics and History*, 24 (1978), s. 227-38 ve

F. W. Kagan, *The Military Reforms of Nicholas I: The Origins of the Modern Russian Army* (New York, 1999).

2 M. Howard, *The Franco-Prussian War* (1961); Showalter, *Railroads and Rifles: Soldiers, Technology and the Unification of Germany* (Hamden, Connecticut, 1975); A. Bucholz, *Moltke and the German Wars, 1864-1871* (2001).

3 Bucholz, *Moltke, Schlieffen, and Prussian War Planning (1991)*; D. J. Hughes (der.), *Moltke on the Art of War* (Novato, California, 1993).

4 P. M. Kennedy (der.), *The War Plans of the Great Powers 1880-1914* (1979); G. Rothenberg, "Moltke, Schlieffen and the Doctrine of Strategic Envelopment", P. Paret (der.), *Makers of Modern Strategy* içinde (Princeton, 1986), s. 296-325; S. E. Miller, S. M. Lynn-Jones ve S. Van Evera (der.), *Military Strategy and the Origins of the First World War* (2. bs., Princeton, 1991); G. A. Tunstall, *Planning for War Against Russia and Serbia: Austro-Hungarian and German Military Strategies, 1871-1914* (Boulder, 1993).

5 G. Ritter, *The Schlieffen Plan: Critique of a Myth* (1958); T. Zuber, "The Schlieffen Plan Reconsidered", *War in History*, 6 (1999), s. 262-305; R. T. Foley (der.) "Schlieffen's last Kriegsspiel", *War Studies Journal*, 3 (1998), s. 117-33 ve 4 (1999), s. 97-116.

6 King's College London, Liddell Hart Archive, Hamilton belgeleri (bundan sonra KCL. Hamilton), 4/2/9, alıntılar, s. 36-7, 28-9, 35, 11, 56a.

7 H. L. Wesseling, *Soldier and Warrior: French Attitudes toward the Army and War on the Eve of the First World War* (Westport, Connecticut, 2000).

8 Hamilton'dan Yrb. Charles à Court Repington'a, 27 Şubat 1911, KCL. Hamilton 5/1/7.

9 A. Gat, *The Development of Military Thought: the Nineteenth Century* (Oxford, 1992), s. 114-72; D. Porch, *The March to the Marne: The French Army, 1871-1914* (Cambridge, 1981); J. Snyder, *The Ideology of the Offensive: Military Decision Making and the Disasters of 1914* (Ithaca, New York, 1984); R. A. Prete, "The Preparation of the French Army Prior to World War I: An Historiographical Reappraisal", *Canadian Journal of History*, 26 (1991), s. 241-66.

10 Londra, Public Record Office (bundan sonra PRO), War Office 106/6187, s. 77.

11 PRO. 30/40/13, s. 62.

12 J. A. Grant, *Big Business in Russia: The Putilov Company in Late Imperial Russia, 1868-1917* (Pittsburgh, 1999).

13 K. Neilson, "Russia", K. Wilson (der.), *Decision for War, 1914* içinde (1995), s. 102.

14 N. Ferguson, "Germany and the Origins of the First World War: New Perspectives", *Historical Journal*, 35 (1992), s. 733.

15 K. D. Moll, *The Influence of History upon Seapower 1865-1914* (Stanford, 1968), s. 37-40.

16 W. H. McNeill, *The Pursuit of Power, Technology, Armed Force, and Society since A. D. 1000* (Oxford, 1982), s. 237-8, 265-7.

17 I. McCallum, *Blood Brothers: Hiram and Hudson Maxim – Pioneers of Modern Warfare* (1999)

18 KCL. Hamilton 1/3/3, s. 166.

19 D. E. Showalter, "Marching in Step: Technology and Metalité for Artillery, 1848-1914", S. C. Chiabotti (der.), *Tooling for War: Military Transformation in the Industrial Age* içinde (Chicago, 1996), s. 27-48.

20 J. Smith, *The Spanish-American War* (1994).
21 KCL. Hamilton 4/2/9, s. 10.
22 W.Nasson, *The South African War, 1899-1902* (1999).
23 Hamilton'dan Savaş Bakanı Richard Haldane'ye, 1 Eylül 1909, KCL. Hamilton 4/2/6, s. 5.
24 KCL. Hamilton 4/2/9, s. 10.
25 KCL. Hamilton 4/2/9, s. 10.
26 Hamilton'dan Repington'a, 16 Kasım 1910, KCL. Hamilton 5/1/7.
27 Hamilton'dan Erskine Childers'e, 30 Ekim 1910, KCL. Hamilton 5/1/8.
28 G. C. Cox, "Of Aphorisms, Lessons, and Paradigms: Comparing the British and German Official Histories of the Russo-Japanese War", *Journal of Military History*, 66 (1992), s. 389-401; S. P. MacKenzie, "Willpower or Firepower? The Unlearned Military Lessons of the Russo-Japanese War", D. Wells ve S. Wilson (der.), *The Russo-Japanese War in Cultural Perspectives, 1904-1905* içinde (1999), s. 36-7.
29 M. Hoard, "Men Against Fire: The Doctrine of the Offensive in 1914", P. Paret *et al.* (der.), *Makers of Modern Strategy from Machiavelli to the Nuclear Age* içinde (Princeton, 1986), s. 510-26.
30 D. Hermann, *The Arming of Europe and the Making of the Firs World War* (Princeton, 1996); D. Stevenson, *Armaments and the Coming of War. Europe, 1904-1914* (Oxford, 1996).
31 J. M. B. Lyon, " 'A Peasant Mob': The Serbian Army on the Eve of the Great War", *Journal of Military History*, 61 (1997), s. 493.
32 P. Gatrell, *Government, Industry and Rearmament in Russia, 1900-1914: The Last Argument of Tsarism* (Cambridge, 1994). Daha olumlu bir görüş için bk. B. W. Menning, *Bayonets Before Bullets: The Imperial Russian Army, 1861-1914* (Bloomington, Indiana, 1993).
33 R. Hall, *The Balkan Wars 1912-1913. Prelude to the First World War* (2000).

Birinci Dünya Savaşı

1 Bkz. David G. Hermann, *The Arming of Europe and the Making of the First World War* (Princeton, NJ, 1996).
2 Yakınlarda yapılan pek çok araştırma toplumsal gerilimlerin doğasını ele alır. Bkz. Robert J. W. Evans ve Hartmut Pogge von Strandmann, *The Coming of the First World War* (Oxford, 1988).
3 Bernadotte E. Schmitt ve Harold C. Vedeler, *The World in the Crucible, 1914-1919* (New York, 1984), s. 28.
4 Herrmann, *The Arming of Europe*, s. 195-6.
5 Gary P. Cox, "Schlieffen Planı", *The European Powers in the First World War, An Encyclopedia*. Der. Spencer C. Tucker (New York, 1996), s. 633-5.
6 Gerhard Ritter, *The Schlieffen Plan: Critique of a Myth* (New York, 1958).
7 Marne Meydan Savaşı için bkz. Henri Isselin, *The Battle of the Marne* (Garden City, NY, 1966).
8 Dardanelles Commission, *Final Report* (Londra, 1919); Robert Rhodes James, *Gallipoli, The History of a Noble Blunder* (New york, 1965); ve Alan Moorehead, *Gallipoli* (New York, 1956).
9 Bkz. Georges Blond, *Verdun* (Londra, 1976) ve Alistair Horne, *The Price of Glory. Verdun, 1916* (New York, 1962); ayrıca bkz. William Hermanns, *The Holocaust. From a Survivor of Verdun* (New York, 1972).
10 Lyn Macdonald, *Somme* (Londra, 1983); Martin Middlebrook, *Firs Day on the Somme* (New York, 1972).

11 Doğu'da savaşa ilişkin genel bir inceleme için bkz. Norman Stone, *The Eastern Front, 1914-1917* (New York, 1975).

12 Denizlerde Birinci Dünya Savaşı konusunda en iyi tek ciltlik tarih olarak bkz. Paul G. Halpern, *A Naval History of World War I* (Annapolis, MD, 1994).

13 Bkz. Geoffrey M. Bennett, *The Battle of Jutland* (Philadelphia, 1964).

14 Hubert C. Johnson, *Breakthrough! Tactics, Technology and the Search for Victory on the Western Front in World War I* (Novato, CA, 1994), s. 17; Peter Simkins, *World War I. The Western Front* (New York, 1991), s. 87-8.

15 İngiliz Ordusu'nda toplam oran, top ve havan topu mermisi için % 58, makineli tüfek ve tüfek mermisi için % 39'un biraz altındaydı. Sinkins, *World War I*, s. 124.

16 Boyd Dastrup, *King of Battle: A Branch History of the US Army's Field Artillery* (Fort Monroe, VA, 1992), s. 126-9.

17 Johnson, *Breakthrough!*, s. 4; Boyd Dastrup, *The Field Artillery: History and Sourcebook* (Westport, CT, 1994), s. 44-5. Ayrıca bkz. Bruce I. Gudmundsson, *On Artillery* (Westport, CT, 1993).

18 Philip J. Haythornthwaite, *World War One Source Book* (Londra, 1992), s. 181; David T. Zabecki, *Steel Wind. Colonel Georg Bruchmüller and the British of Modern Artillery* (Westport, CT, 1995), s. 7 ve 10; Randal Gray, *Chronicle of the First World War* (New York, 1991); II: 284.

19 Savaşta taktik ve teknolojiye ilişkin bir tartışma için bkz. Johnson, *Breakthrough!*

20 Martin Van Creveld, *Supplying War: Logistics from Wallenstein to Patton* (Londra, 1977), s. 110.

21 Robert Gardiner (der.), *The Eclipse of the Big Gun. The Warship 1906-45* (Annapolis, MD, 1992), s. 15.

22 *Ibid.*, s. 15-17.

23 Erken denizaltılara ilişkin tartışmalar için bkz. Spencer C. Tucker, *Handbook of the 19th Century Naval Warfare* (Stroud, 2000), s. 173-185.

24 Hermann, *The Arming of Europe and the Making of the First World War*, s. 70-4; Correlli Barnett, *The Great War* (New York, 1980), s. 133.

25 Robert Cowley, "The Somme: The Last 140 Days," *MHQ: The Quarterly Journal of Military History*, C. VII, No. 4, Yaz 1995: 81; Winston S. Churchill, *The World Crisis*, 6 c. (New York, 1923-31), III: 185-7; A. J. Smithers, *Cambrai. The First Great Tank Battle 1917* (Londra, 1992), s. 37-53.

26 John F. Votaw, "tanks", *The European Powers in the First World War*, s. 684-5; Smithers, *Cambrai*, s. 49-40; Prior and Wilson, *Command on the Western Front*, s. 228-9.

27 Churchill, *The World Crisis*, III: 186.

28 Barnett, *The Great War*, s. 84.

29 Johnson, *Breakthrough!*, s. 170-3.

30 *Ibid.*, s. 71, 119-21 ve 124.

31 Gray, *Chronicle of the First World War*, II: 297.

32 Theodore Roscoe, *On the Seas and in the Skies. A History of the U. S. Navy's Air Power* (New York, 1970), s. 27-31.

33 Anthony Livesey, *The Historical Atlas of World War I* (New York, 1994), s. 15.

34 Gray, *Chronicle of the First World War*, I: 284; II: 290.

35 Richard P. Hallion, *Rise of Fighter Aircraft 1914-1918* (Annapolis, MD, 1984), s. 8-13.

36 Lee Kenneth, *The First Air War, 1914-1918* (New York, 1991), s. 94 ve 170.

37 *Ibid.*, s. 50 ve 219.
38 *Ibid.*, s. 48-53.
39 Earl H. Tilford, Jr, "Air Warfare, Strategic Bombing", *The European Powers in the First World War*, s. 14.
40 Raymond H. Fredette, *The Sky on Fire. The First Battle of Britain 1917-1918 and the Birth of the Royal Air Force* (New York, 1976), s. 157, 221-6.
41 R. D. Layman, *Naval Aviation in the First World War. Its Impact and Influence* (Annapolis, MD, 1996).
42 Stanley Sandler, "Warships, Aircraft Carriers", *The European Powers in the First World War*, s. 731-2.
43 Livesey, *The Historical Atlas of World War I*, s. 156.
44 William Moore, *Gas Attack: Chemical Warfare, 1915 to the Present Day* (Londra, 1987), s. 11.
45 William R. Griffiths, *The Great War* (Wayne, NJ, 1986), s. 67.
46 Moore, *Gas Attack*, s. 1-2; 23-5; Griffiths, *The Great War*, s. 67.
47 Moore, *Gas Attack*, s.72-85.
48 Simkins, *World War I*, s. 68.
49 Augustin M. Prentiss, *Chemicals in War* (New York, 1937), s. 661-2.
50 Gray, *Chronicle of the First World War I*, I: 287.
51 Bohon, "Brusilov Offensive", *The European Powers in the First World War*, s. 145-7; Brusilov, *A Soldier's Note-Book*, s. 218-43.
52 Yanıltıcı bir isim. Aslında çizgisel taktiklerin terk edilmesini ilk öneren, 1915'te konuya ilişkin bir broşür yazan Fransız Yüzbaşı André Laffargue idi. Bunlara daha doğru bir ifadeyle "sızma taktikleri" ya da "fırtına birliği taktikleri" denilmeliydi. Bkz. Zabecki, *Steel Wind*, s. 23 ve Bruce I. Gudmundsson, *Stormtroop Tactics. Innovation in the German Army, 1914-1918* (Westport, CT, 1995).
53 Bkz. Erwin Rommel, *Infantry Attacks*, çev. G. E. Kidde (Washington, 1944), s. 168-207. Ayrıca bkz. Gudmundsson, *Stormtroop Tactics*.
54 Griffiths, *The Great War*, s. 132-7.
55 Bu konuda bkz. Arthur Mendel, "On Interpreting the Fate of Imperial Russia", Theofanis George Stavrou (der), *Russia Under the Last Tsar* içinde (Minneapolis, 1969).

1917-39 Avrupa'da İç Savaş: Rusya ve İspanya'da Kızıllar Beyazlara Karşı

1 Bu yazı boyunca açıklığa kavuşturulacağı gibi, bu çatışmalar sadece bir "Kızıllar"a karşı "Beyazlar" mücadelesi olmanın çok ötesindeki karmaşık fenomenlerdi.
2 Rusya'da yaşanan olayların anlatısında, Sovyet hükümetinin Avrupa takvimine döndüğü 31 Ocak 1918 (14 Şubat) gününe kadar, Batı takvimini on üç gün geriden izleyen Jülyen Takvimi dikkate alınacaktır.
3 O. Figes, *A People's Tragedy* (Londra, 1996), s. 408-19.
4 J. Bradley, *Civil War in Russia, 1917-20* (Londra, 1975), s. 22-3.
5 Olayların anlatısı için bkz. John Reed, *Ten Days that Shook the World* (New York, 1986), s. 181-218, 252.
6 Buna "demiryolu savaşı" deniliyordu. Bkz. E. Mawsdley, *The Russian Civil War* (Londra, 1987), s. 16-30.
7 Bradley, *op. cit.*, s. 37-9.
8 J. D. White, *The Russian Revolution, 1917-21*, 2 c. (Londra, 1994), s. 179-80.

9 W. H. Chamberlin, *The Russian Revolution, 1917-21*, 2 c (Oxford, 1987), c. 1, s. 403.

10 O. Figes, *Peasant Russia, Civil War. The Volga Countryside in the Revolution, 1917-21* (Oxford, 1989), s. 4.

11 R. Pipes, *Russia under the Bolshevik Regime, 1919-24* (Londra, 1994), s. 10-11.

12 J. Smele, *Civil War in Siberia. The Anti-Bolshevik Government of Admiral Kolchak, 1918-20* (Cambridge, 1996)

13 Chamberlin, *op. cit.*, c. 2, s. 134-48, 242-65, 320-33. Beyazlar açısından askeri sonuç için bkz. Denikin'in anıları, *The White Army* (Cambridge, 1992).

14 Mawdsley, *op. cit.*, s. 196-200.

15 Smele, *op. cit.*, s. 234-5.

16 *Ibid.*, s. 677.

17 Bradley, *op. cit.*, s. 166.

18 Figes, *Peasant Russia*, s. 162-5; Smele, *op. cit.*, s. 195-8.

19 C. Read, *From Tsar to Soviets. The Russian People and their Revolution, 1917-21* (Londra, 1996), s. 196.

20 Yudeniç'in Petrograd'a yürüyüşü sırasında birkaç tankın görünmesi savunmadaki Kızıllarda panik yarattı. Birkaç İngiliz tankı da Denikin'in Mayıs 1919 saldırısının başlangıcında sersemletici bir etki yaratmıştı. Bu örneklere göre, büyük sayılarla kullanılsalardı tanklar hayati bir etki yaratabilirlerdi.

21 Britanya daha sürekli bir yardım sağladı. Diplomatik bakış açısından ve geçmişteki iktisadi çıkarları ve siyasal ittifakından ötürü Sovyetler Birliği'nin en öfkeli düşmanı Fransa'ydı. Ekim 1918 ile Ekim 1919 arasında Kolçak'a sağlanan İngiliz askeri yardımı, 97.000 ton ikmal maddesinden oluştu. Bu miktar, 600.000 tüfeği, 6381 makineli tüfeği, 192 sahra toplunu, 346 milyon küçük çaplı silah mühimmatını ve 200.000'den fazla üniformayı kapsıyordu. Denikin, 1919 boyunca 198 000 tüfek, 6200 makineli tüfek ve 500.000 küçük çaplı silah mühimmatı aldı. İngiliz mürettebatın kullandığı bazı uçak ve tanklar da verildi. Pipes, *op. cit.*, s. 66-79; Mawdsley, *op. cit.*, s. 144, 167.

22 Smele, *op. cit.*, s. 192.

23 Pipes, *op.cit.*, s. 9-10.

24 Bradley, *op. cit.*, s. 167-8, 181-2.

25 O. Figes, "The Red Army and Mass Mobilization during the Russian Civil War", *Past and Present*, no. 129 (Kasım 1990), s. 168-211.

26 Chamberlin, *op. cit.*, C. 2, s. 19, 238.

27 Mawdsley, *op. cit.*, s. 181, 274-5.

28 En önemli kırsal ayaklanmaların bazıları iç savaşın sonunda gerçekleşti. Köylüler savaş zamanı talepleri artık yerine getirmek istemiyorlardı. Şubat 1921'de 118 yerde isyan patlak verdi. Ne var ki yeterince silahlı ve eşgüdümlü olmayan bu isyanlar kısa süre içinde bastırıldı. Read, *op. cit.*, s. 266-72.

29 K. Mc. Dermott ve J. Agnew, (Londra, 1996), s. 14-18; D. Geary, *European Labour Protest, 1848-1939* (Londra, 1984), s. 134-5.

30 H. Graham ve P. Preston (der.), *The Popular Front in Europe* (Londra, 1987), s. 1.

31 Diktatörlük silahlı kuvvetlerin içindeki gerilimleri ve rekabetleri şiddetlendirdi. Ordunun çeşitli kesimleri, Primo'nun başında olduğu geçici hükümeti sürekli bir yönetime dönüştürmesi, askeri

bütçeyi kısması, subay sistemini azaltması ve yeni bir terfi sistemi getirmesi karşısında öfkelendi. 1926'dan itibaren rejim askeri tertip ve komplolarla karşılaşmaya başladı.

32 H. Thomas, *The Spanish Civil War*, 3. bs. (Harmondsworth, 1986), s. 215-57.

33 P. Preston, *Franco* (Londra, 1993), s. 178-84.

34 P. Preston, *A Concise History of the Spanish Civil War* (Londra, 1996), s. 145, 153.

35 M. Richards, *A Time of Silence. Civil War and the Culture of Repression in Franco's Spain, 1936-1945* (Cambridge, 1994), s. 7; Preston, *Concise*, s. 160.

36 M. Alpert, "Soldiers, Politics and War", P. Preston (der.) *Revolution and War in Spain, 1931-1939* içinde (Londra, 1984), s. 210-11.

37 F. J. Romero Salvadó, *Twentieth Century Spain* (Londra, 1999), s. 114.

38 H. Graham, "Against the State: A Genealogy of the Barcelona May Days (1937)", *European History Quarterly*, c. 29, no. 4 (1999), s. 485-542.

39 Alpert, "Soldiers", s. 212.

40 M. Alpert, *A New International History of the Spanish Civil War* (Londra, 1996), s. 53.

41 R. H. Whealey, *Hitler and the Spanish Civil War, 1936-39* (Lexington, 1989), s. 28-9.

42 P. Preston, "Mussolini's Spanish Adventure: From Limited Risk to War", P. Preston ve A L. Mackenzie, *The Republic Besieged. Civil War in Spain* (Edinburgh, 1996), s. 42-3.

43 Whealey, *op. cit.*, s. 14.

44 J. Lacouture, *Léon Blum* (New York, 1982), s. 305-7; J. Avilés Farré, *Pasión y farsa. Franceses y Británicos ante la Guerre Civil Española* (Madrit, 1994), s. 2-10.

45 Bkz. E. Moradiellos: "The Origins of British Non-Intervantion in the Spanish Civil War: Anglo-Spanish Relations in early 1936", *European History Quarterly*, c. 21 (1991), s. 339-61; "The Gentle General: The Official British Perception of General Franco During Spanish Civil War", Preston ve Mackenzie, *The Republic Besieged* içinde, s. 2-9.

46 G. Howson, *Arms for Spain. The Untold Story of the Spanish Civil War* (Londra, 1998), s. 55-6.

47 Moradiellos, "the Origins", s. 360.

48 T. G. Powell, *Mexico and the Spanish Civil War* (Albuquerque, 1981), s. 71.

49 D. Smyth, "We Are with You: Solidarity and Self-Interest in Soviet Policy towards Republican Spain, 1936-1939", Preston ve Mackenzie, *The Republic Besieged* içinde, s. 88-100.

50 H. Thomas, *op. cit.*, s. 463.

51 H. Graham, "War, Modernity and Reform: The Premiership of Juan Negrin", Preston ve Mckenzie (der.) *The Republic Bsieged* içinde, s. 193.

52 Howson, *op. cit.*, s. 130-1, 142.

53 Thomas, *op. cit.*, s. 982.

54 Howson, *op. cit.*, s. 74.

55 P. Preston, "Italy and Spain in Civil war and World War", P. Preston ve S. Balfour, *Spain and the Great Powers* içinde (Londra, 1999), s. 173.

56 Whealey, *op. cit.*, s. 101-2.

57 Howson, *op. cit.*, s. 107-13, 138-40, 146-52.

58 Lacouture, *op. cit.*, s. 346-9.

59 E. Moradiellos, *La perfidia de Albión. El gobierno británico y la guerra civil española* (Madrit, 1996), s. 272-81.

60 Thomas, *op. cit.*, s. 852-5.

61 Avilés, *op. cit.*, s. 177.

1939-45 İkinci Dünya Savaşı

İngilizce'deki İkinci Dünya Savaşı'na ilişkin kaynaklar çok fazladır. Yer darlığı nedeniyle burada belirtilen kaynaklar –görece daha yeni kitaplar seçilerek– kapsayıcı değil örnekleyici ölçüler içinde düzenlenmiştir.

1 Bkz. A. R. Millett ve W. Murray (der.), *Military Effectiveness*, ii, *The Interwar Period* (Boston, 1988).

2 Bu başarılı dönemde Wehrmacht için bkz. Research Institute for Military History, *Germany and the Second World War*, ii-iv (Oxford, 1991-8). Savaşa giren diğer güçlerin silahlı kuvvetleriyle bir karşılaştırma için şu kitapların ilgili bölümlerine bkz. A. R. Millett ve W. Murray (der.), *Military Effectiveness*, iii, *The Second World War* (Boston, 1988).

3 L. Grenkevich, *The Soviet Partisan Movement, 1941-1944*, D. Glantz (der.) (Londra, 1999); M. R. D. Foot, *SOE: An Outline History of the Special Operations Executive, 1940-1946* (Londra, 1984); G. Chalou, *The Secrets War: The Office of Strategic Services in World War II* (Washington, DC, 1992).

4 R. Shaffer, *Wings of Judgement: American Bombing in World War II* (New York, 1985); C. C. Crane, *Bombs, Cities and Civilians: American Airpower Strategy in World War II* (Lawrence, 1993); D. Richards, *The Hardest Victory: RAF Bomber Command in the Second World War* (Londra, 1994); S. A. Garrett, *Ethics and Air Power in World War II: The British Bombing of German Cities* (New York, 1993).

5 A. W. Vincent, *The Illusion of Victory: Fascist Propaganda and the Second World War* (New York, 1998); R. Herztein, *The War that Hitler Won: Goebbels and the Nazi News Media Campaign* (New York, 1997); R. Mackay, *The Test of War: Inside Britain, 1939-1945* (New York, 1998); J. Barber, *The Soviet Home Front, 1941-1945* (New York, 1991).

6 Bkz. örn. O. Bartow, *Hitler's Army: Soldiers, Nazis, and War in the Third Reich* (New York, 1991); J. A. Crang, *The British Army and the People's War* (Manchester, 2000).

7 Askerlerin hangi koşullarda saf değiştirdikleri konusunda bkz., örn., A. Beevor, *Stalingrad* (Londra, 1998). Saf değiştiren yüksek rütbeli kişilerin siyasal kullanımı için bkz. H. Shukman (der.), *Stalin's Generals* (Londra, 1993), bölüm 23.

8 Örn., C. D. Laurie, *The Propaganda Warriors: America's Crusade against Nazi Germany* (Lawrence, KS, 1996).

9 Bkz. D. M. Glantz, *The Role of Intelligence in Soviet Military Strategy in World War II* (Novato, CA, 1990); *British Intelligence in the Second World War* (Cambridge, 1993); Chalou, *op. cit.*

10 Bkz. M. Harrison (der.), *The Economies of World War II: Six Great Powers in International Comparison* (New York, 1998); G. T. Millet ve H. Rockoff (der.), *The Sinews of War: Essays on the Economic History of World War II* (Ames, IA, 1993); Mackay, *op. cit.*, R. Overy, *War and Economy in the Third Reich* (Oxford, 1994); H. Vatter, *The US Economy in World War II* (New York, 1985).

11 Bkz. A. F. Wilt, *War From the Top: German and British Decision Making during World War II* (Bloomington, IN, 1990); A. Bullock, *Hitler and Stalin* (Londra, 1991), bölüm 15-18; Barnett, *Hitler's Generals, passim*; B. Mueller-Hillebrand, *Germany and Its Allies in World War II: A Record of Axis Collaboration Problems* (Frederick, MY, 1980).

12 Wilt, *op. cit.*; K. Sainsbury, *Churchill and Roosevelt at War* (New York, 1994).

13 Bullock, *op. cit.*; A. Seaton, *Stalin as Military Commander* (New York, 1975).

14 Örn., bkz. D. French, *Raising Churchill's Army: The British Army and the War against Germany, 1919-1945* (Oxford, 2000); M. D. Doubler, *Closing with Enemy: How GIs Fought the War in Europe, 1944-1945* (Lawrence, KS, 1994); I. Goodrson, *Air Power at the Battlefront: Allied Close Air Support in Europe, 1943-45* (Londra, 1998); D. M. Glantz ve J. House, *When Titans Clashed: How the Red Army Stopped Hitler* (Lawrence, KS, 1995), bölüm 9-17.

15 Bkz. Shukman, *Stalin's Generals, passim*; J. Keegan (der.), *Churchill's Generals* (Londra, 1991); C. D'Este, *Patton: A Genius for War* (New York, 1995).

16 Bkz. R. Overy, *Why the Allies Won* (Londra, 1995).

1815-1960 Sömürge Savaşları

1 P. D. Curtin, *Disease and Empire: The Health of European Troops in the Conquest of Africa* (Cambridge, 1998), s. xii, 159.

2 *Ibid.*, s. 177.

3 Galliéni, *Deux Campagnes au Soudan Français, 1886-1888* (Paris, 1891), s. 626.

4 Herron (der.), *Colonial Army Systems of Netherlands, Great Britain, France, Germany, Portugal, Italy, and Belgium* (Washington, DC, 1901), s. 44.

5 M. C. Gillett, *The [US] Army Medical Department, 1865-1917, Army Historical Series* (Washington, DC, 1995), s. 67.

6 R. W. Slatta, " 'Civilization' Battles 'Barbarism': The Limits of Argentine Indian Frontier Strategies", James C. Bradford (der.), *Soldiers at the Interface: The Military and Conflict Between Cultures* içinde (College Station, Texas, 1997), s. 144.

7 Killingray, "Colonial Warfare in West Africa, 1870-1914", J. A. DeMoor ve H. L. Wesseling (der.), *Imperialism and War: Essays on Colonial War in Asia and Africa* içinde (Leiden, 1989), s. 146.

8 Alıntı, J. C. Jauffret, *Parlament, gouvernement, commandement: l'armée de métier sous la 3e République, 1871-1914*, c. 2 (Vincennes, 1987), s. 1141.

9 Grosser Generalstabs, *Die Kaempfe der deutschen Truppen in Suedwestafrika auf Grund amlichten Materials bearbeitet von der Kriegsgeschichtlichen Abteilung I des grossen Generalstabs*, c. 2 (Berlin, 1907), s. 300.

10 J. E. Alvarez, "Between Gallipoli and D-Day: Alhucemas 1925", *Journal of Military History* 63, 1 (Ocak 1999): 81 n. 15.

11 Alıntı, Stanley Karnow, *Vietnam, A History: The First Complete Account of Vietnam at War* (New York, 1983), s. 169.

Deniz Gücü ve Deniz Savaşları

1 Andrew J. Lambert, "Introduction of Steam," *Steam, Steel and Shellfire: The Steam Warship 1815-1905* içinde, der. Robert Gardiner (Londra, 1992), s. 19-20; Douglas Dakin, *British and American Philhellenes during the War of Greek Independence, 1821-33* (Selanik, 1955), 124-6, 137.

2 Lambert, "Introduction of Steam", s. 17-23, 29; Debis Griffiths, "Warship Machinery", *Steam, Steel and Shellfire: The Steam Warship 1815-1905* içinde, der. Robert Gardiner (Londra, 1992), s. 170.

3 Lambert, "Introduction of Steam", s. 19; Maurice Dupont ve Ètienne Taillemite, *Les guerres navales françaises: du Moyen Afe à la guerre du Golfe* (Paris, 1995), s. 227-33.

4 Andrew J. Lambert, *Battleships in Transition: The Creation of the Steam Battlefleet, 1815-1860* (Annapolis, Maryland, 1984), s. 19; *idem*, "Introduction of Steam", s. 23-4; David K. Brown, *Paddle Warships: The Earliest Steam Powered Fighting Ships, 1815-1850* (Londra, 1993), s. 79; Griffiths, "Warship Machinery", s. 170.

5 Andrew J. Lambert, "The Screw Propeller Warship", *Steam, Steel and Shellfire: The Steam Warship 1815-1905* içinde, der. Robert Gardiner (Londra, 1992), s. 35, 43; Brown, *Paddle Warship*, s. 48.

6 C. I. Hamilton, *Anglo-French Naval Rivalry, 1840-1870* (Oxford, 1993), s. 37, 42-3, 51-3; Andrew J. Lambert, *The Last Sailing Battlefleet: Maintaining Naval Mastery, 1815-1850* (Londra, 1991), s. 90; *idem*, "The Screw Propeller Warship", 36-40, 46; *idem*, *Battleships in Transition*, s. 124, 138, 140.

7 Anthony J. Watts, *The Imperial Russian Navy* (Londra, 1990), s. 12-13; F. N. Gromov (der.), *Tri Veka Rossiiskogo Flota* (St. Petersburg, 1996), c. 1, s. 191-2; Bernd Langensiepen ve Ahmet Güleryüz, *The Ottoman Steam Navy, 1828-1923*, der. ve çev. James Cooper (Annapolis, Maryland, 1995), s. 4, 193. Andrew J. Lambert, *The Crimean War: British Grand Strategy Against Russia, 1853-56* (Manchester, 1991), s. 60 ve *idem*, *Battleships in Transition*, s. 92'de, Rusların Türk-Mısır filosunu altı saatte imha ettiklerine işaret ederek sağlam mermi kullanan uzman bir topçunun Sinop'ta aynı sonucu alabileceğini öne sürer.

8 Andrew J. Lambert, "Iron Hulls and Armour Plate", *Steam, Steel and Shellfire: The Steam Warship 1815-1905* içinde, der. Robert Gardiner (Londra, 1992), s. 52, batarya performansının "fazla abartılı" olduğu öne sürülmüştür. Ayrıca bkz. James Phinney Baxter, *The Introduction of the Ironclad Warship* (Cambridge, Massachusetts, 1933), s. 78-86; Watts, *The Imperial Russian Navy*, s. 13.

9 Lambert, "Iron Hulls and Armour Plate", s. 53.

10 Lambert, "the Screw Propeller Warship", s. 41, 46; *idem*, *Battleships in Transition*, s. 65, 122-47.

11 Lambert, *Battleships in Transition*, s. 101, 122-43; *idem*, "Iron Hulls and Armour Plate", s. 53-4; *Convoy's All the World's Fighting Ships, 1860-1905* içinde (Londra, 1979), s. 286-7.

12 David K. Brown, *Warrior to Dreadnought: Warship Development, 1860-1905* (Londra, 1997), s. 12-13; Lambert, "Iron Hulls and Armour Plate", s. 55-8; *Conway, 1860-1905*, s. 7-13.

13 David K. Brown, "The Era of Uncertainty, 1863-1878", *Steam, Steel and Shellfire: The Steam Warship 1815-1905* içinde, der. Robert Gardiner (Londra, 1992), s. 76-8; *Conway 1860-1905*, s. 4-5, 12-18.

14 Lawrence Sondhaus, *The Habsburg Empire and the Sea: Austrian Naval Policy, 1797-1866* (West Lafayette, Indiana, 1989), s. 256-6.

15 James J. Tritten, "Doctrine and Fleet Tactics in the Royal Navy", *A Doctrine Reader: The Navies of the United States, Great Britain, France, Italy, and Spain* içinde, der. James J. Tritten ve Luigi Donolo (Newport, RI, 1995), s. 21; *idem*, "Navy and Military Doctrine in France", s. 54.

16 Langensiepen ve Güleryüz, *The Ottoman Steam Navy*, s. 5-7, 162; Gromov, *Tri Veka Rossiiskogo Flota*, 1:252-3; Watts, *The Imperial Russian Navy*, s. 15-16. Whitehead firması için bkz. Antonio Caali ve Marina Cattaruzza, *Sotto i mari del mondo: La Whitehead, 1875-1990* (Roma, 1990).

17 John Roberts, "Warships of Steel, 1879-1889", *Steam, Steel and Shellfire: The Steam Warship 1815-1905* içinde, der. Robert Gardiner (Londra, 1992), s. 107.

18 Griffiths, "Warship Machinery", s. 176-7.

19 John Campbell, "Naval Armaments and Armour", *Steam, Steel and Shellfire: The Steam Warship 1815-1905* içinde, der. Robert Gardiner (Londra, 1992), s. 163; Griffiths, "Warship Machinery", s. 177.

20 John Roberts, "The Pre-Dreadnought Age, 1890-1905", *Steam, Steel and Shellfire: The Steam Warship 1815-1905*, der. Robert Gardiner (Londra, 1992), s. 113.

21 Lawrence Sondhaus, *Preparing for Weltpolitik: German Sea Power before the Tirpitz Era* (Annapolis, Maryland, 1997), s. 221-5.

22 Lawrence Sondhaus, *The Naval Policy of Austria-Hungary, 1867-1918: Navalism, Industrial Development, and the Politics of Dualism* (West Lafayette, Indiana, 1994), s. 170-86.

23 Watts, *The Imperial Russian Navy*, s. 22-3; David C. Evans ve Mark R. Peattie, *Kaigun: Strategy, Tactics, and Technology in the Imperial Japanese Navy, 1887-1941* (Annapolis, Maryland, 1997), s. 119-24.

24 Charles H. Fairbanks Jr., "The Origins of the Dreadnought Revolution: A Historiographical Essay", *International History Review*, xiii (1991), s. 262.

25 Aksi belirtilmedikçe, bundan sonraki birkaç paragrafta şu kaynaklardan yararlanılmıştır: Nicholas Lambert, "Admiral Sir John Fisher and the Concept of Flotilla Defence, 1904-1909", *Journal of Military History*, lix (1995), s. 641-60; Jon Tetsuro Sumida, *In Defence of Naval Supremacy: Finance, Technology and British Naval Policy, 1889-1914* (Boston, 1989), s. 50-61; *idem*, "Sir John Fisher and the Dreadnought: The Sources of Naval Mythology", *Journal of Military History*, lix (1995), s. 620 ve *passim*; Campbell, "Naval Armaments and Armour", s. 165; Griffiths, "Warship Machinery", s. 178.

26 Sumida, *In Defence of Naval Supremacy*, s. 358.

27 Savaşa ilişkin pek çok İngilizce değerlendirmenin en yenisi: Keith Yates, *Flawed Victory: Jutland 1916* (Londra, 2000). Alman bakış açısından, bkz. Holger H. Herwig, *'Luxury' Fleet: The Imperial German Navy, 1888-1918*, düzeltilmiş bs. (Atlantic Ghighlands, NJ, 1987), s. 178-89.

28 Bkz. Erik Goldstein ve John H. Maurer, *The Washington Naval Conference: Naval Rivalry, East Asian Stability, and the Road to Pearl Harbor* (Illford, 1994).

29 Joseph A. Maiolo, *The Royal Navy and Nazi Germany, 1933-1939; A Study in Appeasement and the Origins of the Second World War* (Londra, 1998), s. 12, 15; Ernest Andrade Jr, "The Crusier Controversy in Naval Limitations Negotiations, 1922-1936", *Military Affairs*, xlviii (1984), s. 113-20.

30 Herwig, *"Luxury" Fleet*, s. 247, 291.

31 Richard Dean Burns, "Regulating Submarine Warfare, 1921-41; A Case Study in Arms Control and Limited War", *Military Affairs, xxxv* (1971), s. 57-8; Henri Legohérel, *Histoire de la Marine française* (Paris, 1999), s. 105-6.

32 Bkz. Maiolo, *The Royal Navy and Nazi Germany, passim*; Tobias R. Philbin III, *The Lure of Neptune: German Soviet Naval Collaboration and Ambitions, 1919-1941* (Columbia, SC, 1994), s. 23-37.

33 Alman sayıları: James L. George, *History of Warships: From Ancient Times to the Twenty-first Century* (Annapolis, Maryland, 1998), s. 164; Sovyet sayıları: I. V. Kasatonov, *Tri Veka Rossiiskogo Flota*, 3:12.

34 Arthur J. Marder, *From the Dardanelles to Oran: Studies of the Royal Navy in War and Peace, 1915-1940* (Londra, 1974), s. 180-2; Sovyet sayıları: Kasatonov, *Tri Veka Rossiiskogo Flota*, 3:12.

35 Marder, *From the Dardanelles to Oran*, s. 253-8; James J. Sadkovich, *The Italian Navy in World War II (Westport*, CT, 1994), s. 90-5; Graham Rhys-Jones, *The Loss of the Bismarck: An Avoidable Disaster* (Londra, 1999), *passim*.

36 George, *History of Warships*, s. 145.

37 Michael Gannon, *Operation Drumbeat* (New York, 1990), xxi, s. 417.

38 Paul M. Kennedy, *The Rise and Fall of British Naval Mastery* (Londra, 1976), s. 302, 333, 39. Ibid., s. 303.

39 George, *History of Warships*, s. 184-5; Sadkovich, *Italian Navy*, s. 290-1.

40 Eric Grove ve Geoffrey Till, "Anglo-American Maritime Strategy in the Era of Massive Retaliation, 1945-60", *Maritime Strategy and Balance of Power: Britain and America in the Twentieth Century* içinde, der. John B. Hattendorf ve Robert S. Jordan (New York, 1989), s. 286-99.

41 Joel J. Sokolsky, "Anglo-American Maritime Strategy in the Era of Flexible Response, 1960-1980", *Maritime Strategy and Balance of Power: Britain and America in the Twentieth Century* içinde, der. John B. Hattendorf ve Robert S. Jordan (New York, 1989), s. 311-2, 317.

42 Gorge, *History of Warships*, s. 181, 189-94; Legohérel, *Histoire de la Marine française*, s. 119-21; Hugh Thomas, *Suez* (New York, 1966), s. 123-49; Grove ve Till, "Anglo-American Maritime Strategy, 1945-60", s. 296, 299.

43 "Submarines of the Royal Navy" www.argonet.co.uk, 28 Ekim 2000

44 "World Navies Today",www.hazegray.org/worldnav/europe/france.htm, 28 Ekim 2000.

45 David K. Brown, *The Royal Navy and the Falklands War* (Londra, 1987).

46 George E. Hudson, "Soviet Naval Doctrine and Soviet Politics, 1953-1975", *World Politics*, xxix (1976), s. 90-113; Norman Polmar, *The Naval Institute Guide to the Soviet Navy*, 5. bs (Annapolis, Maryland, 1991), s. 16, 39-40, 135-45.

47 Polmar, The Naval Institute Guide to the Soviet Navy, s. 148-9. Burada *Kirov*'lara "savaş kruvazörleri" denilmektedir.

48 Kennedy, *Rise and Fall of British Naval Mastery*, s. 333; Polmar, *The Naval Institute Guide to the Soviet Navy*, s. 96-7.

49 Polmar, *The Naval Institute Guide to the Soviet Navy*, s. 2-4.

50 A. D. Baker III, "World Navies in Review", US Naval Institute *Proceedings*, cxxvi/3 (Mart 2000), s. 35; "World Navies Today", www.hazegray.org/worldnav/europe/ukraine.htm, 28 Ekim 2000.

51 Sayılar: "World Navies Today", www.hazegray.org/worldnav/russia 28 Ekim 2000.

52 Rus deniz görevlileri önceleri Kursk'un, onu gizlice izleyen yabancı (ABD) bir denizaltıyla çarpıştığını iddia ettiler. Bkz. Norman Friedman, "What Happened to the *Kursk*?", US Naval Institute *Proceedings*, cxxvi/10 (Ekim 2000), s. 4-6.

53 Baker, "World Navies in Review", s. 34-7; "Submarines of the Royal Navy", www.argonet.co.uk, 28 Ekim 2000.

54 Richard Cobbold, "Kosovo: What the Navies Did", US Naval Institute *Proceedings*, cxxv/10 (Ekim 199), s. 87.

55 Thomas E. Engevall, "Swedish Navy Mixes Evolution and Revolution to Launch Stealth Multimission Corvett", US Naval Institute *Proceedings*, cxxv/3 (Mart 1999), s. 60-2.

56 Kit Bonner, "Naval Propulsion for the 21st Century: The Azipod System", US Naval Institute *Proceedings*, cxxv/8 (Ağustos 1999), s. 74-6.

1945-2000 Avrupa'da Savaşın Dönüşümü

1 Bkz. M. Kaldor, *New and Old Wars, Organised Violence in the Global Era* (Cambridge, 1999); C. Hables Gray, *Postmodern War: The New Politics of Conflict* (Londra, 1997); S. Woodward, "Failed States: Warlordism and Tribal Warfare", *Naval War College Review*, c. LII, no. 2, (Bahar 1999);

Mark Duffield, "Post-Modern Conflict: Warlords Post Adjustment States and Private Protection", *Civil Wars*, c. 1, no. 1, (Bahar 1998).

2 G. Parker, *The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West, 1500-1800* (Cambridge, 1988).

3 H. Strachan, *European Armies and the Conduct of War* (Londra, 1983), s. 38-90.

4 S. Naveh, *In Pursuit of Military Excellence: The Evolution of Operational Theory* (Londra, 1997), s. 30-61.

5 N. Davies, *Europe. A History* (Londra, 1997), s. 1005.

6 K. J. Holsti, *Peace and War: armed conflicts and international order 1648-1989* (Cambridge, 1991), s. 285-9.

7 M. Gareev, *If War Comes Tomorrow: The Contours of Future Armed Conflict* (Londra, 1998).

8 J. Ce, "The Utility of Force in a world of Scarcity", International Security, c. 22, no. 3 (Kış 1997/98), s. 143.

9 M. Mandelbaum, "Is Major War Obsolete?" *Survival*, c. 40, no. 4, Kış 1998-9, s. 24-5.

10 F. Fukuyama, *The End of History and the Last Mab* (Londra, 1992).

11 R. Kaplan, *Balkan Ghosts: a Journay through History* (New York, 1993).

12 W. W. Hagen, " 'The Balkans' Lethal Nationalism", *Foreign Affairs*, Temmuz/Ağustos 1999, s. 52-64.

13 M. Ignatieff, *The Warrior's Honour: Ethnic War and the Modern Conscince* (Londra, 1998), s. 34-41.

14 S. L. Burg ve P. S. Shoup, *The War in Bosnia Herzegovina: Ethnic Conflict and Intnational Intervention* (New York, 1999), s. 5.

15 S. Huntington, "The Clash of Civilisations", *Foreign Affairs*, C. 71, No. 3, Yaz 1993.

16 B. Barber, *Jihad versus McWorld* (New York, 1995).

17 R. Kaplan, *The Ends of the Earth: A Journey at the Dawn of the 21st Century* (New York, 1996).

18 M. Kaldor, *New and Old Wars* (Londra, 1999), s. 5.

19 *Ibid.*, s. 5.

20 C. Bellamy, *Knights in White Armour: The New Art of War and Peace* (Londra, 1997), s. 30-4.

21 W. P. Strobel, "The Media and US Policies Toward Intervention: A Closer Look at the CNN Effect", C. A. Croker *et al. Managing Glogal Chaos: Sources and Responses to International Conflict* içinde (Washington, DC: US Institute of Peace Press, 1996), s. 357-76. Ayrıca bkz. S. Badsey, "The Influence of the Media on Recent British Military Operations", I. Steward ve S. Carrauthers, (der.), *War Culture and the Media* içinde , Trowbridge, 1996), s. 5-21.

22 M. Ignatieff, *The Warrior's Honor: Ethnic War and the Modern Conscience* (Londra, 1998), s. 21.

23 M. Hudson ve J. Stainer, *War and the Media* (Bodmin, 1997), s. 279.

24 *Ibid.*, s. 283.

25 ABD'nin Bosna'daki çatışmada hayati bir ulusal çıkarının olmayışına ilişkin derin bir tartışma için bkz. B. D. Barkey, "Bosnia: A Question of Intervention", *Strategic Review*, Güz 1993, s. 48-59.

26 *International Herald Tribune*, 26 Ekim 1992.

27 S. Badsey, "The influence of the media on recent British military operations", I. Steward ve S. Carruthers (der.), *War Culture and the Media* içinde (Townbridge, 1996), s. 3.

28 S. Badsey, "The influence of the media on recent British military operations", I. Steward ve S. Carruthers (der.) *War Culture and the Media* içinde (Trowbridge, 1996), s. 6.

29 M. Kaldor, *New and Old Wars* (1999), s. 5.

30 *Ibid.*, s. 8.

31 S. L. Burg ve P. S. Shoup, *The War in Bosnia* (1999), s. 39.

32 M. van Creveld, *The Transformation of War* (New York, 1991), s. 20-1.
33 M. van Creveld, *The Transformation of War* (New York, 1991).
34 Bkz. A. Roberts, "Crisis in UN Peacekeeping" ve J. MacKinley, "Improving Multifunctional Forces", *Survival*, c. 36, Güz 1994.
35 General Lewis MacKenzie, *Peacekeeper: The Road to Sarajevo* (Vancouver, 1993), s. 201.
36 E. Luttwak, "Toward Post-Heroic Warfare", *Foreign Affairs*, C. 74, No.3, Mayıs/Haziran 1995, s. 114.
37 T. Noackaitis, *Peace Operations and Intrastate Conflicts: The Sword or the Olive Branch* (Londra, 1999), s. 90.
38 *Ibid.*
39 *Ibid.*
40 General Sir Michael Rose, *Fighting for Peace* (Londra, 1998), s. 200.
41 Bu terim 1980'lerin başında Kaldor tarafından savaşta pek az avantaj sağlayan, teknik olarak karmaşık ve pahalı silahları betimlemek için kullanıldı. Bkz. *Baroque Arsenal* (Londra, 1982).
42 C. De-Jonge Oudrat, "Bosnia", D. C. F. Daniel ve B. Hayes (der.), *Coercive Inducement and the Containment of International Crises* içinde (Washington, DC, 1999), s. 71.
43 S. L. Burg ve P. Shoup, *The War in Bosnia* (1999), s. 352.
44 T. Ripley, *Operation Deliberate Force: The Campaign in Bosnia 1995* (Lancaster, 1999), s. 167.
45 *Ibid.*, s. 169.
46 *Ibid.*, s. 207.
47 T. Ripley, *Operation Deliberate Force* (Lanchaster, 1999), s. 268.
48 *Ibid.*, s. 21.
49 M. C. McLaughlin, "Assessing the Effectiveness of Deliberate Force: Harnessing the Political-Military Connection", Albay Robert Owen (der.), *Deliberate Force: A Case Study in Effective Air Campaigning* içinde (Maxwell Air Force Base, Alabama, 2000), s. 193.
50 R. Holbrooke, *To End a War* (New York, 1999), s. 104.
51 *Ibid.*, s. 119.
52 *Ibid.*, s. 149.
53 General M. Rose, *Fighting For Peace*, s. 240.
54 C. Bellamy, *Spiral Through Time: Beyond Conflict Intensity SCSI Occasional Paper*, No. 35, (Ağustos 1998), s. 31-8.
55 Army Field Manual C. 5, Operations other than War Part 2, *Wider Peacekeeping* (Londra, 1995). Ayrıca bkz. Permanent Joint Head Quarters, *Peace Support Operations* Joint Warfare publication 350, (Nortrhwood, 1999).
56 PJHQ, *Peace Support Operations*, s. 3-5 ve 3-6.
57 E. Luttwak, "Toward post Heroic Warfare", *Foreign Affairs*, C. 74, No. 3, (Mayıs-Haziran 1995), s. 110.

Katkıda Bulunanlar

Jeremy Black
Exeter Üniversitesi'nde tarih profesörü. Yayınları arasında, *War, Past, Present and Future, Western Warfare 1775-1882* ve *War in the New Century* yer almaktadır.

Warren Chin
British Joint Services Command and Staff College'de öğretim üyesi. 1995-99'da Sabdhurst Kraliyet Askeri Akademisi Savaş Araştırmaları Bölümü'nde öğretim üyesi. 1992-95'te Londra Guildhall Üniversitesi'nde siyaset ve uluslararası siyaset dersleri verdi. Yüksek lisans ve doktorasını Londra'da, King's College'da Savaş Araştırmaları Bölümü'nde tamamladı. Kara savaşları, savaşın geleceği, silahlanma ve savunma endüstrisi konularında yazıları var. Askeri konularda devrim tarihi üzerine çalışmaktadır.

S. P. Mackenzie
South Carolina Üniversitesi'nde tarih profesörü. *The Home Guard: A Military and Political History, Politics and Military Morale: Current-Affairs and Citizenship Education in the British Army 1914-1950* ve *Revolutionary Armies in the Modern Area*'nın yazarı.

Francisco J. Romero Salvadó
Londra Guildhal Universitesi'nde Avrupa Tarihi öğretim üyesi ve savaş arası dönem İspanyol tarihi uzmanı.

Dennis Showalter
Colorado College'de tarih profesörü, Askeri Tarih Derneği eski başkanı ve *War in History*'nin editörlerinden. Yayınları arasında, *Railroads and Rifles: Soldiers, Technology, and the Unification of Germany* ve yakında çıkacak olan *Wars of German Unification* yer almaktadır.

Lawrence Sondhaus
Indianapolis Üniversitesi'nde yardımcı profesör. Yayınları arasında, *Preparing for Weltpolitik: German Sea Power before the Tirpitz Era* ve *Naval Warfare 1815-1941* yer almaktadır.

Spencer Tucker
Virginia Military Institute'te John Biggs Askeri Tarih Kürsüsü başkanı. Askeriye ve denizcilik tarihi üzerine çok sayıda kitabın yazarı ve editörü. En son kitabı, *Who's Who in Twentieth-Century Warfare*'dir.

Bruce Vandervort
Journal of Military History'nin editörü ve Virginia Military Institute'te yardımcı profesör. Yayınları arasında, *Wars of Imperial Conquest in Africa 1830-1914* yer almaktadır.

Dizin

Ab

ABD donanması 203
Afrika 9, 11, 38, 55, 56, 57, 60, 82, 89, 98, 127, 128, 130, 132, 140, 144, 152, 154, 155, 161, 163, 165, 167, 168, 169, 171, 172, 173, 174, 175, 177, 199
Afrika Kapışması 60
Afyon Savaşları 56, 162
Alman Konfederasyonu 43, 44, 64
Almanya 14, 18, 25, 26, 34, 59, 62, 63, 64, 67, 73, 74, 75, 76, 77, 79, 88, 89, 90, 91, 92, 94, 95, 96, 97, 98, 105, 106, 107, 109, 114, 125, 130, 132, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 151, 153, 154, 157, 158, 160, 163, 165, 167, 172, 173, 188, 193, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 205, 208
Amerikan İç savaşı 42, 53, 54, 68, 79, 80, 84, 188
Arnavutluk 7
Aube 191
Avustralya 163
Avusturya 12, 19, 22, 23, 35, 37, 38, 39, 42, 45, 46, 48, 49, 54, 59, 60, 62, 63, 65, 68, 69, 71, 72, 78, 79, 88, 89, 90, 92, 97, 105, 111, 112, 114, 121, 124, 125, 135, 136, 188, 190, 191, 193, 195, 196

Ba

Balkanlar 11 20, 32, 60, 80, 85, 87, 90, 210, 229, 231
Batı Cephesi 104
Batılı Müttefikler 92
Belçika 19, 38, 72, 79, 89, 90, 91, 92, 105, 107, 139, 155, 160, 173
Benedek 62, 68
Beyazlar 5, 115, 118, 119, 120, 121, 123, 126, 133, 242, 243
Birinci Dünya Savaşı 5, 10, 11, 12, 14, 19, 24, 26, 35, 57, 59, 60, 68, 72, 73, 74, 76, 77, 79, 82, 83, 84, 85, 87, 88, 90, 92, 94, 96, 98, 99, 100, 101, 102, 104, 105, 106, 108, 110, 111, 112, 114, 139, 146, 170, 175, 180, 181, 193, 196, 197, 198, 199, 208, 240, 241
Birleşik Devletler 93, 94, 96, 105, 114, 139, 140, 142, 143, 151, 158, 185, 192, 197, 200, 202, 205, 218, 227, 228, 229
Birleşmiş Milletler 212, 216, 223
blitzkrieg 10, 13, 15, 68, 134
Boer Savaşı 11, 81, 82, 84, 164, 175
Bolşevikler 94, 116, 117, 118, 120, 121, 123, 124
Bosna 19, 207, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 250
Bourbon 40, 48
Britanya 9, 12, 15, 21, 22, 24, 25, 29, 31, 33, 38, 45, 46, 47, 51, 53, 55, 56, 59, 60, 61, 74, 77, 82, 83, 89, 91, 92, 94, 95, 96, 100, 101, 105, 107, 108, 122, 131, 139, 140, 143, 147, 149, 150, 153, 156, 160, 162, 163, 164, 167, 171, 172, 178, 183, 184, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 193, 194, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 204, 243
Bulgaristan 87, 94
Burma 56, 162
Büyük Frederick 10, 34, 68

Ca

Caballero 129
Carlismo Savaşları 11, 21
Cezayir 27, 42, 57, 64, 69, 70, 161, 167, 169, 176, 178, 182, 183, 186, 238
Churchill 97, 102, 122, 153, 180, 241, 245, 246
cinsiyet 8, 24
Clausewitz 54, 66, 75, 238
Colomb 190

Çe

Çekoslovakya 26, 27, 135, 136
Çin 56, 57, 83, 89, 162, 163, 176, 178, 193

Da
Danimarka 44, 59, 62, 139
Doğu Bloku 31

El
Elles 103
Engels 79
etnik köken 220

Fa
Falkenhayn 93
Falkland Savaşı 202
faşizm 1 52
Felemenk 19
Finlandiya 118, 119, 120
Fisher, Sir John 101, 194, 195, 196, 248
Foch, General Ferdınand 92, 94, 104, 105, 108, 122, 201, 205
Fransa 9, 15, 19, 20, 21, 22, 27, 29, 33, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 56, 57, 59, 60, 63, 64, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 79, 88, 89, 90, 91, 92, 94, 95, 99, 102, 105, 121, 122, 131, 132, 133, 135, 139, 140, 148, 152, 156, 158, 160, 161, 163, 165, 167, 168, 174, 176, 177, 178, 182, 186, 187, 188, 189, 190, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 204, 243
Fransız donanması 45, 51, 186, 187, 198, 201, 205
Fransız-Prusya Savaşı 61, 100
Franz Ferdınand, Arşidük 88

Ga
Galler 61
Gaulle de, Charles 27
gaz 52, 62, 93, 100, 109, 110, 111, 113, 177, 180 ,
Goebbels, Josef 145, 245

Ha
Habeşistan 18
Haig 100, 102, 103, 104
Hamilton, Sir Ian 22, 23, 72, 73, 82, 84, 233, 234, 236, 237, 239, 240, 247
Helsinki Antlaşması 32
Hindistan 14, 15, 16, 22, 33, 49, 55, 56, 78, 162, 164, 169, 171, 172, 173, 174, 178, 180, 181, 184
Hitler, Adolf 12, 25, 114, 125, 130, 133, 136, 140, 148, 152, 153, 154, 155, 156, 198, 233, 244, 245, 246
Hollanda 51, 60, 139, 147, 156, 160, 163, 171, 179, 184, 201, 222

İkinci Dünya Savaşı 5, 10, 12, 15, 18, 20, 21, 24, 25, 26, 28, 29, 30, 93, 96, 97, 109, 130, 137, 138, 139, 140, 142, 144, 146, 148, 150, 151, 152, 154, 156, 158, 159, 177, 180, 182, 183, 184, 198, 199, 200, 203, 205, 207, 208, 211, 215, 226, 245
İspanya 5, 9, 11, 18, 21, 26, 36, 38, 48, 60, 69, 81, 115, 116, 118, 120, 122, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 160, 163, 195, 196, 201, 242
İspanyol İç Savaşı 125, 133, 137
İspanyol-Amerikan savaşı 81, 167, 174, 193
İtalya 22, 36, 37, 38, 39, 48, 57, 60, 89, 92, 105, 125, 130, 132, 133, 134, 136, 139, 144, 151, 155, 158, 167, 168, 177, 180, 188, 190, 193, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 205, 235, 237

Joffre, General Jacques C. 91, 97, 103
Jukov, General George 154, 156

Kaffir Savaşları 56
Kanada 91, 106, 149, 153, 160, 161, 163, 167, 211
Kırım savaşı 9, 51, 55, 56, 187
Kızıl Ordu 12, 30, 119, 123, 124, 125, 139, 140, 141, 146, 147, 150, 151, 153, 154, 155
Kitchener, Horatio 170, 174
Kolçak, Amiral Aleksandr 119, 121, 122, 124, 243
komünizm 145, 185, 203
Kraliyet Donanması 51, 109
Kraliyet Hava Kuvvetleri 109, 142, 181
Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü 200, 208
Kuzey İrlanda 27, 32
Küba 81, 176, 202
Küba Füze Krizi 202

La
Landwehr 43, 44, 45, 64
Lee, General Robert E. 55, 68, 238, 241
Leopold II 173
Lombardiya 39, 49
Ludendorff 90, 94, 96
Luftwaffe 25, 140, 143, 144

Ma
Macaristan 11, 26, 60, 88, 89, 90, 92, 94, 97, 105, 111, 114, 121, 124, 125, 188, 191, 193, 195, 196
Meksika 56, 57, 64, 132, 160, 161, 163, 164, 167, 172
Metternich, Klemens von 38, 237, 238
Mihver Güçleri 155
Milne, General 16, 233
Moltke, Helmuth von 35, 50, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 73, 76, 91, 93, 236, 237, 239
Montgomery-Massingberd, Sir Alchibald 17, 18, 22, 233, 234
Müslümanlar 221, 224, 226, 227, 229

Na
Napoleon 9, 10, 23, 34, 35, 36, 37, 39, 40, 42, 43, 45, 46, 47, 48, 54, 55, 57, 61, 62, 63, 64, 65, 67, 68, 69, 71, 168, 169, 185, 187, 207, 235, 236, 237
Napoleon Savaşları 9, 37, 40, 42, 45, 46, 54, 185, 207
Napoli 19, 168
Nikola I 51
Nikola II 54, 116
Nivelle, General John 93, 105
Norveç 139, 140
nükleer silahlar 28, 29

Os
Osmanlı İmparatorluğu 48, 187, 190
Osmanlı-Rus Savaşı 190
Otuz Yıl Savaşları 207

Pa
Paris Komünü , 21, 60, 70
Patton, General George 156, 241, 246
Pearl Harbor 140, 248
Polonya 11, 19, 20, 26, 36, 38, 48, 60, 118, 120, 125, 135, 139, 141, 148
Portekiz 9, 21, 22, 26, 60, 61, 127, 130, 160, 173
propaganda 144, 145, 183, 245
Prusya 9, 11, 35, 36, 43, 44, 45, 46, 49, 50, 51, 52, 54, 59, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 78, 84, 91, 100, 174, 190,
Rawlinson, General 16, 33, 233, 234
Rif Savaşı 176, 177
Rivera 126
Roberts, Frederick 14, 78, 233, 247, 251
Romanya 12, 21, 86, 94
Rus Devrimi 22
Rus donanması 185, 187, 191
Rus-Japon Savaşı 74, 81, 193, 195
Rusya 5, 9, 11, 15, 18, 22, 23, 38, 42, 43, 50, 51, 60, 69, 72, 76, 77, 79, 85, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 96, 98, 105, 114, 115, 116, 118, 119, 120, 121, 122, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 132, 133, 134, 136, 140, 154, 156, 160, 163, 167, 184, 186, 187, 188, 189, 190, 193, 195, 196, 203, 204, 237, 242

Sa
Salazar, Antonio 130
Sanayi Devrimi 52
Sardunya 19
Schlieffen, Mareşal Alfred von 71, 72, 90, 91, 237, 239, 240
Schlieffen Planı 71, 72, 240
Sedan 10, 65, 69, 236
seferberlik 58, 62, 91
Seylan 56
Sırbistan 12, 88, 90, 94
Slovakya 20, 124
Soğuk Savaş 28, 31, 32, 33, 80, 81, 184, 185, 200, 201, 202, 204, 208, 210, 211, 212, 213, 238
Sovyetler Birliği 7, 12, 15, 20, 25, 28, 29, 31, 122, 132, 134, 135, 136, 139, 140, 141, 142, 144, 145, 147, 150, 151, 153, 158, 184, 185, 198, 199, 202, 203, 208, 243

sömürge savaşları 5, 160, 161, 162, 164, 166, 168, 170, 172, 174, 176, 178, 180, 182, 184, 246 -
Stalin 19, 153,154, 198, 245, 246
Süveyş Krizi 200

Te **Tegetthoff, Amiral Wilhelm von** 190
Tirpitz 193, 198, 232, 248
topyekûn savaş 12, 44, 148, 154, 156
TÜRKİYE 15, 38, 48, 86, 89, 93, 105, 118, 162, 195

Va **Varşova Paktı** 30, 32, 208, 212, 230
Versailles Antlaşması 197
Vietnam Savaşı 32, 53, 216

Wa **Washington Denizcilik Antlaşması** 192
Waterloo 40, 42, 51, 53, 55, 58, 236, 238
Wehrmacht 10, 139, 140, 143, 146, 152, 153, 154, 155, 156, 233, 245
Wilhelm I. 62, 66, 70
Wilhelm II. 73, 82, 84, 91
WRANGEL 120, 124

Yu **Yugoslavya** 33, 139, 141, 210, 211, 212, 213, 223, 224, 225, 227, 228
Yunanistan 26, 48, 139, 140, 141, 195, 196

Ze **zehirli gaz** 100, 177, 180
zorunlu askerlik 24, 42, 45, 74, 75, 123, 159, 165

Teçhizat, ateşli silahlar, eğitim, askeri istihbarat, ulaşım ve nakliye teknolojisi, taktik ve strateji... Askerlik ve savaşla ilgili, kuramda ve uygulamada hemen herşey başlangıçta çok sade ve değişmezdi. 1840'larda bile Fransız piyadesi 1770 tasarımı tüfekler kullanıyordu. 1870'de bir Fransız süvari generali , coğrafya ve topografyadan küçümseyerek söz ediyordu. Prusya topçusu öylesine isabetsiz atışlar yapıyordu ki, çevre yollardan geçenleri bir nöbetçiyle uyarıyorlardı. Savaş anlayışı ve teknolojisinde değişim 19. yüzyılda başladı. Savaş gemilerinde buhar enerjisinden yararlanmaya başlayınca çok güçlü zırhlara ve büyük toplara sahip dretnotlar savaş sahnesine çıktı. Kara savaşları için çok daha isabetli ve seri atış yapan toplar üretilmeye başlandı. Sanki dünya sessizce 1. ve 2. Dünya Savaşları'na hazırlanıyordu. Savaş teknolojisinde asıl başdöndürücü dönüşüm 20. yüzyılda gerçekleşti. Pervaneli uçaklardan süpersonik jetlere, büyük obüs toplarından lazer güdümlü füzelere ve tarihin en büyük imha gücüne sahip atom bombalarına bu yüzyılda bir anda geçtik.

TARİH VE COĞRAFYA DİZİSİ

KitapYAYINEVİ